

**PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ
A WSPÓŁCZESNE WYZWANIA CYWILIZACYJNE**

**Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
Instytut Geografii
Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie**

**PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ – EDUKACJA
NR 1**

**PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ
A WSPÓŁCZESNE WYZWANIA CYWILIZACYJNE**

pod redakcją

Zbigniewa Ziolo i Tomasza Rachwała

KRAKÓW 2005

RECENZENT: Prof. dr hab. Antoni Fajferek

PRZYGOTOWANIE DO DRUKU: Maria i Tomasz Rachwał

PROJEKT OKŁADKI: Tomasz Rachwał

REDAKCJA JĘZYKOWA: Maria Rachwał

ISBN 83-915753-6-5

© Copyright by Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG AP w Krakowie & Autorzy

RADA REDAKCYJNA:

Monika Borowiec, Roman Fedan, Zbigniew Makiela, Paweł Pocheć,
Tomasz Rachwał (sekretarz), Zbigniew Ziolo (przewodniczący)

WYDAWCA:

Wydawnictwo "MiWa", Kraków
e-mail: magdalena.romanowska@interia.pl
tel. +48 503 155 047

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
Instytutu Geografii
Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
www.ap.krakow.pl/geo/przed.html
e-mail: przedsiębiorczosc@ap.krakow.pl

Publikacja wydana dzięki dofinansowaniu WYDAWNICTWA NOWA ERA

DRUK I OPRAWA: Druk-Intro S.A., Inowrocław

Wprowadzenie

W procesie zmian systemu gospodarowania przejawiającego się we wdrażaniu reguł gospodarki rynkowej ważnym zagadnieniem jest nie tylko dokonanie zmian w zakresie instrumentów ekonomicznych i prawnych, ale także przygotowanie odpowiednich kadr i społeczeństwa do nowych zadań w globalizującym się świecie. Należy przyjąć, iż wdrażane reguły gospodarowania opierają się głównie o zasady konkurencyjnego zachowania przedsiębiorstw produkcyjnych i usługowych, instytucji, władz samorządowych układów lokalnych, regionalnych a także społeczeństwa i jednostek ludzkich, które rozumieć będą współczesne kierunki i mechanizmy przemian społecznych, gospodarczych i kulturowych, prowadzące do fazy informacyjnego rozwoju. W celu prawidłowej realizacji nowych zadań muszą być więc przygotowane nie tylko kadry, ale i całe społeczeństwo, które w oparciu o reguły konkurencji intelektualnej i przy poszanowaniu zasad demokratycznych dokonuje wyboru odpowiednich przedstawicieli władzy. Należy przyjąć, iż bez uruchomienia mechanizmów konkurencji intelektualnej opartej o zasady wiedzy, zastosowane reguły demokratycznych wyborów nie spełnią swoich funkcji i nie wpłyną na dokonanie wyborów najbardziej przygotowanych i odpowiedzialnych moralnie przedstawicieli do sprawowania funkcji publicznych.

Wiodącą rolę w tym zakresie odgrywa społeczeństwo wychowane w duchu umiejętności zachowań konkurencyjnych i przedsiębiorczych. O roli kształtowania przedsiębiorczości świadczy fakt, iż przedsiębiorczość jest jednym z dziesięciu priorytetów zawartych w Narodowym Planie Rozwoju – wstępnym projekcie na lata 2007-2013, przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 11 stycznia 2005 r., który traktuje przedsiębiorczość jako tworzenie nowych obszarów aktywności gospodarczej oraz dążenie do zwiększenia efektywności i produktywności istniejących form gospodarowania. W tym celu jako niezbędne przyjęto konieczność rozwijania postaw przedsiębiorczych, przejawiających się w samozaradności, innowacji, odpowiedzialności za los własny i układów samorządowych a także poprawianie otoczenia prawno-administracyjnego i prawno-finansowego przedsiębiorstw, rozwijanie rynku kapitałowego i ułatwianie przedsiębiorcom dostępu do różnych form kapitału finansowego, w tym mechanizmów mikropożyczkowych.

Dlatego też obok dbałości o podniesienie poziomu edukacyjnego społeczeństwa w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej, za bardzo trafną decyzję należy uznać wprowadzenie do nauczania w szkole gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej nowych treści z zakresu podstaw przedsiębiorczości. Warunkiem realizacji tych nowych zadań na polu edukacyjnym jest odpowiednie przygotowanie nauczycieli do nauczania tego nowego przedmiotu. Zadanie to podjęto w Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, w powołanym 1 stycznia 2001 r. Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej w strukturze Instytutu Geografii. W roku akademickim 1999/2000 w ramach studiów geograficznych uruchomiono nową specjalność „geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną”, której głównym celem jest przygotowanie absolwenta do nauczania przedsiębiorczości, jego funkcjonowania w samorządowych władzach lokalnych i regionalnych oraz opanowanie umiejętności prowadzenia własnej działalności gospodarczej.

Wydaje nam się, że ważną funkcję w zakresie kształcenia, doksztalcania i doskonalenia w zakresie przedsiębiorczości odgrywać będzie proponowane seria „Przedsiębiorczość – Edukacja”, która poświęcona będzie współczesnej problematyce kształtowania się społeczeństwa informacyjnego, rozwoju działalności gospodarczej i funkcjonowania instytucji,

nowym treściom i metodom wdrażanym do edukacji szkolnej problematyki przedsiębiorczości oraz prezentowaniu doświadczeń z zakresu rozwoju działalności gospodarczej i warsztatu dydaktycznego nauczyciela przedsiębiorczości.

Obecnie prezentujemy pierwszy tom planowanej serii nt. „Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne”. Zawarte w nim prace zestawione zostały w 7 części poświęconych: 1) zagadnieniom przedsiębiorczości w układzie globalnym, 2) administracyjno-prawnym uwarunkowaniom rozwoju przedsiębiorczości, 3) roli przedsiębiorczości w rozwoju układów przestrzennych i firm, 4) kształtowaniu postaw przedsiębiorczości, 5) kształceniu nauczycieli przedsiębiorczości, 6) wybranej problematyce nauczania przedsiębiorczości w szkole ponadgimnazjalnej oraz 7) prezentację propozycji w zakresie funkcjonowania szkoły i zajęć dydaktycznych z przedsiębiorczości. Autorami artykułów są pracownicy wyższych uczelni, doradcy metodyczni oraz nauczyciele przedsiębiorczości, a nadto właściciele firm i przedstawiciele instytucji samorządowych i centralnych. Stąd prace mają zarówno charakter artykułów naukowych i popularno-naukowych, jak i prac dydaktycznych oraz notatek. Prezentują one treści związane z uwarunkowaniami rozwoju i nauczania przedsiębiorczości, kształcenia nauczycieli przedsiębiorczości i przekazywanych treści w nauczaniu przedsiębiorczości oraz doświadczenia z pracy dydaktycznej z zakresu przedsiębiorczości.

Mając na uwadze podnoszenie zasobów wiedzy i umiejętności społeczeństwa składamy niniejszym propozycję współpracy z nami przedsiębiorców, przedstawicieli kadry zarządzającej oraz władz samorządowych, nadzoru pedagogicznego i nauczycieli zajmujących się problematyką kształcenia, dokształcania i doskonalenia w zakresie przedsiębiorczości. Oddając do rąk czytelników niniejszy tom wdzięczni będziemy za wszelkie uwagi i propozycje, które służyć będą doskonaleniu rozpoczętej serii.

Zbigniew Ziolo i Tomasz Rachwał

CZĘŚĆ I

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ A GLOBALIZACJA

Zbigniew Ziolo

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Światowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości

W warunkach wdrażania reguł gospodarki rynkowej ważną rolę odgrywa znajomość procesów gospodarczych dokonujących się w otoczeniu przedsiębiorstwa produkcyjnego, czy usługowego, a także różnego typu instytucji, np. finansowych czy edukacyjnych. W zależności od ich przestrzennego zasięgu oddziaływania (w zakresie powiązań aktywnych i pasywnych oraz możliwości oddziaływania na nich zewnętrznych impulsów pobudzających, czy ograniczających ich rozwój), można umownie wyróżnić otoczenie: lokalne, ponadlokalne, regionalne, subregionalne, regionalne, krajowe, europejskie, czy światowe. Każde z wyróżnionych kategorii otoczenia charakteryzuje się odmiennymi regułami rozwoju, a także stwarza często odmienne uwarunkowania dla możliwości podejmowania decyzji i rozwoju działalności gospodarczej. Analiza funkcjonowania i określania możliwości rozwoju jednostek w wyróżnionych umownie układach otoczenia, nawiązuje do znanej już powszechnie tezy: myśl globalnie – działaj lokalnie, która oznacza, iż dla sprawnego działania danego przedsiębiorstwa, czy instytucji, a także dowolnego układu przestrzennego, niezbędne jest rozumienie procesów dokonujących się w ich otoczeniu, np. krajowym, europejskim, czy światowym.

W świetle przedstawionych założeń w niniejszych rozważaniach będziemy zmierzać do określenia tendencji zmian światowych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości, poprzez zmiany wartości Produktu Krajowego Brutto (PKB), który jest powszechnie przyjmowany jako syntetyczny miernik zarówno światowego potencjału gospodarczego jak i potencjału gospodarczego krajów, a także regionów. PKB obrazuje bowiem końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej i równa się sumie wartości dodanej wszystkich sektorów instytucjonalnych lub sumie wartości dodanej brutto wszystkich sekcji gospodarki narodowej, powiększonej o podatki od produktów i pomniejszonej o dotacje.

Współcześnie charakterystyczną cechą otoczenia światowego jest nasilający się proces koncentracji kapitału, który uwidacznia się w kształtowaniu się coraz potężniejszych ponadnarodowych korporacji przemysłowych, finansowych, usługowych i in. Obejmują one swoim zasięgiem coraz to rozleglejsze obszary oddziaływania i wpływają w głównym stopniu na różnicowanie światowej przestrzeni gospodarczej, społecznej i kulturowej¹. Zróżnicowana przestrzeń geograficzna stwarza bowiem odmienne warunki rozwoju, które wpływają na atrakcyjność poszczególnych obszarów dla wkraczania i kształtowania się różnych form działalności produkcyjnej, usługowej oraz dają określone możliwości dla pogłębiania istniejących i opanowywania nowych rynków. Uwarunkowania przestrzeni geograficznej wpływają więc bądź na nasilenie się procesów polaryzacyjnych, które prowadzą do postępującego różnicowania poziomu rozwoju poszczególnych krajów czy regionów, bądź do wy-

¹ Ziolo Z., Model przestrzeni geograficznej i jej znaczenie dla gospodarki przestrzennej [w:] Gospodarka-Przestrzeń-Środowisko (red. U. Wich), Wyd. UMCS, Lublin 1996, s. 183-191.

równywania wcześniej już wykształconych dysproporcji. Może to być ważną informacją dla różnego typu firm, które zamierzają poszukiwać nowych rynków zaopatrzeniowych czy rynków zbytu, powiązań kapitałowych, organizacyjnych i in.

W latach 1990-2003 światowa wartość PKB systematycznie wzrastała z 21,8 bil. dol. USD do 32,3 bil. dol. USD, czyli do 148,1%². Ten ogólny światowy proces wzrostu gospodarczego jest wynikiem zróżnicowanych uwarunkowań rozwoju występujących na terenie poszczególnych krajów (tab. 1).

Tab. 1. Zmiana wartości Produktu Krajowego Brutto w latach 1990-2003.

Kraje	PKB w mld dol. USA		Dynamika 1990-2003 (1990=100)	Udział PKB w świecie		Udział	
	1990	2003		1990	2003	powierzchni	ludności
Świat	21 817	32 312	148,1	100,0	100,0	100,0	100,0
Stany Zjednoczone	5 751	10 934	190,1	26,4	33,8	6,9	4,7
Japonia	3 052	4 301	140,9	14,0	13,3	0,3	2,1
Niemcy	1 689	2 403	142,3	7,7	7,4	0,3	1,3
W. Brytania	990	1 795	181,4	4,5	5,6	0,1	0,2
Francja	1 216	1 758	144,5	5,6	5,4	0,4	1,0
Włochy	1 102	1 468	133,2	5,1	4,5	0,2	0,9
Chiny	355	1 266	357,1	1,6	3,9	7,1	20,8
Kanada	576	854	148,3	2,6	2,6	7,4	0,5
Hiszpania	514	839	163,3	2,4	2,6	0,4	0,6
Meksyk	263	626	238,1	1,2	1,9	1,4	1,7
Rep. Korei	253	605	239,7	1,2	1,9	0,1	0,8
Australia	310	519	167,2	1,4	1,6	5,7	0,3
Holandia	294	512	174,0	1,3	1,6	0,0	0,3
Indie	317	510	161,0	1,5	1,6	2,4	16,6
Brazylia	465	452	97,3	2,1	1,4	6,3	2,8
Rosja	579	347	59,8	2,7	1,1	12,6	2,3
Szwajcaria	228	320	140,1	1,0	1,0	0,0	0,1
Belgia	199	302	151,9	0,9	0,9	0,0	0,2
Szwecja	238	302	126,6	1,1	0,9	0,3	0,1
Austria	182	253	139,3	0,8	0,8	0,1	0,1
Turcja	151	240	159,1	0,7	0,7	0,6	1,1
Norwegia	116	221	191,3	0,5	0,7	0,2	0,1
Dania	133	212	158,8	0,6	0,7	0,0	0,1
Polska	127	210	164,9	0,6	0,6	0,2	0,6
Grecja	84	172	204,8	0,4	0,5	0,1	0,2
Finlandia	137	162	118,3	0,6	0,5	0,2	0,1
Irlandia	47	149	314,8	0,2	0,5	0,1	0,1
Portugalia	72	148	206,6	0,3	0,5	0,1	0,2
Rep. Pd. Afryki	112	104	93,0	0,5	0,3	0,9	0,7
Argentyna	141	102	72,1	0,6	0,3	2,1	0,6
Rep. Czeska	30	85	288,5	0,1	0,3	0,1	0,2
Węgry	94	83	88,4	0,4	0,3	0,1	1,0
Nowa Zelandia	44	79	181,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Rumunia	38	46	119,3	0,2	0,1	0,2	0,4
Ukraina	91	42	45,5	0,4	0,1	0,4	0,8
Słowacja	13	33	255,9	0,1	0,1	0,0	0,1
Luksemburg	11	27	240,9	0,1	0,1	0,0	0,0
Słowenia	13	22	173,2	0,1	0,1	0,0	0,0
Bułgaria	21	16	74,9	0,1	0,0	0,1	0,1
Białoruś	35	14	40,6	0,2	0,0	0,2	0,2
Litwa	13	14	103,8	0,1	0,0	0,0	0,1
Estonia	7	9	129,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Łotwa	13	8	67,2	0,1	0,0	0,0	0,0

Źródło: GUS. Rocznik statystyczny, 2002, s. 734; 2004, s. 847.

² W niniejszej pracy wykorzystano część danych statystycznych zawartych w artykule Kudelko J., Ziolo Z., Przemiany potencjału gospodarczego przestrzeni światowej w latach 1990-2003, złożonej do druku w Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.

W światowym procesie przemian dominującą rolę odgrywają Stany Zjednoczone, które stopniowo umacniają swoją pozycję w potencjale gospodarki światowej. Wyrazem tego jest zwiększanie się wartości PKB z 5,7 mld w 1990 r. do 10,9 mld dol. w 2003 r., tj. do 190%, oraz zwiększający się ich udział w światowym potencjale gospodarczym z 26,4% do 33,8%. Kolejną pozycję zajmowała Japonia, której PKB zwiększył się w tym czasie z 3,1 bil. dol. do 4,8 bil. dol., tj. do 140,9%, ale jej udział w światowym potencjale gospodarczym zmniejszył się z 14,0% do 13,3%. Trzecią pozycję zajmują Niemcy, których udział w światowej gospodarce wykazywał pewne wahania i również zmniejszył się z 7,7% do 7,4% w 2003 r. Umocnia swoją czwartą pozycję Wielka Brytania, której udział w światowej gospodarce systematycznie zwiększał się z 4,1% w 1995 r. do 5,6% w 2003 r. Podobnymi tendencjami jak gospodarka Niemiec, charakteryzowała się gospodarka Francji, której udział w światowym PKB zmniejszył się 5,6% do 5,4%. Systematycznie zmniejszała swoją pozycję gospodarka Włoch, czego wyrazem jest spadek jej udziału w gospodarce światowej z 5,1% do 4,5%.

Systematycznym wzrostem udziału w potencjale światowym cechowała się gospodarka Chin, której udział systematycznie zwiększał się z 1,3% do 3,9%. Pozostałe kraje odgrywają zdecydowanie mniejszą rolę w gospodarce światowej obejmując w 2003 r. poniżej 2,3% światowego produktu brutto. W tej grupie krajów znalazła się Polska, której udział w gospodarce światowej jest stosunkowo niewielki i utrzymywał się na poziomie 0,5%–0,6%.

Charakterystyczną cechą światowej gospodarki jest bardzo duża koncentracja przestrzenne i demograficzna potencjału gospodarczego. Podkreśla to relacja udziałów PKB poszczególnych krajów w stosunku do udziału ludności i zajmowanej powierzchni.

W 2003 r. dominującą pozycję w światowym potencjale gospodarczym utrzymują Stany Zjednoczone, które skupiają 33,8% wartości PKB, obejmując tylko 6,9% obszaru świata, na którym mieszka 4,7% ludności świata. Druga pod względem potencjału gospodarczego Japonia obejmuje 13,3% światowego PKB oraz 0,3% obszaru, na którym skupia się 2,1% ludności. Te dwa wiodące kraje w gospodarce światowej w 1990 r. koncentrowały 40,4% światowego potencjału gospodarczego, a w następnych latach ich udział zwiększył się do 47,1% w 2003 r., podczas gdy obejmowały łącznie tylko 6,8% ludności świata i 7,2% powierzchni.

Odwrotne relacje zaznaczają się w krajach o największym obszarze i potencjale demograficznym. Chiny, skupiające aż 20,8% ludności na obszarze obejmującym 7,1% powierzchni ziemi, zwiększyły swój udział w potencjale gospodarczym z 1,6% do 3,9%; na obszarze Indii, obejmującym 16,6% ludności, udział w światowym potencjale gospodarczym utrzymuje się na poziomie 1,5–1,6%; natomiast Rosja obejmująca 12,6% powierzchni ziemi, na której mieszka 2,3% ludności świata znacznie zmniejszyła swój udział w światowym potencjale gospodarczym z 2,7% do 1,1%. Łącznie te trzy kraje, obejmujące 22,1% powierzchni ziemi, skupiające 39,8% ludności, nieznacznie zwiększyły swój udział w gospodarce światowej z 5,7% do 6,6%. Należy wnosić, iż w najbliższych latach wobec znacznych zasobów surowcowych i tanich zasobów pracy, potencjalnie rozległych rynków, dużej atrakcyjności dla nowych lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz ogłaszanych programów rozwojowych, kraje te, przy polepszającej się sytuacji politycznej, mają szansę na znaczne przyspieszenie tempa własnego rozwoju, a także pobudzenie rozwoju pozostałych krajów.

Zarysowane dysproporcje w zakresie koncentracji potencjału gospodarczego są wynikiem bardzo zróżnicowanych warunków występujących w skali światowej. Wyrazem tego jest duża zmienność dynamiki rozwoju poszczególnych krajów, która w latach 1990-2003 wahała się od 40,6% do 357,1%. Najwyższym tempem wzrostu charakteryzowała się gospodarka Chin, której wartość PKB zwiększyła się z 355 mld dol. do 1266 mld, czyli do 357,1% oraz Irlandii (z 47 mld do 149 mld, tj. do 314,8%). Poważną dynamiką wzrostu od 200% do 300% charakteryzowały się gospodarki: Republiki Czeskiej (288,5%), Słowacji (255,9%),

Luksemburga, Republiki Korei, Meksyku, Portugalii i Grecji. W większości są to kraje o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, które weszły na szybką ścieżkę wzrostu gospodarczego (Chiny, Irlandia, Meksyk), kraje związane w przeszłości z centralnym systemem sterowania i wdrażające obecnie reguły gospodarki rynkowej (Republika Czeska i Słowacja) oraz kraje, które swój rozwój zawdzięczają włączeniu ich do struktur UE (Portugalia, Grecja).

Znaczną dynamiką wzrostu gospodarczego (od 150% do 200%) odznaczało się 12 krajów, w tym kraje o najwyższym potencjale ekonomicznym Stany Zjednoczone (190,1%), Wielka Brytania (181,4%) oraz Norwegia (191,3%), Nowa Zelandia, Holandia, Słowenia. W tej grupie krajów znajduje się także Polska, której wartość PKB zwiększyła się z 127 mld dol. do 210 mld dol., tj. do 164,9%.

Słabszym tempem wzrostu (od 100% do 150%) cechowało się 12 krajów, a wśród nich państwa o dużym potencjale gospodarczym, przeżywające w tym czasie pewne sytuacje kryzysowe: Francja (144,5%), Niemcy (142,3%), Japonia (140,9%) i Włochy (133,2%).

Natomiast najpoważniejszym spadkiem poziomu PKB odznaczała się Rosja, której wartość PKB spadała z 579 mln dol. do 347 mln dol., tj. do 59,8% oraz kraje powiązane z gospodarką rosyjską (Białoruś do 40,6%, Ukraina do 45,5%, Bułgaria, Węgry). W grupie tej znajdują się także wiodące kraje Ameryki Południowej (Brazylia – do 97,3%, i Argentyna do 72,1%) oraz Rep. Pd. Afryki (do 93,0%), znajdujące się obecnie w kryzysowych sytuacjach politycznych i gospodarczych

Reasumując, można przyjąć, iż gospodarki poszczególnych krajów charakteryzowały się bardzo różnymi tendencjami rozwoju. W 14 krajach następował wzrost gospodarczy, na co wskazuje rosnąca systematycznie dynamika PKB. Reprezentują je kraje, które wybrały w tym czasie samodzielną ścieżkę rozwoju (Chiny, Meksyk, Norwegia, Indie, Turcja, Kanada), kraje włączone do struktur UE (Irlandia, Portugalia, Grecja), kraje o najwyższym potencjale gospodarczym (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania) oraz kraje wdrażające reguły gospodarki rynkowej (Republika Czeska, Słowacja, Słowenia, Polska).

Systematycznym spadkiem poziomu gospodarczego charakteryzowała się Ukraina i Białoruś, które odzyskały niepodległość i poszukują własnych dróg rozwoju oraz od 1995 r. Brazylia i Rep. Pd. Afryki, które przeżywają wewnętrzne problemy polityczne, a także Japonia.

Pozostałe kraje odznaczały się zmienną dynamiką rozwoju, po pewnym spadku związanym z ogólną światową recesją gospodarczą lat 1995-2000, nastąpiło ponowne ożywienie gospodarcze. Dotyczyło to zwłaszcza większości krajów UE (Grecji, Holandii, Hiszpanii, Danii, Belgii, Francji, Niemiec, Austrii, Włoch, Szwecji, Finlandii), które w konsekwencji opracowały nowy program, mający na celu podniesienie konkurencyjności gospodarczej (tzw. Strategia Lizbońska).

Na zarysowane tendencje zachowań gospodarek poszczególnych krajów wpłynęła zmieniająca się sytuacja światowa, która związana była głównie z rozpadem byłej struktury krajów związanych z gospodarką centralnie sterowaną, światową recesją gospodarczą, która szczególnie zaznaczyła się wśród krajów UE oraz słabszym rozwojem gospodarki Stanów Zjednoczonych, która osłabiła swoje funkcje motoryczne w zakresie zwiększania tempa rozwoju zarówno gospodarki światowej jak i poszczególnych krajów, w tym krajów europejskich. W tej sytuacji tylko gospodarka Wielkiej Brytanii, najsilniej powiązana z gospodarką Stanów Zjednoczonych, odznaczała się ciągłym wzrostem. Należy wnosić, iż wobec dokonujących się zmian i założonych programów rozwojowych funkcje czynnika dynamizującego rozwój gospodarki światowej stopniowo przejmować będą Chiny, a w dalszych latach także Indie i Rosja.

Zróżnicowane tempo wzrostu PKB wpłynęło na zwiększenie rozpiętości potencjału gospodarczego poszczególnych krajów. Podczas gdy w 1990 r. rozpiętość ta wahała się od 7 mld dol. do 5,7 bil., czyli jak 1:821; w 1995 r. od 4 mld do 7,3 bil., czyli jak 1:1834; to w 2003 r. od 8 mld do 10,9 bil., czyli jak 1:1367.

Postępujący w tym czasie rozwój demograficzny sprawił, iż zarysowane tempo wzrostu wartości PKB w przeliczeniu na mieszkańca, w stosunku do dynamiki ogólnej, odznaczało się niższą dynamiką (tab. 2). W latach 1990-2003 wskaźnik PKB na mieszkańca w skali światowej zwiększył się z 4,1 tys. dol. do 5,2 tys. dol., tj. do 125,6%. Na terenie poszczególnych krajów wskaźnik ten był bardzo zróżnicowany, ale wykazywał mniejsze rozpiętości aniżeli bezwzględne wartości PKB. W 1990 r. wartość wskaźnika wahała się od 307 dol. na mieszkańca do 28,9 tys., czyli jak 1:94 a w 2003 r. od 494 dol. do 58,5 tys. dol., tj. jak 1:118.

Tab. 2. Zmiana wskaźnika wartości Produktu Krajowego Brutto na mieszkańca w latach 1990-2003.

Kraje	PKB na 1 mieszkańca w dol. USA		Dynamika 1990-2003 (1990=100)	Odchylenia od średniej światowej	
	1990	2003	2003	1990	2003
Świat	4 152	5 213	125,6	100,0	100,0
Luksemburg	28 956	58 499	202,0	697,4	1122,2
Norwegia	27 223	48 348	177,6	655,7	927,5
Szwajcaria	34 031	43 607	128,1	819,6	836,5
Dania	25 956	39 335	151,5	625,1	754,6
Irlandia	13 491	37 516	278,1	324,9	719,7
Stany Zjednoczone	23 005	37 497	163,0	554,1	719,3
Japonia	24 705	33 720	136,5	595,0	646,8
Szwecja	27 822	33 668	121,0	670,1	645,8
Holandia	19 696	31 543	160,1	474,4	605,1
Austria	20 949	31 425	150,0	504,6	602,8
Finlandia	27 436	31 063	113,2	660,8	595,9
W. Brytania	17 192	30 339	176,5	414,1	582,0
Francja	20 954	29 403	140,3	504,7	564,0
Belgia	19 931	29 194	146,5	480,0	560,0
Niemcy	21 276	29 092	136,7	512,4	558,1
Kanada	20 782	27 028	130,1	500,5	518,5
Australia	18 150	26 092	143,8	437,1	500,5
Włochy	19 437	25 745	132,5	468,1	493,9
Nowa Zelandia	12 970	19 745	152,2	312,4	378,8
Hiszpania	13 218	19 685	148,9	318,4	377,6
Grecja	8 274	15 653	189,2	199,3	300,3
Portugalia	7 219	14 507	201,0	173,9	278,3
Rep. Korei	5 893	12 632	214,4	141,9	242,3
Słowenia	6 343	11 002	173,5	152,8	211,0
Rep. Czeska	2 858	8 371	292,9	68,8	160,6
Węgry	3 261	8 169	250,5	78,5	156,7
Meksyk	3 214	6 219	193,5	77,4	119,3
Słowacja	2 384	6 016	252,3	57,4	115,4
Polska	3 293	5 486	166,6	79,3	105,2
Estonia	4 306	4 788	111,2	103,7	91,8
Litwa	3 561	3 977	111,7	85,8	76,3
Łotwa	4 678	3 594	76,8	112,7	68,9
Turcja	2 681	3 395	126,6	64,6	65,1
Argentyna	4 346	2 689	61,9	104,7	51,6
Brazylia	3 213	2 589	80,6	77,4	49,7
Rosja	3 915	2 411	61,6	94,3	46,2
Rep. Pd. Afryki	3 293	2 294	69,7	79,3	44,0
Rumunia	1 650	2 099	127,2	39,7	40,3
Bułgaria	2 308	1 968	85,3	55,6	37,8
Białoruś	3 431	1 442	42,0	82,6	27,7
Chiny	307	978	318,6	7,4	18,8
Ukraina	1 762	842	47,8	42,4	16,2
Indie	379	494	130,3	9,1	9,5

Źródło: GUS. Rocznik statystyczny, 2002, s. 734; 2004, s. 847.

W 2003 r. najwyższymi wartościami wskaźników PKB na mieszkańca odznaczały się: Luksemburg (58,5 tys. dol.), Norwegia (48,3 tys. dol.) i Szwajcaria (43,6 tys. dol.), wysokimi wskaźnikami (od 25 tys. do 30 tys. dol.) kraje Zachodniej Europy oraz Stany Zjednoczone i Japonia. Stosunkowo niskimi wartościami wskaźników charakteryzują się nowi członkowie UE, w tym Polska (5,5 tys. dol.), natomiast najniższymi wskaźnikami Indie (456 dol.), Chiny (978 dol.) oraz kraje wdrażające reguły gospodarki rynkowej (Ukraina, Białoruś, Bułgaria, Rumunia).

Oznacza to nasilenie się procesów polaryzujących, które w zakresie poziomu rozwoju poszczególnych krajów coraz bardziej różnicują światową przestrzeń gospodarczą.

W świetle zarysowanych tendencji rozwoju należy przyjąć, iż obecnie Stany Zjednoczone i Japonia, spełniają w przestrzeni światowej funkcje dwóch wiodących biegunów wzrostu gospodarczego, które kształtują się w odmiennych uwarunkowaniach coraz silniejszej konkurencji w zakresie jakości oferowanych produktów, pogłębiania i rozszerzania rynków zbytu, możliwości lokalizacji oraz poszukiwania nowych miejsc dla lokowania bezpośrednich inwestycji i kapitału.

Kolejne miejsce w gospodarce światowej zajmują Niemcy, których udział w światowym PKB wynosi 7,4%, Wielka Brytania (5,6%), Francja (5,4%), Włochy (4,5%), Hiszpania (2,6%) i Holandia (1,6). Pozostałe kraje europejskie w gospodarce światowej mają znacznie mniejszą rolę, obejmując poniżej 1,0% udziału w światowym PKB.

Kraje europejskie wobec znacznie mniejszego potencjału gospodarczego i kształtującej się w okresie powojennym nowej sytuacji światowej, miały generalnie dwa warianty rozwoju. Pierwszy wariant – samodzielnie kształtować swoją gospodarkę i wobec niewielkiego udziału potencjału funkcjonować na „peryferiach” gospodarki Stanów Zjednoczonych i Japonii, drugi – podjąć działania na rzecz integracji własnych potencjałów gospodarczych i wspólnie tworzyć trzeci światowy biegun wzrostu. Kraje te wybrały drugi wariant i obecnie kształtują trzeci światowy biegun wzrostu gospodarczego, jakim obecnie jest Unia Europejska. Połączony potencjał gospodarczy obecnych krajów unijnych generalnie dorównuje potencjałowi gospodarczemu Stanów Zjednoczonych, co umożliwia tworzenie nowej światowej konkurencyjnej struktury gospodarczej. W latach 1990-2000 potencjał gospodarczy tych krajów w gospodarce światowej, kształtował się odwrotnie niż gospodarki Stanów Zjednoczonych i znacznie zmniejszył się z 33,15% do 26,1%, a następnie zwiększył się do 33,9% w 2003 r. Zmniejszanie się udziału krajów UE w gospodarce światowej związane jest z pojawiającym się kryzysem oraz pewnymi zaniedbaniami, np. w zakresie finansowania na rzecz wdrażania nowych technologii, trudnościami w zakresie swobodnego przepływu usług oraz hamowaniem rozwoju przedsiębiorczości. Zarysowane tendencje zmian w światowym potencjale gospodarczym są ważnym wyzwaniem dla krajów UE, które muszą zintensyfikować proces gospodarczy, aby stopniowo dorównywać potencjałowi gospodarczemu Stanów Zjednoczonych, co można osiągnąć głównie poprzez wzrost konkurencyjności gospodarek poszczególnych krajów członkowskich. Niewielkie znaczenie w strukturze UE ma ostatnio przyjęte 10 krajów Europy Środkowej, których udział w światowym potencjale gospodarczym wynosi tylko 1,4%.

Obecnie te trzy wyróżnione bieguny wzrostu gospodarczego (Stany Zjednoczone, Japonia i kraje UE) w gospodarce światowej odgrywają dominującą rolę. W latach 1990-2003 ich łączny udział w światowym potencjale gospodarczym zwiększył się z 73,4% do 81,1%, obejmując tylko 14,1% ludności świata i 10,0% jego powierzchni.

Natomiast pozostałe kraje, pozostające poza wymienionymi strukturami, które obejmują 90,0% powierzchni, zamieszkaanej przez 85,9% ludności świata, zmniejszyły swój udział w gospodarce światowej z 26,9% w 1990 r. do 18,9% w 2003 r.

Przedstawiona rozważania wskazują na nasilające się procesy polaryzacyjne w przestrzeni gospodarczej świata i należy się liczyć, iż w najbliższym czasie proces ten będzie się nieznacznie osłabiał w wyniku przyspieszonego tempa rozwoju Chin, Indii, a także Rosji,

których łączny udział w gospodarce światowej zwiększył się z 4,9% w 1995 r. do 6,6% w 2003 r., podczas gdy obejmują one 39,8% ludności świata i 22,1% jego obszaru.

Przedstawione rozważania wskazują na bardzo zróżnicowane i złożone otoczenie światowe i, w którym kształtuje się polska gospodarka. Wstępnym warunkiem powodzenia w zakresie jej rozwoju, jest konieczność dokonywania coraz bardziej precyzyjnych analiz, umożliwiających poznawanie reguł funkcjonowania i kierunków rozwoju zarówno otoczenia światowego, jak i europejskiego, oraz zwrócenie większej uwagi na kształtowanie postaw przedsiębiorczych w polskim społeczeństwie, m.in. poprzez dobrze zorganizowany system edukacyjny. Znajomość podstaw przedsiębiorczości oraz kreowanie przedsiębiorczej jednostki, a także społeczeństwa, w warunkach nasilającej globalizacji jest niezbędne każdemu człowiekowi, który chce aktywnie włączyć się w światowe procesy rozwoju cywilizacyjnego. Poznanie tej złożonej problematyki umożliwi przedsiębiorcom umiejętne poszukiwania niszy rynkowych, podejmowanie nowych lokalizacji, zmiany istniejących profili produkcji, przygotowywanie nowych ofert produkcyjnych czy usługowych. Ważne jest także dla władzy regionalnej czy krajowej, które winny dążyć do ponoszenia atrakcyjności swojego obszaru dla generowania własnych i przyciągania zewnętrznych kapitałów, jako nowych impulsów rozwojowych. Ważne jest także dla całego społeczeństwa, by lepiej rozumiało otaczający nas i zmieniający się świat pod względem gospodarczym, społecznym i kulturowym.

Należy bowiem przyjąć, iż tylko konkurencyjny człowiek jest w stanie wyprodukować i zaoferować konkurencyjny produkt, natomiast konkurencyjny człowiek kształtuje się w konkurencyjnym procesie edukacyjnym, w którym musi uczestniczyć konkurencyjny nauczyciel. Dopiero wówczas w pełni będzie możliwa realizacja jednego z dziesięciu priorytetów przyjętych w Narodowym Planie Rozwoju, który obejmuje – „Przedsiębiorczość – rozumianą jako tworzenie nowych obszarów aktywności gospodarczej oraz zwiększenie efektywności i produktywności istniejących form gospodarowania. W tym celu niezbędne jest rozwijanie postaw przedsiębiorczych – samozaradności, innowacyjności, odpowiedzialności za los własny i wspólnoty, poprawianie otoczenia prawno-administracyjnego i prawno-finansowego przedsiębiorstw, rozwijanie rynku kapitałowego i ułatwianie przedsiębiorcom dostępu do różnych form kapitału finansowego, w tym mechanizmów mikropożyczkowych” (s. 27)³. Dlatego podjęcie szybkich działań, zmierzających do przyspieszenia wzrostu udziału polskiej gospodarki w układzie światowym i europejskim, może wpływać na stopniowe zwiększanie znaczenia naszego kraju w sterowaniu dalszymi procesami rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego w skali europejskiej i światowej.

³ Narodowy Plan Rozwoju – Wstępny Projekt 2007-2013, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 11 stycznia 2005 r., Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa 2005.

Piotr Maśloch

Centrum Kształcenia Ustawicznego w Toruniu
Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania
Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, Toruń

Globalizacja i jej wpływ na rozwój współczesnej cywilizacji

POJĘCIE I ISTOTA GLOBALIZACJI

Globalizacja – według Słownika Zarządzania i Finansów – oznacza: „proces upodabniania się gustów i oferty produktu na całym świecie, wskutek czego popyt jest zaspokajany produktem globalnym, a nie lokalnymi”¹. Definicja taka jest jednak mocno – z różnych względów – zawężona, dlatego globalizację powinno traktować się jako określenie zjawiska ważniejszego i bardziej dalekosiężnego. W istocie, produktów globalnych jest niewiele, globalizacja jest zatem realnym procesem zachodzącym w większości firm świata. Ich styl myślenia i działania opiera się na globalnej perspektywie, w której ujmuje się klientów, technologie, koszty, sojusze strategiczne i konkurentów.

Pojęcie *globalizacja* ściśle związane jest z gospodarką globalną, czyli taką, w której czynniki produkcji – bogactwa naturalne, kapitał, technologia i siła robocza – a także produkty i usługi krążą po całym świecie. Po raz pierwszy bowiem wszystko może być wyprodukowane i sprzedane wszędzie na świecie. W gospodarce oznacza to wykonywanie każdego komponentu oraz każdej czynności w takim miejscu na kuli ziemskiej, gdzie można to zrobić najtaniej oraz sprzedawanie produktów i usług tam, gdzie ceny i zyski są najwyższe².

Ze względu na brak jednoznacznej definicji globalizacja może być traktowana bardzo różnie, skrajnie, lub w oparciu o oceny ideologiczne definiującego. Na ogół jednak chodzi tu o pewne uwarunkowania procesu traktowane w miarę możliwości równorzędnie³. Są to: ogólnoświatowa skala, waga i sposób rozwiązywania problemów oddziaływujących w mniejszym lub większym stopniu na rozwój wszystkich społeczeństw, możliwych do pokonania jedynie przy lepszej, szerokiej i wielopłaszczyznowej współpracy wszystkich stron.

Równie interesującą definicję, szeroko zaakceptowaną przez badaczy problemu sformułował A. McGrew twierdząc, że „... *globalizacja polega na wielości powiązań i wzajemności oddziaływań państw i społeczeństw, tworzących obecny system światowy. Globalizację*

¹ R. Koch, Słownik Zarządzania i Finansów. Narzędzia, terminy, techniki od A do Z, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1997, s. 76.

² L. C. Thurow, Przyszłość kapitalizmu, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 1999, s. 157 – 220.

³ S. Bielański, T. Biernat (red.), Wokół problematyki integracji europejskiej, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 148.

cechują zatem dwa wymiary: zakres (zasięg) oraz intensywność (głębokość)⁴. Z jednej strony omawiany proces tworzony jest przez zjawiska obejmujące większą część kuli ziemskiej lub działania w skali ogólnoswiatowej. Z drugiej jednak globalizacja polega na intensyfikacji współdziałania i wzajemnych powiązań między państwami i społeczeństwami, stanowiącymi ogólnoswiatową społeczność. Tym samym dokonuje się stopniowe, jednoczesne rozszerzanie i pogłębianie różnego rodzaju relacji i powiązań w systemie światowym⁵.

Śledząc zaproponowaną powyżej definicję można zauważyć, że w sposób niezwykle trafny akcentuje ona mnogość, rozległość, głębokość i wzajemność powiązań społeczeństw na etapie globalizacji. Definicja ta – co jest bardzo istotne – zachowuje pełną użyteczność w odniesieniu do sfery ekonomicznej, w tym do procesów charakterystycznych dla gospodarki światowej⁶. Warto podkreślić, że w przedstawionej definicji stwierdza się istnienie pewnych cech procesu globalizacji, natomiast w niewielkim stopniu zaakcentowano jego dynamiczny charakter, który wynika z dwóch powodów⁷:

- po pierwsze, należy modyfikować istniejące oraz tworzyć nowe powiązania i zależności w systemie światowym,
- po drugie, dokonujące się długofalowo zmiany w potencjale i układzie elementów światowego systemu z upływem czasu implikują zmiany jego funkcjonowania. Zatem wewnętrzna dynamika procesu globalizacji może w istotny sposób kształtować jego ogólny przebieg, a w konsekwencji modyfikować strukturę oraz funkcjonowanie gospodarki światowej.

Globalizacja jest zatem procesem dynamicznym, dlatego jej stopień i przebieg może się zmieniać w różnych dziedzinach, może dotyczyć zarówno rynków towarowych, jak i rynków usług, produkcji, przemysłu, technologii i wiedzy, a także wzorców konsumpcji i kultury masowej. Bardzo często podnosi się paradoksalny charakter współczesnych procesów globalizacji. Globalizacja wywołuje bowiem zjawiska i procesy, które – jak się wydaje – nawzajem przeciwstawiają się sobie lub przynajmniej zmiernają w rozbieżnych kierunkach.

I tak uniwersalizacji wolnorynkowego systemu gospodarczego towarzyszy „fragmentaryzacja” gospodarcza poszczególnych krajów, regionów ekonomicznych i globu jako całości. Pojawiają się wyraźne linie graniczne oddzielające od siebie to wszystko, co znalazło się w głównym nurcie globalnej gospodarki, od tego, co się w nim nie mieści. Dla losów poszczególnych krajów, regionów, grup etnicznych czy społecznych, grup zawodowych, instytucji lub wreszcie poszczególnych ludzi jest sprawą o zasadniczym znaczeniu, czy mają znaleźć się w tym nurcie, czy nie. Społeczną pochodną owej marginalizacji jest narastanie poczucia zagrożenia. Od obaw nie są wolne kraje zamożne, coraz częściej jednak upowszechnia się przekonanie, że odmowa udziału w procesach globalizacji po prostu nie jest już możliwa.

Inny rys paradoksalny globalizacji wiąże się z nieobliczalnością i nieprzewidywalnością zachodzących w gospodarce światowej procesów. Reagując na związane z powstawaniem wielkich, transnarodowych korporacji zagrożenia, główne regiony gospodarcze świata niejako zwierają szeregi: coraz ściślej integrują się gospodarczo ze sobą, przeciwstawiając niepewnej reszcie świata własne sprawdzone rozwiązania i powiązania gospodarcze. Tak więc niejako odwrotną stroną gospodarczej globalizacji świata czy uniwersalizacji systemu wolnorynkowego jest postępująca *de facto* „regionalizacja” – wykształcenie się trzech głównych regionów: Unii Europejskiej, skupionej wokół Stanów Zjednoczonych północnoamerykańskiej strefy wolnego handlu i strefy azjatyckiej, której ośrodkiem jest Japonia.

⁴ A. McGrew, *Conceptualizing Global Politics*, [w:] *Global Politics*, pod red. A. McGrew, Polity Press, Cambridge 1992, s. 28.

⁵ Tamże, s. 28.

⁶ Zorska A., *Ku globalizacji. Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 15.

⁷ Tamże, s. 15.

Globalizacja odzwierciedla również zmianę technicznych i ekonomicznych warunków konkurencyjności przedsiębiorstw i krajów, a także przepływów kapitałów i towarów w skali międzynarodowej⁸. Analizując dalej ten sposób myślenia można przyjąć, że zdarzenia lub działania rozgrywane się w odległych miejscach mają wpływ na działalność podmiotów w innych miejscach⁹. Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do wcześniejszych koncepcji globalizacji obecnie nie akcentuje się w sposób wyraźny jej tendencji do ujednoczenia. Wzajemne powiązania społeczeństw i krajów nie muszą bowiem w sposób jednoznaczny oznaczać postępującego ujednoczenia zachodzących na świecie procesów i zjawisk¹⁰.

PRZYCZYNOWO – SKUTKOWY CHARAKTER GLOBALIZACJI

Analizę określenia „globalizacja” należy również przeprowadzić w ujęciu przyczynowo – skutkowym, gdyż to właśnie zmiany technologiczne, rozwój społeczny, polityczny i ekonomiczny w ciągu ostatnich piętnastu – dwudziestu lat skierowały świat w kierunku tworzenia „globalnej wioski” lub „jednoczącej się wspólnoty”, czyli jednorodnego, zunifikowanego rynku globalnego, jeśli chodzi o gusty konsumentów i preferencje dotyczące produktów. Korzystają z tego głównie organizacje globalne produkujące standaryzowane globalnie produkty w celu osiągnięcia ekonomii skali o światowym zasięgu¹¹. Warto w tym miejscu dodać, że niejednokrotnie pojawiały się głosy kwestionujące hipotezę globalizacji i potrzebę tworzenia standaryzowanych strategii i produktów globalnych. Argumentując istnienie barier standaryzacji produktów i strategii dowodzą, że można osiągnąć dużo większe zyski przez przystosowanie produktów, produkcji i strategii do potrzeb poszczególnych rynków¹². Obecnie globalizacja i wszelkie procesy w związku z nią zachodzące przejawiają się w kilku podstawowych aspektach¹³:

Pojawienie się dwóch zasadniczych trendów w globalizacji, od trendu w kierunku tworzenia rynków globalnych począwszy aż do globalizacji działań dotyczących wartości dodanej.

Zjawisko zwane „orientalnym wyzwaniem”, polegające na przypisaniu sukcesu japońskim firmom na rynkach światowych dzięki przyjęciu przez nie strategii globalnych wiążących koordynację i integrację w ogólnoswiatowej produkcji i dystrybucji.

Do najistotniejszych problemów uznawanych za globalne, których nasilenie zagraża zdrowiu, życiu, a nawet upadkowi cywilizacji to: wojna nuklearna, niekompetentne rozprzestrzenianie broni jądrowej, załamanie się równowagi ekologicznej, zmiany klimatyczne, klęska głodu, pogorszenie się sytuacji gospodarczej i społecznej najuboższych rejonów świata czy też terroryzm międzynarodowy¹⁴. Obecnie, zgodnie z najnowszymi poglądami w tej dziedzinie, globalizacja postrzegana jest jako atrakcyjna, dająca szansę rozwoju idea, dzięki której istnieją możliwości rozwiązywania problemów niemożliwych do pokonania bez szerokiej współpracy międzynarodowej¹⁵.

Niezmiernie istotną rolę w kształtowaniu obrazu świata jako globalnej wioski odgrywają nowoczesne media, dzięki którym dochodzi do kompresji relacji czasoprzestrzennych. Wzrastająca dostępność globalnej przestrzeni i współistnienie w czasie zjawisk ukazywa-

⁸ X. Yang, *Globalisation of the Automobile Industry: The United States, Japan and the People's Republic of China*, Praeger Publishers, Westport 1995, s. 2.

⁹ A. Zorska, *op. cit.*, s. 15.

¹⁰ Tamże, s. 15.

¹¹ G. Stonehouse, J. Hamill, D. Campbell, T. Purdie, *Globalizacja. Strategie i zarządzanie*, Wyd. Felberg SJA, Warszawa 2001, s. 6.

¹² G. Stonehouse, J. Hamill, D. Campbell, T. Purdie, *op. cit.*, s. 6.

¹³ Tamże, s. 6.

¹⁴ S. Bielański, T. Biernat, *op. cit.*, s. 149.

¹⁵ Tamże, s. 149.

nych przez media sprawia, że idee dotyczące przestrzeni i czasu ulegają zniekształceniu i pomieszaniu. Międzynarodowy przepływ kapitału, pieniędzy, informacji i kultury rozrywa linearną jedność obu tych wymiarów, powodując, że ulegają one skondensowaniu. Dawne peryferie i centra jawią się w mass mediach tak, jak gdyby były jednym miejscem, do którego można się udać bez przeszkód dzięki wyborowi odpowiedniego kanału. Świat multimedialny charakteryzuje się tym, że wszystkie wydarzenia, nawet te z najbardziej oddalonych rejonów globu, zdają się działać jednocześnie i być równie „namacalne”.

Ważną rolę w utrwalaniu podobnego przekonania odgrywa Internet; w cybernetycznej sieci przestrzeni geograficzna i strefy czasowe ulegają całkowitej neutralizacji na rzecz zawartości informacyjnej przekazu, dostępnego w tym samym momencie na całym świecie. Teoretycy globalizacji podkreślają, że w kulturze zjawisko to jest bardziej oczywiste i realne niż w ekonomii. Globalne zjawiska kulturowe można opisywać przez pryzmat pięciu wymiarów: medialnego, technologicznego, finansowego, ideologicznego i etnicznego. Wszystkie one, mimo dużego stopnia autonomiczności, są powiązane i przenikają się wzajemnie, składając się na „świat wyobrażony” o charakterze globalnym¹⁶.

ROZWÓJ GLOBALIZACJI W UJĘCIU HISTORYCZNYM

Globalizacja nie jest procesem, który rozpoczął się nagle. Globalizacja stanowi wynik długotrwałych i niejednokrotnie bardzo skomplikowanych procesów zachodzących w gospodarkach, jest ona procesem o charakterze ewolucyjnym. Ocenia się, że u podstaw rozwoju globalizacji leżą dwa inne, ważne procesy: internacjonalizacja i multinacjonalizacja, zaś globalizacja zawiera cechy zarówno jednego, jak i drugiego zjawiska¹⁷.

Procesy globalizacji w ujęciu ewolucyjnym przedstawia A. Zorska twierdząc, że globalizacja rozumiana jako rozszerzenie działalności krajowych przedsiębiorstw za granicą została zapoczątkowana w XIV wieku w związku z rozwojem działalności zamorskiej przez kompanie handlowe¹⁸. Dopiero jednak w II połowie XIX wieku nastąpił tak silny wzrost skali, zasięgu i form ekspansji przedsiębiorstw, że wywołało to z kolei proces integrowania wielu rynków i gospodarek oraz przepływy kapitałów¹⁹.

Za pierwszy etap globalizacji (globalizowania działalności gospodarczej) – zgodnie z tym podejściem – uznaje się lata 1870 – 1914²⁰. Proces globalizacji gospodarek został jednak zahamowany przez szereg dramatycznych wydarzeń politycznych i ekonomicznych w okresie od pierwszej do zakończenia drugiej wojny światowej oraz następnych kilkunastu lat odbudowy gospodarczej poszczególnych krajów. Obecnie mamy więc do czynienia z kolejnym, drugim etapem globalizacji, etapem dynamicznie się rozwijającym dzięki niebywałemu postępowi naukowo – technicznemu oraz rozwojowi gospodarek i rynku międzynarodowego²¹.

Niestety, wydarzenia na świecie szybko przesłoniły wydarzenia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i związany z nimi entuzjazm przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, ale nie przesłoniły prawdziwego sensu zmian, jakie zaszły w polityce światowej u schyłku stulecia. Wiek XX był więc okresem wielkich zmian i przewartościwań w

¹⁶ www.globalizacja.wp.pl z dnia 07.08.2002 r.

¹⁷ M. Chodorek, *Globalizacja i jej wpływ na proces konkurowania przedsiębiorstw*, [w:] *Determinanty konkurencyjności polskich przedsiębiorstw. Sposoby i warunki umacniania konkurencyjności przedsiębiorstw w perspektywie globalizacji gospodarki*, pod red. M. J. Stankiewicz, Wyd. UMK, Toruń 2002, s. 26.

¹⁸ A. Zorska, op. cit., s. 14.

¹⁹ Tamże, s. 14.

²⁰ P. Dicken, *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*. Guilford Press, New York – London 1992, s. 12.

²¹ A. Zorska, op. cit., s. 14.

skali narodów, regionów i kontynentów, przy czym najważniejszym osiągnięciem jest to, że w olbrzymiej części globu skończył się totalitaryzm. Wiele wskazuje na to, że problemy początków XXI wieku będą następstwem mniej lub bardziej demokratycznych systemów politycznych, gospodarki wolnorynkowej, zawrotnego rozwoju struktur kultury masowej na skalę „globalnej wioski” i rodzących się społeczeństw konsumpcyjnych²². Obecnie – w społeczeństwach XXI wieku – najważniejszym wydarzeniem może okazać się eliminacja odległości jako podstawa rodzącego się nowego porządku myślenia o planecie jako całości, a nie tylko jej poszczególnych rejonach. Ziemia staje się mała i poznawalna, każdy jej skrawek jest możliwy do pomnażania bogactwa przez ludzi dysponującymi odpowiednimi zasobami umożliwiającymi skuteczne działanie. Ewolucyjny charakter globalizacji w aspekcie tworzenia strategii międzynarodowej i globalnej przedstawiono w tab. 1.

Tab. 1. Ewolucyjny charakter globalizacji w aspekcie tworzenia strategii międzynarodowej i globalnej

Okres	Charakterystyka
Lata 50. i 60.	Wielonarodowa ekspansja miniaturowych replik korporacji w postaci filii zagranicznych. Przewaga strategii wielu rynków wewnętrznych, na których działają w dużym stopniu autonomiczne filie zagraniczne obsługujące rynki lokalne i/lub regionalne. Ograniczona globalna koordynacja lub integracja działań w różnych częściach świata.
Lata 70.	Wycofanie się firm wielonarodowych: zbywanie, racjonalizacja, zamknięcie zakładów w krajach inwestycji.
Lata 80.	Przesunięcie uwagi korporacji w kierunku skoordynowanych i zintegrowanych strategii globalnych realizowanych przez stabilne przedsiębiorstwa wielonarodowe, skupienie się na globalnej konkurencyjności i stosowaniu zasięgu globalnego jako broni konkurencyjnej w sektorach globalnych związanych ze specjalizacją zakładów i narodową współzależnością.
Lata 90.	Przejęcie do strategii globalnych i transnarodowych. Firmy koncentrują się na rozwoju kluczowych kompetencji z jednoczesnym wydzieleniem innych, pobocznych działań. Rezultatem tego jest rozwój sieci globalnych i partnerstwa strategicznego zarówno w kierunku poziomym, jak i pionowym. Wzrastający nacisk na wiedzę jako część aktywów; rozwijają się wczesne formy organizacji uczącej się.
Od roku 2000.	Era korporacji wirtualnej i organizacji inteligentnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: G. Stonehouse, J. Hamill, D. Campbell, T. Purdie, *Globalizacja. Strategie i zarządzanie*, Wyd. Felberg SJA, Warszawa 2001, s. 4.

Po tak przeprowadzonej analizie problemu można wyodrębnić – zdaniem autora – trzeci etap globalizacji, etap trwający od roku 1989, czyli momentu wejścia krajów Europy Środkowo – Wschodniej do społeczności międzynarodowej. To właśnie obecna, trzecia faza globalizacji opiera się o najnowsze osiągnięcia nauki i techniki, za sprawą sieci elektronicznych, nowoczesnej organizacji pracy i zarządzania proponuje się nowy sposób wytwarzania i dystrybucji dóbr i usług. Nie wystarcza już tania siła robocza, masowa produkcja i lokalny rynek zbytu. Owo skracanie odległości umożliwia tworzenie podobnych, a nawet wspólnych struktur służących informowaniu, wytwarzaniu i konsumpcji, co z kolei wywołuje zmiany w strukturze zawodowej ludności, tradycyjnych formach życia i organizacji społeczeństw²³.

²² A. Zorska, op. cit., s. 146.

²³ A. Zorska, op. cit., s. 146.

Wszystkie te – wymienione powyżej – procesy zdają się jeszcze raz potwierdzać konieczność wyodrębnienia jeszcze jednego, obejmującego najnowsze trendy i zjawiska etapu w ewolucji tego, co określamy pojęciem „globalizacja”.

Spór co do określenia daty rozpoczęcia procesów globalizacyjnych wciąż trwa i – zgodnie z opiniami większości badaczy – nie można temu wydarzeniu przypisać ani konkretnej daty, ani wydarzenia. W niektórych koncepcjach pojawia się opinia, że za początek globalizacji można uznać 20 lipca 1969 roku, kiedy to pierwszy człowiek postawił stopę na Księżycu i ujrzał Ziemię jako całość²⁴. Kolejną próbą nakreślenia początków zjawiska zwanego globalizacją jest tzw. Raport Klubu Rzymskiego, w którym na początku lat 70. autorzy zastosowali podejście globalne, a przeprowadzone obliczenia (również w skali globalnej) uzmysłowiły, że środowisko mamy jedno, niezależnie od zamieszkiwanego przez nas rejonu globu²⁵.

WPLYW GLOBALIZACJI NA ROZWÓJ WSPÓŁCZESNEJ CYWILIZACJI

Analizę wpływu, jaki wywiera globalizacja na gospodarkę światową i rozwój współczesnej cywilizacji, należy rozpocząć od krajów najbogatszych, które nadawały ton światu zachodniemu. Podstawowym efektem globalizacji wydaje się być wciąż postępujący wzrost rozpiętości dochodowych między krajami zamożnymi i biednymi. Według badań pochodzących z początku XIX wieku i przeprowadzonych przez A. Madisona różnice dochodowe per capita krajów zamożnych i biednych przekraczały nieco tylko relację 3 : 1. Przez cały wiek XIX różnice te wzrastały, ale prawdziwe przyspieszenie nastąpiło w okresie ostatniego czterdziestolecia. Wiele krajów tzw. Trzeciego Świata przeżywa stagnację lub cofanie się, co nader często skutkuje fizycznym głodem. Wszystkim tym zjawiskom towarzyszy obojętność krajów zamożnych. W latach 50. i 60. uchwalono przez ONZ postulat przeznaczania 1% PKB na pomoc dla Trzeciego Świata. Najdłużej rezolucję tą respektowały kraje nordyckie, jednak obecnie są to coraz niższe kwoty. Rosnące dysproporcje dochodów poszczególnych, najbiedniejszych i najbogatszych krajów w ujęciu graficznym przedstawiono na ryc. 1.

Kolejnym, istotnym efektem wpływu globalizacji na rozwój współczesnej cywilizacji będzie otwarcie gospodarek poszczególnych krajów. Proces ten przybiera dwa podstawowe trendy:

- rozszerzenie i zróżnicowanie rynku globalnego,
- dynamiczny wzrost konkurencyjności na rynku światowym.

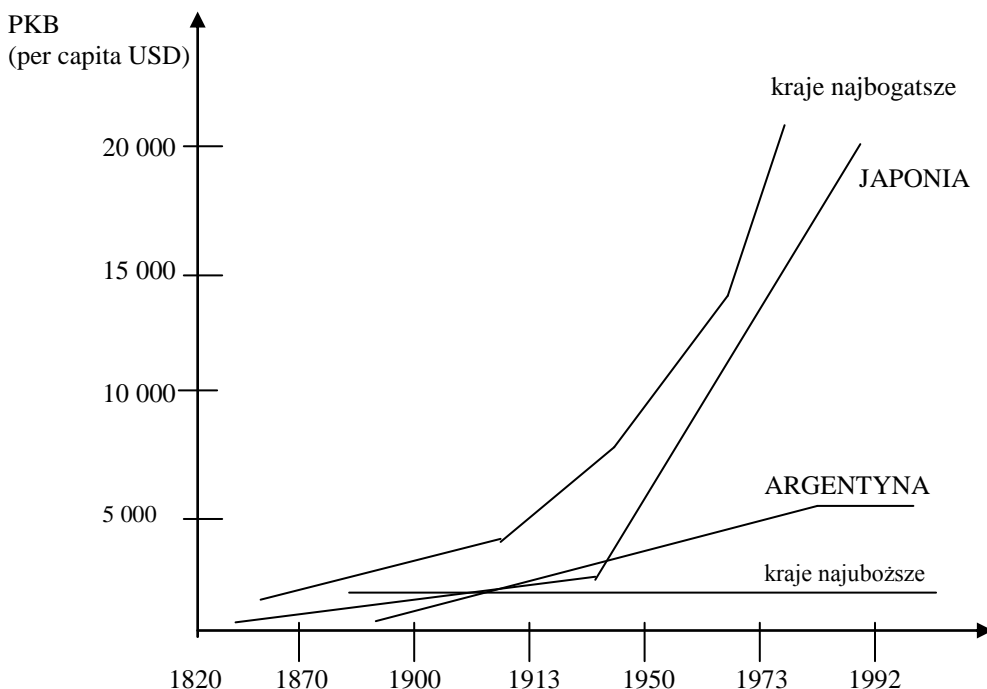
Oznacza to, że nawet drobna zmiana kosztów produkcji w jednej części świata poważnie odbija się na konkurencyjności gospodarki danego kraju²⁶. Takie ujęcie problemu powoduje określone perturbacje na rynku pracy krajów najbogatszych. Najlepszym przykładem są tu kraje Europy Zachodniej, gdzie znaczna część pracowników o niskich kwalifikacjach pozostaje bez pracy lub przykład Stanów Zjednoczonych, w których wymienieni pracownicy muszą zadowolić się bardzo niskimi stawkami. Globalizacja w tym ujęciu oznaczać będzie mobilność inwestorów i dużo mniejszą mobilność – ze względów rodzinnych i wielu innych – pracowników. Ogromna mobilność inwestorów to obecnie najpotężniejsza ich siła oraz – co niestety uwidacznia się coraz wyraźniej – źródło głębokich podziałów społecznych. Globalizacja nie wydaje się więc sprzyjać w tym znaczeniu wyrównywaniu warunków życia ludzi na świecie. Oprócz inwestorów tylko wysokiej klasy specjaliści mają możliwości poruszania się po „rynku globalnym”. I jest to zasadnicza cecha odróżniająca tę grupę ludzi od pozostałej reszty ludności przywiązanej do swojego miejsca zamieszkania.

²⁴ D. Kornacka, *Przedsiębiorstwo na rynku globalnym*, [w:] *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, pod red. S. Marek, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999, s. 133.

²⁵ Tamże, s. 134. Por. D. Kornacka, *Globalizacja – implikacje dla przedsiębiorstw*, *Zeszyty Naukowe US*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000, nr 227, s. 79.

²⁶ D. Kornacka, *Przedsiębiorstwo...*, op. cit., s. 157.

Ryc. 1. Rosnące rozpiętości dochodów

Źródło: *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, praca zbiorowa pod red. B. Liberskiej, PWE, Warszawa 2002, s. 288.

Wpływ globalizacji na współczesną cywilizację należy prześledzić w aspekcie poszczególnych koncepcji tego procesu i ich głównych elementów, co przedstawiono w tab. 2.

Tab. 2. Koncepcje globalizacji i ich główne komponenty

Kategoria	Główne elementy (procesy)
Globalizacja finansów i własności kapitału.	Deregulacja rynków finansowych, międzynarodowa mobilność kapitału, wzrost fuzji i akwizycji.
Globalizacja rynków i strategii.	Integracja działalności gospodarczej na skalę światową, ustanowienie zintegrowanych działań poza swoimi granicami, globalne poszukiwanie komponentów, alianse strategiczne.
Globalizacja technologii i powiązanych z nią badań oraz wiedzy.	Technologia jest podstawowym „enzymem”: rozwój technologii informacji i telekomunikacji umożliwia rozwój globalnych sieci w ramach tej samej firmy i pomiędzy różnymi firmami
Globalizacja stylów życia modeli konsumpcji, globalizacja kultury.	Transfer i transplantacja dominujących stylów życia. Zrównanie modeli konsumpcji. Rola mediów.
Globalizacja rządzenia i regulacji prawnych.	Zmniejszona rola rządów narodowych i parlamentów. Próby stworzenia nowej generacji przepisów i instytucji globalnych rządów.

Tab. 2. – cd.

Globalizacja jako polityczne ujednoczenie świata.	Prowadzone przez państwa analizy integracji społeczeństw świata w globalny, polityczny i ekonomiczny system, któremu będzie przewodzić wiodąca siła.
Globalizacja postrzegania i świadomości.	Społeczno – kulturowe procesy skoncentrowane na „jednej kuli ziemskiej”, ruch „globalistyczny”, obywatele świata.

Źródło: W. Ruijgrok, R. Van Tulder, *The Ideology of Interdependence*. Doctoral Dissertation. University of Amsterdam, Amsterdam 1993, za: Grupa Lizbońska, *Granice konkurencji*, Poltext, Warszawa 1996, s. 49.

Analizę wpływu, jaki wywierają procesy globalizacji na rozwój gospodarczy i cywilizacyjny warto prześledzić w aspekcie praktycznym na podstawie badań dotyczących szans niesionych przez globalizację i postrzeganych przez polskie przedsiębiorstwa. Wyniki badania przedstawiono w tab. 3.

Tab. 3. Pozytywny wpływ globalizacji na funkcjonowanie polskich przedsiębiorstw

Lp.	Przejawy globalizacji	Liczba wskazań	%
1	Szybki, coraz mniej ograniczony przepływ informacji.	60	93,8
2	Rozwój nowoczesnych technologii informatycznych i ich unifikacja.	56	87,5
3	Rozwój i rozprzestrzenianie się nowoczesnych technologii telekomunikacyjnych.	55	84,6
4	Rozwój inteligentnych, informatycznych systemów wspomagających zarządzanie.	50	78,1
5	Upowszechnianie się gospodarki rynkowej.	49	76,6
6	Wzrost znaczenia stosowania standaryzowanych procedur zarządzania jakością.	48	76,2

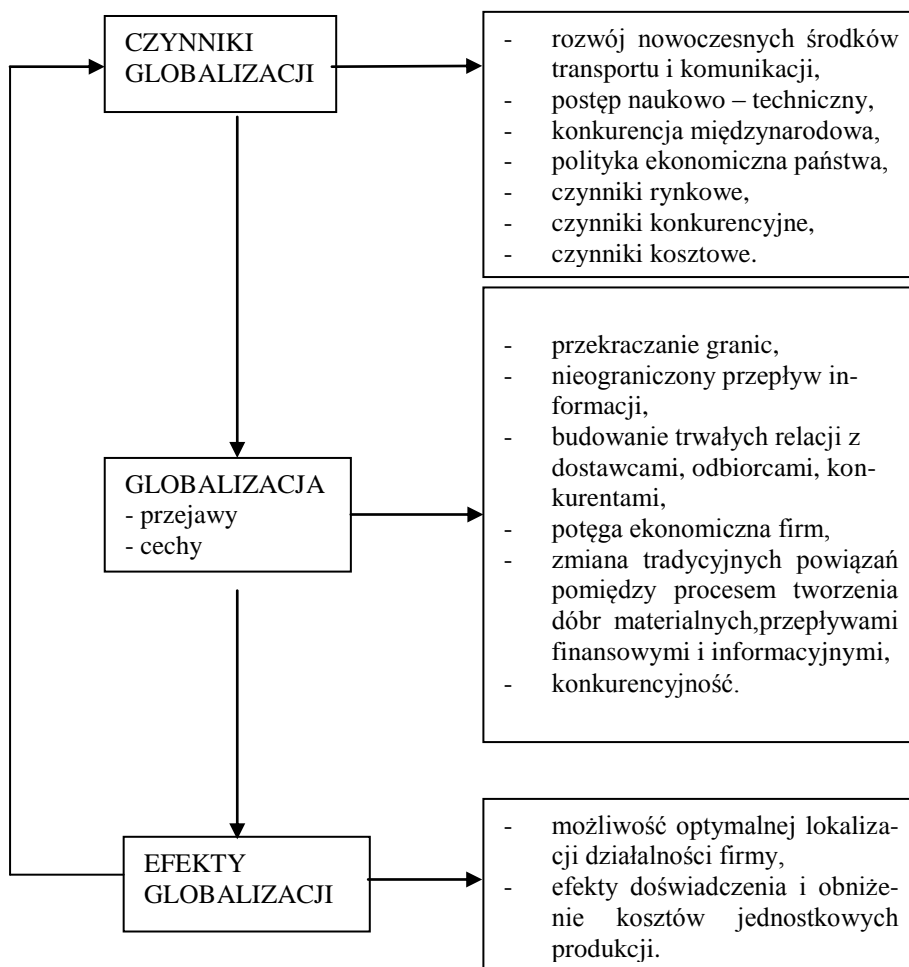
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Haffer, *Polskie przedsiębiorstwa a wyzwania globalizacji*, [w:] *Determinanty konkurencyjności polskich przedsiębiorstw. Sposoby i warunki umacniania konkurencyjności przedsiębiorstw w perspektywie globalizacji gospodarki*, pod red. M. J. Stankiewicza, Wyd. UMK, Toruń 2002, s. 69

Przedstawiony powyżej, pozytywny wpływ globalizacji stanowi sygnał, że zawarte w tabeli 3 elementy są efektem oddziaływania procesów globalizacyjnych w zakresie tworzenia nowych uwarunkowań cywilizacyjno-gospodarczych. W ujęciu modelowym wpływ globalizacji na poszczególne elementy rozwoju cywilizacyjnego przedstawiono na ryc. 2.

Procesy globalizacji i integracji to zjawiska, które wywierają duży wpływ na życie gospodarcze, polityczne i społeczne we wszystkich krajach świata, zjawiska będące siłą napędową rozwoju współczesnej cywilizacji. Globalizacja jest procesem wciąż do końca nie wyjaśnionym, procesem, wokół którego ciągle rozbrzmiewają spory. Niejednoznaczność definicji, wiele poglądów dotyczących zarówno uwarunkowań historycznych globalizacji, jak i jej cech, przejawów i skutków, w połączeniu z bogatą literaturą przedmiotu – wszystko to powoduje, że przedstawione koncepcje są jedynie propozycją pewnego usystematyzowania wiedzy z tego zakresu. Bezspornie jednak globalizacja, sprzyjając unifikacji rynków, systemów produkcji, handlu i przepływów kapitału, prowadzi do polaryzacji ludności zamieszkującej poszczególne kraje i regiony. Ciekawą tendencją, jaka zarysowuje się we współczesnym świecie jest nasilenie regionalnej współpracy gospodarczej, co z jednej strony

stanowi odpowiedź na postępującą globalizację, z drugiej zaś stwarza szansę stopniowego dostosowywania się poszczególnych krajów do wymogów konkurencji globalnej.

Ryc. 2. Czynniki, przejawy i efekty globalizacji w aspekcie ich oddziaływania na rozwój współczesnej cywilizacji

Źródło: Opracowanie własne

W przedstawionym powyżej modelu widać wyraźnie, że globalizacja to wciąż trwający, dynamicznie zmieniający się proces. Globalizacja, wraz ze swoimi czynnikami, przejawami, cechami i efektami tworzy pewnego rodzaju zamknięty „krąg”, w którym niektóre czynniki determinujące globalizację stają się jej cechami, aby w pewnym momencie stanąć o efektach procesu. Te z kolei, po odpowiedniej transformacji, stają się ponownie czynnikami w pewnym sensie procesy te wywołującymi. Przedstawiona koncepcja przyczynowo – skutkowego rozumienia procesów globalizacji świadczy o ich niezwykle dynamicznym rozwoju i dowodzi, że to właśnie globalizacja będzie wyznaczać kierunki rozwoju poszczególnych państw, w tym także, a może przede wszystkim determinować procesy rozwojowe współczesnej cywilizacji w Polsce oraz innych krajach Europy i świata.

LITERATURA

- Bielński S., Biernat T. (red.), *Wokół problematyki integracji europejskiej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 148.
- Chodorek M., *Globalizacja i jej wpływ na proces konkurowania przedsiębiorstw*, [w:] *Determinanty konkurencyjności polskich przedsiębiorstw. Sposoby i warunki umacniania konkurencyjności przedsiębiorstw w perspektywie globalizacji gospodarki*, pod red. M. J. Stankiewicza, Wyd. UMK, Toruń 2002.
- Dicken P., *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*. Guilford Press, New York – London 1992.
- Haffer M., *Polskie przedsiębiorstwa a wyzwania globalizacji*, [w:] *Determinanty konkurencyjności polskich przedsiębiorstw. Sposoby i warunki umacniania konkurencyjności przedsiębiorstw w perspektywie globalizacji gospodarki*, pod red. M. J. Stankiewicza, Wyd. UMK, Toruń 2002.
- Koch R., *Słownik Zarządzania i Finansów. Narzędzia, terminy, techniki od A do Z*, Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1997.
- Kornacka D., *Globalizacja – implikacje dla przedsiębiorstw*, Zeszyty Naukowe US, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2000, nr 227.
- Kornacka D., *Przedsiębiorstwo na rynku globalnym*, [w:] *Elementy nauki o przedsiębiorstwie*, pod red. S. Marek, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999.
- Liberska B. (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, PWE, Warszawa 2002.
- McGrew A., *Conceptualizing Global Politics*, [w:] *Global Politics*, pod red. A. McGrew, Polity Press. Cambridge 1992.
- Ruigrok W., Van Tulder R., *The Ideology of Interdependence*. Doctoral Dissertation. University of Amsterdam, Amsterdam 1993, za: Grupa Lizbońska, *Granice konkurencji*, Poltext, Warszawa 1996.
- Stonehouse G., Hamill J., Campbell D., Purdie T., *Globalizacja. Strategie i zarządzanie*, Wyd. Felberg SJA, Warszawa 2001.
- Thurrow L. C., *Przyszłość kapitalizmu*, Wyd. Dolnośląskie, Wrocław 1999.
- Yang X., *Globalisation of the Automobile Industry: The United States, Japan and the People's Republic of China*, Praeger Publishers, Westport 1995.
- Zorska A., *Ku globalizacji. Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1998.

Jacek Strojny

Instytut Gospodarki

Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów

Zarządzanie przedsiębiorcze w dobie globalizacji – perspektywa kulturowa

Wydaje się, że w XXI wieku nauki społeczne w coraz większym stopniu zajmować się będą zjawiskiem kształtowania się społeczeństwa globalnego. Rzeczywistość zglobalizowana, w wyniku intensywnych przemian społeczno-gospodarczych staje się faktem nie podlegającym dyskusji. Działalność gospodarcza, poprzez radykalne zmniejszenie kosztów komunikacji i zmniejszenie barier przepływu kapitału, przybiera obecnie nowe, globalne formy funkcjonowania. Jest zatem oderwana od ograniczeń narzucanych przez systemy państwowe. Można już mówić o rynku globalnym, przedsiębiorstwach globalnych, handlu globalnym, finansach globalnych, a coraz częściej nawet globalnym rynku pracy. Produkcja, wymiana i konsumpcja w wyniku liberalizacji¹ (zniesienia barier obiegu) mogą być rozproszone i elastycznie przenoszone w dowolny punkt globu. Sprawia to, że dotychczasowe relacje państwo – przedsiębiorstwo zmieniły się w sposób diametralny. Obecnie to państwa (władze państwowe lub samorząd terytorialny) zmuszone są do zabiegania o inwestorów, stwarzając poprzez swoją politykę warunki jak najbardziej sprzyjające nowym inwestycjom. Coraz większego znaczenia nabiera również zmiana w relacjach państwo – obywatel. Swoboda przepływu ludzi powoduje, że jednostki mają możliwość wyboru swojego miejsca zamieszkania i miejsca pracy. Dotyczy to zarówno osób o wysokich, jak i niskich kwalifikacjach, ale zawsze przedsiębiorczych zdolnych do zaakceptowania ryzyka i dążących do poprawy swojej sytuacji ekonomicznej. Tworzy się w ten sposób społeczeństwo mobilne, nie związane z systemem terytorialnym. Otwierają się także nowe obszary konkurencji, które obejmują: tworzenie przez państwa regulacji sprzyjających osiedlaniu się i podejmowaniu pracy na ich terytorium, wzrost konkurencji na rynku pracy pomiędzy mobilnymi pracownikami oraz pomiędzy organizacjami o pracownikach, którzy dysponują możliwością swobodnego przemieszczania się i wyboru ofert pracy w różnych częściach świata.

Proces globalizacji ma niezwykle istotne znaczenie, gdyż dotyka wszystkich sfer życia społecznego-gospodarczego. Przede wszystkim jednak determinuje on coraz większą zmienność, można powiedzieć zmienność totalną, wszechobecną i nieuniknioną. Stwarza to sytuację, w której jedyne, czego można być pewnym, jest to, że w otoczeniu² zaistnieje zmiana. Pojawić się ona może w każdym z obszarów otoczenia. Najczęściej otoczenie, w którym funkcjonują organizacje, dzieli się na dwa główne zbiory czynników: otoczenie

¹ Por. E. Cziomer, L. W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2001, s. 187.

² Otoczenie traktować można jako zbiór czynników wyznaczających funkcjonowanie organizacji lub jej elementów (por. J. Łucewicz, *Socjologiczne spojrzenie na organizację*, Wydawnictwo im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1997).

ogólne i otoczenie konkurencyjne³. Pierwsze obejmuje takie obszary zmian, jak: uwarunkowania ekonomiczne, technologiczne, społeczne, demograficzne, polityczne i prawne oraz międzynarodowe. Jest to oczywiście podział umowny, nie pozwalający na wyznaczenie ścisłych granic pomiędzy tymi obszarami. Niezależnie od tego, należy stwierdzić, że w każdym z obszarów zachodzą zjawiska o istotnej sile wpływu, często trudne nie tylko do interpretacji, ale wręcz do odczytania, wyodrębnienia. Zmieniają się przecież ciągle uwarunkowania ekonomiczne, na które wpływ mają już nie tylko państwa, ale również cały szereg czynników o charakterze ponadnarodowym. Tworzenie się globalnych sieci naukowo-badawczych dynamizuje postęp naukowy, przez co skraca się czas przygotowania nowych wynalazków, a ścisła współpraca z biznesem pozwala na szybkie wdrożenie nowego produktu. Starzenie się rozwiązań technicznych i technologicznych powoduje konieczność ciągłej modernizacji i unowocześniania stosowanych rozwiązań. Dążeniom do tworzenia ponadnarodowych struktur regionalnych towarzyszy kryzys struktur politycznych i dążenia separatystyczne. Niezwykle istotne znaczenie mają zmiany o charakterze społecznym, w tym zmiany kulturowe, dotyczące systemu wartości, postaw, wzorców zachowań, stylu życia. Powstawaniu społeczeństwa mobilnego, elastycznego towarzyszy eskalacja radykalizmu religijnego. Tak więc globalizacji gospodarki towarzyszy pękająca struktura polityczna⁴, a globalizacji społeczeństwa nasilenie ruchów radykalnych.

Powstawaniu⁵ cywilizacji globalnej towarzyszy proces tworzenia się kultury globalnej⁶, który z coraz większą siłą wpływa zarówno na poszczególne jednostki, jak i tworzone przez nie organizacje. Społeczności poddawane są procesom unifikacji zachowań. Można wymienić dwie główne przyczyny takiego stanu rzeczy. Po pierwsze, wzorce zachowań upowszechniane z niesłychaną łatwością za pomocą mediów, takich jak telewizja i Internet. Właśnie za pomocą tych kanałów ludzie w każdym niemal zakątku globu kształtowani są w coraz większym stopniu w duchu wartości o charakterze ponadlokalnym, ponadnarodowym. Co to oznacza? Przede wszystkim stwarza to sytuację, w której na kultury wytworzone w określonych społecznościach i charakteryzujące się określonymi parametrami⁷ wynikającymi z ich specyfiki, nakłada się kultura o parametrach, które mają zdolność do dominacji nad parametrami lokalnymi. Jej źródeł należy szukać w społeczeństwach, które

³ Por. G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.

⁴ Por. P. F. Drucker, *Zarządzanie w czasach burzliwych, Nowoczesność*, Warszawa 1995, s. 163.

⁵ Wydaje się, że nie ma jeszcze przesłanek pozwalających stwierdzić, że zmiany społeczno-gospodarcze doprowadziły już do powstania cywilizacji globalnej. Dla przykładu podać można systemy władzy państwowej, które opierają się na granicach umownych. Jeśli jednak przyjąć, że wyznacznikiem cywilizacji jest stanięcie przed szeregiem wyzwań rozwojowych, to niewątpliwie można mówić o cywilizacji globalnej. Do najważniejszych wyzwań zaliczyć można niekorzystne trendy demograficzne, wyczerpywanie się nieodnawialnych zasobów surowców energetycznych, terroryzm, walka z chorobami, dysproporcje w poziomie zamożności społeczeństw i grup społecznych, zagrożenie zderzeniem Ziemi z innym ciałem niebieskim, czy w końcu eksplorację kosmosu.

⁶ Terminy cywilizacja i kultura często traktowane są jako tożsame (por. M. Pacholski, A. Słaboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1997). Zasadnym wydaje się jednak ich rozróżnienie, które zakłada, że pojęcie kultura dotyczy sfery duchowej (wartości, postawy, wzorce zachowań), zaś cywilizacja – technicznej, ekonomicznej i materialnej.

⁷ Pojęcie kultura jest rozpatrywane wieloaspektowo i różnorodnie interpretowane przez socjologów. Spośród ponad setki definicji, na użytek niniejszego opracowania oprzeć się można na tej autorstwa B. Bergera. Wymienia on takie parametry, charakteryzujące kulturę, jak m. in: wartości, normy, postawy. Wartości traktować tutaj można, jako obiekt dążeń jednostek, jako coś, co jest uznawane za cel podejmowanych działań. To weberowskie podejście, traktujące wartości jako determinantę, czy wręcz aktywatora działań społecznych pozwala szukać właśnie w zbiorze wartości, charakterystycznych dla danej społeczności przyczyn działań podejmowanych przez jednostki, należące do tej społeczności. Zatem cel działania wynika ze zbioru wartości, przy czym zbiór ten, tak samo, jak i cele ulegają hierarchizacji.

tworzą tzw. cywilizację zachodu. Oczywiście trudno jest jednoznacznie stwierdzić, jakie są przyczyny dominacji tej kultury i co sprawia, że cechuje się ona taką ekspansywnością na skalę globalną. Uproszczeniem byłoby stwierdzenie, że zdolność do rozprzestrzeniania się wartości, na których opiera się kultura zachodu, wynika z tego, że dysponuje ona własnymi kanałami dystrybucji, w postaci stworzonych przez siebie środków masowego przekazu informacji. Wydaje się, że przyczyn należy jednak szukać gdzie indziej – na przykład w teorii ewolucji Darwina. Zdolność do rozprzestrzeniania się charakteryzuje te byty, które posiadają cechy pozwalające przystosować się do zmiennych warunków funkcjonowania. Cechy te muszą być uniwersalne, a więc przydatne w każdych warunkach. Wydaje się, że to właśnie kultura zachodu charakteryzuje się największym natężeniem takich cech, przez co zdolna jest do upowszechniania się i adaptacji na podłożu o różnorodnej (w sensie geograficznym, historycznym, a nawet religijnym) specyfice. Należy tutaj zwrócić uwagę na zjawisko, które za Shumpeterem nazwać można kreatywną destrukcją⁸. Wynika ono z wewnętrznych sprzeczności, pojawiających się od samego początku funkcjonowania cywilizacji zachodniej⁹. Widoczne jest to w szeregu reformatorskich nurtów religijnych, naukowych, artystycznych, które powstawały na ruinach obalonych koncepcji i twierdzeń. Wielość ruchów religijnych wczesnego chrześcijaństwa, późniejsza reformacja, renesans, odkrycia Kopernika, wielkie odkrycia geograficzne, obraz Maneta *Śniadanie na trawie*, rewolucja techniczna, udział papieża w koncercie rockowym – rozwój cywilizacji zachodu obfituje w tego typu kamienie milowe, wyznaczające nowe trendy, nowe sposoby myślenia. Ta zdolność do auto-destrukcji i jednocześnie tworzenia to prawdopodobnie najbardziej uzasadniona przyczyna rozpowszechniania się kultury zachodniej i jej przekształcania się w kulturę globalną¹⁰. Ale nie tylko. Drugą istotną cechą kultury zachodniej jest bowiem zdolność do selektywnego przyswajania elementów zbioru charakteryzującego inne kultury świata. Selektywność ta wynika z szeroko rozumianej atrakcyjności tych elementów. Tym właśnie należy tłumaczyć rozpowszechnienie się na całym świecie restauracji oferujących dalekowschodnią kuchnię, maskotkę misia koali czy niekonwencjonalne metody leczenia chorób. Powstaje w ten sposób koło zamachowe napędzające tworzenie się kultury globalnej – innowacyjność¹¹.

Właśnie innowacyjnością kultury zachodniej można tłumaczyć jej zdolność do ekspansji i przekształcania się w kulturę globalną. Nie ulega wątpliwości, że ta zdolność do innowacji stanie się podstawową cechą społeczeństwa globalnego. Zmiany społeczno-gospodarcze już obecnie doprowadziły do sytuacji, w której szansę rozwoju ma tylko społeczeństwo wiedzy, społeczeństwo przedsiębiorcze. Możliwości rozwoju krajów czy regionów w oparciu o zasoby naturalne, położenie geograficzne, będą miały coraz mniejsze znaczenie. Podstawowym motorem rozwoju stanie się zdolność do uczenia się rozumiana zarówno w odniesieniu do jednostek, jak i organizacji. Spowoduje to oczywiście, że nowe, globalne społeczeństwo będzie o wiele bardziej konkurencyjne, innowacyjne i dynamiczne niż to miało miejsce do tej pory. Jakie będą tego skutki? Ogromne i przenikające wszystkie sfery

⁸ Shumpeter określał przedsiębiorcę, jako tego, który burzy dotychczasowy porządek, proponując jednocześnie dzięki inwencji, kreatywności nowe rozwiązanie prowadzące do rozwoju. Por. Piasecki B., *Przedsiębiorczość i mała firma. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 22.

⁹ Por. A. Flis, *Innowacyjność w kulturze zachodu [w:] praca zbiorowa pod redakcją M. Marcinkowskiego, Kapitalizm po polsku. Przedsiębiorca, organizacja, kultura*, Księgarnia Akademicka, Kraków 1996.

¹⁰ Pojęcie kultury globalnej nie powinno być utożsamiane z pojęciem kultury masowej, którą definiuje się jako ogół treści kulturowych, przekazywanych za pomocą środków masowego przekazu. Tymczasem kultura globalna powinna być raczej definiowana jako zbiór wartości, norm, postaw i wzorców zachowań przyjętych przez społeczeństwa globu.

¹¹ Termin innowacyjność to zdolność do kreowania innowacji, charakterystyczna dla określonej społeczności. Można za M. A. Westem stwierdzić, że innowacja to przełożenie nowatorskiej myśli, koncepcji na język praktyczny.

życia społecznego. Po pierwsze zmianie ulegnie struktura społeczna. Eksperti, dysponujący specjalistyczną wiedzą będą stanowili grupę nadającą ton całej społeczności właśnie ze względu na zdolność do ciągłego przyswajania wiedzy. To ta grupa stanie się przedmiotem aspiracji zawodowych, animatorem kultury, źródłem wartości i wzorców zachowań. Poszczególne jednostki staną przed koniecznością ciągłego konkurowania, ciągłego doskonalenia się, działania w realiach, w których nie ma miejsca na niekompetencję i brak skuteczności.

Oczywiście wzrost konkurencyjności przeniesie się również na poziom tworzonych przez człowieka organizacji gospodarczych. Wydaje się, że to właśnie innowacja tworząca kontekst rozwoju cywilizacji globalnej stanowić będzie również determinantę rozwoju organizacji. Należałoby się zatem zastanowić, czym jest innowacja, jakie są jej cechy, czym jest warunkowana. Nie ma wątpliwości, że tworzy ona nową wartość. Za P. F. Druckerem można wskazać, że jest narzędziem przedsiębiorcy wykorzystywanym do podjęcia nowej działalności gospodarczej¹². Jego zdaniem nie można innowacji traktować jako przebłysk geniuszu, ale jako efekt systematycznej, zorganizowanej pracy. Pojęcie innowacji odnosi się zatem zarówno do samego procesu wyszukiwania i wykorzystania źródeł do innowacji¹³ jak też efektu tego procesu, którym jest nowy wyrób (produkt lub usługa). Oczywiście nowy wyrób traktować należy jako reakcję przedsiębiorstwa na zidentyfikowaną szansę wynikającą ze zmian w otoczeniu. Należy jednak zwracać uwagę, że innowacja jest „(...) zjawiskiem zachodzącym w gospodarce i w społeczeństwie (...)”¹⁴. Oznacza to, że powinna ona powstawać w oparciu o obserwację i zrozumienie rynku. Tylko w takim wypadku ma szansę być pozytywnie odebrana i odnieść sukces rynkowy. Weryfikacja skuteczności innowacji następuje dopiero w momencie jej wprowadzenia na rynek. Zatem o tym, czy nowy produkt jest rzeczywiście innowacją nie decydują wcale jego obiektywne parametry, użycie nowoczesnych rozwiązań technicznych, itd. Co zatem decyduje? Wyłącznie ocena tych, którzy z nowym produktem zetkną się, będą go użytkowali i będą za jego pomocą zaspokajać swoje potrzeby. Jeśli będzie on zaspokajał te potrzeby w sposób, który uznany zostanie za innowacyjny, to produkt stanie się skuteczną innowacją.

Można podejrzewać, że innowacja będzie jednym z najbardziej istotnych narzędzi konkurowania na zglobalizowanym rynku. Aby organizacja zdolna była do przygotowania i wdrożenia innowacji musi zostać spełnione szereg warunków. Mają one charakter ekonomiczny, technologiczny, organizacyjny czy wreszcie społeczny. Wychodząc z założenia, że najważniejszym zasobem organizacji jest człowiek¹⁵ szczególną uwagę zwrócić należy na społeczne uwarunkowania kształtowania się organizacji przedsiębiorczej. Jak wskazuje M. Golińska-Pieszyńska¹⁶ o przedsiębiorczości jako zjawisku społecznym mówić należy w aspekcie jednostki, grupy społecznej oraz organizacji. Rola organizacji w kształtowaniu postaw przedsiębiorczych zatrudnionych w niej ludzi jest nie do przecenienia. Tworzy ona klimat pracy, kulturę organizacyjną, wyzwalającą lub hamującą przedsiębiorczość. Coraz bardziej powszechna staje się świadomość, że takie zachowanie sprzyja osiągnięciu przewagi

¹² Por. P. F. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992, s. 29.

¹³ Zdaniem P. F. Druckera źródła innowacji obejmują: zmiany demograficzne, zmiany w sposobie postrzegania, pojawienie się nowej wiedzy, pojawienie się nieoczekiwanego sukcesu lub porażki, powstanie niezgodności pomiędzy oczekiwaniami a rezultatami, powstanie potrzeby procesu czy wreszcie zaistnienie zmian w strukturze przemysłu (por. Drucker P. F., *Innowacja i przedsiębiorczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992, s. 46-133).

¹⁴ P. F. Drucker, *Myśli przewodnie Druckera*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2002, s. 412

¹⁵ Por. L. Koziół, A. Piechnik-Kurdziel, J. Kopeć, *Zarządzanie zasobami ludzkimi w firmie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Biblioteczka Pracownicza, Warszawa 2000, s. 21.

¹⁶ M. Golińska-Pieszyńska, *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość – ewolucja pojęć*, M. Trocki, K. Krajewski, *Przedsiębiorczość w Polsce w perspektywie z integracją Europejską*, Instytut Przedsiębiorczości i Samorządności, Warszawa 2003, s. 82.

rynkowej na konkurencyjnym i nieprzewidywalnym rynku. Dostrzega się wagę elastyczności jako pożądanej własności organizacji. Formalne reguły, procedury, metody okazują się mniej przydatne w takim otoczeniu niż spontaniczne, niekonwencjonalne, kreatywne zachowania. Aby osiągnąć taki stan rzeczy konieczne jest wytworzenie w organizacji przedsiębiorczej kultury organizacyjnej. Za Cz. Sikorskim¹⁷ w odniesieniu do pojęcia kultura organizacyjna stosować można dwa podejścia – ideowe i instytucjonalne. Przyjmując pierwszy punkt widzenia kultura jest cechą organizacji, w drugim zaś przypadku kultura jako rezultat ludzkich działań utożsamiana jest z samą organizacją. Zdaniem autorów bardziej zasadne i użyteczne jest traktowanie kultury jako pewnego podsystemu organizacji. Obejmuje on takie elementy, jak wzory myślenia, wzory zachowań i symbole¹⁸. Co będzie zatem charakteryzowało organizację gotową do funkcjonowania na rynku globalnym – organizację przedsiębiorczą? W odniesieniu do pierwszego z elementów – wzorów myślenia – wskazywać można na kształtowanie się zbiorów wartości, w których wysoką pozycję zajmują: sukces, praca, rozwój, niezależność, itd. Można też wskazywać na formułowanie reguł, które szczególnie w ujęciu prakseologicznym wskazują na konieczność wykazywania się profesjonalizmem, kompetencją, inwencją i skutecznością w działaniu. Kolejny element kultury – wzory zachowań – w organizacji przedsiębiorczej będą opierały się na ciągłym dążeniu do doskonalenia się i gotowości do zmian. Wreszcie można także wskazywać na trzeci z wymienionych przez Sikorskiego elementów – symbole. Bardzo charakterystyczne może być odwoływanie się do istotnych z punktu widzenia organizacji przedsiębiorczej symboli osobowych. Tworzy się w ten sposób organizacyjnych bohaterów przedsiębiorczości, do których można się odwoływać, których traktować można jako pewnego rodzaju wzorzec dla wszystkich pracowników organizacji. Wymienione obszary wydają się zatem niezmiernie istotne z punktu widzenia zarządzania organizacją przedsiębiorczą w globalizującej się rzeczywistości gospodarczej.

LITERATURA

- Bartnicki M., Dyduch W., *Przedsiębiorczość – element kultury organizacyjnej*, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Nr 3-4/2002.
- Bombiak E., *Pożądany wzorzec*, Personel 1-15 lutego 2003.
- Clarke L., *Zarządzanie zmianą*, Gebethner i Ska, Warszawa 1997.
- Cziomer E., Zyblikiewicz L. W., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2001.
- Drucker P. F., *Innowacja i przedsiębiorczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1992.
- Drucker P. F., *Menedżer skuteczny*, Nowoczesność, Warszawa 1994.
- Drucker P. F., *Myśli przewodnie Druckera*, Wydawnictwo MT Biznes, Warszawa 2002.
- Drucker P. F., *Praktyka zarządzania*, Nowoczesność, Warszawa 1998.
- Drucker P. F., *Zarządzanie w czasach burzliwych*, Nowoczesność, Warszawa 1995.
- Dyoniziak R., Iwanicka K., Karwińska A., Nikolajew J., Pucek Z., *Spoleczeństwo w procesie zmian*, Zachodnie Centrum Organizacji, Zielona Góra 1999.
- Gierszewska G., Romanowska M., *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.
- Golińska-Pieszyńska M., *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość – ewolucja pojęć*, M. Trocki, K. Krajewski, *Przedsiębiorczość w Polsce w perspektywie z integracją Europejską*, Instytut Przedsiębiorczości i Samorządności, Warszawa 2003.

¹⁷ Cz. Sikorski, *Kultura organizacyjna*, C. H. Beck, Warszawa 2002, s. 3

¹⁸ Tamże, s. 7

- Hasselbein F., Goldsmith M., Beckhard R., *Lider przyszłości*, Bussines Press, Warszawa 1997.
- Kamiński R., *Kultura organizacyjna sprzyjająca innowacyjności w przedsiębiorstwie*, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Nr 2/2002.
- Kaprowicz E., Menedżerowie w nowych rolach, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Nr 2/2002.
- Kozioł L., Piechnik-Kurdziel A., Kopeć J., *Zarządzanie zasobami ludzkimi w firmie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Biblioteczka Pracownicza, Warszawa 2000.
- Łucewicz J., *Socjologiczne spojrzenie na organizację*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1997.
- Machaczka J., *Zarządzanie rozwojem organizacji. Czynniki, modele, strategia, diagnoza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 1998.
- Maslyk-Musiał E., *Spółczeństwo i organizacje. Socjologia organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.
- Olszewski A., *Pora na zespoły*, Personel 16-31 stycznia 2003.
- Pacholski M., Słaboń A., *Słownik pojęć socjologicznych*, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Kraków 1997.
- Piasecki B., *Przedsiębiorczość i mała firma. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.
- Pietrzekiewicz T., *Systemy wartości i kodeksy etyczne w gospodarce*, Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle ORGMASZ, Warszawa 1997.
- Praca zbiorowa pod red. Marcinkowskiego A., *Kapitalizm po polsku. Przedsiębiorca, organizacja, kultura*, Księgarnia Akadmiska, Kraków 1996.
- Praca zbiorowa pod red. J. Dietla, W. Gasparskiego, *Etyka biznesu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Sikorski Cz., *Kultura organizacyjna*, Wydawnictwo C H Beck, Warszawa 2002.
- Sułkowski Ł., *Czy kultury organizacyjne zmierzają do unifikacji?*, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Nr 1/2002.
- West M. A., *Rozwijanie kreatywności wewnątrz organizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Stanisław Sala

Instytut Geografii

Akademia Świętokrzyska, Kielce

Rozwój korporacji transnarodowych w gospodarce światowej

Jedną ze szczególnych cech współczesnych systemów społeczno- ekonomicznych jest postępująca niepewność dotycząca coraz większej grupy ludzi żyjących na poszczególnych kontynentach. Powszechnie za główną przyczynę tej niepewności uważa się procesy globalizacji, których nasilenie obserwujemy od II połowy XX wieku. Głównymi beneficjentami procesów globalizacji są KTN o trudnej i niejednoznacznej do ustalenia istocie i genezie.

Od początku lat 70-tych obserwujemy duży wzrost zainteresowania przedsiębiorstwami, których działalność skupia się głównie arenie międzynarodowej. Tę szczególną grupę przedsiębiorstw zgodnie z rezolucją Rady Gospodarczo- Społecznej ONZ nr 1721 z 28.07.1972 roku nazwano korporacjami wielonarodowymi. W definicji podano, że za korporacje międzynarodowe należy uznać te firmy, które posiadają kontrolę nad firmami w dwu lub więcej krajach (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 1973). W 1974 roku powołano Komisję ds. Korporacji Transnarodowych, na której podjęto kolejną próbę stworzenia uniwersalnej definicji. W następnych latach ONZ prowadziła badania firm działających na arenie międzynarodowej poprzez agencję ONZ ds. Handlu i Rozwoju (UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development). Wyniki prac agencji publikowane są w postaci Światowych Raportów Inwestycyjnych (WIR – World Investment Report), w których za korporacje transnarodowe uznaje się przedsiębiorstwa będące głównie spółkami akcyjnymi, które składają się z firmy macierzystej posiadającej minimum 10% akcji lub udziałów w firmach zagranicznych oraz zagranicznych firm zależnych. Wśród firm zależnych wyróżnia się:

- firmy zależne (subsidiaries) – gdzie co najmniej 50% akcji lub innych zasobów kontrolowane jest przez jednostkę macierzystą,
- firmy stowarzyszone (associates) – gdzie firma macierzysta kontroluje od 10 do 50% zasobów,
- filie i oddziały (branches)- kontrolowane są w 100% (UNCTAD, 2001).

Przedstawiona definicja korporacji transnarodowych jest jedną z wielu, jednak w obecnej chwili jest najbardziej znana i akceptowana (Jarczewska-Romaniuk A., 2004). Oprócz ONZ korporacje transnarodowe badane są przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD – Organization for Economic Cooperation and Development) oraz autorów licznych prac głównie z zakresu ekonomii, politologii czy socjologii.

ROZWÓJ KORPORACJI TRANSNARODOWYCH

Genezę korporacji transnarodowych należy wiązać z długotrwałymi procesami związanymi z rozwojem handlu, którego początki sięgają mroków dziejów. Już w III tysiącleciu

p.n.e. kwitł handel pomiędzy miastami-państwami Sumerów takimi jak: Uruk, Lagasz, Kisz, Eridu, Emma, Larsa czy Nippur. To właśnie Sumerowie stworzyli takie pojęcia ekonomiczne jak: kredyt, konto czy weksel. W kolejnych okresach historycznych pojawiały się i znikwały wielkie cywilizacje takie jak: Sumer, Akad, Babilonia, Asyria, Hatti, Persja, Egipt, w których rozwijał się handel określany dzisiaj jako międzynarodowy. W tym samym okresie w basenie Morza Śródziemnego Fenicjanie rozwinęli dobrze prosperującą sieć handlową. Szczególne znaczenie w dziejach gospodarczych świata miało odkrycie i praktyczne zastosowanie techniki wytopu żelaza przez Hetytów w XVII-XIII w. p.n.e. Należy jednak podkreślić, że rozwój handlu w cywilizacjach starożytnego wschodu miał charakter regionalny z racji wyspowego rozmieszczenia starożytnych kultur (J. Szpak, 2003). Początki wymiany towarowej o zasięgu międzykontynentalnym sięgają II tysiąclecia p.n.e., kiedy to istniał szlak handlowy łączący Afrykę zachodnią ze Środkową Azją, V wieku p.n.e. sięgają natomiast korzenie handlu ludów europejskich z Chińczykami. Jednak krok milowy w rozwoju przedsiębiorstw dokonał się w okresie wielkich odkryć geograficznych, kiedy to po raz pierwszy w historii mamy do czynienia z bezpośrednimi inwestycjami zagranicznymi. Przedsiębiorstwa francuskie, angielskie, holenderskie, hiszpańskie, belgijskie czy portugalskie zaczynają inwestować na terenie swoich kolonii, budując podwaliny lokalnych gospodarek. Do pierwszych korporacji transnarodowych niewątpliwie należy utworzoną w 1553 roku londyńską Kompanię Cukru Trzcinowego (Muscovy Company) oraz powstałą w początkach XVII wieku Holenderską Kompanię Wschodnioindyjską i Brytyjską Kompanię Wschodnioindyjską (R. Griffin, M. Pustay, 1996). Poszukiwanie drogi do Indii zaowocowało powstaniem nowych szlaków handlowych przecinających Ocean Atlantycki oraz przebiegających wzdłuż brzegów Oceanu Indyjskiego i Spokojnego. Działające korporacje w okresie wielkich odkryć geograficznych często posiadały własne armie, umożliwiające im panowanie nad terytoriami podległymi takimi jak: Indie, Indonezja, Afryka Południowa (E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, 2000).

Ze względu na dominację korporacji z poszczególnych regionów (Jarczewska-Romaniuk A., 2004) wyróżnia się trzy etapy:

- etap dominacji korporacji europejskich – połowa XIX w. do II wojny światowej,
- etap dominacji korporacji amerykańskich – koniec II wojny światowej do ok. 1970 r.,
- etap ekspansji korporacji pochodzących z krajów Triady – okres od 1970 roku.

Jednak okres dominacji korporacji europejskich jest bezpośrednio związany z konsekwencją wielkich odkryć geograficznych. Imperia kolonialne zakładały na obszarze swoich kolonii faktorie handlowe, w których z upływem czasu wprowadzano europejskie metody produkcji. Do pierwszych nowoczesnych korporacji można zaliczyć: hutę stali S. A. Cockerill powstałą w Niemczech w 1815 roku, zakłady przemysłu farmaceutycznego Bayer (1863 r.), szwajcarskie zakłady przemysłu spożywczego Nestle (1867), francuskie zakłady przemysłu gumowego Michelin (1893), czy brytyjski Lever Brothers (1890). Wśród głównych czynników lokowania działalności za granicą wymienia się bariery celne, utrudniające eksport czy dostęp do surowców.

Okres dominacji przedsiębiorstw amerykańskich jest bezpośrednio związany z koncentracją kapitału amerykańskiego dokonanego na przełomie XIX i XX wieku, umożliwiającą podbój rynków zagranicznych. Wśród pierwszych amerykańskich gigantów wymienia się General Electric, American Tobacco czy International Paper. Na wzrost znaczenia amerykańskich korporacji w pierwszej połowie dwudziestego wieku niewątpliwie wpływ miały dwie wojny światowe, które doprowadziły do zniszczenia gospodarek europejskich. Po II wojnie światowej korporacje amerykańskie wzbogacały się na odbudowie zniszczonej Europy.

Trzeci okres rozwoju korporacji jest konsekwencją amerykańskiej pomocy udzielonej krajom europejskim oraz Japonii po zakończeniu II wojny światowej. Pierwsze próby ekspansji korporacji japońskich odnotowane zostały już w latach 50-tych XX wieku. Z tym okresem związane jest pierwsze użycie pojęcia globalizacji. Jednak dopiero upadek systemu

z Breton Woods, spadek koniunktury gospodarczej w USA umożliwił dynamiczną ekspansję korporacji europejskich i japońskich (A. Jarczewska- Romaniuk, 2004).

ZNACZENIE KORPORACJI TRANSNARODOWYCH

Znaczenie KTN w gospodarce światowej jest nie do przecenienia, co znajduje swój wyraz w licznych publikacjach naukowych. Znajdują się one zarówno w kręgu zainteresowań ekonomistów, politologów, geografów, jak i przedstawicieli nauk społecznych (W. Szymański, 2001; A. Jarczewska- Romaniuk, 2003; A. Gwiazda, 2000; S. Sala 2003)

W wyniku wzrostu znaczenia procesów związanych z umiędzynarodowieniem przedsiębiorstw i produkcji, KTN dysponują bardzo dużym kapitałem produkcyjnym i technologicznym generującym olbrzymie zyski. Korporacje transnarodowe dysponują ogromną siłą ekonomiczną, na którą składają się przede wszystkim duża wartość sprzedaży oraz dysponowanie nowoczesną technologią i wykwalifikowaną siłą roboczą. O ich potęgę świadczy fakt, że niejednokrotnie dochody KTN przekraczają wartość PKB średnio rozwiniętych krajów. Obecnie około 50 korporacji transnarodowych zaliczanych jest do 100 największych gospodarek funkcjonujących na świecie, a w 13 znajduje się w pierwszej pięćdziesiątce (tab. 1).

Tab. 1. Największe gospodarki świata.

Lp.	Nazwa kraju lub korporacji	PNB lub przychody (w mld dol. USA)	Lp.	Nazwa kraju lub korporacji	PNB lub przychody (w mld dol. USA)
1.	USA	9 780,8	26.	BP	174,2
2.	Japonia	4 523,3	27.	Hongkong	170,9
3.	Niemcy	1 939,6	28.	Turcja	167,3
4.	Wielka Brytania	1 476,8	29.	Dania	164,0
5.	Francja	1 380,7	30.	Polska	163,6
6.	Włochy	1 131,2	31.	Ford Motor	162,4
7.	Chiny	1 123,8	32.	Norwegia	160,8
8.	Kanada	681,6	33.	Indonezja	144,7
9.	Hiszpania	588,0	34.	Daimler-Chrysler	136,8
10.	Meksyk	550,2	35.	Royal Dutch Shell Group	135,2
11.	Brazylia	528,9	36.	General Electric	125,9
12.	Indie	477,4	37.	Finlandia	123,4
13.	Korea Południowa	447,6	38.	RPA	121,9
14.	Holandia	390,3	39.	Grecja	121,0
15.	Australia	385,9	40.	Toyota Motor	120,8
16.	Szwajcaria	277,2	41.	Tajlandia	118,5
17.	Argentyna	260,3	42.	Wenezuela	117,2
18.	Rosja	253,4	43.	Citigroup	112,0
19.	Belgia	245,3	44.	Portugalia	109,3
20.	Szwecja	225,9	45.	Iran	108,7
21.	Wal-Mart Stores	219,8	46.	Izrael	106,6
22.	Austria	194,7	47.	Mitsubishi	105,8
23.	Exxon Mobile	191,5	48.	Mitsui	101,2
24.	Arabia Saudyjska	181,1	49.	Chevron Texaco	99,6
25.	General Motors	177,2	50.	Egipt	99,6

Źródło: Wprost, 27 04. 2003 r.

Tab. 2. Korporacje transnarodowe wg największej wartości rynkowej w 2003 r.

Pozycja		Nazwa korporacji	Kraj pochodzenia	Wartość rynkowa (mld dol. USA)
2003	2002			
1.	1.	General Electric	USA	286,10
2.	2.	Microsoft	USA	263,99
3.	3.	Exon Mobil	USA	244,93
4.	6.	Pfizer	USA	244,89
5.	4.	Wal- Mart Stores	USA	232,22
6.	5.	Citigroup	USA	210,86
7.	9.	Johnson & Johnson	USA	161,36
8.	7.	Royal Dutch/ Shell Group	Holandia/ Wlk Bryt.	158,48
9.	8.	BP	Wielka Brytania	153,22
10.	11.	American International Group	USA	150,97
11.	13.	International Business Machines	USA	150,97
12.	27.	Vodafone Group	Wielka Brytania	147,99
13.	10.	Intel	USA	136,04
14.	22.	HSBC Holdings	Wielka Brytania	126,97
15.	15.	Merck	USA	124,81
16.	16.	Glaxosmithkline	Wielka Brytania	118,96
17.	21.	Procter & Gamble	USA	118,88
18.	23.	Cisco System	USA	115,17
19.	17.	Novartis	Szwajcaria	113,09
20.	12.	Coca- Cola	USA	112,97
21.	19.	Bank of America	USA	111,06
22.	25.	Berkshire Hathaway	USA	108,98
23.	14.	NTT Docomo	Japonia	105,31
24.	16.	Total	Francja	103,78
25.	20.	Verizon Communications	USA	103,55
26.	28.	Toyota Motor	Japonia	86,32
27.	48.	Nokia	Finlandia	86,09
28.	18.	Altria Group	USA	85,43
29.	24.	SBC Communications	USA	84,53
30.	70.	Amgen	USA	83,29
31.	30.	Nestle	Szwajcaria	83,00
32.	33.	Wells Fargo	USA	81,72
33.	46.	Dell Computer	USA	80,70
34.	34.	Viacom	USA	80,18
35.	32.	Pepsico	USA	76,34
36.	31.	ChevronTexaco	USA	75,79
37.	29.	Home Depot	USA	75,56
38.	35.	Royal Bank of Scotland Group	Wielka Brytania	75,13
39.	37.	Fannie Mae	USA	73,19
40.	43.	Roche Holding	Szwajcaria	72,61
41.	49.	United Parcel Service	USA	69,92
42.	38.	Astrazeneca	Wielka Brytania	69,67
43.	40.	Abbott Laboratories	USA	69,61
44.	36.	AOL Time Warner	USA	68,36
45.	88.	Oracle	USA	68,20
46.	47.	UBS	Szwajcaria	67,63
47.	169.	Comcast	USA	67,21
48.	44.	Eli Lilly	USA	67,15
49.	45.	J. P. Morgan Chase	USA	66,71
50.	52.	Eni	Włochy	64,58

Źródło: Morgan Stanley Capital Inter., Standard & Poors COMPUSTAT za: BusinessWeek 08/2003 r.

Szacuje się, że obecnie działa około 63 tys. korporacji transnarodowych dysponującymi ponad 820 tysiącami zagranicznych filii, które łącznie zatrudniają ponad 6 mln. pracowników (World Investment Report 2001). Wartość sprzedaży wytworzonych przez wszystkie korporacje wyrobów i usług w 2000 roku wyniosła 15 680 mld. dol. USA, co daje kwotę przewyższającą ponad 2,2 razy wartość światowego eksportu. Natomiast łączna wartość produktu brutto korporacji transnarodowych stanowi około 25% światowego PKB. Wartość dochodów największych korporacji transnarodowych na świecie w 2003 roku przedstawia tab.4 (BusinessWeek, 2003a; A. Zorska 2002). Jak wskazują dane o kraju pochodzenia KTN (z listy Global 1000, która jest corocznie opracowywana dla krajów rozwiniętych na podstawie danych Morgan Stanley Capital International Inc. z Genewy), pochodzą one głównie z krajów wysokorozwiniętych (BusinessWeek, 2003a) Uwzględniając kraj pochodzenia, zdecydowanie liczebnie dominują korporacje pochodzące z USA, które stanowią 48,8%. Na drugim miejscu plasuje się Japonia – 12,9%, jednak dystans do USA jest bardzo duży. Kolejne miejsca zajmują: Wielka Brytania, Francja Niemcy i Kanada, z których pochodzi odpowiednio 7,7%, 4,8%, 4,1% i 3,5% korporacji.

Listę Global 1000 należy uzupełnić o liczbę KTN pochodzących z krajów rozwijających się umieszczonych na liście 200 najcenniejszych firm rynków wschodzących (BusinessWeek, 2003b). Wśród rynków wschodzących wyraźnie dominują Tajwan, Korea Południowa oraz Chiny, z których wywodzi się odpowiednio 13,5%, 10,5% oraz 10% największych korporacji. Kolejne czołowe miejsca zajmują RPA 8%, Brazylia 7,5%, Malezja 7% oraz Meksyk 6,5%. Rynki wschodzące traktowane są jako rynki wysokiego ryzyka, jednak gratyfikacja pokaźnych zysków w coraz większym stopniu przyciąga inwestorów. Analizując przestrzenne rozmieszczenie krajów macierzystych KTN pochodzących z rynków wschodzących wyraźnie na pierwsze miejsce wysuwa się strefa Azji i Pacyfiku, gdzie prężnie rozwijające się gospodarki już dziś stanowią poważne zagrożenie dla krajów wysokorozwiniętych. Wystarczy choćby wspomnieć o nadchodzącej dalszej liberalizacji wymiany handlowej dotyczącej przemysłu odzieżowego między Chinami a UE, czy chociażby ostatnio gwałtownie wzrastającym zapotrzebowaniu Chin na ropę naftową.

Tab. 3. KTN o największej wartości sprzedaży.

L.p.	Nazwa korporacji	Kraj pochodzenia	Wartość sprzedaży (w mld dol. USA)
1.	Wall-Mart Stores	USA	244,52
2.	Exxon Mobil	USA	204,51
3.	General Motors	USA	184,21
4.	Royal Dutch/Shell Group	Holandia/Wlk. Bryt.	179,43
5.	BP	Wielka Brytania	178,72
6.	Ford Motor	USA	162,59
7.	Daimler Chrysler	USA	156,84
8.	Toyota Motor	Japonia	134,23
9.	General Electric	USA	131,70
10.	Allianz	Niemcy	126,80

Źródło: BusinessWeek, 08/2003 r.

KTN, działając na płaszczyźnie międzynarodowej są głównymi twórcami rynku funkcjonującego ponad granicami państw w oparciu o bardzo mobilny kapitał, którego efektem jest brak stabilizacji oraz zachwianie równowagi wewnętrznej i zewnętrznej. Szybki przepływ kapitału zwiększa labilność struktury gałęziowej przemysłu. W USA zaczynają znikać nie tylko poszczególne fabryki, ale i całe gałęzie przemysłu a w ich miejsce powstają nowe. Znikające gałęzie często przenoszą się do innych krajów, które oferują im korzystniejsze warunki funkcjonowania.

Tab 4. KTN osiągające największe zyski.

Lp.	Nazwa Korporacji	Kraj pochodzenia	Zysk (w mld dol. USA)
1.	Citigroup	USA	15,32
2.	General Electric	USA	15,13
3.	Altria Group	USA	11,10
4.	Exxon Mobil	USA	11,01
5.	Royal Dutch/ Shell Group	Holandia/Wlk. Bryt.	9,42
6.	Bank of America	USA	9,25
7.	Pfizer	USA	9,18
8.	Wall-Mart Stores	USA	8,04
9.	Toyota Motor	Japonia	7,90
10.	Microsoft	USA	7,83

Źródło: BusinessWeek, 08/2003 r.

Kapitał KTN jest bardzo atrakcyjny dla poszczególnych gospodarek narodowych, ponieważ pozwala na przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego, dlatego wśród poszczególnych państw istnieje bardzo silna konkurencja, wyrażająca się w stwarzaniu warunków zachęcających KTN do lokowania na ich terytorium kapitału. Ponadto duża mobilność kapitału stwarza korzystne warunki dla rozwoju tzw. „wirtualnej ekonomii”, której rozwój jest oparty na spekulacjach finansowych (E. Kośmicki 2001). Współczesny kapitalizm spekulacyjny jest w stanie zagrozić nie tylko gospodarce polskiej, ale i każdego innego kraju. Również ma on negatywny wpływ na sferę produkcyjną, ponieważ odciąga kapitał od produkcji. Niektóre KTN swój rozwój zaczynają wiązać z działalnością nie mającą nic wspólnego z produkcją. W obecnych czasach dla przeciętnego konsumenta znak firmowy zaczyna mieć większą wartość niż rzeczowy wartość produktu. Dlatego też niektóre firmy odchodzą od produkcji towarów, zadawalając się zyskami uzyskiwanymi z handlu prawami do sprzedaży znaku firmowego. Jako przykład może tutaj posłużyć firma NIKE. Korporacje coraz więcej inwestują w kampanię reklamową, mającą na celu zwiększenie wartości swojej marki (tab. 5). Klienci, mając pozorne zaufanie do marki, nie tylko decydują się na zakup markowych produktów, ale i sami przekazują dobrą opinię swoim znajomym. W tym przypadku dobry wizerunek firmy staje się przepustką do większych obrotów i zysków.

Tab. 5. Wartość najcenniejszych marek świata

Lp.	Nazwa	Wartość marki w mln dol USA		Kraj pochodzenia
		w 2003 roku	w 2004 r.	
1.	Coca- Cola	70 453	67 394	USA
2.	Microsoft	65 174	61 372	USA
3.	IBM	51 767	53 791	USA
4.	General Electric	42 340	44 111	USA
5.	Intel	31 112	33 499	USA
6.	Disney	28 036	27 113	USA
7.	McDonald	24 699	25 001	USA
8.	Nokia	29 440	24 041	Finlandia
9.	Toyota	20 784	22 673	Japonia
10.	Marlboro	22 183	22 128	USA

Źródło: Business Week 2004

KTN traktują przepływy międzygałęziowe jako eksport i import. Manipulując odpowiednio różnicami cen przyczyniają się do transferu zysków do kraju pochodzenia.

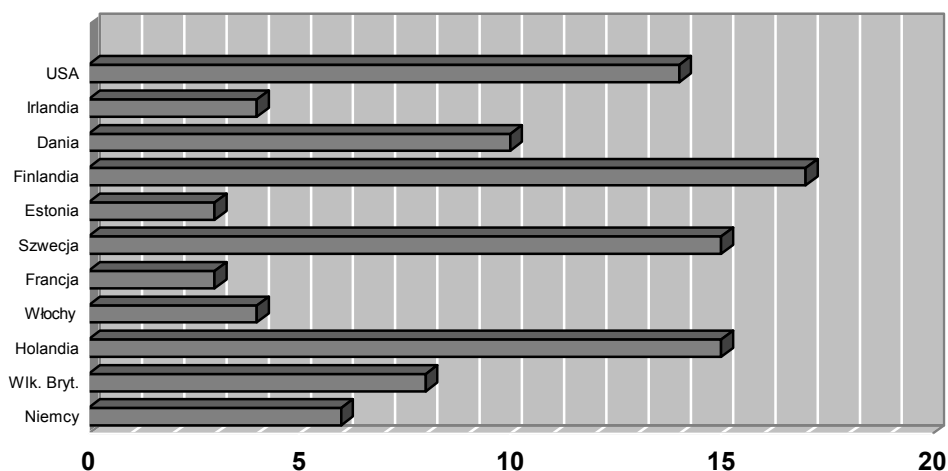
Polityka KTN dąży do podporządkowania instytucji państwa swoim interesom przez naciski finansowe i technologiczne. Państwo, jeżeli pragnie skorzystać z międzynarodowego kapitału lub chce mieć dostęp do nowoczesnych technologii, zmuszone jest do ustępstw celnych i podatkowych oraz zmian strukturalnych, stwarzających najkorzystniejsze warunki dla lokalizacji kapitału KTN, co w konsekwencji prowadzi do zmniejszenia dochodów państwa.

Kolejnym niepokojącym zjawiskiem jest wywieranie bardzo silnej presji finansowej na struktury państwa. KTN są nośnikiem nowoczesnych technologii, stosując nowe metody zarządzania oraz dysponując olbrzymim kapitałem są poważnym konkurentem dla struktur państwowych. Truizmem jest twierdzenie, że organizacja Państwa jest daleka od doskonałości. Powszechnie występują w niej takie negatywne zjawiska jak biurokracja, partykularyzacja interesów, korupcja które są przyczyną mniejszej konkurencyjności. Pragnąc sprostać naciskom korporacji, państwo zmuszone jest do sięgania po bardzo radykalne środki jakimi są cięcia socjalne.

KTN w istotny sposób oddziałują na rynek pracy, zwłaszcza poprzez zapotrzebowanie na specyficznych pracowników. Z jednej strony korporacje poszukują niewykwalfikowanych młodych pracowników, których można w krótkim czasie przyuczyć do wykonywania stosunkowo mało skomplikowanych czynności, natomiast z drugiej strony poszukują wysokiej klasy specjalistów, którzy będą stanowić dobrze opłacaną kadre zarządzającą. Brak stabilizacji zawodowej wymusza zmiany w systemie kształcenia. Nowa gospodarka preferuje pracowników odpornych na stres, ogólnie wykształconych na poziomie wyższym zdolnych do porzucenia jednego i szybkiego przyuczenia się do nowego zawodu. Powoli następuje zmierzch etatyizmu. Korporacje transnarodowe w coraz większym stopniu przerzucają koszty prowadzenia firmy na pracowników, przez rozwiązywanie umowy o pracę z pracownikami i zmuszanie ich do zakładania własnych firm. Pracownicy samozatrudniają się wykonują w ten sposób taką samą pracę jak dotychczas, z tą różnicą, że są obciążeni kosztami prowadzenia firmy, dodatkowo tracąc prawo do płatnego urlopu wypoczynkowego. Dodatkowo płacąc zwyczajowo najniższą składkę na ubezpieczenie społeczne w przyszłości otrzyma znacznie niższe świadczenie emerytalne niż przysługujące pracownikowi etatowemu wykonującemu tożsamą pracę. Samozatrudniający się pracownik w celu obniżenia kosztów prowadzonej działalności płaci składkę na ubezpieczenie społeczne zazwyczaj w najniższej ustawowej wysokości. W przypadku dużego zwiększenia liczby ubezpieczonych na takich warunkach może dojść do załamania się systemu emerytalno-rentowego, ponieważ zabraknie środków na świadczenia. Oprócz samozatrudnienia innymi formami zatrudnienia preferowanymi przez korporacje są: praca czasowa, umowa terminowa, praca na zamówienie czy telepraca. Z wyjątkiem telepracy pozostałe formy zatrudnienia są bardzo niekorzystne dla pracowników, gdyż nie gwarantują ciągłości zatrudnienia i co się z tym bezpośrednio wiąże ciągłości wynagrodzenia. Lansowane formy zatrudnienia z jednej strony zmuszają do zwiększenia wydajności pracy, natomiast z drugiej strony owocują proporcjonalnym spadkiem wynagrodzenia. Jedynie telepraca wydaje się być atrakcyjna dla pracownika (ryc. 1). Jednak i w tym przypadku może ona być świadczona w niepełnym wymiarze godzin. Atutem telepracy z pewnością jest redukcja kosztów dojazdów do pracy.

KTN wywierają presję na kodeks pracy. Doskonałym przykładem służy Polska, gdzie pod naciskiem korporacji dokonano zmiany kodeksu pracy na niekorzyść pracowników. Zmiany z pewnością przyspieszą wymianę pracowników etatowych na mniej kosztowny personel czasowy z wykorzystaniem niestandardowych form zatrudnienia (ryc. 2). Według znolizowanego kodeksu pracy pracownicy będą mogli być dowolnie zatrudniani na czas nieokreślony, ponadto zmaleją koszty odpraw w przypadku zwolnień. Do głównych konsekwencji zmian kodeksu pracy należy zaliczyć przede wszystkim obniżenie funduszu płac. Podstawowi pracownicy pracują coraz więcej oraz są coraz bardziej wydajni, jednak za większymi efektami pracy nie idzie gratyfikacja finansowa.

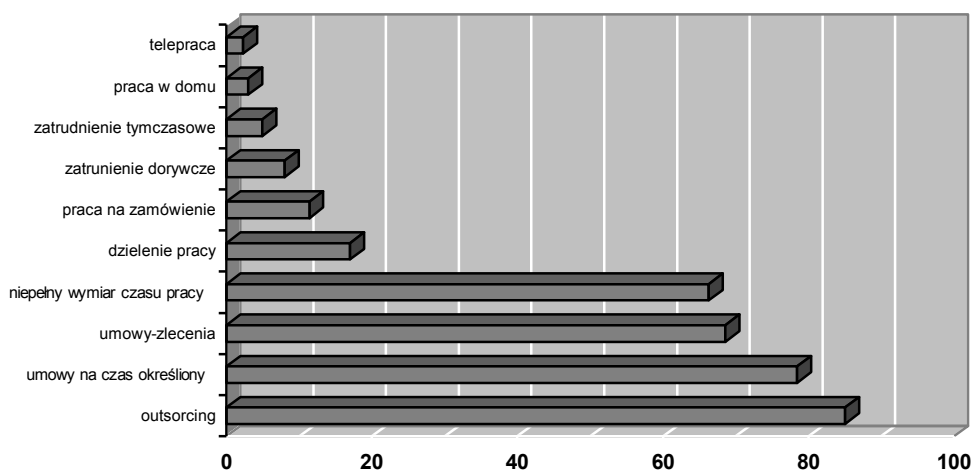
Ryc. 1. Procentowy udział telepracowników w stosunku do ogółu zatrudnionych w wybranych krajach świata.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: BusinessWeek, 09/2002.

Na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat dokonała się jakościowa zmiana w funkcjonowaniu gospodarki kapitalistycznej. Radykalna liberalizacja rynków, wzrost potęgi międzynarodowego kapitału i równoczesne osłabnięcie państw narodowych, ekspansja korporacji transnarodowych, czy wreszcie pogłębienie wzajemnych powiązań pomiędzy gospodarkami narodowymi i wzrost znaczenia handlu międzynarodowego doprowadziły do polaryzacji dochodów.

Ryc. 2. Niestandardowe formy zatrudnienia w badanych przedsiębiorstwach w Polsce w latach 2001/2002 (w procentach)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie : BusinessWeek, 9/2002.

Funkcjonowanie korporacji transnarodowych ponad granicami państw wywołuje efekt wyrównywania się kosztów pracy w skali globalnej. Z jednej strony pracownicy niewykwalifikowani w krajach słabo rozwiniętych zarabiają w korporacjach nieco więcej niż w pozostałych przedsiębiorstwach, natomiast z drugiej strony obserwujemy spadek zarobków w analogicznej klasie w krajach wysokorozwiniętych. Jako przykład mogą służyć Stany Zjednoczone, gdzie w ciągu ostatnich trzydziestu lat pomimo wzrostu PKB o ponad 30% tygodniowe zarobki robotników zmniejszyły się o 19% (L. Thurow 1995).

Charakterystyczną cechą funkcjonowania korporacji transnarodowych jest brak korelacji między wynikami ekonomicznymi firmy a płacami kadry zarządzającej. W efekcie obserwujemy wysięg uposażeń managerów. Jeden z najlepiej zarabiających dyrektorów korporacji w 1997 roku uzyskał przychody w wysokości 102 449 000 rocznie co daje 280 682 dolarów dziennie (Business Week z 21.04.1997).

Spadek uposażenia pracowników oraz wzrost płac kadry zarządzającej potęgują różnice w dochodach. W latach siedemdziesiątych różnica między płacą pracowników niewykwalifikowanych a szefami korporacji wynosiła 44 razy, w końcu lat 90-tych doszła do 320 razy, a obecnie kształtuje się na poziomie ponad 530 razy więcej (W. Szymański 2001, C. Grefe, M. Greffrath, H. Schumann, 2004). Lawinowo rosnące zarobki szefów i właścicieli korporacji doprowadziły do kumulacji niewyobrażalnego bogactwa w rękach nielicznych jednostek. W 1998, majątek trzech najbogatszych osób na świecie był większy niż suma PKB 48 najbiedniejszych krajów rozwijających się liczących około 600 mln. osób. Majątek 15 najbogatszych przekracza PKB całej Afryki Subsaharyjskiej, majątek 32 najbogatszych przekracza PKB Południowej Azji, natomiast majątek 84 najbogatszych ludzi przekracza PKB Chin, najbardziej zaludnionego kraju naszej planety, natomiast 14 osób w Japonii posiada majątek wart 41 miliardów dolarów. W USA 42% majątku narodowego jest własnością 1% populacji.

Obecnie na świecie 800 milionów ludzi cierpi głód. Niemal miliard żyje za mniej niż jednego dolara dziennie. Społeczne rozwarstwienie na skalę globalną to nie tylko dziedzictwo dawnych epok. W 1960 roku dochody najbiedniejszych 20% mieszkańców Ziemi stanowiły 1/30 dochodów najbogatszych 20%. Dziś ta proporcja to 1 do 74. Pomimo rosnącej produkcji przemysłowej rozmiary biedy na świecie ciągle się powiększają. Za główną przyczynę tego stanu rzeczy należy uznać zasady gospodarki neoliberalnej połączone z nieograniczoną wręcz chorobliwą zachłannością finansową szefów korporacji, którzy za wszelką cenę dążą do maksymalizacji zysków. Uwzględniając fakt, iż wzrost zarobków kadry zarządzającej nie idzie w parze z rachunkiem ekonomicznym, to głównym sposobem generowania zysków staje się redukcja etatów połączona z automatyzacją, robotyzacją i komputeryzacją, przenoszenie produkcji do krajów dysponujących taną siłą roboczą oraz tzw. reinyżyniering (reengineering), polegający głównie na stosowaniu niestandardowych form zatrudnienia.

KTN w istotny sposób zmieniają warunki konkurencyjności w gospodarce światowej. Pojęcie konkurencja pochodzi z łaciny gdzie *concurrentia* oznacza współzawodnictwo. W gospodarce dotyczy procesu, w którym poszczególni uczestnicy rynku dążą do realizacji swoich interesów. Możemy wyróżnić dwa rodzaje konkurencji: cenową i pozacenową (Smolski R., E. H. Stadtmuller, 1999). Od pojęcia konkurencji wywodzi się konkurencyjność, która w odniesieniu do gospodarki narodowej oznacza zespół warunków, które „sprzyjają lub utrudniają rozwój gospodarczy i stanowią atrakcyjną lokatę dla inwestycji z punktu widzenia krajowych zasobów. Dla sektora gospodarczego konkurencyjność oznacza z kolei wielkość oferowanych możliwości w zakresie zwrotu od dokonanych inwestycji” (A. B. Kisiel-Łowczyc, 2000, s.31)

Pojęcie konkurencyjności odnosi się do zarówno do poszczególnych podmiotów gospodarczych jak i całych gospodarek narodowych. W przypadku poszczególnych firm stosunkowo łatwo określić czynniki determinujące konkurencyjność. Problem pojawia się wówczas, gdy próbuje się wytypować czynniki warunkujące konkurencyjność poszczegól-

nych gospodarek narodowych. Proste wnioskowanie typu przyczyna skutek w tym przypadku zdecydowanie zawodzi, ponieważ jak pisze B. Kisiel-Łowczyc „Takie kraje jak Japonia, Włochy czy Korea Południowa, osiągnęły wysoki standard życia mimo deficytów budżetowych, RFN, Japonia i Szwajcarii mimo walut ulegających wysokiej aprecjacji, a Korea południowa i Włochy mimo wysokich stóp procentowych (...) Sukcesy „azjatyckich tygrysów” w latach siedemdziesiątych skłaniały z kolei do twierdzenia, że na powodzenie w gospodarce mogą liczyć te państwa, które dysponują liczną i tania siłą roboczą. Jednak Szwecja, Szwajcaria, RFN czy USA osiągnęły wysoki poziom życia mimo najwyższych kosztów siły roboczej” (B. Kisiel-Łowczyc, 2000, s. 22). O wiele łatwiej jest rozprawiać o różnych formach konkurowania. Uwzględniając perspektywę czasową można stwierdzić, że przejście od gospodarki ilościowej do gospodarki jakościowej wiąże się ze zmianą form konkurowania. W tradycyjnym ujęciu można wyróżnić konkurencję wewnętrzną i zewnętrzną.

W ramach tradycyjnie pojmowanego systemu kapitalistycznego gospodarki funkcjonowały w poszczególnych państwach ograniczonych nie tylko granicami państwowymi, ale przede wszystkim różnego typu barierami celnymi, które preferowały jedne towary kosztem innych. W tych warunkach poszczególne państwa były chronione przed konkurencją zewnętrzną, natomiast konkurencja wewnętrzna była nieefektywna i dotyczyła w głównej mierze podmiotów krajowych. Gospodarka krajowa była tym silniejsza, im więcej ludzi zamieszkiwało dany kraj. Wynikało to z faktu, że liczba ludności determinowała wielkość siły nabywczej. Jednak produkcja przemysłowa ukierunkowana głównie na zaspokojenie potrzeb wewnętrznego rynku była niejednokrotnie niższej jakości od tej, która była przeznaczona na eksport.

KTN stopniowo otwierają poszczególne gospodarki na konkurencję zewnętrzną, w wyniku czego powstaje gospodarka globalna, która wymusza nowe formy konkurencyjności. Przede wszystkim zmieniła się rola kapitału intelektualnego. W warunkach gospodarki jakościowej urósł on do rangi podstawowych czynników produkcji. Obecnie kraje, które chcą pretendować do miana krajów nowoczesnych, wysokorozwiniętych zmuszone są do likwidacji przemysłów mało konkurencyjnych takich jak np.: stalowy, okrętowy, odzieżowy, które są przejmowane przez kraje stojące na niższym szczeblu rozwoju. W ten sposób kraje wysokorozwinięte pozbywają się ze swych obszarów tzw. schyłkowych, które to z kolei stają się przemysłami dominującymi w Brazylii, Chinach czy na Filipinach. W miejsce schyłkowych przemysłów zaczynają powstawać przemysły rozwojowe czy też nazywane przemysłami nowej generacji. W efekcie straciły na znaczeniu tradycyjne okręgi przemysłowe takie jak: Yorkshire, Zagłębie Ruhry czy Zagłębie Górnośląskie natomiast ich funkcję przejęły okręgi przemysłowe nowej generacji takie jak: Dolina Krzemowa, Road 128, Silicon Fen czy Silicon Glen, w głównej mierze oparte o kapitał intelektualny. W stosunku do pozostałych branż przemysłu, obserwujemy nieproporcjonalny wzrost znaczenia informatyki, która stała się motorem napędowym nowej gospodarki. Wydaje się, że dysponowanie nowoczesnymi technologiami informatycznymi jest gwarantem przewagi konkurencyjnej na arenie międzynarodowej. To właśnie te kraje w dobie gospodarki jakościowej uzyskały dużą przewagę konkurencyjną, które na swoim obszarze zaczęły tworzyć technopolie.

Otwieranie się gospodarek narodowych w kierunku gospodarki globalnej pod wpływem presji KTN znacznie podnosi poziom konkurencyjności. Nie wystarczy już spełnienie wymogu eksportowalności krajowych produktów, aby skutecznie zdobywać nowe rynki. W efekcie rywalizacji między poszczególnymi korporacjami transnarodowymi wykształciły się nowe formy konkurencyjności. Zaliczyć do nich możemy:

- wirtualne korporacje;
- specjalizację produkcji;
- dynamiczne sieci.

Wirtualne korporacje wzięły swój początek w USA. Stanowią one formę skupienia działań, doświadczeń, kapitału intelektualnego i finansowego w celu realizacji konkretnych

przedsięwzięć. W tym celu korporacje zawiązują tymczasowe aliansy strategiczne, które rozpadają się po wykonaniu zaplanowanego zadania (J. Hopland, R. N. Nagel 1992).

Wzrost międzynarodowej konkurencji wymusza na wielu płaszczyznach szeroko rozumianą specjalizację. Dotyczy ona nie tylko specjalizacji produkcji w ramach poszczególnych asortymentów, ale także i kształcenia. Poszczególne korporacje łączą swój potencjał produkcyjny, sieci marketingowe poprzez tworzenie różnego typu spółek. W ten sposób generują olbrzymie środki na badania naukowe, których nie jest w stanie wygenerować pojedyncza firma. Ponadto uzyskane kwoty służą do przejmowania kontroli poprzez fuzje nad innymi firmami. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że zarówno połączenia poziome jak i pionowe służą nie tyle ekspansji, ale przede wszystkim obronie słabnących pozycji KTN na arenie międzynarodowej.

Dynamiczne sieci są nową jakością w gospodarce światowej wykorzystującą outsourcing. Tworzą je firmy typu Nike czy IBM, które wyszukując nisze na globalnym rynku zajmują się organizowaniem produkcji. Działalność tych firm tylko w niewielkim stopniu jest związana z produkcją, natomiast w głównej mierze polega na marketingu w tym na sprzedaży firmowego logo. Tego typu struktury odciskają bardzo wyraźne piętno na światowej gospodarce. Przede wszystkim sprzyjają wyprowadzeniu produkcji z krajów wysokorozwiniętych do krajów rozwijających się. W dłuższym przedziale czasowym struktury typu dynamiczne sieci uzależniają produkcję od obcych gospodarek.

PODSUMOWANIE

Uwzględniając rozwój KTN, należy stwierdzić, że początek pierwszego okresu należy przesunąć do XVI w. Natomiast obecnie w dalszym ciągu żyjemy w czasach dominacji korporacji amerykańskich.

Trudno się dziwić, że tak potężne podmioty gospodarcze są praktycznie na ustach wszystkich zajmujących się współczesną gospodarką. Z jednej strony współczesne KTN należy traktować jako odpowiedź na jakościowe zmiany, jakie zaszły głównie w dziedzinie telekomunikacji oraz środków transportu., Natomiast z drugiej strony są one motorem napędowym tych zmian. Działalność KTN wzbudza olbrzymie kontrowersje. Korporacje posiadają zarówno swoich gorących orędowników, jak i zagorzałych przeciwników, którzy skrajnie różnie oceniają działalność KTN. Podejmując się bardzo trudnej próby oceny roli i konsekwencji KTN w gospodarce światowej można pokusić się o wydzielenie trzech kategorii wartościujących:

Do pozytywnych konsekwencji działalności KTN można zaliczyć:

- napływ kapitału,
- napływ nowoczesnych technologii,
- ożywienie lokalnego rynku,
- poprawa organizacji pracy.

Do negatywnych konsekwencji działalności KTN należy zaliczyć:

- zwiększanie różnic ekonomicznych,
- unikanie płacenia podatków,
- transfer zysków do kraju pochodzenia,
- przerzucanie kosztów prowadzenia firmy na pracowników,
- wykupywanie przedsiębiorstw w celu ich likwidacji.

Do dyskusyjnych konsekwencji działalności KTN należy zaliczyć:

- tworzenie gospodarki globalnej,
- wyrównywanie warunków działania w skali globalnej,
- uzależnienie gospodarki krajowej od kapitału zagranicznego.

W ostatecznej ocenie działalności KTN należy uwzględnić określone uwarunkowania społeczno-ekonomiczne kraju, regionu lub miejscowości przyjmującej korporację. Dopiero zderzenie KTN z konkretnymi warunkami społeczno- ekonomicznymi danego kraju, regionu lub miejscowości warunkuje pozytywne lub negatywne konsekwencje.

LITERATURA

- BusinessWeek*, 2003a, *Global 1000*, 08/2003.
- BusinessWeek*, 2003b, *200 najcenniejszych firm rynków wschodzących*, 08/2003.
- Cziomer E., Zyplikiewicz L., 2000, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa- Kraków.
- Griffin R., Pustay M., 1996, *International Business – A Managerial Perspective*, Addison-Wesley Publishing Company.
- Gwiazda A., 2000, *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Hopland J., Nagel R. N., 1992, *The virtual corporation*, New York.
- Jarczewska- Romaniuk A., 2004, *Przedsiębiorstwa Międzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz- Warszawa.
- Kisiel-Łowczyk A. B., 2000, *Współczesna gospodarka światowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk. .
- Kośmicki E., 2001, *Obietnice globalnego kapitalizmu*, *Dziś*, nr 1.
- Sala S., 2003, *Wybrane cechy działalności korporacji transnarodowych i ich implikacje dla Polski*, [w:] Ziolo Z. Makiela Z. (red.), *Przemysł w procesie globalizacji*, Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG nr 6, Kraków.
- Szymański W., 2001, *Globalizacja, wyzwania i zagrożenia*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Thurow L., 1997, *Nowa rewolucja, nowe średniowiecze*, *Gazeta Wyborcza* z dnia 27-28. 09.
- UNCTAD, 2001, *World Investment Report*.
- Zieliński M., 2003, *Firmy Państwa*, *Wprost* z dn. 27. 04.
- Zorska A., 2002, *Korporacje międzynarodowe w Polsce*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Wojciech Błażejowski
Zakład Metodologii Badań Pedagogicznych
Uniwersytet Rzeszowski

Funkcjonowanie systemu oświaty w okresie cywilizacji informacyjnej

W opiniach licznych specjalistów spotkać można ocenę, iż Polska na przełomie XX i XXI wieku znalazła się w sytuacji, w jakiej zachodnie społeczeństwa były 100 lat wcześniej. Jesteśmy zatem świadkami zmian społecznych wynikających z odchodzenia od modelu społeczeństwa przemysłowego i zbliżania się ku zupełnie nowej cywilizacji naukowo-informacyjnej.

Symptomy rewolucyjnych przemian życia ekonomicznego, politycznego i społecznego na świecie, obejmujących coraz mocniej nasz kraj, to:

- szybki rozwój technologii informatycznej; staje się ona szybsza w działaniu, tańsza, łatwo dostępna, wielostronna i przyjazna użytkownikowi;
- globalizacja produkcji (towarów i usług), finansów, rynków, oczekiwań, zwłaszcza tych, którzy nic nie mają;
- nowe wyzwania dotyczące roli i suwerenności państw narodowych, zacieśniające się więzi między strukturami krajowymi a międzynarodowymi;
- fala innowacji i przedsiębiorczości w skali światowej po przewyciężeniu tradycyjnych barier czasu, granic, a nawet języka.

Powszechnie zatem uważa się, iż w cywilizacji informacyjnej, która współcześnie powstaje, nie wystarcza już ziemia, bogactwa naturalne ani nawet kapitał, by państwo mogło dobrze prosperować (por. R. Pachociński, 1999, s. 7).

Teoretycy społeczeństwa informacyjnego są przekonani, że:

- nastąpi podniesienie roli i znaczenia wiedzy w wykonywaniu pracy, ponieważ nowa technologia wiązać się będzie ze zwiększeniem umiejętności w wykonywaniu pracy;
- powstanie wiele nowych stanowisk pracy w ramach sektora wiedzy. Liczba pracowników działów informacji naukowo-technicznej będzie wzrastać w całej gospodarce. Zakłada się, że pracownicy ci będą bardziej wykształceni niż pracownicy tradycyjnych bibliotek. Będą mieli więcej wiedzy. To właśnie oni będą odgrywać podstawową rolę w gospodarce informacyjnej (por. R. Pachociński, 1999, s. 17)

Prawie od 100 lat daje się zauważyć postępujący proces globalizacji i internacjonalizacji. Ostatnio coraz częściej w ocenie zmian kulturowych na planecie, pada określenie *planetyzm*. Globalizacja, to nic innego jak *wielostronne powiązania przekraczające granice państw narodowych, społeczeństw we współczesnym świecie*. Gospodarka globalna, to przedsiębiorstwa i przepływ kapitałów, ale również struktura regionalna, w której stare, narodowe instytucje i ponadnarodowe struktury nadal odgrywają znaczną rolę w organizacji współzawodnictwa gospodarczego w celu osiągnięcia korzyści.

Planetyzm, określany też jako *Kultura Kosmiczna*, w której ludzie przeniosą stopniowo swą lojalność wobec wioski, miasta, kraju, narodu na całą planetę, będą cechowały:

- niezależność – współzależność

- demokracja
- ochrona przyrody
- stałe style życia i zachowania
- równość płci
- interkulturalna i interreligijna tolerancja
- rozwiązywanie konfliktów przez negocjacje
- poleganie na polityce bezpieczeństwa.

Dla oświaty idee planetyzmu, to:

- uczenie się przez całe życie;
- uczenie inicjowane przez ucznia;
- podejmowanie uczenia się, gdy jest ono niezbędne do poprawnego funkcjonowania w życiu;
- uczenie modułowe zgodnie z różnymi stylami myślenia i uczenia się;
- transformacyjne uczenie się w wyniku zmian systemu wierzeń i zachowań – zgodnie z wymaganiami związanymi z codziennym życiem zawodowym i społecznym;
- uczenie się na zasadach współpracy, by lepiej przygotować się do współdziałania z innymi ludźmi (por. R. Pachociński, 1999, s. 37-38).

W kontekście dokonujących się na naszych oczach zmian cywilizacyjnych, pytać możemy o to, jakimi zmianami restrukturyzacyjnymi powinniśmy objąć tradycyjne polskie szkoły, aby mogły one przygotowywać dzieci i młodzież do tego, by były chętne do zdobywania nowoczesnej wiedzy, by chciały ze sobą harmonijnie współpracować, interesować się ludzkimi i światowymi problemami.

Pytać powinniśmy także o to, czy w niedalekiej już przyszłości czytanie, liczenie i pisanie będą nadal nieodzownymi człowiekowi umiejętnościami? Niektórzy autorzy sądzą, że będą nimi wkrótce: etyka, estetyka, umiejętność konwersacji i ekspresji, współdziałania i współpracy w zespole.

Coraz częściej i my, i młodzież, mamy wątpliwości czy rzeczywiście to treści programów nauczania, w które aktualnie wyposażamy uczniów, będą miały już w najbliższej przyszłości jakieś istotniejsze dla nich znaczenie. Te szkoły, które wszyscy znamy, przygotowują bowiem do funkcjonowania w społeczeństwie, które przecież odchodzi. Wiedza i umiejętności zdobywane w niej coraz częściej okazują się mniej przydatne na progu XXI wieku. Stwierdza to wielu badaczy (R. Pachociński, 1999, s. 122-123):

(...) Współczesne programy nauczania nie przygotowują do życia w cywilizacji informacyjnej. Obecnie można zakładać, że zdobycie wysokich umiejętności intelektualnych może dotyczyć tylko niewielkiego odsetka uczniów, natomiast oświata masowa spełniać będzie przede wszystkim funkcje społeczne. Oświata zawsze i wszędzie służyła politycznym i ekonomicznym celom społeczeństwa, takim jak utrwalenie roli religii, historii, sztuki, wojskowości, integracji społecznej. Umiejętności społeczne zawsze były ważnym składnikiem oświaty. Rozwój oświaty powszechnej służył celom uprzemysłowienia. Szkoła realizowała również funkcję dyscyplinującą wobec młodego pokolenia, która schodzi obecnie na dalszy plan.

(...) Wraz z postępującą złożonością życia i pracy będą zacierać się różnice między nauką w szkole i poza szkołą. Człowiek będzie musiał radzić sobie z wieloma istniejącymi opcjami prawie w każdej sprawie, współpracować z innymi, rozwiązywać konflikty i umiejętności takie będą miały coraz większe znaczenie. Trzeba więc je traktować jako podstawowe cele oświaty. (Wilson)

Ciągle brak jest wizji szkoły przyszłości w okresie następnego ćwierćwiecza. 25 lat to przyszłość, w którą jeszcze można próbować wejrzeć, chociaż wizja taka nie może być ani zbyt dokładna, ani szczegółowa. Można jedynie próbować przedstawić różne prawdopodobne scenariusze osadzone w nurcie myślenia perspektywicznego o przyszłości, niekoniecznie mając na celu samo przewidywanie, ale bardziej kształtowanie tego, co może nastąpić w przyszłości (...)

Zmieniający się świat i wzrastające znaczenie nauki dla dalszego jego rozwoju powodują, że wyzwaniom nadchodzącego XXI wieku może sprostać tylko człowiek wielostronnie wykształcony, zdolny do myślenia w kategoriach innowacyjnych i alternatywnych, energiczny, sprawny, wrażliwy na wartości, uznający je za dyrektywy postępowania, drogowskazy życia, czyli „człowiek pełny” (K. Denek).

PRZEJAWY POWSZECHNEGO KRZYYSU SZKOŁY

Powszechnie zauważany i odczuwany kryzys wartości i wzorców osobowościowych, będący – jak wspomniano – konsekwencją m.in. procesów globalizacji i różnicowania się kultury, nie pozostaje bez wpływu na funkcjonalność tradycyjnych nie reformowanych od lat systemów kształcenia w Polsce i na świecie.

I. Illich sądzi, że kryzys obecnej szkoły przejawia się w:

- reprodukowaniu przez nią istniejących struktur społecznych i ekonomicznych,
- dysproporcji między kosztami i efektami jej pracy,
- traktowaniu nauczania jako towaru, a nie środka rozwoju człowieka,
- fetyszyzacji dyplomów,
- dyskryminowaniu dzieci i młodzieży z uboższych warstw ludności,
- tłumieniu inicjatywy i naturalnej aktywności uczniów,
- autorytaryzmie,
- niezdrowej rywalizacji,
- konformizmie,
- szerzeniu przekonania, że wykształcenie można zdobyć tylko w murach szkoły,
- stosowaniu przez nauczycieli awersyjnych bodźców wobec wychowanków,
- ignorowaniu różnic indywidualnych,
- braku przystosowania do potrzeb współczesności (por. Cz. Kupisiewicz 1985, s. 30)

PODSTAWOWE PROBLEMY WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ ORAZ DOKUMENTY UKAZUJĄCE STAN I TENDENCJE EDUKACYJNE KOŃCA XX WIEKU

Podstawowe problemy współczesnej edukacji krajów Unii Europejskiej w znacznej mierze są podobne do wyzwań, jakie aktualnie napotyka nasz kraj. Znalazły one odbicie w dokumencie opracowanym w 1995 roku przez Komisję Europejską, tzw. *Białej Księdze* pt. *Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa* (Warszawa 1997).

Według W. Rabczuka (1997), autorzy *Białej Księgi* nie pretendowali do wyczerpującej analizy wspólnotowej problematyki edukacyjnej. Skoncentrowali się na ukazaniu nowych wyzwań, jakie stają przed polityką edukacyjną Unii Europejskiej i jej państw członkowskich u progu XXI wieku. Intencją *Białej Księgi* było zapoczątkowanie, w obliczu głębokich przemian współczesnych społeczeństw, rozległej debaty na temat możliwości przyspieszenia wkroczenia państw Unii Europejskiej na ścieżkę społeczeństwa kognitywnego. *Biała Księga*, podobnie jak *Raport J. Delorsa*, upatruje siły sprawcze zachodzących współcześnie transformacji społeczeństw w zjawiskach globalizacji, tworzenia się społeczeństw informatycznych oraz rewolucji naukowo-technicznej. Rezultatem tworzenia się społeczeństwa informatycznego jest zmiana istoty pracy i organizacji produkcji. Praca o charakterze rutynowym i iteratywnym, którą wykonywała większość pracowników najemnych, zastępowana jest obecnie działalnością bardziej samodzielniejszą. Sytuacja ta zwiększa wprawdzie rolę czynnika ludzkiego, lecz jednocześnie pracownik staje się w większym stopniu uzależniony od zmian w organizacji pracy. Stąd konieczność nie tylko przystosowywania się do nowych materialnych warunków pracy, lecz również do jej zmieniających się form (W. Rabczuk 1997, s. 71-75).

Władze oświatowe wielu krajów, stając wobec jakościowo innych oczekiwań społecznych wywoływanych coraz szybszym rozwojem cywilizacji w drugiej połowie XX wieku, podjęły zakrojone na szeroką skalę analizy i ocenę aktualnego stanu edukacji.

W Polsce dokonano tego dwukrotnie: w latach 1971-1973 Komitet Ekspertów dla opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL (przewodniczył mu socjolog – profesor Jan Szczepański) oraz w latach 1987-1989 Komitet Ekspertów do Spraw Edukacji Narodowej (przewodniczył mu pedagog – profesor Czesław Kupisiewicz). Wynikiem studiów, prac i analiz stały się dwa podstawowe raporty: *Raport o stanie oświaty w PRL* (1973) i *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (1989). Na rzeczywistość szkolną i oświatową w naszym kraju raporty te nie wywarły głębszego wpływu (por. S. Wołoszyn 1997, s. 65).

Efektom prac badawczych stały się dokumenty ukazujące stan i tendencje edukacyjne końca wieku oraz wizje edukacji przyszłości. Jednym z nich był Raport Klubu Rzymskiego z roku 1979. Został on przełożony na język polski i odpowiednio skomentowany (por. E. Faure i in. 1975; 1979; J. W. Botkin i in. 1982; 1987). Analizy tych raportów i raportów różnych krajów na ogólniejszym tle współczesnych tendencji reformistycznych dokonał w Polsce m.in. Czesław Kupisiewicz (1978; 1982; 1985) (por. S. Wołoszyn 1997, s. 65).

Wspomniane dokumenty, eksponujące obszary dysfunkcyjności aktualnego systemu, wskazywały nową wizję edukacji jutra. Celem jej jest *zaktywizowanie ludzi, poszerzenie zakresu ich odpowiedzialności za bieg spraw pozajednostkowych, ukazanie im nowych horyzontów, twórcze spożytkowanie ich możliwości (...)* (Cz. Kupisiewicz 1985, s. 198), i co najważniejsze, wdrożenie do uczenia się z przyszłości, a nie tylko – jak głównie dotąd z przeszłości (por. Cz. Kupisiewicz 1985 s. 179-243).

Nad wizją edukacji przyszłości zastanawiają się także autorzy raportów amerykańskich (*Naród w obliczu zagrożenia: imperatyw reformy edukacji* – 1983; *Propozycje Grupy Paideia* – 1982; *Przysposobić Amerykanów do życia w XXI wieku* – 1983; *Edukacja w USA* – 1988), japońskich (*raport Narodowej Rady ds. Reformy Edukacji* – 1984), chińskich (*raporty z lat 1973 – 1989*) i polskich (*raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* – 1989).

Państwa Piętnastki starają się również sprostać edukacyjnym wyzwaniom XXI wieku. Pierwszą próbą prezentacji prognoz rozwoju oświaty dla krajów Unii Europejskiej był raport Jensena, opublikowany w 1972 roku w Hadze, pt. *Perspektywy oświaty i wychowania w Europie Zachodniej. Projekt I: Kształcenie na potrzeby 21 stulecia*. Autorzy raportu zwrócili szczególną uwagę na fakt, iż analizę procesów edukacyjnych należy rozpatrywać w ścisłym powiązaniu ze zjawiskami ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi, determinowanymi z kolei przez sytuację polityczną o zasięgu światowym, europejskim i wewnętrznym każdego kraju. Potwierdzeniem uwag zawartych w raporcie Jensena są dokumenty oświatowe opracowane w latach osiemdziesiątych przez kraje członkowskie UE. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują niemieckie założenia *Realnej utopii edukacyjnej*; francuski raport oświatowy pt. *Edukacja a społeczeństwo, Wyzwania roku 2000* oraz brytyjski program rozwoju oświaty pt. *Uczyć i uczyć się: ku społeczeństwu kognitywnemu* znany pod nazwą *Białej Księgi*. Wszystkie te dokumenty wykazują dążenie do rozszerzenia powszechności zinstytucjonalizowanego wychowania przedszkolnego i szkoły średniej drugiego stopnia oraz polepszenia jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej, a tym samym zmniejszenia *odpadu i odsiewu szkolnego* (por. D. Dziewulak 1997, s. 131-132).

Z inspiracji UNESCO powstało już wcześniej wiele raportów na temat stanu edukacji w świecie. Najbardziej znane, to *Światowy kryzys edukacji – analiza systemów* Philipa H. Coombsa (1968) i *Uczyć się, aby być* Edgara Faure'a (1972). W roku 1993 powstała Międzynarodowa Komisja do spraw Edukacji dla XXI wieku. Na jej przewodniczącego powołano Jacquesa Delorsa. W skład Komisji weszło 14 osobistości reprezentujących wszystkie

regiony świata^(*). Zdaniem J. Delorsa, charakterystyczne zjawiska determinujące przyszłość, to między innymi:

- *Globalizacja, której nie wolno ignorować i z którą każdy musi się liczyć. Wszyscy stajemy się mieszkańcami planetarnej wioski świata, którym rządzą wszechogarniające prawa współzależności.*
- *Ewolucja stosunków Północ – Południe, która czyni nieadekwatną dotychczasową dychotomię, na skutek akceleracji rozwoju krajów Pacyfiku.*
- *Koniec zimnej wojny. Wszystkie kraje odczuły jego skutki, gdyż ideologie przeciwstawnych bloków rozprzestrzeniły się na cały świat. Erozji uległy dominujące narracje, pozostawiając po sobie ideologiczną próżnię.*
- *Rosnące znaczenie środków przekazu informacji i komunikowania się.*
- *Szybki postęp wiedzy, transformacje społeczeństw i ich nierównomierny rozwój, aspiracje jednostek oraz witalne potrzeby międzynarodowego zrozumienia i pokoju ukierunkowały refleksję autorów raportu i nadały ich wizji edukacji szerszy wymiar (za: W. Rabczuk 1997, s. 58).*

Konkluzje i zalecenia Komisji były między innymi następujące: edukacja powinna przyczyniać się do zwalczania ubóstwa, ostracyzmu społecznego, przemocy, wojen, współtworzyć lepszy świat, w którym szanuje się prawa człowieka i panuje wzajemne zrozumienie, a postęp wiedzy wykorzystywany jest dla dobra wszystkich narodów. Autorzy badań apelują o zwaloryzowanie aspektów etycznych i kulturalnych edukacji, której podstawowym zadaniem staje się poszukiwanie sposobu przekształcania faktycznej współzależności ludzi w ich świadomą solidarność. Postulat budowania świata bardziej solidarnego autorzy raportu określają mianem *nowego humanizmu*. Agresywne nacjonalizmy powinny ustąpić miejsca uniwersalizmowi, przesady kulturalne i etniczne – tolerancji i pluralizmowi, totalitaryzm – demokracji, świat zaś podzielony pod względem dostępu do nowoczesnych technologii, światem technologicznie zjednoczonym (tamże, s. 59-60).

Szczególne znaczenie, przypisują oni edukacji (w tym ustawicznej), która ich zdaniem winna oprzeć się na czterech filarach:

1. Uczyć się, aby żyć wspólnie.
2. Uczyć się, aby wiedzieć.
3. Uczyć się, aby działać.
4. Uczyć się, aby być (por. W. Grabczuk, 1997).

Stanowisko to pokrywa się z opinią E. Faure'a: *rozwój ma na celu pełny rozkwit człowieka, w całym bogactwie jego osobowości i w różnorodnych formach ekspresji i zaangażowania: jako jednostki, członka rodziny i społeczeństwa, obywatela i producenta, wynalazcy techniki i twórcy marzeń* (E. Faure, 1975, s. 15).

Komisja UNESCO konsekwentnie potwierdziła także doniosłe znaczenie formalnej edukacji podstawowej. *Każda osoba – dziecko, młodzieniec lub dorosły – powinna korzystać z kształcenia dostosowanego do jej fundamentalnych potrzeb edukacyjnych. Potrzeby te dotyczą w równym stopniu zasadniczych narzędzi uczenia się (czytanie, pisanie, komunikowanie się, rachunki, rozwiązywanie problemów), jak i fundamentalnych treści edukacyjnych (wiadomości, umiejętności, wartości, postawy), których człowiek potrzebuje do przetrwania, do rozwijania wszystkich swych zdolności, do godnego życia i pracy, do pełnego uczestnictwa w rozwoju, do poprawy swej egzystencji, do podejmowania rozsądnych decyzji, do kontynuowania nauki.* (Artykuł 1-1 – Światowa deklaracja na temat edukacji dla wszystkich. *Wytyczne dotyczące zaspokajania fundamentalnych potrzeb edukacyjnych*, 1990).

^(*) Polskę reprezentował Bronisław Geremek, historyk, poseł na Sejm RP, Minister Spraw Zagranicznych – działacz polityczny.

ZNAMIONA KRYZYSU POLSKIEJ EDUKACJI

Przemiany społeczno-gospodarcze, jakie nastąpiły w ostatnich latach w Polsce, ukazały z całą wyrazistością niską efektywność zewnętrzną i wewnętrzną funkcjonującego systemu oświaty.

Nasza dziewiętnastowieczna szkoła zanudza dzieci i młodzież oraz hamuje rozwój większości z nich, nie umie zaadaptować się do tempa i zakresu zmian jej otoczenia, nie mówiąc już o tym, że nie jest zdolna przygotowywać do rewolucyjnych zmian technologicznych, ekonomicznych, kulturowych i społecznych w najbliższej przyszłości. Dorosłe społeczeństwo jest źle wykształcone: tak co do poziomu, jak i sztywnych specjalizacji, i mało elastycznych form myślenia.

Rozległe obszary ciemnoty i demoralizacji społecznej oraz zmurszała w swych treściach i funkcjach szkoła współczynią z Polski społeczeństwo antywychowujące, z zagubionym elementarnym instynktem samozachowawczym, który normalnie nakazuje troszczyć się o maksymalny rozwój własnych dzieci (Z. Kwieciński, 1999, s. 31).

Znamionami powstałego kryzysu oświaty według Cz. Kupisiewicza (1995) są między innymi następujące wskaźniki:

- 43% absolwentów szkół podstawowych kontynuuje naukę w maturalnych szkołach średnich;
- 10% młodzieży dziewiętnastoletniej rekrutuje się do szkół wyższych;
- 80% studentów wywodzi się z liceów ogólnokształcących;
- 10% uczniów szkół podstawowych uczy się dłużej niż 8 lat.

Jednocześnie przeprowadzone badania wykazywały spadek poziomu podstawowych umiejętności, takich jak: czytanie, ortografia, operacje arytmetyczne, ubożenie zasobu słownictwa oraz znaczne luki w operatywnych wiadomościach z różnych przedmiotów. Towarzyszy temu niski przeciętnie poziom uzyskiwanych przez szkołę wyników nauczania i wychowania. Wśród przyczyn tego stanu wymienia się: niezgodność treści edukacji, metod, a także organizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej, z coraz wyraźniej formułowanymi wymaganiami teraźniejszości i przyszłości (por. Cz. Kupisiewicz 1995a, s. 111-113).

W ocenie J. Wilsz (1996/1997) przejawami dysfunkcjonalności szkoły – w odniesieniu do uczniów – są:

- bierność postaw i apatia,
- brak aktywności, krytycyzmu, samodzielności sądów,
- nieumiejętność rozwiązywania rzeczywistych multidyscyplinarnych problemów,
- konflikty w stosunkach uczeń – nauczyciel,
- brak umiejętności myślenia problemowego oraz dyskusowania, argumentowania, polemizowania,
- bezradność absolwentów na rynku pracy,
- zmęczenie psychiczne prowadzące do schorzeń lub zachowań patologicznych.

Według J. Auleytnera (1999, s. 55) dwie trzecie polskiej ludności czynnej zawodowo reprezentuje:

- ograniczoną podatność na wszelkie innowacje, a nawet strach przed zmianami, jakie niesie postęp;
- słabą przyswajalność argumentacji prezentowanej przez elity gospodarcze i polityczne w przedmiocie koniecznych reform;
- nierozumienie procesów społecznych, ekonomicznych i politycznych związanych z integracją europejską;
- brak zdolności do kreowania własnego rozwoju.

W 1994 roku w ośmiu krajach, tj. Kanadzie, Stanach Zjednoczonych Ameryki, Holandii, Niemczech, Szwecji, Szwajcarii i Polsce, przeprowadzono badania alfabetyzmu funkcjonalnego na reprezentatywnych próbach 3 tysięcy osób (mężczyzn i kobiet) w wieku od 16

do 65 lat. Alfabetyzm funkcjonalny to umiejętność przetwarzania informacji w zakresie czytania, pisania i liczenia, konieczna do korzystania w życiu codziennym i w pracy zawodowej z powszechnie spotykanych materiałów drukowanych (por. R. Mitter 1993).

We wszystkich krajach uczestniczących w badaniach, stosowano identyczne procedury i narzędzia. Wykorzystano testy edukacyjne pomyślane tak, aby mierzyły umiejętność przetwarzania informacji dotyczących przeczytanego tekstu, a także pisania i liczenia. Wyniki pomiaru wyrażano przez przypisanie wszystkim respondentom miejsc na jednym z pięciu poziomów trzech odrębnych skal: tekstu, dokumentu i umiejętności matematycznych. Ankietowani rozwiązywali około 50 zadań. Składały się one z różnych fragmentów tekstów, np. artykułów, ulotek reklamowych, instrukcji, wykresów, tabel itd., które dobierano tak, aby wskazały umiejętność odnajdywania informacji, ich przetwarzania oraz syntezy. Proszono między innymi, np. o wypełnienie kwestionariusza osobowego, zinterpretowanie rozkładu jazdy pociągów, sprawdzenie rachunku, obliczenie odsetek do zapłacenia, objaśnienie formularza podatkowego itd. We wszystkich trzech skalach na najniższym poziomie alfabetyzmu funkcjonalnego najczęściej znalazło się Polaków – 70%. Tylko nieliczne osoby po studiach (16%) potrafią swobodnie czytać nieskomplikowane teksty i formułować wypływające z nich wnioski. Ze zrozumieniem prostej instrukcji ma kłopoty 64% badanych urzędników. Co dziesiąty rolnik czyta i rozumie instrukcje wskazujące na sposób stosowania nawozów sztucznych. Tylko $\frac{1}{3}$ badanych Polaków rozumie w pełni artykuł w gazecie na temat ekologicznych zagrożeń rozwoju cywilizacyjnego. Prawie 23% respondentów nie zawsze może samodzielnie zrozumieć informacje podawane przez urzędy państwowe. Tylko 14% badanych uważa, że miewa kłopoty ze zrozumieniem instrukcji na opakowaniu lekarstwa, ale aż 85% musi korzystać z pomocy przy wypełnieniu formularzy urzędowych. Podobnie około 75% nie potrafi na podstawie rozkładu jazdy odpowiedzieć prawidłowo na pytanie o godzinę odjazdu ostatniego autobusu w sobotę wieczorem. Kilkanaście procent osób z wyższym wykształceniem, w tym $\frac{1}{5}$ menedżerów i specjalistów oraz $\frac{1}{3}$ urzędników, znalazła się w omawianych wynikach badań na najniższym poziomie alfabetyzmu. Można także przyjąć, że wśród nauczycieli, dziennikarzy telewizyjnych i radiowych, autorów artykułów prasowych, urzędników itd., są osoby posiadające zaledwie elementarne kompetencje alfabetyczne. Badania wykazały, że około 95% osób źle oceniających swoje umiejętności nigdy nie korzysta z bibliotek; 96% nie chodzi do kina, teatru, ani na koncerty; 82% nie pisze listów, zaś 79,1% nigdy nie czyta książek; 80% polskich pracowników z najniższym poziomem omawianych sprawności jest przekonana, że ich umiejętności czytania i pisania nie wpływają na szanse awansu zawodowego.

Polska ma wśród porównywanych krajów najwyższy procent ludzi z wykształceniem podstawowym – 26,9%, a zaledwie 7,2% z wykształceniem wyższym. We wszystkich krajach, poza Polską, badani z pełnym wykształceniem średnim lokują się w większości na trzecim poziomie, natomiast w Polsce posiadający wykształcenie średnie interpretują informacje na poziomie o jeden stopień niższym. Uderzający jest w Polsce najwyższy, wśród badanych krajów, odsetek respondentów z wyższym wykształceniem lokujących się na najniższym poziomie alfabetyzmu, w tym w zadaniach testowych aż 11%, w zadaniach z dokumentami aż 16%. Najwięcej słabych wyników wśród tych osób widać w grupie najstarszej (53-64 lat).

W Polsce w ciągu 12 miesięcy, poprzedzających badania, dokształcało się zaledwie 15% ankietowanych, podczas gdy w pozostałych krajach wskaźnik ten wynosił 40% (por. M. Jadcak 1998/99, s. 9-10).

OCENA KONDYCJI SYSTEMU POLSKIEJ EDUKACJI W ŚWIETLE BADAŃ EKSPERTÓW KRAJO- WYCH I OECD

W czerwcu 1995 roku odbyło się w Warszawie nadzwyczajne posiedzenie Komitetu Edukacji OECD poświęcone w całości przeglądowi polskiej polityki edukacyjnej. Przegląd został dokonany na życzenie władz polskich. OECD – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (*Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD*), powstała w 1961 roku z przekształcenia Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej (*OEEC*), powołanej w 1948 roku do koordynowania powojennej odbudowy Europy w oparciu o plan Marshalla. Najważniejszym, statutowym celem OECD jest działanie na rzecz osiągnięcia przez kraje członkowskie, jak najwyższego wzrostu gospodarczego przy zachowaniu stabilności finansowej, rozwijanie międzynarodowej wymiany gospodarczej oraz promowanie podnoszenia poziomu życia ludzi. OECD skupia obecnie 29 krajów. W pracach OECD uczestniczy również Komisja Europejska.

W oparciu o materiał zebrany w czasie wizyt przygotowano raport (*Review of Education Policy in Poland – Examiners' Report and Questions*), który został przedstawiony i przedyskutowany na posiedzeniu Komitetu Edukacji. Raport ekspertów zawiera 5 rozdziałów poświęconych grupom zagadnień wybranych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, jako przedmiot przeglądu:

- Jakość i efektywność edukacji.
- Nauczyciele – status zawodowy i kształcenie.
- Szkolnictwo wyższe.
- Finansowanie edukacji, skuteczne zarządzanie.
- Rozwijanie „zasobów ludzkich”.

Oceny zawarte w Raporcie pokrywają się w zasadzie z wynikami badań polskich ekspertów: J. Czapińskiego, I. Białeckiego i Z. Kwiecińskiego (1999). Generalnie wszyscy eksperci są zgodni co do tego, że nasze społeczeństwo jest źle wykształcone. *Przez wiele lat niskie limity przyjęć do liceów ogólnokształcących przyniosły skumulowany efekt w postaci jednego z najniższych wskaźników skolaryzacji w świecie w zakresie poziomu przyjęć do liceów i liczby osób ze średnim wykształceniem ogólnym i – w rezultacie – z wykształceniem wyższym. Stopa wzrostu liczby uczniów średnich szkół ogólnokształcących w ostatnich dziesięcioleciach – w tym w latach dziewięćdziesiątych – znowu stawia nas przy końcu państw cywilizowanych. Szkoły podstawowe opuszcza wciąż 15-20% analfabetów funkcjonalnych i około 20-25% półanalfabetów. (...) Trzy czwarte dorosłych Polaków nie rozumie prostych tekstów w języku ojczystym. (...) Pod względem liczby funkcjonalnych analfabetów przodujemy w Europie. Instytucje powszechnego kształcenia przez dziesiątki lat pełniły i nadal pełnią funkcje odtwarzania nędzy kulturowej i wykluczania z kultury dzieci (Z. Kwieciński 1999, s. 24).*

Kwestią szeroko omówioną w raporcie jest kształcenie nauczycieli i ich nabór do zawodu. Ekspert krytykuje system kształcenia nauczycieli oparty głównie o studia magisterskie, dające kwalifikacje do uczenia tylko jednego przedmiotu, nie rozwijające umiejętności praktycznych, niezbędnych do elastycznej i efektywnej pracy w szkole.

Warunkiem koniecznym powodzenia reformy jest wykształcenie i doskonalenie nauczycieli o nowych, innych niż dotychczas kompetencjach: w sensie treści – bardziej łącznych niż wąsko specjalistycznych, bardziej otwartych niż zamkniętych, bardziej twórczych niż odtwórczych, a w sensie charakteru roli zawodowej – odchodzących od funkcji przekaziciela i egzekutora do roli przewodnika i tłumacza (Z. Kwieciński 1999, s. 32).

Powszechna świadomość i zgodność co do nowych potrzeb prowokuje cytowanego autora do zadawania dramatycznych pytań:

- Jak to zrobić w sytuacji całkowitej dowolności i wręcz pełnego chaosu w zakresie przygotowania nauczycieli w uczelniach wyższych?

- Jak tego dokonać z tak źle do tego przygotowaną kadrami akademicką, bez nowych zasobów nowoczesnych i dostępnych podręczników i pomocy naukowych?
- Kto ma przygotować nową formację i generację nauczycieli dla zreformowanej szkoły? (por. Z. Kwieciński 1999, s. 32).

Wieloletnie, niskie nakłady publiczne na szkolnictwo wyższe, wynoszące w latach 1990/97 około 0,85% PKB, osłabiają – zdaniem specjalistów – konkurencyjność naszej gospodarki i są „utajnioną i niedocenianą” przyczyną trudności integracyjnych Polski z Unią Europejską (por. J. Auleytner 1999).

Badania GUS-u z 1997 roku potwierdzają hipotezę o lepszych perspektywach zawodowych osób z wyższym wykształceniem, w porównaniu z innymi kategoriami bezrobotnych. Niemniej jednak w Polsce liczba osób z wyższym wykształceniem jest zbliżona do liczby osób bez żadnego wykształcenia; wykształcenia średniego, dającego dostęp do studiów wyższych przez całe życie, nie posiada 66% ludności w wieku aktywności zawodowej; brak wykształcenia wyższego i co najmniej średniego u blisko $\frac{2}{3}$ ludności w wieku aktywności zawodowej ma bezpośredni wpływ na jej ograniczone uczestnictwo w procesie pracy i w życiu społeczno-politycznym; istnieje nierówna sytuacja kobiet i mężczyzn w poziomie wykształcenia (por. J. Auleytner 1999, s. 55).

Zdaniem ekspertów, dostęp do wykształcenia wyższego tworzą bariery terytorialne oraz koszty studiów nie korespondujące z ubóstwem ludności. Raport wskazuje na niski prestiż kształcenia nauczycieli i badań edukacyjnych na uniwersytetach. Obawy budzi możliwość realizacji reformy, jeśli w programie studiów nauczycielskich i prac badawczych uniwersytetów nie znajdą się takie zagadnienia, jak: tworzenie programów nauczania, ocenianie, zarządzanie edukacją itp.

Zaniepokojenie ekspertów budzi fakt niewystarczających i malejących w Polsce nakładów na oświatę. *Polska odziedziczyła wieloletnie skutki nakładów na oświatę mocno poniżej 4% dochodu narodowego, poziomu uznawanego przez UNESCO za „próg śmierci oświatowej” (...) i według danych Banku Światowego, systematycznie obniżała wydatki na oświatę, liczone jako odsetek dochodu narodowego w latach 1991-1993, aż do poziomu 2,9%, podczas gdy inne kraje Europy Środkowej i Wschodniej, jak Czechy, Węgry, Rumunia i Bułgaria systematycznie podnosiły te nakłady, aż do przekroczenia progu 6%, co jest niezbędne do rozpoczęcia reform* (Z. Kwieciński 1999, s. 25).

OCENA JAKOŚCI PROGRAMÓW NAUCZANIA W KONTEKŚCIE POTRZEB EDUKACYJNYCH I DOKONAŃ ROZPOCZĘTEJ REFORMY OŚWIATY

W latach 1994 i 1995 – kiedy eksperci OECD wizytowali Polskę – ani ogólne, ani szczegółowe cele reformy oświaty nie były jasno zdefiniowane. Celom tym, jak sloganom przypisywano raczej funkcje ideologiczne niż instrumentalne. Przygotowywana była dopiero reforma programów nauczania szkolnictwa ogólnego, oparta o tzw. „minima programowe”. W bardzo ograniczonym zakresie wprowadzano, nowe programy nauczania przedmiotów zawodowych (głównie w ramach realizacji programów UPET i MOVE finansowanych z funduszu bezwrotnej pomocy Unii Europejskiej *PHARE*).

W opublikowanej przez UNESCO w roku 1996 pracy na temat: *A Decade of reforms at compulsory education level in the European Union (1984-96)* podkreśla się, iż w reformowaniu obowiązkowego kształcenia w krajach Unii (a więc kształcenia ogólnego obejmującego na ogół szkołę podstawową i pierwszy cykl szkoły średniej) kierowano się bardzo podobnymi celami, które dadzą się ująć w 6 grup tematycznych:

- rzeczywista równość szans edukacyjnych,
- zapewnienie wszystkim obywatelom wykształcenia podstawowego,
- promowanie stabilności oraz zmiany społecznej,

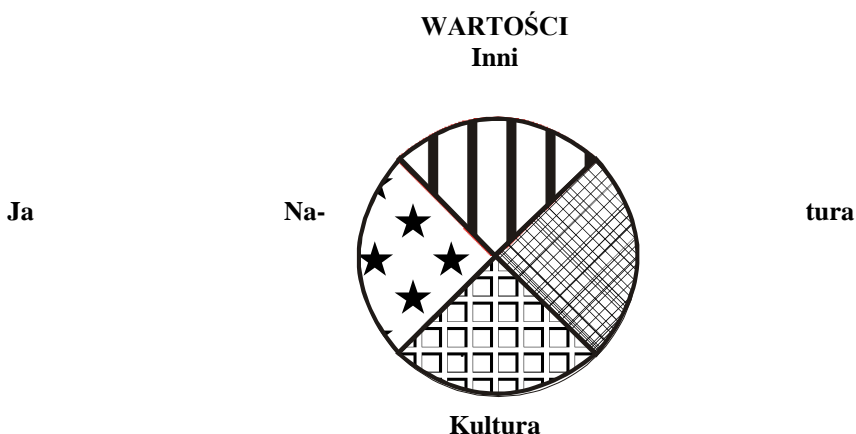
- przygotowanie dzieci do życia społecznego, życia w rodzinie, do pracy oraz właściwego wykorzystania czasu wolnego,
- wpajanie motywów do uczenia się przez całe życie oraz przygotowanie do zmian współczesnego świata,
- wszechstronny rozwój uczniów (A. Bogaj 1999, s. 167).

Podobieństwo w doborze treści w krajach UE polega na szerszym wprowadzaniu treści o charakterze interdyscyplinarnym; treści odnoszących się do obywatelskich i społecznych zachowań uczniów; treści uwzględniających tzw. europejski wymiar edukacji. Podobieństwa w układzie treści kształcenia znajdują wyraz przede wszystkim w częstym stosowaniu tzw. szerokich pól wiedzy niż tradycyjnych przedmiotów nauczania. Programy nauczania zaś są skoncentrowane na uczniu, na rozwoju jego aktywności i współpracy z innymi, na uczeniu się przez odkrywanie i działanie (por. A. Bogaj 1999, s. 168).

Cytowany autor konstatuje, że dotychczasowe polskie programy nauczania, tradycyjnie koncentrujące się na treściach odpowiadających poszczególnym dyscyplinom naukowym i na dziedzictwie kulturowym (co znajdowało odbicie w codziennej praktyce edukacyjnej, nauczycielskich kwalifikacjach, planach lekcji, wyposażeniu szkół, podręcznikach i materiałach dydaktycznych) nie odpowiadają kierunkom przemian i reform kształcenia ogólnego. Postuluje nadać tym programom charakter prospektywny, wyróżniający się w koncentracji na postawach poznawczych ucznia, jego potrzebach rozwojowych oraz wielostronnej aktywności i autokreacji.

Struktura takich programów winna być następująca:

Rys. 1. Struktura nowocześnie pojmowanego programu kształcenia

Źródło: J. Gnitecki i J. Rutkowiak (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. Warszawa-Poznań 1999 r., s. 169

Elementy te powinny obejmować:

Natura: wprowadzenie podstawowych pojęć, praw natury, relacje człowiek-natura;

Kultura: historia i dorobek ludzkości, rozwój kultury i jej role społeczne oraz edukacyjne szanse i zagrożenia, ochrona dóbr;

Ja: wiedza i zrozumienie: kim jestem? Moje słabości i wady versus moje zalety, postawy wobec nauki i pracy, samorozwój, rozwój społeczny, autokreacja;

Inni: wiedza i zrozumienie tego, kim są i jak egzystują inni, relacje interpersonalne w klasie, w szkole, w środowisku lokalnym, nacisk na zrozumienie innych kultur, innych religii, innych języków.

Ważne jest przy tym to, by programy były budowane z myślą o określonym ideale wychowania, co oznacza ich orientację na określony system wartości etycznych, moralnych i demokratycznych akceptowanych przez społeczeństwa (A. Bogaj 1999, s. 170).

Wśród negatywnych zjawisk obserwowanych w programach nauczania, takich jak: encyklopedyzm, historyzm, addytywizm, uniformizm, intelektualizm, akademizm treści występujących w planach i programach nauczania, szczególnie istotnych z punktu widzenia zarówno jednostki, jak i społeczeństwa, jest brak powiązania ich z życiem. Uczniowie często borykają się z niezrozumiałymi dla nich „problemami szkolnymi”, podczas gdy problemy „rzeczywiście dla nich ważne” znajdują się – ich zdaniem – poza zasięgiem szkolnej edukacji (por. Cz. Kupisiewicz 1995).

Przy dzisiejszej szybkości poznawania, czyli tempie rozwoju nauki, nie sposób umieścić w programach choćby sygnałnie – ale zrozumiale dla ucznia –tego, nad czym pracują sztaby uczonych na całym świecie. Zawaliła się cała systematyka szkolna, czyli tradycyjny podział na przedmioty szkolne, albowiem istota wiedzy o świecie tkwi na pograniczach tradycyjnych dyscyplin akademickich.

Badania (por. Cz. Kupisiewicz 1995) potwierdziły, iż nasza szkoła końca XX wieku, to *szkoła pamięci*, realizuje bowiem te kategorie taksonomii celów kształcenia; przygotowuje bardziej do biernego gromadzenia informacji niż do samodzielnego myślenia, jest nastawiona na erudycję ogólną uczniów i myślenie „utartymi” i sprawdzonymi schematami niż na aktywne poszukiwanie nowych rozwiązań, nowej wiedzy.

Tę ocenę potwierdzili także inspektorzy OECD, którzy – w *Raporcie na temat polityki edukacyjnej w Polsce* (1995) – stwierdzili m.in., iż kształcenie ponadpodstawowe jest w Polsce nazbyt encyklopedyczne, niewystarczająco nastawione na przygotowanie twórczych i poszukujących umysłowości.

W programach szkolnych – stwierdzają autorzy Raportu – dominuje specjalizacja w poszczególnych dyscyplinach, a ponadto wiąże się z przestarzałym, zbyt wąskim podejściem do wiedzy poprzez *frontalne* nauczanie i nabywanie wiadomości drogą zapamiętywania (por. A. Bogaj 1997b, s. 100).

Nie jest to dla nas nowością, gdyż według B. Suchodolskiego (1958) – analizując umysłowe potrzeby dorastających i dorosłych – spostrzegamy wyraźny rozdźwięk między występującym wśród ludzi pragnieniem zrozumienia konkretnych problemów rzeczywistości a odpowiedziami, jakie mogą być przez nich znalezione w toku systematycznego studiowania wyspecjalizowanych dyscyplin naukowych. Ogromna większość problemów interesujących dziś ludzi ma charakter kompleksowy, to znaczy jest przedmiotem badań wielu różnych specjalistów. Natomiast nauczanie pozostaje wciąż działalnością podzieloną na treści interesujące nielicznych specjalistów.

Obrońcy takiego stanu rzeczy sądzą, iż najpierw należy opanować poszczególne gałęzie wiedzy w sposób izolowany od innych i w układzie ich wewnętrznej systematyki, aby dopiero na tej podstawie móc przystąpić do rozważania problemów kompleksowych z różnych punktów widzenia. Inny tok postępowania grozi – ich zdaniem – dyletantyzmem. Stanowisko takie nie jest jednak zupełnie przekonujące. Przede wszystkim dlatego, iż w praktyce szkolnej nigdy nie dochodzi do drugiego etapu kompleksowego rozważania złożonych problemów i szkoła „wypuszcza” uczniów wyposażonych w pewne układy wiadomości według systematyki specjalistycznej, z którymi trudno coś począć, gdy pragnie się zrozumieć konkretne zjawiska. Taki typ nauczania, który ma zapewnić rzekomo lepiej, interesy wiedzy, w konsekwencji właściwie podcina zaufanie do niej. Wychodzący ze szkoły uczeń powinien nie tyle wiedzieć, jaki jest stan wiedzy w poszczególnych dyscyplinach, ale jak za pomocą zdobytej wiedzy można zrozumieć rzeczywistość (por. B. Suchodolski 1958, s. 5).

Problemy, które powinny być w szkolnych programach rozpatrywane łącznie ze stanowiska różnych dyscyplin obejmują przede wszystkim niektóre zagadnienia kultury, techniki, higieny, życia społecznego, rozwoju psychicznego.

J. L. Lewis w czasie wystąpienia na Międzynarodowej Konferencji *Wykształcenie przyrodnicze (Science) w krajach rozwijających się: od teorii do praktyki*, która odbyła się 3-7 stycznia 1993 r. w Jerozolimie, powiedział: *Reformy, które rozpoczęły się w późnych latach 50., prowadziły do zwiększenia liczby ćwiczeń laboratoryjnych wykonywanych samodzielnie przez uczniów. Uczniowie mieli aktywnie poznawać prawa fizyki, a nie dowiadywać się o nich od nauczyciela. Reformom tym brakowało jednak jednej rzeczy. Proponowane nauczanie nie potrafiło przedstawić takiego spojrzenia na nauki przyrodnicze, które dotyczyłoby świata na zewnątrz klasy. Nauczany materiał nie zawierał społecznych, ekonomicznych i środowiskowych aspektów nauk przyrodniczych oraz przykładów ich zastosowań* (por. M. Głowacki 1994, s. 70).

Podobny kierunek zmian w procesie wykształcenia w zakresie nauk przyrodniczych został wytyczony przez uczestników Międzynarodowego Forum zorganizowanego przez UNESCO 5-10 lipca 1993 roku w Paryżu. Tematem Forum było: *Wykształcenie naukowe i techniczne dla wszystkich – Projekt 2000+*. W końcowej deklaracji Forum, w punkcie 1, jego uczestnicy piszą: *Powołując się na Światową Deklarację Wykształcenia dla Wszystkich, apelujemy o uznanie, że podstawowa wiedza w dziedzinie nauki i techniki jest fundamentalna dla podniesienia poziomu nauki i techniki w świecie. Jednocześnie nawiązując do wyników Konferencji ONZ, dotyczącej rozwoju środowiska w Rio de Janeiro 3-14 czerwca 1992, apelujemy o szczególne zwrócenie uwagi na uwzględnienie problemów środowiska i życia ludzkiego* (por. M. Głowacki 1994, s. 71).

OPINIE NA TEMAT EFEKTYWNOŚCI KSZTAŁCENIA OGÓLNEGO W POLSCE

Nie wszyscy podzielają jeszcze w pełni opinię o tym, że polska szkoła nie spełnia oczekiwań społecznych – jest dysfunkcjonalna. Niektórzy twierdzą (W. Paszyński 1995), że dzisiejsza szkoła spełnia te wymagania, że jej absolwenci radzą sobie zarówno w pracy, jak i w dalszym kształceniu. Popularna jest teza, że przeciętny polski maturzysta jest lepiej wykształcony (czy przynajmniej nie gorzej) od swojego zachodniego kolegi. Często mówi się, że powracający do swojej szkoły po zagranicznych wояżach uczniowie muszą powtarzać klasę, mimo że tam gdzie byli (USA, kraje skandynawskie, Europa Zachodnia) chodzili do szkół uchodzących za niezłe. To wszystko prawda, jak również i to, że coraz więcej pojawia się próśb o legalizację świadectw i dyplomów obcych szkół, najczęściej równoznaczną z uznaniem ich jako odpowiedników polskiej matury (przy czym tajemnicą poliszynela jest, iż posiadacze tych świadectw – mieliby kłopoty ze zdaniem egzaminu dojrzałości w kraju) (por. W. Paszyński 1995, s. 5).

Wyniki badań poświęconych temu zagadnieniu cytujemy za Andrzejem Bogajem: *Mimo iż w świetle wymagań programowych efektywność edukacyjna szkolnictwa ogólnokształcącego jest niska, to w porównaniu z innymi krajami wydaje się zadowalająca, przynajmniej w zakresie przedmiotów przyrodniczych (fizyka, chemia, geografia, biologia). Potwierdzają tę tezę wyniki osiągnięte przez uczniów polskich szkół ogólnokształcących w ramach Drugiego Międzynarodowego Studium Przedmiotów Przyrodniczych (The Second International Science Study) realizowanego pod patronatem IEA (Międzynarodowe Stowarzyszenie Badania Osiągnięć Szkolnych), do którego Polska przystąpiła w 1981 roku. Kierownikiem badań na terenie Polski był Bolesław Niemierko (1988). Zgodnie z założeniami SISS/IEA badaniu poddano 3 populacje uczniów: 1) 10-letnich uczniów szkół podstawowych (kl. IV w Polsce), 2) 14-letnich uczniów szkół podstawowych (kl. VIII w Polsce) i 3) uczniów kończących szkołę średnią (klas maturalnych liceów ogólnokształcących dla niepracujących w Polsce).*

Wyniki uzyskane przez uczniów polskich w porównaniu z innymi krajami plasują nasz kraj wśród 12 najlepszych. Uczniowie 10-letni uzyskali wyniki, które dały nam 11 miejsce na 24 kraje biorące udział w badaniach SISS. Znacznie lepsze rezultaty uzyskali 14-latkowie (7 miejsce), a najlepsze maturzyści liceów ogólnokształcących (6 miejsce).

Jak wykazała jednak analiza ilościowo – jakościowa wyników osiągnięcia polskich 10-latków w zakresie przedmiotów przyrodniczych są nieco niższe niż średnia dla wszystkich uczniów badanych w tym wieku. Około 66% szkół w Polsce uzyskało wynik (populacja 1) średni (około 52,2% poprawnych odpowiedzi), tj. tyle, ile uzyskała najłagodniejsza szkoła w Japonii (por. K. Czupiał 1990, s. 96 i nast.). Ciekawe jest jednak to, iż dla dzieci 10-letnich w różnych krajach zadania sprawdzające wiedzę i umiejętności z poszczególnych kategorii celów kształcenia (wiadomości, rozumienie wiadomości, stosowanie wiadomości w sytuacjach typowych, stosowanie wiadomości w sytuacjach problemowych) nie były jednakowo trudne. Dla dzieci w Polsce najłatwiejsze okazały się zadania z najwyższych kategorii celów nauczania, co pozwoliło im wyprzedzić aż 8 krajów, podczas gdy w najniższych kategoriach celów gorsze wyniki uzyskiwały tylko 3 kraje.

W populacji uczniów 14-letnich wyniki dzieci polskich okazały się znacznie lepsze: tylko dziewięć krajów uzyskało wyniki wyższe, natomiast aż 15 krajów wyniki gorsze. Przy tej dość korzystnej dla naszych dzieci sytuacji trzeba podkreślić, iż bardziej zróżnicowany niż w innych krajach jest poziom naszych szkół podstawowych. Najbardziej jednorodną pod względem wyników nauczania w grupie dzieci 14-letnich okazały się szkoły w Norwegii, Japonii, Finlandii, Szwecji. Niestety szkoły w Polsce należą do grupy najbardziej zróżnicowanych obok: Holandii, Ghany, Filipin. Świadczy o tym fakt, iż aż 14% szkół w Polsce nie osiągnęło wyniku najłagodniejszej szkoły węgierskiej (tj. 49,4% poprawnych odpowiedzi). Najwięcej trudności sprawiła uczniom 14-letnim w Polsce – podobnie jak w innych krajach – fizyka. Pod względem kategorii celów nauczania najłatwiejsze w tej populacji okazały się zadania sprawdzające rozumienie wiadomości (tu różnice między krajami były najmniejsze). Największe zróżnicowania w poziomie osiągnięć przyrodniczych uczniów wystąpiły w najwyższej kategorii celów (stosowanie wiadomości w sytuacjach problemowych).

Najlepiej wśród innych narodowości uplasowali się maturzyści liceów ogólnokształcących w Polsce. Najwyższe wyniki w tej populacji uczniów uzyskały kraje, które stosują dużą selekcję uczniów do szkoły. Biorąc pod uwagę taksonomię celów nauczania przedmiotów przyrodniczych, stwierdzono, że Polska, obok Anglii, Ghany, Hongkongu, Węgier i Singapuru, należy do krajów o najlepszych wynikach w zapamiętanych wiadomościach, w zastosowaniu zaś wiedzy w sytuacjach typowych i problemowych przodują maturzyści Australii, Kanady, Finlandii, Włoch, Korei, Norwegii i Szwecji.

Na te dość dobre wyniki, świadczące o tym, że efektywność naszego szkolnictwa ogólnokształcącego jest porównywalna z efektywnością szkolnictwa w krajach wysoko rozwiniętych, należy spojrzeć bardziej krytycznie i mniej optymistycznie, jeśli porównamy je z przeprowadzonymi ostatnio (1994/95) międzynarodowymi badaniami nad alfabetyzmem funkcjonalnym, w którym brała udział także Polska (A. Bogaj, 1997b, s. 98-100).

EDUKACYJNE KONSEKWENCJE INTEGRACJI POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Z badań CBOS, prowadzonych w latach 1990-96, wynika że większość dorosłych Polaków popiera ideę integracji kraju z Unią Europejską (Komunikat CBOS, wrzesień 1996). Dążąc do pełnej integracji ze strukturami unijnymi musimy już teraz brać pod uwagę, reformując oświatę, między innymi takie czynniki, jak: kierunki zmian gospodarki rynkowej i edukacji w krajach wysoko rozwiniętych (wymagania jakościowe rynku pracy związane z szybkimi zmianami współczesnej techniki i technologii, bezrobocie wśród młodzieży; przemiany modeli życia społecznego; przemiany filozofii edukacji, nasilenie się w różnych krajach tempa upowszechniania kolejnych szczebli kształcenia oraz procesów migracyjnych,

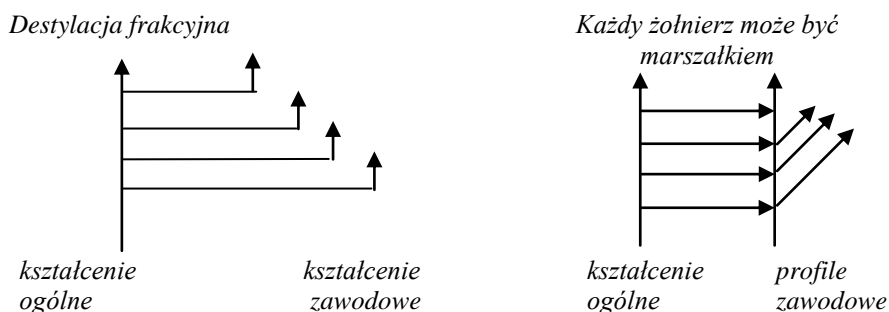
wreszcie wspólną w krajach UE politykę edukacyjną – przynajmniej w zakresie celów strategicznych itp. (por. A. Bogaj 1997a, s. 3).

Model systemu oświatowego ma ścisły związek z problemem zatrudnienia i perspektywami jego rozwoju w świecie. Obserwując i analizując dotychczasowe doświadczenia krajów rozwiniętych i perspektywy zatrudnienia można przypuszczać, iż trzeba myśleć o ograniczaniu kształcenia w zakresie nauk rolniczych oraz rozwoju kształcenia w zakresie usług. Według A. Karpińskiego (1996) najbardziej prawdopodobny scenariusz zmian w poziomie i strukturze zatrudnienia w Polsce w 2010 roku będzie następujący: zatrudnienie w rolnictwie – 20%; w przemyśle przetwórczym – 17%; w usługach rynkowych – 32%; w usługach nierynkowych (edukacja, służba zdrowia, opieka socjalna) – 18%. Zmiany zatrudnienia powinny być sygnałem dla systemu oświaty, w jakim kierunku powinno się przekształcać edukację zawodową (por. E. Drogosz-Zabłocka 1998, s. 66-71).

Z badań ekspertów OECD wynika, że przyszłość zatrudnienia uzależniona będzie od powstania nowych miejsc pracy wymagających wysokich kwalifikacji. Wszystkie badane kraje przewidują wzrost zatrudnienia specjalistów posiadających wysokie kwalifikacje, wśród których są: wyżsi urzędnicy, menedżerowie, specjaliści z zakresu nauk przyrodniczych i technicznych (tamże, s. 69).

Za Elżbietą Drogosz-Zabłocką cytujemy: *W raporcie przygotowanym przez OECD (1994) na podstawie raportów z krajów członkowskich stwierdza się, że system oświaty oddzielający od siebie kształcenie ogólne od zawodowego, w którym nie wszystkie szkoły zawodowe dają możliwość kontynuowania nauki na poziomie uniwersyteckim, prowadzi nieodwołalnie do obniżenia pozycji szkół zawodowych. System ten nazwany przez autorów destylacją frakcyjną (schemat 1) przyczynia się już na starcie edukacji do pogłębiania selekcji szkolnych. W innym rozwiązaniu systemowym edukacja ogólna przeznaczona jest dla wszystkich, po niej dopiero wybiera się jeden z profili zawodowych. Taka postać przygotowania zawodowego stwarza każdemu uczniowi możliwość kontynuowania nauki na poziomie wyższym, przyczynia się też do lepszego przygotowania kształcenia ustawicznego. Drugie rozwiązanie (schemat 2), dające większe możliwości wyboru i awansu zawodowego przyrównywane jest do słynnego powiedzenia Napoleona Bonaparte: każdy żołnierz nosi w swoim plecaku buławę marszałkowską (E. Drogosz-Zabłocka, 1998, s. 64-65).*

Rys. 2 Schematy zależności między kształceniem ogólnym i zawodowym

Źródło: OECD, *Le nouveau role de l'enseignement...*, 1994, s. 20

Eksperti podkreślają, że każde z państw członkowskich ma swoją drogę kształcenia zawodowego i różne są tam relacje między edukacją ogólną i zawodową. Zalecają więc, aby wybór systemu był dostosowany do warunków, możliwości i tradycji każdego z krajów (tamże, s. 66).

Wspólne dla edukacji państw europejskich pozostaną jednak ogólnoludzkie wartości. Według K. Denka (1999, s. 62) dla krajów Unii Europejskiej wartościami są:

- *Racjonalizm w sprawach doczesnych, odrzucenie wszelkiej ideologii pretendującej do rozstrzygnięcia o faktach za pomocą nienaukowych metod.*
- *Wolny i pełny rozwój człowieka jako najwyższe dobro na ziemi i cel każdej polityki. Oznacza to, że społeczeństwo istnieje dla jednostki, a nie tylko dla systemu.*
- *Wszyscy ludzie są równi pod względem praw, nie ma „lepszycy” ludzi, rodzin, narodów czy klas.*
- *Najlepiej chroni ustrój demokratyczny, wolność człowieka – choć też nie jest doskonała.*
- *Pluralizm w gospodarce, czyli wolny rynek, jako efektywniejszy od systemów ekonomicznych, zbudowanych w oparciu o monopol własności lub środków produkcji. Stanowią one wspólne ideały „dla wolnych ludzi”.*

LITERATURA

- Auleytner J., *Wymagania nowego uczenia się człowieka a kształcenie nauczycieli*, [w:] J. Gnitecki, J. Rutkowiak (red.): *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. Warszawa-Poznań 1999.
- Bogaj A., *Kulturowe i cywilizacyjne determinanty reformy kształcenia ogólnego*, [w:] J. Gnitecki, J. Rutkowiak (red.): *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. Warszawa 1999.
- Bogaj A. *System edukacji w Polsce na tle porównawczym (próba analizy)*, [w:] *Realia i perspektywy reform oświatowych*. Warszawa 1997 (b).
- Drogosz-Zabłocka E., *Poszukiwanie relacji między przygotowaniem ogólnym a zawodowym*, [w:] S. M. Kwiatkowski (red.): *Nowe uwarunkowania edukacji szkolnej*. Warszawa 1998.
- Dziwulak D., *Systemy szkolne Unii Europejskiej*. Warszawa 1997.
- Faure E. i in., *Uczyć się aby być*. Tłum. Z. Zakrzewska, A. Mońka-Stanikowa (red.). Warszawa 1975.
- Głowacki M., *Zainteresowania i potrzeby w nauczaniu i uczeniu się fizyki*, [w:] W. Błasiak (red.): *Jak zwiększyć zainteresowania uczniów fizyką. Dylematy nauczania fizyki*. Tom I. Kraków 1994.
- Jadczak M., *Alfabetyzm funkcjonalny Polaków*, [w:] „Nowe w Szkole”. nr 5/98-99.
- Kupisiewicz Cz., *Kanon wykształcenia ogólnego. Próba porównawczego zastosowania kierunków i dylematów przebudowy*, [w:] A. Bogaj (red.): *Kanon kształcenia ogólnego*. Warszawa 1995. (a)
- Kupisiewicz Cz., *Kierunki przebudowy szkolnictwa w krajach uprzemysłowionych*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1988, nr 3 / 4.
- Kupisiewicz Cz., *Paradygmaty i wizje reform oświatowych*. Warszawa 1985.
- Kwieciński Z., *Edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, [w:] J. Gnitecki, J. Rutkowiak (red.): *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. III Ogólnopolski Zjazd Pedagogiczny, Warszawa-Poznań 1999.
- Mitter W., *Formalna edukacja podstawowa w krajach uprzemysłowionych. Analiza porównawcza w perspektywie XXI wieku*. Referat wygłoszony na konferencji *Education for all*. Warszawa 1993.
- Pachociński R., *Oświata XXI wieku „Kierunki Przeobrażeń”* Warszawa 1999.
- Paszyński W., *Sens i bezsens szkoły państwowej*. „Nowa Szkoła” nr 4/1995.
- Rabczuk W., *Strategiczne cele edukacji w świetle raportu J. Delorsa i Białej Księgi Unii Europejskiej*, [w:] A. Bogaj (red.): *Realia i perspektywy reform oświatowych*. Warszawa 1997.

Suchodolski B., *Nowoczesna treść i organizacja wykształcenia ogólnego*. „Nowa Szkoła” nr 4/1958.

Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba zarysu encyklopedycznego*. Warszawa 1997.

CZEŚĆ II

ADMINISTRACYJNO-PRAWNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Norbert Tomkiewicz

Departament Polityki Regionalnej i Funduszy Strukturalnych

Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego

Perspektywy rozwoju przedsiębiorczości w kontekście funduszy strukturalnych Unii Europejskiej

Największe dotychczas rozszerzenie Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku o 10 państw członkowskich z Europy Środkowo – Wschodniej postrzegane jest jako doniosłe wydarzenie historyczne, uwieńczające kolejny etap wieloletnich procesów integracyjnych w Europie. Akcesja zapoczątkowała korzystny proces budowania strategicznej „wartości dodanej” wzbogacając duchowe i materialne oblicze naszego kontynentu. Wzmocniony został także największy jednolity rynek na świecie, który zwiększył całkowitą liczbę konsumentów do ok. 500 milionów, wytwarzających jedną czwartą światowego bogactwa.

Obecne rozszerzenie stworzyło niepowtarzalną szansę rozwoju cywilizacyjnego, gospodarczego i społecznego dla Polski i pozostałych krajów członkowskich, których poziom zamożności istotnie odbiega od poziomu dotychczasowej unijnej piątnastki. Już pierwszych kilka miesięcy naszego członkostwa wskazuje, że zaczynamy rozumieć i wykorzystywać płynące z Unii Europejskiej szanse, przekładające się na jakościowy rozwój kraju.

Z dniem akcesji włączyliśmy się również w realizację Strategii Lizbońskiej, której zasadniczym celem jest uczynienie z Unii Europejskiej do 2010 roku najbardziej konkurencyjnej, dynamicznej i opartej na wiedzy gospodarki świata. Dlatego też należy oczekiwać, iż członkostwo Polski w Unii pozwoli na stworzenie lepszych warunków dla rozwoju nauki i badań, a także spowoduje dalsze pobudzenie innowacyjności i przedsiębiorczości w naszym kraju.

W związku z tym, w ramach unijnej polityki zaistniała możliwość otrzymania środków z funduszy strukturalnych wspierających rozwój relatywnie uboższych i bardziej zaco-fanych regionów. Duża część środków transferowanych w ramach funduszy strukturalnych skierowana jest do polskich przedsiębiorstw.

Właściwe każdy rodzaj działalności inwestycyjnej przedsiębiorstwa, mający na celu podniesienie konkurencyjności polskiej gospodarki, a tym samym pośrednio europejskiej, lub zwiększenie potencjału własnego regionu, ma szansę na uzyskanie dofinansowania ze środków UE.

Najpierw jednak trzeba poznać źródła i formy pomocy skierowanej do przedsiębiorstw, potrafić przygotować dojrzałą koncepcję projektu, opanować w sumie prostą umiejętność wypełniania wniosków, wykazać się dużą dozą cierpliwości i wyrozumiałości dla sponsora publicznego. Dlatego też wydaje się, iż fundusze strukturalne są ciekawym, lecz trudnym źródłem finansowania rozwoju przedsiębiorstwa.

1. SYTUACJA SEKTORA MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W POLSCE

W Polsce na koniec 2003 roku działało 3581,6 tys. podmiotów gospodarki narodowej tj. o 3,2% więcej niż przed rokiem. W sektorze publicznym zarejestrowanych było 129,3 tys.

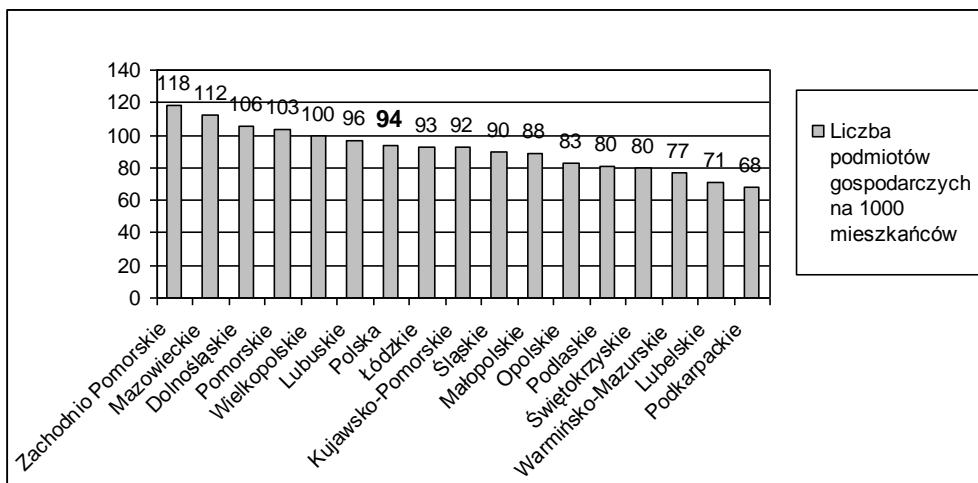
przedsiębiorstw, natomiast w sektorze prywatnym 3452,3 tys. (GUS, 2003). W efekcie kontynuowania procesów przekształceń własnościowych, zmniejszyła się liczba przedsiębiorstw państwowych. Systematycznie wzrastała natomiast liczba spółek handlowych oraz zakładów osób fizycznych. Liczba podmiotów sektora publicznego, po pierwotnym nieznacznym spadku w latach 1993-95, od 1996 systematycznie rosła, szczególnie dynamicznie w 1998 r. Wzrost ten nie był jednak efektem tworzenia nowych podmiotów, lecz obrazował zmiany organizacyjne w edukacji, służbie zdrowia i kulturze, związane z przekazywaniem przez administrację rządową organom samorządu terytorialnego zadań z zakresu oświaty publicznej, ochrony zdrowia i opieki społecznej oraz kultury. Samorzady zgodnie ze swoimi kompetencjami usamodzielniały poszczególne jednostki (zespoły szkół, samodzielne zakłady opieki zdrowotnej, samodzielne instytucje kultury). Jednostki te stały się, zgodnie z zasadami metodycznymi rejestru, osobami prawnymi lub jednostkami organizacyjnymi nie mającymi osobowości prawnej, tym samym wpływając na wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej.

Wśród wszystkich podmiotów dominowały przedsiębiorstwa najmniejsze (mikroprzedsiębiorstwa) – do 9 zatrudnionych. Stanowiły one ponad 95% wszystkich przedsiębiorstw działających na rynku. Podmioty małe 10-49 pracujących stanowiły 3,8%, a podmioty średnie 50-249 pracujących – 0,8% wszystkich firm zarejestrowanych w Polsce¹.

Rozwój sektora MSP w ostatnich latach powoduje stopniowy wzrost udziału tego sektora w tworzeniu produktu krajowego brutto. W 2000 r. udział ten wyniósł 49,4% i był o 0,9% wyższy niż w 1999 roku (podobnie jak między rokiem 1998 a 1999). Przyrosty te są stosunkowo niewielkie w porównaniu z obserwowanymi we wcześniejszych latach (2,6% między 1997 a 1998).

Wskaźnik przedsiębiorczości (mierzony liczbą przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców) w Polsce wynosi średnio 94 (ryc. 1).

Ryc. 1. Wskaźnik przedsiębiorczości w województwach w 2003 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik statystyczny województw 2004, GUS, Warszawa 2004.

¹ Zgodnie z rekomendacją Komisji Europejskiej 2003/361/EC, Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej zawiera zaktualizowane definicje mikro, małego i średniego przedsiębiorcy. Wspólna definicja MSP jest niezwykle istotna, ponieważ jest ona stosowana jako podstawa decyzji w ustawodawstwie unijnym dotyczącym pomocy państwa i funduszy strukturalnych.

Najwyższy wskaźnik w 2003 r. – powyżej średniej krajowej – osiągnęły województwa: zachodniopomorskie (118), mazowieckie (112), dolnośląskie (106), pomorskie (103), wielkopolskie (100) i lubuskie (96), zaś najniższy – lubelskie (71) i podkarpackie (68).

Przestrzenne skupiska MSP powstają więc w obrębie dużych aglomeracji miejskich oraz w okręgach o dobrze rozwiniętym i zróżnicowanym przemyśle. Pogłębia się zatem różnica w aktywności gospodarczej pomiędzy zachodnią, a wschodnią częścią Polski.

Na szczególną uwagę zasługuje sytuacja mikroprzedsiębiorstw – działają one zazwyczaj w jednej branży, w tym szczególnie w handlu, transporcie, budownictwie i obsłudze nieruchomości i firm. Mikroprzedsiębiorstwa zatrudniają ok. 3,2-3,5 mln osób tj. 20% zatrudnionych w gospodarce. Analiza przychodów i kosztów wskazuje, iż są one rentowne. Nakłady inwestycyjne w mikroprzedsiębiorstwach realizowane są zazwyczaj ze środków własnych, ze względu na ograniczenie płynności, a także niższej ich skłonności do ryzyka.

Chociaż podstawowe wskaźniki charakteryzujące sektor małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce są podobne do wskaźników unijnych, to jednak polskie małe i średnie firmy są znacznie słabsze kadrowo, kapitałowo oraz technicznie od firm unijnych.

Małe przedsiębiorstwa cechuje niedostateczny poziom wiedzy dotyczącej prowadzenia przedsiębiorstwa wśród kadry zarządzającej oraz umiejętności praktycznego jej zastosowania.

Ok. 48% małych i średnich przedsiębiorstw posiada dostęp do Internetu, jednak tylko nieliczne wykorzystują go w prowadzonej działalności gospodarczej.

Również niezadowalająca jest liczba firm stosujących system zarządzania jakością. Obecnie około trzech tysięcy firm posiada certyfikat systemu zarządzania jakością. Są to przede wszystkim firmy średnie. Małe przedsiębiorstwa często nie są zainteresowane uzyskaniem formalnych certyfikatów jakości ponieważ tryb certyfikacji jest kosztowny i czasochłonny, wymagający często włączenia zewnętrznego konsultantów i dokonywania znacznych opłat.

Większość małych i średnich przedsiębiorstw funkcjonuje tylko na rynkach lokalnych i nie jest przygotowana do włączenia się w wymianę międzynarodową. Jedynie ok. 14 tys. firm prowadzi działalność eksportową.

Także pod względem rozwoju technologicznego polskie przedsiębiorstwa pozostają w tyle za firmami unijnymi. Wprowadzenie do produkcji nowego lub zmodernizowanego wyrobu, nowej lub zmodernizowanej technologii związane jest z poważnymi wydatkami: kosztem zakupu licencji lub know-how, kosztem prac badawczo-rozwojowych, kosztem uruchomienia prototypu i wdrożenia, kosztem certyfikacji itd. Koszty te są bardzo wysokie jak na możliwości małych i średnich firm.

Najpoważniejszą barierę rozwoju przedsiębiorstw stanowi brak środków finansowych na modernizację przedsiębiorstw.

Wśród małych i średnich przedsiębiorstw utrzymuje się tendencja do finansowania rozwoju przede wszystkim w oparciu o środki własne. Skłonność taką deklaruje ponad 90% firm z sektora MSP². Z jednej strony na postawę taką wpływają uwarunkowania makroekonomiczne, które określają rynkowe warunki funkcjonowania przedsiębiorstw, z drugiej natomiast czynniki wewnętrzne, w tym przede wszystkim wielkość majątku, jakim dysponuje przedsiębiorstwo. Czynniki te decydują m.in. o dostępności małych i średnich przedsiębiorstw do zewnętrznych źródeł finansowania.

Głównymi problemami limitującym dostęp MSP do kredytów bankowych jest często spotykany zwłaszcza u małych firm i tym bardziej osób rozpoczynających działalność gospodarczą brak historii kredytowej oraz wiarygodności kredytowej oznaczającej brak odpowiedniego zabezpieczenia kredytu. Dla firm mikro barierą jest również złożoność wniosków

² Badanie Fundacji Edukacji i Badań Naukowych Centrum Badań Marketingowych – Indicator, zrealizowane we wrześniu 2000 roku.

kredytowych oraz stosowanie przez nie uproszczonych form księgowości, co utrudnia bankom stosowanie standardowych metod oceny zdolności kredytowej.

2. INNOWACYJNOŚĆ PODSTAWĄ ROZWOJU PRZEDSIĘBIORSTWA

Z wielu analiz wynika, że innowacyjność polskiej gospodarki i polskich przedsiębiorstw jest niska. Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce mają duże trudności z wprowadzaniem rozwiązań innowacyjnych przede wszystkim z powodu wysokich kosztów opracowania i wdrożenia innowacji. Ponadto brak rozwiniętej infrastruktury komercjalizacji nauki i techniki w Polsce powoduje, że inwestowanie w nowe technologie i tworzenie nowych firm jest związane ze zbyt wysokim ryzykiem, hamującym w konsekwencji wykorzystanie badań naukowych w gospodarce. W Polsce wydatki na badania i rozwój kształtują się poniżej 0,6% PKB, przy czym nieco ponad połowa z nich pochodzi ze źródeł publicznych, mniej niż połowa ze źródeł prywatnych. W przeliczeniu na jednego badacza wydatki w sferze B+R wynoszą w Polsce zaledwie 21 tys. euro, podczas gdy dla UE-25 – 156 tys. euro, a dla UE-15 – 171 tys. euro (GUS, 2004). W konsekwencji tak niskich nakładów mamy do czynienia z:

- brakiem instytucji pomostowych pomiędzy obszarem nauki a przedsiębiorstwami,
- spadkiem zatrudnienia w sferze B+R w jednostkach badawczo-rozwojowych,
- wzrostem dekapitalizacji aparatury naukowo-badawczej.

Taki stan rzeczy ma wpływ na wyjątkowo niską liczbę patentów uzyskiwaną przez Polskie firmy na poziomie krajowym a zwłaszcza na poziomie europejskim. W zakresie działalności patentowej w Polsce w 2002 r. zostało zgłoszonych przez rezydentów 2313 wynalazków do ochrony patentowej, a udzielonych zostało 834 patenty. Liczba wynalazków zgłoszonych w Polsce przez wynalazców zagranicznych (nierezydentów) wyniosła 4295 (Urząd Patentowy udzielił im 1437 patentów). Liczba wynalazków polskich zgłoszonych do rejestracji zagranicą (dane na rok 2000) wyniosła 6327 (tzw. krajogłoszeń), a udzielonych patentów – 123. Polska słabo wypada w ilości wynalazków na 1 mln ludności zgłaszanych w Europejskim Urzędzie Patentowym (EPO). Wartość tego wskaźnika wynosi 3, podczas gdy średnia dla UE-15 – 161. Niekorzystnie również wypadają porównania dotyczące sfery badawczo-rozwojowej z pozostałymi nowo przyjętymi do UE krajami, co obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Wybrane wskaźniki charakteryzujące funkcjonowanie nauki i techniki w nowych krajach członkowskich UE.

Kraje	Średni roczny wzrost PKB w % w latach 1995-2000	Relacja nakładów na działalność B+R do PKB w 2000 r.	Wynalazki zgłoszone do opatentowania w EPO na milion ludności w 2001 r.	Publikacje naukowe na milion ludności w 1999 r.	Udział eksportu wysokiej techniki w eksporcie ogółem w % w 2001 r.
Cypr	3,78	0,26	14	170	1,5
Estonia	4,90	0,66	11	330	14,6
Litwa	3,33	0,60	2	127	2,9
Łotwa	5,28	0,48	8	143	2,2
Malta	4,37	-	-	67	59,4
Polska	5,14	0,67	3	221	2,7
Czechy	1,22	1,33	11	352	9,2
Słowacja	3,78	1,52	41	293	3,7
Słowenia	4,34	0,67	6	577	4,8
Węgry	4,02	0,80	19	370	20,7
UE-15	2,63	1,93	161	755	19,8

Źródło: Nauka i technika w 2003 roku, GUS 2004 r.

Dla poprawy innowacyjności polskich przedsiębiorstw w czerwcu 2002 r. podjęto inicjatywę uruchomienia projektów celowych dla Regionalnych Strategii Innowacji (RSI). Zadaniem RSI jest wspomaganie władz lokalnych we wdrażaniu efektywnego systemu wspierania innowacyjności w regionach, budowanie partnerstwa i współpracy pomiędzy jednostkami naukowymi i przemysłem oraz wzmocnienie i wykorzystanie potencjału regionalnego sektora akademickiego i naukowo-badawczego dla rozwoju przedsiębiorczości i wzmocnienia konkurencyjności.

RSI zostały wpisane w priorytety Narodowego Planu Rozwoju 2004-2006 dotyczące restrukturyzacji bazy ekonomicznej regionów i tworzenia warunków jej dywersyfikacji oraz rozwoju międzynarodowej współpracy regionów. Istotą projektów jest nawiązanie współpracy między władzami samorządowymi regionu a przedsiębiorstwami, instytucjami badawczymi, uczelniami, dostawcami usług finansowych i doradczych oraz instytucjami użyteczności publicznej, a następnie budowa strategii innowacyjnej. Ponadto celem projektów jest upowszechnienie możliwości efektywnego wykorzystywania funduszy strukturalnych na badania i rozwój w regionie oraz promocja innowacyjnego wizerunku regionu.

Według stanu na 31 grudnia 2003 r. zostało zawartych 10 umów z urzędami marszałkowskimi województw na dofinansowanie projektów celowych w ramach RSI. Według kolejności dat zawierania umów są to następujące województwa: lubelskie, lubuskie, łódzkie, małopolskie, świętokrzyskie, pomorskie, podkarpackie, kujawsko-pomorskie, podlaskie i dolnośląskie. Projekty pozostałych sześciu województw (opolskiego, śląskiego, warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego, zachodniopomorskiego i mazowieckiego) realizowane są w ramach 5. Programu Ramowego Unii Europejskiej.

3. GŁÓWNE PROGRAMY WSPIERAJĄCE ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI OD 2004 R.

Fundusze strukturalne mogą finansować projekty związane z rozwojem przedsiębiorstw pod warunkiem, że pomoże to firmom podnieść swoją pozycję na rynku lub np. zmniejszyć obciążenia dla środowiska. Dotacje mogą być przyznawane jedynie zgodnie z zasadami dopuszczalności pomocy publicznej dla przedsiębiorstw.

Przepisy te zostały wprowadzone na terenie całej Unii Europejskiej w celu ochrony zasady konkurencji. W praktyce wynika z nich, że firmy z Warszawy, Gdańska, Krakowa, Wrocławia czy Poznania otrzymają mniejszą pomoc (dotację) niż przedsiębiorstwa pochodzące z pozostałych regionów kraju. Ponadto przy przyznawaniu dotacji uwzględniane są wszystkie dotacje, które otrzymuje dany przedsiębiorca zarówno ze środków UE, jak również z pieniędzy krajowych. Bierze się też pod uwagę pomoc pozafinansową (np. ulgi podatkowe). Na skutek takiego rozwiązania firmy funkcjonujące w specjalnych strefach ekonomicznych dostaną mniejszą pomoc, niż te pozostające poza strefami.

Przedsiębiorcy mogą otrzymać środki na inwestycje związane z rozwojem firmy, a także na szkolenia i doradztwo. W zależności od przeznaczenia dotacji różna jest wysokość dofinansowania. Pomoc dla firm różnicowana jest również w zależności od ich wielkości.

Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego (ZPORR) jest jednym z siedmiu programów operacyjnych, które posłużą do realizacji Narodowego Planu Rozwoju (NPR) / Podstaw Wsparcia Wspólnoty na lata 2004-2006 (NPR/CSF). Program ten rozwija cele NPR, określając priorytety, kierunki i wysokość środków przeznaczonych na realizację polityki regionalnej państwa, które będą uruchamiane z udziałem funduszy strukturalnych w pierwszym okresie członkostwa Polski w Unii Europejskiej.

Celem strategicznym ZPORR jest tworzenie warunków wzrostu konkurencyjności regionów oraz przeciwdziałanie marginalizacji niektórych obszarów w taki sposób, aby sprzyjać długofalowemu rozwojowi gospodarczemu kraju, jego spójności ekonomicznej, społecznej i terytorialnej oraz integracji z Unią Europejską. Program ten powstał we współpracy z samorządami województw i będzie realizowany na terenie całego kraju. Niektóre działania

programu mają charakter lokalny, tzn. będą z nich mogły korzystać jedynie wybrane obszary (np. obszary wiejskie, miasta).

Na realizację Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego 2004-2006 zostanie zaangażowanych 4230,1 mln euro, w tym 2968,5 mln euro ze strony zasobów funduszy strukturalnych (NPR, 2004).

Celem **Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw (SPO WKP)** jest poprawa pozycji konkurencyjnej polskiej gospodarki funkcjonującej w warunkach otwartego rynku. Będzie on osiągnąć poprzez koncentrację środków finansowych kierowanych bezpośrednio do sektora przedsiębiorstw, sektora naukowo-badawczego oraz instytucji otoczenia biznesu, na najbardziej efektywne projekty i przedsięwzięcia, gwarantujące wzrost innowacyjności produktowej i technologicznej. Niski poziom konkurencyjności polskiej gospodarki wymusza konieczność podjęcia działań wspierających rozwój firm, które przede wszystkim są zdolne do tworzenia i absorbowania innowacji – o największym potencjale wzrostu oraz możliwościach eksportowych.

Plan finansowy dla SPO WKP przewiduje wkład ze strony funduszy strukturalnych na poziomie 1251,1 mln euro. Szacowane dofinansowanie ze środków krajowych publicznych wyniesie 461,4 mln euro, natomiast wkład sektora prywatnego 1147,6 mln euro.

Poniżej przedstawione zostały ważniejsze działania wspierające przedsiębiorczość w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego i Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw.

DZIAŁANIE 2. 5 ZPORR „PROMOCJA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI”

W ramach projektów mogą być przewidziane różne formy pomocy, które mają za zadanie wspomagać przedsiębiorcę zarówno w momencie zakładania firmy, jak i w okresie początków jej funkcjonowania.

To źródło finansowania przeznaczone jest głównie dla organizacji pozarządowych, instytucji rynku pracy, otoczenia biznesu oraz szkoleniowych i uczelni. Mogą one aplikować o dotacje na prowadzenie działań związanych z promocją przedsiębiorczości w szczególności wśród młodzieży, osób odchodzących z rolnictwa oraz osób zagrożonych restrukturyzacją.

W ramach działania realizowany będzie jeden typ projektu, który będzie obejmował następujące formy wsparcia:

- 1) Świadczenie usług doradczych i szkoleniowych wspierających zakładanie i prowadzenie działalności gospodarczej, polegających na:
 - organizowaniu usług informacyjnych z zakresu podstawowych zasad prowadzenia działalności gospodarczej,
 - organizowaniu grupowych i indywidualnych usług doradczych i szkoleniowych, umożliwiających nabywanie umiejętności niezbędnych dla prowadzenia działalności gospodarczej,
 - organizowaniu szkoleń ukierunkowanych na podnoszenie kwalifikacji zawodowych, połączonych z indywidualnym doradztwem (coaching) jako częścią szkolenia,
 - zapewnieniu opieki indywidualnego doradcy, który wsparciem obejmie określoną grupę osób, udzielając im pomocy doradczej, np. w diagnozie potrzeb przedsiębiorstwa i zdefiniowaniu rodzaju oraz zakresu potrzebnej pomocy, ułatwianiu dostępu do zaawansowanych usług doradczych i szkoleniowych, korzystaniu z instrumentów wsparcia dostępnych dla mikroprzedsiębiorców,
 - organizowaniu przedsięwzięć grupowych z udziałem nowozarejestrowanych mikroprzedsiębiorców.
- 2) Rozpowszechnianie dobrych praktyk i metod rozwoju.

3) Przekazywanie pomocy finansowej przysługującej po zarejestrowaniu się mikroprzedsiębiorcy w formie:

- wsparcia pomostowego
- jednorazowej dotacji inwestycyjnej na rozwój działalności.

Wsparcie pomostowe jest bezpośrednią, bezzwrotną pomocą kapitałową wspomagającą „przetrwanie” przedsiębiorcy do uzyskania przez niego płynności finansowej. Beneficjent otrzymuje, przez okres pierwszych 6 miesięcy działalności (liczonych od zarejestrowania firmy zgodnie z obowiązującymi przepisami), pomoc kapitałową w formie comiesięcznych dotacji w wysokości 700 zł (kwota zbliżona do wysokości obligatoryjnych opłat dla przedsiębiorcy nie zatrudniającego pracowników, ponoszonych niezależnie od poziomu przychodów w postaci składki na ubezpieczenia społeczne, ubezpieczenie zdrowotne oraz fundusze pozaubezpieczeniowe). W przypadku utrzymującej się i udokumentowanej słabej kondycji finansowej przedsiębiorcy korzystającego ze wsparcia pomostowego, istnieje możliwość przedłużenia jego udzielania o kolejne 6 m-cy (jednakże nie dłużej niż do 12 miesiąca funkcjonowania firmy), o ile umożliwi to osiągnięcie płynności finansowej.

Jednorazowa dotacja inwestycyjna na rozwój działalności polega na udzieleniu jednorazowego wsparcia kapitałowego ułatwiającego sfinansowanie pierwszych wydatków umożliwiających funkcjonowanie nowopowstałego mikroprzedsiębiorstwa (np. zakup drobnego sprzętu, mebli itp.). Wysokość dotacji uzależniona jest od wykazanych potrzeb związanych z planowaną inwestycją, jednakże maksymalnie wynosi ona 5000 euro. Ze środków dotacji pokrywane jest 75% kosztów kwalifikowalnych inwestycji, a pozostałe 25 % ponosi przedsiębiorca ze środków własnych.

DZIAŁANIE 3. 4 ZPORA „MIKROPRZEDSIĘBIORSTWA”

Celem działania jest zwiększenie konkurencyjności mikroprzedsiębiorstw poprzez ułatwienie przedsiębiorcom dostępu do specjalistycznego doradztwa oraz zwiększenie zdolności inwestycyjnej w początkowym okresie funkcjonowania przedsiębiorstw.

Działanie 3. 4 ZPORA skierowane jest do przedsiębiorców, którzy rozpoczęli działalność gospodarczą nie wcześniej niż 36 miesięcy przed dniem złożenia wniosku aplikacyjnego. Dodatkowe warunki jakie muszą spełniać przedsiębiorcy to m.in.:

- w ostatnim zakończonym roku obrotowym oraz w roku obrotowym, w którym składany jest wniosek średnioroczne zatrudnienie nie może być większe niż 10 pracowników,
- roczny obrót netto ze sprzedaży towarów, wyrobów i usług oraz operacji finansowych nie może przekraczać równowartości w złotych 2 milionów euro, lub suma aktywów bilansu przedsiębiorstwa na koniec ostatniego roku obrotowego nie może przekroczyć równowartości w złotych 2 milionów euro.

Poniższy algorytm pozwala na oszacowanie liczby mikroprzedsiębiorstw, które będą stanowić docelowo grupę beneficjentów zainteresowanych skorzystaniem z działania 3. 4 ZPORA „Mikroprzedsiębiorstwa”³ (tabela 2).

N – liczba firm w poszczególnych województwach w 2003 r. (podmioty gospodarki narodowej wg REGON w 2003 r.)

a – współczynnik firm aktywnych – około 0,5

b – średni przyrost netto liczby firm w skali roku kształtuje się w przedziale 0,045 – 0,05 (przyjęto – 0,047)

c – współczynnik określający liczbę mikroprzedsiębiorstw do ogółu MSP – około 0,95

³ W obliczeniach przyjęto dane statystyczne (współczynniki) z raportu opracowanego przez PARP „MSP w Polsce, Statystyka w układzie regionalnym” oraz z raportu Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową – „Usługi wspierające mikroprzedsiębiorstwa, małe przedsiębiorstwa i samozatrudnionych – raport małopolski”.

d – współczynnik korzystania z usług wsparcia w populacji mikroprzedsiębiorstw – 0,17

stąd można wyznaczyć:

X – liczba mikroprzedsiębiorstw funkcjonujących nie dłużej niż 3 lata

Y – przewidywana liczba mikroprzedsiębiorstw, które skorzystają z usług wsparcia

$$X = N x a x (3b) x c$$

$$Y = X x d$$

Tab. 2. Liczba potencjalnych beneficjentów w poszczególnych województwach, którzy skorzystają z pomocy w ramach działania 3. 4 ZPORR oraz średnia wielkość wsparcia.

Lp.	Województwo	N	X	Y	Średnia wielkość wsparcia na 1 mikroprzedsięb.
1	Dolnośląskie	305 888	20 487	3 483	1 481
2	Kujawsko-Pomorskie	191 029	12 794	2 175	849
3	Lubelskie	154 849	10 371	1 763	2 399
4	Lubuskie	97 313	6 518	1 108	1 525
5	Łódzkie	241 440	16 170	2 749	1 143
6	Małopolskie	287 816	19 276	3 277	1 195
7	Mazowieckie	575 598	38 551	6 554	936
8	Opolskie	87 412	5 854	995	1 577
9	Podkarpackie	142 682	9 556	1 625	2 364
10	Podlaskie	96 938	6 492	1 104	2 697
11	Pomorskie	226 329	15 158	2 577	1 267
12	Śląskie	424 031	28 399	4 828	1 283
13	Świętokrzyskie	103 679	6 944	1 180	2 287
14	Warmińsko-Mazurskie	110 390	7 393	1 257	3 154
15	Wielkopolskie	335 573	22 475	3 821	785
16	Zachodniopomorskie	200 626	13 437	2 284	1 254
OGÓLEM POLSKA:		3 581 593	239 877	40 779	1385

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznik statystyczny województw 2004, GUS, Warszawa 2004.

W ramach działania 3.4 ZPORR beneficjenci mogą ubiegać się o dofinansowanie ze środków publicznych na dwa typy projektów:

1) Specjalistyczne usługi doradcze dla mikroprzedsiębiorstw⁴.

Pierwszy typ projektów ma na celu wprowadzenie innowacyjności w przedsiębiorstwie oraz zwiększenie jego konkurencyjności poprzez:

- opracowanie strategii umieszczenia produktu na nowym rynku zbytu,
- wprowadzenie na rynek nowego produktu,
- zdobycie nowej grupy klientów,
- racjonalizację przepływów finansowych, towarów, materiałów, informacji wewnątrz przedsiębiorstwa,
- komputeryzację, racjonalizację logistyki sprzedaży towarów i usług,
- poprawę zarządzania wewnątrz firmy, itp.

W ramach projektów doradczych wykonawcami usług doradczych mogą być firmy, organizacje i instytucje, które uzyskały akredytację Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębior-

⁴ Specjalistyczne usługi doradcze nie obejmują doradztwa stałego, związanego z codzienną działalnością operacyjną przedsiębiorstwa, takiego jak doradztwo podatkowe, prawne i marketingowe.

czości (PARP) dla tego typu usług w ramach Krajowego Systemu Usług dla Małych i Średnich Przedsiębiorstw.

2) Dotacje inwestycyjne dla mikroprzedsiębiorstw.

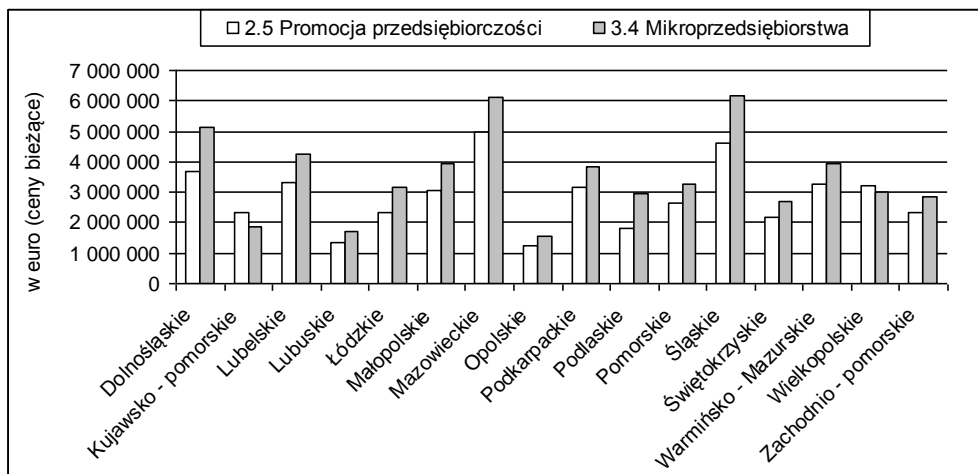
Wspierane będą projekty, które otrzymają dofinansowanie inwestycji związanych z:

- rozbudową lub nabyciem przedsiębiorstwa,
- rozszerzeniem zakresu działalności gospodarczej,
- rozpoczęciem w przedsiębiorstwie działań obejmujących dokonywanie zasadniczych zmian produkcji bądź procesu produkcyjnego,
- zmianą wyrobu, usługi oraz sposobu świadczenia usług,
- unowocześnieniem wyposażenia niezbędnego do prowadzenia działalności gospodarczej firmy,
- modernizacją środków produkcji.

Beneficjentem końcowym dla działań 2.5 i 3.4 ZPORR jest samorząd województwa w województwach: małopolskim, mazowieckim, podlaskim i świętokrzyskim który pełni funkcję instytucji wdrażającej, natomiast w pozostałych samorząd województwa powierzył realizację działania innym instytucjom, głównie Regionalnym Instytucjom Finansującym (RIF)⁵.

W latach 2004-2006 Polska będzie mogła wykorzystać na działanie 2. 5 – 45 641 589 euro z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), a na działanie 3.4 – 56 494 658 euro (ryc. 2) ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).

Ryc. 2. Indykatywna alokacja funduszy strukturalnych w podziale na działania 2.5 i 3.4 ZPORR wg województw (w euro).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Uzupelnienie Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006, załącznik do Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 25 sierpnia 2004 r. (Dz. U. Nr 200 poz. 2051).

⁵ Regionalne Instytucje Finansujące są wojewódzkim partnerem PARP, współpracującym przy wdrażaniu polityki sektorowej, adresowanej do MSP w regionie. Wyłonione w drodze konkursu, spośród istniejących instytucji regionalnych, koncentrują swoje działania na takich obszarach jak: zarządzanie regionalnymi programami rozwoju przedsiębiorczości, administrowanie w imieniu PARP „sektorowymi” instrumentami wsparcia MSP w regionie, udzielanie podstawowej pomocy doradczej dla przedsiębiorstw w ramach prowadzonego PKD.

DZIAŁANIE 2.1 SPO WKP „WZROST KONKURENCYJNOŚCI MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW POPRZEZ DORADZTWO

Działanie realizowane jest przez PARP (instytucja wdrażająca) we współpracy z RIF. Beneficjentami są MSP posiadający siedzibę na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, z wyłączeniem mikroprzedsiębiorców innych niż mikroprzedsiębiorcy wykonujący działalność gospodarczą od co najmniej 3 lat lub opartą na wykorzystaniu zaawansowanych technologii o znaczącym potencjale rynkowym⁶.

Realizacja działania polegać będzie na udzielaniu dotacji dla przedsiębiorstw, przeznaczonych na pokrycie części kosztów usług doradczych świadczonych przez akredytowanych wykonawców lub wykonawców wyłonionych w drodze postępowania o udzielenie zamówienia publicznego zgodnie z ustawą Prawo zamówień publicznych (dotyczy mikroprzedsiębiorstw prowadzących działalność opartą na wykorzystaniu zaawansowanych technologii, które ubiegają się o wsparcie ze środków publicznych przekraczające 50% wydatków kwalifikowanych) i dotyczących następujących rodzajów projektów⁷:

- doradztwa w zakresie prowadzenia przedsiębiorstwa na terenie UE,
- doradztwa w zakresie jakości (m.in. projektowania, wdrażania i doskonalenia systemów zarządzania jakością, zarządzania środowiskowego, uzyskiwania i odnawiania certyfikatów zgodności dla wyrobów, usług, surowców, maszyn i urządzeń, aparatury kontrolno – pomiarowej lub kwalifikacji personelu),
- doradztwa związanego z innowacjami i nowymi technologiami (m.in. wdrażanie strategii rozwoju przedsiębiorstwa w oparciu o nowe technologie i rozwiązania innowacyjne, tworzenie przedsiębiorstw opartych na wykorzystaniu zaawansowanych technologii, wykorzystywanie technologii informatycznych w przedsiębiorstwie),
- wprowadzania przez przedsiębiorcę produktów na nowe rynki zagraniczne,
- tworzenia sieci kooperacyjnych przedsiębiorstw,
- łączenia się przedsiębiorstw,
- pozyskiwania zewnętrznego finansowania na rozwój działalności gospodarczej.

Maksymalna wysokość wsparcia udzielonego w ramach działania może wynieść do 50% wydatków kwalifikowanych, przy czym dofinansowanie ze środków EFRR wyniesie 35% kwalifikujących się wydatków, a z budżetu państwa – 15%. W przypadku projektów doradztwa dla mikroprzedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą w oparciu o wykorzystanie zaawansowanych technologii o znaczącym potencjale rynkowym wkład publiczny może wynosić do 100% wydatków kwalifikowanych. W obu przypadkach kwota wsparcia danego projektu doradczego nie może być niższa niż 2500 zł i nie wyższa niż 250 tys. zł.

Budżet na lata 2004-2006 dla działania 2.1 wynosi 66,27 mln euro, w tym 23,17 mln euro pochodzi ze EFRR, 9,90 mln euro z budżetu państwa, natomiast sektor prywatny zaangażuje kwotę ok. 33,20 mln euro⁸.

DZIAŁANIE 2.3 SPO WKP „WZROST KONKURENCYJNOŚCI MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW POPRZEZ INWESTYCJE”

Projekty wspierane w ramach działania obejmują inwestycje określone w rozporządzeniu Komisji Europejskiej Nr 70/2001, mające na celu zmodernizowanie niekonkurencyjnego i zdekapitalizowanego majątku w przedsiębiorstwach usługowych i produkcyjnych.

⁶ Podobnie grupę beneficjentów określono dla działania 2.3 SPO WKP.

⁷ Przedsiębiorcy mogą starać się o dotacje w drodze konkursu zamkniętego, który będzie ogłaszany 4-6 razy w roku.

⁸ Przewiduje się, że tego typu dotacje otrzyma ponad 16 000 firm z różnych branż.

Projekty realizujące działania nowe, modernizacyjne oraz dostosowawcze będą szczegółowo badane pod kątem zgodności z ww. rozporządzeniem.

W szczególności wspierane są przedsięwzięcia związane z:

- modernizacją (wprowadzanie znaczącej zmiany produktu lub procesu produkcyjnego),
- wdrażaniem wspólnych przedsięwzięć inwestycyjnych podejmowanych przez przedsiębiorstwa,
- zakupem wyników prac badawczo-rozwojowych i/lub praw własności przemysłowej,
- wdrażaniem technologii i produktów innowacyjnych,
- zastosowaniem narzędzi elektronicznych,
- zastosowaniem technologii informatycznych i komunikacyjnych (ICT) w zarządzaniu,
- dostosowywaniem technologii i produktów do wymagań dyrektyw unijnych, zwłaszcza norm w zakresie BHP.

W działaniu wyznaczono minimalny i maksymalny próg wsparcia. Kwota wsparcia w zakresie inwestycji nie może być niższa niż 10 tys. zł i nie wyższa niż 1 250 tys. zł (w ramach danego projektu). Wsparcie w zakresie inwestycji przekraczające 125 tys. zł jest udzielane pod warunkiem, że beneficjent sfinansuje inwestycję kredytem lub środkami pieniężnymi pochodzącymi z funduszu inwestycyjnego, w kwocie stanowiącej co najmniej 25% kwoty wsparcia. Z obowiązku zaciągnięcia kredytu zwolnieni są beneficjenci, którzy sfinansują projekt z wykorzystaniem leasingu nowych środków trwałych, prowadzącego do przeniesienia własności tych środków na korzystającego, niezależnie od wielkości wydatków kwalifikujących się do objęcia wsparciem.

Maksymalna wysokość pomocy publicznej wynosi 50% kwalifikowanych wydatków inwestycji, w zależności od maksymalnej intensywności pomocy publicznej dla danego regionu, określonej odrębnymi przepisami. Dla projektów realizowanych na obszarze podregionów: Warszawa lub Poznań wynosi ona 30% (EDN), Wrocław, Kraków i Trójmiasto Gdańsk-Gdynia-Sopot – 40% (EDN), natomiast dla projektów realizowanych na pozostałych terenach Polski wynosi 50% (EDN)⁹.

W latach 2004–2006 na realizację działania 2.3 przewidziano 718,03 mln euro, z czego 359,03 mln euro to wkład publiczny (251,33 mln euro – EFRR, 107,70 mln euro – budżetu państwa). Pozostała część tj. ok. 359,00 mln euro to udział środków prywatnych.

4. JAK POPRAWNIE NAPISAĆ WNIOSEK O DOTACJĘ Z FUNDUSZY STRUKTURALNYCH

Aby otrzymać pieniądze z funduszy strukturalnych, należy odpowiednio przygotować projekt, w którym uzasadni się i opisz sposób wykorzystania przyznanego środków. Przed wnioskodawcą mogą pojawić się pewne bariery, wynikające najczęściej z niezajomości kontekstu merytorycznego programu operacyjnego, zasad polityki UE¹⁰, trudności wyliczenia montażu finansowego i określenia wskaźników monitoringu czy braku doświadczenia zarządzania projektem.

Jednak zanim beneficjent przygotowuje aplikację, powinien zapoznać się z wytycznymi dla wnioskodawców oraz dokumentem programowym (m.in. Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego, Sektorowy Program Operacyjny Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw) i specjalnym opracowaniem pt. Uzupełnienie Programu, który uszczegóławia zapisy ZPORR i SPO WKP.

⁹ Na podstawie Rozporządzenia RM z dnia 11 sierpnia 2004 r w sprawie szczegółowego sposobu obliczania wartości pomocy publicznej udzielanej w różnych formach (Dz. U Nr 194, poz. 1983) oraz Rozporządzenia RM z dnia 1 września 2004 w sprawie ustalenia mapy pomocy regionalnej (Dz. U Nr 200, poz. 2050).

¹⁰ programowania, współfinansowania, dodatkowości, partnerstwa i koncentracji.

Uzupełnienie zawiera informacje o dokumentach, które należy zebrać, aby poprawnie przygotować wniosek. Po skompletowaniu wymaganych dokumentów można przystąpić do przygotowywania wniosku aplikacyjnego. Zanim aplikacja zostanie złożona, należy dokonać wstępnej, samodzielnej weryfikacji i upewnić się, że projekt kwalifikuje się do współfinansowania w zakresie działania zapisanego w uzupełnieniu programu, jak również jest zgodny z celami określonymi w ogłoszeniu o konkursie. Na tym etapie należy precyzyjnie i poprawnie wyliczyć koszty projektu oraz zapoznać się z tzw. montażem finansowym i listą wydatków kwalifikowalnych, która znajduje się w aneksie uzupełnienia programu. Precyzji wymaga również określenie grupy docelowej, jeśli taka występuje oraz przedstawienie wymiernych skutków projektu w postaci wskaźników produktu, rezultatu i oddziaływania. Poprawne wypełnienie wniosku wymaga od projektodawcy przedstawienia wielu danych. Wśród nich należy wymienić podstawowe informacje o projekcie, które określają jego rodzaj, kategorie interwencji oraz obszar i miejsce realizacji, ponadto informacje dotyczące beneficjenta pomocy, ewentualnych podwykonawców i podmiotów zaangażowanych w realizację projektu, harmonogramu realizacji projektu oraz informacji finansowych. Jeśli projektodawca składa więcej niż jeden projekt, we wniosku powinien wskazać informacje o ewentualnym powiązaniu projektu z innymi projektami realizowanymi lub zrealizowanymi przez beneficjenta i finansowanych ze środków przedakcesyjnych, Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Europejskiego Banku Inwestycyjnego, a także korzystaniu z innych funduszy strukturalnych lub kontraktu wojewódzkiego.

Ważne jest, by duże projekty podzielić na kilka etapów, wtedy po realizacji każdego z nich będzie można ubiegać się o refundację. Dzięki temu nie trzeba się martwić, skąd w trakcie realizacji, wziąć środki na dalsze finansowanie projektu.

Ponadto wraz z wnioskiem należy złożyć inne dokumenty m.in. wypis z Krajowego Rejestru Sądowego lub Ewidencji Działalności Gospodarczej, poświadczające sytuację finansową beneficjenta; zaświadczenie o niezaleganiu z podatkami z urzędu skarbowego; w przypadku projektów infrastrukturalnych decyzję zawierającą pozwolenie na budowę oraz dodatkową dokumentację wymaganą w zależności od funduszu. Kiedy aplikacja zostanie przygotowana, wniosek wraz z załącznikami należy złożyć we właściwej z punktu realizacji projektu instytucji wdrażającej (urząd marszałkowski, RIF) w formie papierowej i elektronicznej.

Aby mogła zostać udzielona dotacja, wniosek musi zostać pozytywnie oceniony w oparciu o 3 kryteria:

- 1) kwalifikacyjne: wnioskodawca i jego projekt muszą spełniać kryteria ubiegania się o dotację,
- 2) formalne: wniosek musi być kompletny i złożony we właściwym terminie,
- 3) merytoryczne: obejmuje jakościową ocenę projektu wnioskodawcy, czyli m.in. celów i rezultatów planowanych działań, adekwatności zaplanowanego budżetu do podejmowanych działań.

Należy pamiętać, że miarą wykorzystania środków z funduszy strukturalnych nie jest ilość zdobytych pieniędzy, procent zaabsorbowania funduszu, lecz efekty poczynionych inwestycji. Dlatego ważne jest, aby projekt nie był inwestycją, której realizacja przestanie być kontynuowana wraz z zakończeniem przyznawania unijnej dotacji. Kryterium trwałości projektu jest bardzo ważne przy ocenie wniosku i zanim do tego dojdzie, należy ocenić wartość i poprawność przygotowania projektu.

Projektodawcy powinien przyświecać podstawowy cel: nie można tworzyć projektu pod konkretne programy operacyjne, lecz środki strukturalne powinny wspomóc realizację inwestycji.

PODSUMOWANIE

Rozwój przedsiębiorczości ma fundamentalne znaczenie dla sukcesu gospodarczego kraju jako całości. Realizacja nowych przedsięwzięć, zarówno przez przedsiębiorstwa nowo powstałe, jak i te restrukturyzowane, prowadzi do wzrostu produktywności i konkurencyjności na rynku, co zmusza również inne firmy do realizacji inicjatyw poprawiających ich efektywność lub reorientacji ich działalności. Poprawa konkurencyjności poszczególnych firm pozytywnie oddziałuje na całą gospodarkę. Jej skutki odczuwają również inni uczestnicy rynku. Rozwój przedsiębiorczości jest więc kluczowy dla osiągnięcia wysokiego tempa rozwoju gospodarczego w długim okresie, wzrostu międzynarodowej konkurencyjności całej gospodarki, a także osiągnięcia wysokiego poziomu zatrudnienia i niskiego poziomu bezrobocia.

Podstawowym warunkiem rozwoju przedsiębiorczości w Polsce jest stworzenie odpowiedniego otoczenia makroekonomicznego, prawnego i instytucjonalnego pozwalającego jednostkom na prowadzenie i rozwijanie działalności gospodarczej. Ważny jest sposób, w jaki rynek na którym działają jest zorganizowany. Z badań Banku Światowego wynika, że im liczniejsze i ostrzejsze są prawne regulacje rynku, tym niższa jest produkcja, a wyższe: korupcja, koszty funkcjonowania przedsiębiorstw oraz czas poświęcony na wypełnianie obowiązków wobec państwa. W Polsce, pomimo ogromnego postępu, jaki można było zaobserwować od początku lat 90. w zakresie tworzenia środowiska przyjaznego przedsiębiorcom oraz wspierania przedsiębiorczości, z których ostatnim, bardzo ważnym – jest Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej – nadal istnieją znaczne potrzeby w tym zakresie.

W krajach „starej” UE-15 działa około 19 milionów przedsiębiorstw z sektora MŚP. Biorąc pod uwagę także pozostałe państwa Europy Zachodniej, nie będące członkami UE (Norwegia, Liechtenstein i Szwajcaria) liczba przedsiębiorstw z sektora MŚP wzrasta do 21 milionów, dając zatrudnienie w sumie ponad 117 mln mieszkańców. Dane te obrazują jak ogromną siłę stanowią małe i średnie przedsiębiorstwa w Europie (Biuletyn Euro Info dla małych i średnich firm, 2001).

Integracja regionów Polski z UE stanowi dla nich wyzwanie i sprawdzian konkurencyjności. To od konkurencyjności polskich regionów i przedsiębiorstw w nich działających zależy czy strona polska wykorzysta szanse, jakie stwarza wejście do jednolitego, unijnego rynku. Im silniejszy będzie transfer technologii do Polski z UE, im szybciej technologia ulegnie rozpowszechnieniu na polskim rynku w wyniku efektów naśladownictwa i uczenia się, tym korzystniejszy będzie bilans kosztów i korzyści integracji dla Polski.

Jak wskazują doświadczenia krajów Unii Europejskiej, wiedza oraz potencjał technologiczny nie wykazują tendencji do konwergencji regionalnej. Liczyć należy się raczej z jeszcze większą koncentracją potencjału technologicznego wokół istniejących już dzisiaj silnych ośrodków technologicznych, badawczo-rozwojowych oraz w parkach technologicznych zlokalizowanych w specjalnych strefach ekonomicznych.

W latach 1990–2000 Komisja Europejska przydzieliła krajom kandydującym blisko 7,6 miliardów euro, z czego prawie 1 miliard euro¹¹ przeznaczono na bezpośrednie wsparcie na rzecz MSP, rozwój sektora prywatnego i restrukturyzację.

Nowe państwa członkowskie w latach 2004–2006 mogą już korzystać z funduszy strukturalnych w wysokości ok. 21,9 miliarda euro, z czego 13 mld euro przypada dla Polski.

Duża część tych środków zostanie przeznaczona na „pomoc dla sektora produkcyjnego”, tzn. na działania związane z rozwojem przedsiębiorczości, co oznacza, że fundusze strukturalne staną się w nadchodzących latach jednym z najważniejszych źródeł finansowania działań w ramach programów wspierających przedsiębiorczość.

¹¹ Kwota ta odnosi się do działań skupiających się zwłaszcza na rozwoju przedsiębiorstwa, a nie działań na rzecz infrastruktury itp.

LITERATURA

- Bąk M., 2001, *Małe i średnie przedsiębiorstwa a rozwój regionalny*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Biuletyn Euro Info dla małych i średnich firm*, nr 9 (37), październik 2001 r.
- Eichler A., Nowicka-Gorzelańczyk J., 2001, *Co czeka przedsiębiorcę po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej-swobody gospodarcze*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa.
- Gawlikowska-Hueckel K., Umiński S., 2000, *Ocena konkurencyjności województw*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- GUS, 2004, *Nauka i technika w 2003 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS, 2003, *Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w 2003 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Jackson J. E., Klich J., Poznańska K., 2000, *Nowe przedsiębiorstwa w transformacji gospodarki polskiej*, [w:] *Gospodarka Narodowa 5-6/2000*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Klamut M., Cybulski L., 2000, *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław.
- NPR, 2004, *Narodowy Plan Rozwoju 2004-2006*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa.
- Olechnicka A., 2004, *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, 2003, *Usługi wspierające mikroprzedsiębiorstwa, małe przedsiębiorstwa i samozatrudnionych*, PARP, Warszawa.
- Uzupełnienie Sektorowego Programu Operacyjnego Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw, lata 2004-2006, załącznik do Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 6 sierpnia 2004 r. (Dz. U. Nr 197 poz. 2023).
- Uzupełnienie Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego 2004-2006, załącznik do Rozporządzenia Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 25 sierpnia 2004 r. (Dz. U. Nr 200 poz. 2051).

Katarzyna Pocheć
Ministerstwo Gospodarki i Pracy

SOLVIT – skuteczna pomoc dla przedsiębiorcy w Unii Europejskiej

Rynek Wewnętrzny jest tym elementem Unii Europejskiej, który w najbardziej bezpośredni i widoczny sposób wpływa na życie każdego obywatela czy przedsiębiorcy. Jego istotą jest utworzenie obszaru, w ramach którego obywatele Unii Europejskiej mogą swobodnie realizować swoje projekty – osobiste i zawodowe, i w którym przedsiębiorcy swobodnie prowadzą swoją działalność. Rynek Wewnętrzny gwarantuje przedsiębiorstwom na przykład możliwość sprzedaży produktów na całym terytorium Unii czy zakładania filii na rynkach lokalnych. Zasady Rynku Wewnętrznego mają za zadanie umożliwić realizację takich zamierzeń i dążyć do wyeliminowania wszelkich przeszkód stanowiących hamulce dla tego typu inicjatyw.

Niemniej jednak, niezależnie od tego, z jaką dbałością konstruowane są ramy prawne Rynku Wewnętrznego, nie da się uniknąć błędów, nieporozumień i sporów, choćby tylko ze względu na ogromną ilość transakcji międzynarodowych i przepływów transgranicznych. Sprawne i skuteczne rozwiązywanie problemów praktycznych ma decydujące znaczenie dla wiarygodności Rynku Wewnętrznego w oczach obywateli i podmiotów gospodarczych, w tym głównie małych i średnich przedsiębiorstw. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do nowych Państw Członkowskich, w których taka wiarygodność jest dopiero budowana.

Ponieważ zadaniem Komisji jest zagwarantowanie pełnego poszanowania prawa wspólnotowego przez Państwa Członkowskie, poszukuje ona coraz to nowych sposobów, aby realizować to zadanie. W tym duchu, oraz w celu promowania alternatywnego rozstrzygnięcia sporów, Komisja wystąpiła z inicjatywą utworzenia systemu opartego na współpracy między Państwami Członkowskimi. Zadaniem tego systemu ma być udzielanie pomocy wszystkim tym, którzy decydując się na skorzystanie z praw, jakie oferuje im Rynek Wewnętrzny, napotykają na przeszkody wynikające z błędów popełnianych przez organy administracji innego Państwa Członkowskiego. W ten sposób utworzona została sieć SOLVIT.

SOLVIT jest systemem nieformalnego rozwiązywania problemów, na jakie napotykają przedsiębiorcy i obywatele uczestniczący w funkcjonowaniu Rynku Wewnętrznego, a wynikających z nieprawidłowego stosowania prawa europejskiego przez organy administracji publicznej w Państwach Członkowskich. System działa w oparciu o współpracę Centrów Koordynacyjnych utworzonych w strukturach administracji każdego z Państw Członkowskich. Centra te, przy aktywnym współudziale ekspertów z administracji krajowej, zmagają się do wypracowania satysfakcjonującego dla wnioskodawcy rozwiązania.

Polska włączyła się w działanie SOLVIT z dniem 1 maja 2004 r.¹ Od tego momentu polscy obywatele i przedsiębiorcy, których prawa zostały zanegowane lub ograniczone w wyniku niewłaściwego zastosowania w ich sprawie przepisów wspólnotowych przez ad-

¹ Polskie Centrum Koordynacyjne SOLVIT mieści się w: Ministerstwie Gospodarki i Pracy, Departament Stosunków Europejskich i Wielostronnych; Plac Trzech Krzyży 3/5,00-507 Warszawa tel.: +22 693 53 60; Fax: +22 693 40 80; Email: solvit@mg.gov.pl; www.solvit.gov.pl

ministrację innego Państwa Członkowskiego, mogą zwrócić się do polskiego Centrum Koordynacyjnego z prośbą o pomoc. Sprawy zgłaszane do systemu SOLVIT w zakresie problemów w prowadzeniu działalności przez przedsiębiorców dotyczą bardzo różnorodnych kwestii: nieuzasadnionych kontroli granicznych towarów transportowanych między Państwami Członkowskimi; problemów wynikających z faktu, że władze na szczeblu krajowym nie dopuszczają do sprzedaży specjalistycznego sprzętu, mimo że produkt ten został dopuszczony do sprzedaży w Państwie Członkowskim pochodzenia; zwrotu podatku VAT uiszczanego w innym kraju UE niż kraj, w którym przedsiębiorca jest płatnikiem VAT.

Oto kilka przykładów spraw, w których dzięki interwencji SOLVIT znaleziono satysfakcjonujące rozwiązanie dla problemów, na jakie napotykają polscy przedsiębiorcy podbijający unijne rynki.

W ramach realizacji umowy kupna-sprzedaży polski przedsiębiorca przewoził z Polski do Estonii wyprodukowany przez siebie towar zakupiony przez klienta z Estonii. Jego samochody przewożące towar zostały zatrzymane na granicy, gdzie Estońska Straż Graniczna zażądała przedstawienia licencji wspólnotowej na wykonywanie przewozu rzeczy. Zgodnie z rozporządzeniem Rady UE² wymagania posiadania licencji wspólnotowej dotyczą wyłącznie przedsiębiorców trudniących się międzynarodowym zarobkowym przewozem drogowym. Natomiast w zaistniałej sytuacji przedsiębiorca wykonywał przewóz, który zgodnie z art. 4 załącznika II do rozporządzenia jest zwolniony z wszelkich zezwoleń wspólnotowych. Nie było zasadne żądanie licencji wspólnotowej na przewóz, zostały bowiem spełnione wszystkie kryteria zastosowania zwolnienia przewidziane w tym artykule:

- przewożone rzeczy zostały wyprodukowane przez przedsiębiorcę, a następnie sprzedane klientowi w Estonii (art. 4 pkt a),
- rzeczy przewożone były na własne potrzeby – celem dostarczenia ich klientowi (art. 4 pkt b),
- zatrzymane samochody prowadzone były przez pracowników przedsiębiorstwa (art. 4 pkt c),
- samochody stanowiły własność przedsiębiorstwa (art. 4 pkt d),
- przewóz stanowił tylko działalność pomocniczą w stosunku do działalności głównej przedsiębiorstwa (art. 4 pkt e).

Po kilku dniach postoju na granicy i długich perswazjach samochody zostały przepuszczone przez granicę, ale tylko warunkowo. Mimo iż polskie przedsiębiorstwo uzyskało wiele zamówień od klienta w Estonii, zmuszone było wstrzymać realizację umów, obawiając się, że samochody zostaną znów bezpodstawnie zatrzymane na granicy. W efekcie przedsiębiorca ponosił ryzyko utraty klienta.

W wyniku interwencji Centrum SOLVIT estońskie służby graniczne zostały poinformowane o istnieniu opisanego wyżej wyjątku przewidzianego przez rozporządzenie 881/92 oraz przekonane, że należące do polskiego przedsiębiorcy samochody miały prawo wjechać na terytorium Estonii. Estońskie służby graniczne przyznały rację polskiemu przedsiębiorcy; podkreślono jednak, że oficerowie służb granicznych mają obowiązek kontrolować autentyczność dokumentów. W konsultacji pomiędzy centrami SOLVIT oraz władzami estońskimi ustalono, że również w interesie własnym przedsiębiorcy jest, aby kierowcy pojazdów transportujących towary posiadali dokumenty wyjaśniające, na jakiej podstawie wjeżdżają na terytorium innego Państwa Członkowskiego. Ponadto, mimo iż nie istnieją podstawy prawne dla obowiązku wystawiania dokumentów w którymś konkretnym języku oficjalnym UE, dla usprawnienia standardowo przeprowadzanych kontroli pożądanym byłoby, aby dokumenty przedstawiane służbom granicznym przez kierowcę wystawiane były w języku znanym obu stronom.

Rezultatem przedstawionej powyżej sprawy było więc nie tylko rozwiązanie konkretnie zaistniałego problemu, ale również wypracowanie pewnej praktyki, która może zaowo-

² Rozporządzenie Rady EWG z dnia 26 marca 1992 nr 881/92, Dz. U. L 095 09/04/1992.

cować na przyszłość usprawnieniem przepływu towarów między Państwami Członkowskimi, a w konsekwencji pełną realizacją traktatowych swobód będących podstawą Rynku Wewnętrznego.

Podobny charakter miała sprawa, w której samochód ciężarowy użytkowany w oparciu o umowę leasingu przez polskie przedsiębiorstwo transportowe został zatrzymany na granicy czesko-austriackiej przez austriackie służby graniczne. Od kierowcy zatrzymanego samochodu zażądano okazania oryginału umowy leasingu pojazdu. Pomimo przesłania faksem żadanego dokumentu, nałożono wysoką opłatę z tytułu nieokazania umowy w momencie kontroli. Według wyjaśnień austriackich służb kontrolnych opłata stanowiła kaucję na poczet postępowania wyjaśniającego i ewentualnej kary. Takie postępowanie nie zostało wszczęte do czasu interwencji Centrum SOLVIT.

Działanie władz austriackich pozostawało w sprzeczności ze wspomnianym wcześniej rozporządzeniem EWG Rady nr 881/92, zgodnie z którym zarobkowy transport drogowy rzeczy wewnątrz Wspólnoty wymaga licencji wspólnotowej³. Na podstawie art. 5 ust. 2 tego rozporządzenia Państwa Członkowskie wydają posiadaczowi licencji jej oryginał, który przechowywany jest przez przedsiębiorstwo transportu rzeczy oraz określoną liczbę poświadczonych za zgodność z oryginałem kopii, odpowiednio do liczby pojazdów, którymi dysponuje posiadacz licencji (jako właściciel czy np. w oparciu o umowę leasingu). W związku z powyższym wypis z licencji jest właściwym i wystarczającym dokumentem dla służb kontrolnych państw Wspólnoty dla stwierdzenia, czy dane przedsiębiorstwo transportowe oraz pojazd zostały dopuszczone przez właściwe władze w swym kraju do wykonywania towarowego transportu drogowego. Art. 5 ust. 4 rozporządzenia 881/92 wskazuje wyłączenie na poświadczoną za zgodność z oryginałem kopię licencji wspólnotowej jako dokument, który musi być okazywany na każde żądanie upoważnionego funkcjonariusza służb kontrolnych.

W wyniku interwencji SOLVIT oficjalne procedury administracyjne zmierzające do rozpatrzenia sprawy zostały wszczęte. Dzięki wyjaśnieniom przedstawionym przez polskie Centrum Koordynacyjne SOLVIT, władze austriackie przyznały, że działanie austriackich służb kontrolnych pozostawało w sprzeczności z rozporządzeniem 881/92 i zapłacona na poczet ewentualnej kary kaucja została zwrócona polskiemu przedsiębiorcy.

Wskazany powyżej przykład nieuzasadnionego ograniczenia w swobodnym świadczeniu usług transportowych przez polskich przedsiębiorców, dzięki interwencji SOLVIT został wyjaśniony. Kolejna administracyjna bariera w dostępie do unijnego rynku usług dla polskich usługodawców została wyeliminowana.

Dużo trudniej przedstawia się sytuacja polskich przedsiębiorców oferujących swoje usługi w Holandii. W tym wypadku bowiem nie tyle praktyka administracyjna, co krajowe uregulowania prawne, nakładają na usługodawców z nowych Państw Członkowskich dodatkowe wymagania kwestionowane przez nich jako pozostające w sprzeczności ze wspólnotową zasadą swobodnego świadczenia usług.

Polscy przedsiębiorcy pragną bowiem skorzystać z możliwości, jakie oferuje artykuł 49 Traktatu o ustanowieniu Wspólnot Europejskich (TWE) i świadczyć usługi w Królestwie Niderlandów. Ponieważ Traktat Akcesyjny⁴, zawierający uregulowania odnośnie przystąpienia m.in. Polski do Unii Europejskiej, nie przewiduje żadnych okresów przejściowych w stosunkach pomiędzy Polską i Niderlandami w zakresie świadczenia usług, artykuł 49 TWE oraz dyrektywa 96/71 dotycząca delegowania pracowników w ramach świadczenia usług znajdują pełne zastosowanie od dnia 1 maja 2004r. Jednakże władze holenderskie

³ Art. 3 Rozporządzenia Rady EWG 881/92

⁴ Traktat dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej z dnia 4 kwietnia 2003 r. ;Dz. U. UE L.03.236.17.

stawiają wymogi uzyskania pozwolenia na pracę dla pracowników delegowanych przez polskiego usługodawcę. Takie dodatkowe wymagania stanowią ograniczenie swobodnego przepływu usług, co zostało potwierdzone przez ugruntowane orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (ETS). Podobną kwestię rozpatrywał ETS w orzeczeniu *Société Rush Portuguesa LDA*⁵, w którym przedmiotem rozstrzygnięcia Trybunału były ograniczenia nakładane przez Francję na usługodawców portugalskich w chwili po przystąpieniu Portugalii do Wspólnot Europejskich. ETS wskazał m.in. że uregulowania Traktatu nie pozwalają Państwu Członkowskiemu na wprowadzanie zakazów w stosunku do podmiotu świadczącego usługi, utworzonego w innym Państwie Członkowskim, w zakresie swobodnego przenoszenia się na terytorium przyjmującego Państwa Członkowskiego wraz ze wszystkimi pracownikami oraz „nie pozwalają Państwu Członkowskiemu na wprowadzenie ograniczeń przepływu wyżej wspomnianych pracowników, np. poprzez (...) wymóg uzyskania pozwolenia na pracę”. Trybunał podkreślił, że tego typu działania przyjmującego Państwa Członkowskiego powodują dyskryminację tego podmiotu w stosunku do podmiotów konkurencyjnych utworzonych w Państwie przyjmującym.

Mimo tak jasnego stanowiska Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, władze holenderskie podtrzymują swoje uregulowania, co w znacznym stopniu zakłóca funkcjonowanie rynku świadczenia usług i narusza postanowienia Traktatu. Interwencja SOLVIT ma w tym przypadku charakter wspomagający oficjalne działania władz polskich, mające na celu doprowadzenie do zniesienia wspomnianych wyżej ograniczeń i dyskryminacyjnego traktowania polskich usługodawców. Skargi, jakie wpływają do Centrum Koordynacyjnego SOLVIT od przedsiębiorców, stanowią dowód, że problem nie jest tylko akademickim sporem na temat kształtu Rynku Wewnętrznego i tworzących go swobód. Sprawy wprowadzone do systemu SOLVIT odnośnie ograniczeń w świadczeniu usług w Holandii stanowią konkretne przykłady skutków, jakie ograniczenia te wywierają na funkcjonowanie polskich przedsiębiorców na unijnym rynku usług.

Polskie Centrum SOLVIT koordynuje również rozwiązywanie podobnych problemów, ale wynikających z niewłaściwego stosowania prawa europejskiego przez polską administrację, zgłoszonych do systemu przez obywateli i przedsiębiorców z innych Państw Członkowskich. W tym przypadku, poprzez bezpośredni kontakt z organem polskiej administracji lub za pośrednictwem punktów kontaktowych systemu SOLVIT znajdujących się w ministerstwach i urzędach centralnych, Centrum SOLVIT, podejmuje działania zmierzające do skorygowania błędu polskiego urzędu.

Przykładem sprawy, w której działania polskiego Centrum Koordynacyjnego miały na celu skorygowanie polskiej praktyki administracyjnej, była skarga przedstawiona do systemu SOLVIT przez szwedzkie przedsiębiorstwo odnośnie uciążliwości procedur administracyjnych przewidzianych przez polskie ustawodawstwo. Sprawa dotyczyła dokumentacji, jaką zobowiązany jest przedstawić przedsiębiorca dokonujący wewnątrzspółnotowej dostawy towarów dla celów zastosowania stawki 0% VAT, a wynikających z polskiej ustawy o podatku od towarów i usług⁶. Przedsiębiorca zwracał uwagę m.in. na szczególną uciążliwość wynikającą z konieczności potwierdzania dostawy na dokumentach transportowych, jak również wymogu wystawiania pisemnych oświadczeń o przyjęciu towaru przez unijnego odbiorcę. Kształt ani treść takiego dokumentu nie jest określona w przepisach o VAT. Ponadto przedsiębiorca wskazał, że urzędy skarbowe interpretują wyrażenie „dokument” w sposób dosłowny, czyli oczekują przedstawienia oświadczenia odbiorcy w formie papierowej. Natomiast wiele firm nie dysponuje takimi dokumentami ponieważ przepływ towarów rejestrowany jest w dostępnej dla kontrahentów informatycznej bazie danych. Takie procedury uznawane są przez przedsiębiorców z innych Państw Członkowskich za nieuza-

⁵ Orzeczenie ETS z dnia 27 marca 1990r, *Rush Portugesa LDA* przeciwko Office national d'immigration, C-113/89.

⁶ Art. 42 ust. 3 ustawy o podatku od towarów i usług z dnia 11 marca 2004 r. (Dz. U. nr 54, poz. 535).

sadnione obciążenie oraz barierę w prowadzonej przez nich działalności handlowej.

Centrum SOLVIT podjęło się interwencji w powyższej sprawie. Pomimo iż uregulowania polskiej ustawy nie pozostają w sprzeczności z prawem europejskim, zgodnie z ustalonym orzecznictwem ETS nie tylko niezgodność przepisów krajowych z prawem UE, ale również uciążliwość procedur przewidzianych przez uregulowania wewnętrzne Państwa Członkowskiego, może być przedmiotem skargi skierowanej do Trybunału i może zostać uznana za nieuzasadnione ograniczenie swobód gwarantowanych przez Traktat. Centrum SOLVIT zwróciło się więc do kompetentnych w tym zakresie organów administracji polskiej zwracając uwagę na konieczność przeanalizowania opisanych wyżej procedur i rozważenie dokonania ewentualnych zmian, których celem byłoby ich uproszczenie i, w konsekwencji, ułatwienie dokonywania wewnątrzspółnotowej wymiany towarów zgodnie z traktatową zasadą swobodnego przepływu towarów.

SOLVIT jest systemem, który utworzony został po to, aby wspierać obywateli i przedsiębiorców w zapewnieniu sobie respektowania praw przysługujących im w oparciu o uregulowania prawa europejskiego. W niektórych przypadkach do wyegzekwowania tych praw konieczny jest proces sądowy: ustala on wykładnię prawa, ustanawia ważne precedensy i służy jako środek powstrzymujący przed popełnieniem wykroczenia w przyszłości. Ale rozstrzyganie sporów może trwać latami, a to zwykle zbyt długo, w szczególności dla przedsiębiorcy, któremu czasowe choćby ograniczenia w prowadzeniu działalności mogą przynieść nieodwracalne straty. Gdy problemy wynikają z błędnego stosowania prawa, szczególnie cenna jest możliwość szybkiego zadośćuczynienia i to bez wnoszenia sprawy do sądu. Taką alternatywą dla długiego i często kosztownego postępowania sądowego jest właśnie system SOLVIT. W szczególności dla polskich przedsiębiorców wchodzących dopiero na unijny rynek i stojących przed nowymi dla nich wyzwaniem, SOLVIT jest cennym instrumentem wspierającym ich w funkcjonowaniu na Rynku Wewnętrznym.

Należy jednak pamiętać, że SOLVIT jest alternatywą dla postępowania sądowego drogą nieformalnego rozwiązywania sporów. W związku z tym przedstawienie sprawy do systemu SOLVIT nie powoduje wstrzymania biegu terminów, których, w oparciu o ustawodawstwo krajowe, należy przestrzegać dla zagwarantowania możliwości skorzystania z pewnych praw (np. odwołania się do właściwego nadrzędnego organu administracji). Z nieformalnego charakteru tej drogi rozwiązywania problemów wynika również fakt, że zaproponowane przez SOLVIT rozwiązanie nie jest więc wiążące dla wnioskodawcy. W przypadku gdy nie znaleziono rozwiązania lub gdy zaproponowane rozwiązanie nie satysfakcjonuje wnioskodawcy, nie ma on możliwości jego formalnego zakwestionowania w ramach SOLVIT. Może nadal dochodzić swoich praw na drodze sądowej. System SOLVIT działa bezpłatnie.

Sprawy mogą być zgłaszane do SOLVIT bezpośrednio przez obywateli lub przedsiębiorców lub za pośrednictwem zrzeszających ich organizacji. Organizacje takie mają możliwość czynnego włączenia się w działanie systemu poprzez zarejestrowanie się w nim jako jednostka stowarzyszona.

Należy jednak pamiętać o podstawowych zasadach, jakie rządzą rozwiązywaniem problemów w ramach systemu SOLVIT:

- SOLVIT zajmuje się wyłącznie sprawami, które mają charakter „transgraniczny” czyli nie dotyczą sytuacji czysto wewnętrznej; SOLVIT nie może interweniować, gdy problem wynikł z niewłaściwego stosowania prawa europejskiego wobec obywatela lub przedsiębiorcy polskiego przez organ administracji krajowej;
- tą drogą mogą być rozwiązywane tylko te sprawy, które dotyczą problemu wynikającego z niewłaściwego stosowania prawa przez organ administracji publicznej; SOLVIT nie zajmuje się problemami, które pojawiły się w relacjach : przedsiębiorca – przedsiębiorca, konsument – przedsiębiorca;
- SOLVIT nie może również interweniować w sytuacji, gdy postępowanie sądowe w danej sprawie zostało już wszczęte.

Piotr Kasprzyk

I Katedra Prawa Cywilnego

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Stosunki majątkowe między małżonkami a prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonków – zagadnienia wybrane

Z pełnym zadowoleniem należy przyjąć, iż w całej gamie zagadnień związanych z przedsiębiorczością swoje miejsce znajduje także tematyka dotycząca ustrojów majątkowych między małżonkami. Regulacja ich na gruncie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹ ma niewątpliwy wpływ na kształt prowadzonej przez małżonków działalności gospodarczej. *Prima facie* wydawać by się mogło, że regulacja ustrojów majątkowych małżeńskich słabo koresponduje z zagadnieniami dotyczącymi szeroko rozumianego obrotu gospodarczego. Punktów styecznych jest jednak wiele i to nie tylko takie, że osoby poszukujące kandydatów do małżeństwa piszą, że chciałyby poznać kogoś miłego, uczciwego, kto by ich obdarzył uczuciem, bez nałogów, ale także osoby przedsiębiorcze. Ta cecha, tj. przedsiębiorczość, jak z tego wynika, jest ważna także w stosunkach małżeńskich czy rodzinnych.

Oczywiście nie będę się rozwodził na temat tak pojętej przedsiębiorczości, ale trzeba stwierdzić z całym przekonaniem, że rodzina i małżeństwo jest ważnym elementem życia społecznego, w tym także i gospodarczego. Aby uniknąć nadmiernych uogólnień ograniczę się do zasygnalizowania kilku wybranych zagadnień z całej, jakże rozległej, problematyki majątkowych stosunków małżeńskich, które wymagają lepszej interpretacji; a może są to obszary, które w ogóle wymagają podjęcia się pewnej refleksji. Czynię to mając w perspektywie zmiany, jakie w tym zakresie wejdą w życie z dniem 20 stycznia 2005 roku².

Na początku trzeba wyjaśnić, czym jest małżeństwo. Tak więc jest to legalny i trwały związek kobiety i mężczyzny, założony z ich własnej woli, oparty na równości stron, w celu wspólnego pożycia, realizacji dobra własnego i założonej rodziny, a także realizacji zadań społecznych³. Z pewnością jest ono indywidualnym, naturalnym, duchowym i cielesnym związkiem, mającym wymiar społeczny, z założenia trwałym, między mężczyzną i kobietą⁴. Małżonkowie poprzez fakt zawarcia związku małżeńskiego mają wobec siebie pewne prawa i obowiązki, określone choćby w art. 23 k.r.o. Określone we wspomnianym przepisie prawa i obowiązki małżonków obejmują elementy zarówno majątkowe, jak i niemajątkowe, i mają w zasadzie charakter bezwzględnie obowiązujący.

Wymieniając wiele funkcji, jakie pełni instytucja małżeństwa a szerzej rodziny, trzeba wymienić także funkcję gospodarczą. Osoby pozostające w związku małżeńskim wystę-

¹ Dz. U. 1964 nr 9, poz. 59 ze zm.

² Zob. Ustawa z dnia 17 czerwca 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw Dz. U. 2004 nr 162, poz. 1691.

³ T. Smyczyński, Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 1997, s. 18.

⁴ K. Piasecki (w) Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000, s. 19.

pują w różnych relacjach, także m.in. gospodarczych, jako przedsiębiorcy.⁵ Prowadząc działalność gospodarczą jedno z nich lub obydwoje występują jako osoby fizyczne lub też wybierają jedną z prawnoorganizacyjnych form prowadzenia działalności gospodarczej, która z założenia ma przynosić małżonkom zysk. Tak więc małżonkowie mogą wybrać formę przedsiębiorstwa jednoosobowego lub jedną z przyjętych przez prawo form organizacyjnych prowadzenia tej działalności, z których na czele wysuwają się spółki prawa handlowego.⁶

Małżonkowie mogą prowadzić działalność gospodarczą jako osoby fizyczne. Podlegają oni, zgodnie z art. 36 ust. 1 ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym, wpisowi do rejestru przedsiębiorców (art. 36 ust. 1). Zgodnie z art. 38 pkt. 2 teże ustawy, jeżeli chodzi o osoby fizyczne, to w rejestrze przedsiębiorców zamieszcza się informacje m.in. o: 1) pozostawaniu w związku małżeńskim, 2) zawarciu małżeńskiej umowy majątkowej, 3) ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami, 4) ograniczeniu zdolności do czynności prawnych osoby fizycznej.⁷

Ustawa – prawo działalności gospodarczej z 1999 roku stwarza podstawy do tworzenia korzystnych warunków dla funkcjonowania i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. W doktrynie słusznie się stwierdza, że tacy przedsiębiorcy powinni najczęściej prowadzić działalność gospodarczą w formie zakładów rodzinnych.⁸ Przez zakład rodzinny, lub też przedsiębiorstwo rodzinne, należy rozumieć przedsiębiorstwo w znaczeniu art. 55¹ k.c., które wchodzi w skład majątków małżonków. W przypadku gdy małżonkowie prowadzą działalność gospodarczą jako osoby fizyczne, przedsiębiorstwo rodzinne wchodzi w skład majątku wspólnego, albo w skład odrębnych majątków małżonków i w tej sytuacji jest ono objęte wspólnością w częściach ułamkowych albo też częściowo w skład majątku wspólnego i majątków odrębnych. W razie wejścia takiego przedsiębiorstwa w skład majątku wspólnego będzie ono podlegało przepisom kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W przypadku gdy małżonkowie zdecydują się na prowadzenie przedsiębiorstwa rodzinnego w formie spółki,

⁵ Pojęcie przedsiębiorcy zostało użyte w prawie polskim w art. 2 ustawy z 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. U. Nr 47, poz. 211 ze zm.). W myśl tego przepisu przedsiębiorcami są „osoby fizyczne, osoby prawne oraz jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej, które prowadząc chociażby ubocznie działalność zarobkową lub zawodową, uczestniczą w działalności gospodarczej”. Zawężającą definicję przedsiębiorcy znajdujemy w ustawie z 19 listopada 1999 r. prawo działalności gospodarczej (Dz. U. 1999 nr 101, poz. 1178 ze zm.) w art. 2 ust. 2. Zgodnie z tą definicją przedsiębiorcą jest „osoba fizyczna, osoba prawna oraz niemająca osobowości prawnej spółka prawa handlowego, która zawodowo, we własnym imieniu podejmuje i wykonuje działalność gospodarczą, o której mowa w ust. 1” czyli w świetle ust. 1 jest to „zarobkowa działalność wytwórcza, handlowa, budowlana, usługowa oraz poszukiwanie, rozpoznawanie i eksploatacja zasobów naturalnych, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły”. Pojęcie przedsiębiorcy pojawia się także w ustawie z 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (tekst jednolity Dz. U. 2001 nr 17, poz. 209 ze zm¹ oraz przepisach wprowadzających ustawę o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz. U. 1997 nr 121, poz. 770 ze zm.). Zwrot przedsiębiorca pojawia się m.in. w art. 3 ustawy z 30 czerwca 2000 r. prawo własności przemysłowej (Dz. U. 2000 nr 49, poz. 508 ze zm.) czy w art. 3 ustawy z 5 lipca 2001 r. o cenach (Dz. U. 2001 nr 97, poz. 1050 ze zm.). Pojęcie przedsiębiorcy zostaje zdefiniowane także w dziale III księgi I kodeksu cywilnego art. 43 1 i następnie dodany ustawą z 14 lutego 2003 r. (Dz. U. 2003 nr 49, poz. 408). Zgodnie z tym przepisem „przedsiębiorcą jest osoba fizyczna osoba prawna i jednostka organizacyjna o której mowa w art. 33 1 § 1 prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową”. Przyznanie tego przymiotu podmiotom zostało uzależnione od prowadzenia we własnym imieniu działalności gospodarczej lub zawodowej. Osoby fizyczne mogą być uznane za przedsiębiorców zgodnie z tym przepisem jeżeli będą posiadały pełną zdolność do czynności prawnych.

⁶ Zob. na ten temat G. Jędrejek, P. Pogonowski, *Działalność gospodarcza małżonków*, Warszawa 2002 s. 27 i n.

⁷ Zob. szerzej na ten temat L. Zamojski, *Działalność gospodarcza osób fizycznych – ewidencjonowanie czy rejestracja sądowa?*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2003, nr 2, s. 117 i n.

⁸ G. Jędrejek (w) G. Jędrejek, P. Pogonowski, *Działalność...*, s. 19.

podlega ono przepisom kodeksu cywilnego, jeżeli będzie to spółka cywilna lub kodeksu spółek handlowych w odniesieniu do spółek prawa handlowego.

Małżonkowie mogą prowadzić działalność gospodarczą w stosunkowo niewielkiej skali jako wspólnicy spółki cywilnej.⁹ Skala tej działalności handlowej lub usługowej nie powinna przekroczyć wysokości przychodów netto równowartości w walucie polskiej 800 000 EURO, ponieważ w myśl art. 26 § 4 k.s.h. spółka cywilna ulega przekształceniu w spółkę jawną. Prowadzenie działalności gospodarczej w formie spółki cywilnej ma pewne zalety, chociażby związane z dającym wiele możliwości uregulowaniem zarządu przedsiębiorstwem rodzinnym wchodzącym w skład majątku wspólnego.

Korzystną formę współdziałania gospodarczego małżonków może stanowić tzw. spółka cicha, która zwłaszcza w ustroju rozdzielności majątkowej daje możliwość małżonkowi, będącemu wspólnikiem cichym, uczestniczenia w zysku przedsiębiorstwa prowadzonego przez drugiego małżonka¹⁰.

Działalność gospodarczą w formie spółki mogą prowadzić osoby pozostające w jednym związku małżeńskim, będziemy mieli wtedy do czynienia ze spółką między małżonkami, osoby pozostające w różnych związkach małżeńskich, jak również funkcjonują spółki z udziałem małżonka (czy też małżonków) i osób nie pozostających w związku małżeńskim.

Prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonków jako osoby fizyczne ma swoje zalety, ale niesie także pewne trudności czy nawet zagrożenia.¹¹ Do niewątpliwych zalet prowadzenia przedsiębiorstwa przez małżonków jako osób fizycznych należy swoboda w całym procesie decyzyjnym związanym z tą działalnością, oraz brak wymagań co do kapitału minimalnego.¹² W dalszej kolejności należy dostrzec fakt, iż działalność gospodarcza prowadzona w tej formie stwarza możliwość współpracy i pomocy ze strony drugiego współmałżonka, a więc osoby, co do której mamy zaufanie. Niewielki formalizm potrzebny do rozpoczęcia i prowadzenia działalności w tej formie zmniejszający jej koszty, niedzielenie się zyskiem z innymi przedsiębiorcami, a także elastyczne zasady dotyczące zarządu również możemy zaliczyć do zalet.¹³ Jako słabe strony prowadzenia przedsiębiorstwa jednoosobowego przez osobę fizyczną wymienia się: 1) trudności w pozyskiwaniu kapitału,

⁹ Zob. Szerzej na ten temat G. Jędrejek, *Spółka cywilna między małżonkami*, Warszawa 2003; W. J. Katner, *Problemy funkcjonowania spółki cywilnej w nowej rzeczywistości prawnej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2002, nr 11, s. 13 i n; E. Bieniek-Koronkiewicz, J. Sieńczyło-Chlabicz, *Obowiązki przedsiębiorcy podejmującego działalność gospodarczą*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2001, nr 1 s. 21 i n. W doktrynie pojawiła się wątpliwość prawnej dopuszczalności powstania spółki cywilnej między małżonkami, zob. Z. Policzekiewicz, *Dopuszczalność spółki cywilnej między małżonkami*, (w) *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego (Studia i rozprawy)*. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego, Poznań 1990, s. 528. Zwrócono także uwagę na pewne negatywne regulacje spółki cywilnej w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej, zob. A. Torbus, *Status prawny spółki cywilnej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2003, nr 1 s. 23 i n. Należy także podkreślić, że obowiązujące rozwiązania prawne nie zachęcają do zatrudniania małżonka przez współmałżonka prowadzącego działalność gospodarczą, ponieważ wynagrodzenie wypłacane przez podatnika małżonkowi lub jego małoletnim dzieciom nie stanowi kosztu uzyskania przychodów w przeciwieństwie do prowadzenia działalności gospodarczej przez małżonka w formie jednostki organizacyjnej mającej osobowość prawną. Zob. art. 32 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r., (Dz. U. 2000, nr 14, poz. 176 ze zm.). Także M. Staniszevska, *Wynagrodzenie małżonka wspólnika spółki cywilnej a koszty*, *Doradca Podatnika*” 1999, nr 7 s. 3 i n. Także na gruncie art. 8 ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. 1998, nr 137, poz. 887 ze zm.) rozwiązania prawne w niej przyjęte nie są korzystne dla małżonków, gdyż małżonka przedsiębiorcy zatrudnionego w jego przedsiębiorstwie traktuje się jako tzw. osobę współpracującą.

¹⁰ G. Jędrejek (w) G. Jędrejek, P. Pogonowski, *Działalność...*, s. 42.

¹¹ W doktrynie zwrócił na to uwagę A. Bierć, *Osoba fizyczna jako przedsiębiorca*, „Studia Prawnicze” 1999 nr 4 s. 27.

¹² Tamże.

¹³ G. Jędrejek (w) G. Jędrejek, P. Pogonowski, *Działalność...*, s. 22.

2) nieograniczoną (osobistą) odpowiedzialność przedsiębiorcy za zobowiązania.¹⁴ Z tych względów z tej formy działalności powinny korzystać osoby prowadzące działalność gospodarczą na niewielką skalę o niewielkim ryzyku. Osoby chcące prowadzić działalność gospodarczą w większym rozmiarze powinny wybrać inne formy organizacyjne, np. spółki osobowe czy też jednoosobowe spółki z o. o.¹⁵

Źródła niedogodności prowadzenia działalności gospodarczej przez małżonków prowadzących swoją działalność jako osoby fizyczne należy doszukiwać się m.in. w wadach ustroju wspólności ustawowej¹⁶. Jest to ustrój, który w naszych realiach jest ustrojem majątkowym małżeńskim dominującym. Także obowiązujące zasady zarządu majątkiem wspólnym małżonków nie są dostosowane do potrzeb gospodarki rynkowej¹⁷. Obecnie obowiązujący k.r.o. nie precyzuje pojęcia czynności prawnych przekraczających zwykły zarząd, do których dokonania potrzebna jest zgoda drugiego małżonka (art. 36 § 2 k.r.o.). W efekcie obowiązuje tzw. *koncepcja subiektywna*, zgodnie z którą to, czy dana czynność prawna przekracza zakres zwykłego zarządu, czy też nie, zależy od sytuacji ekonomicznej konkretnej rodziny. Z dużymi trudnościami spotykamy się przy określeniu przynależności przedsiębiorstwa rodzinnego do majątku małżonków¹⁸. Problem ten pojawia się w przypadku występowania w stosunkach majątkowych małżonków trzech mas majątkowych, tj. majątku wspólnego, majątku odrębnego męża, majątku odrębnego żony. Z taką sytuacją będziemy mieli do czynienia w przypadku ustroju wspólności dorobku, lub też ustroju umownego, który nie wprowadzi pełnej rozdzielności majątkowej. Tak więc przedsiębiorstwo rodzinne może wchodzić w skład majątku wspólnego małżonków, majątku odrębnego małżonka lub też częściowo w skład wszystkich majątków występujących między małżonkami. W tej sytuacji będą miały zastosowanie art. 36 i n. k.r.o. dotyczące zarządu majątkiem wspólnym oraz art. 41 k.r.o. dotyczący odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania.

W przypadku przynależności przedsiębiorstwa rodzinnego do majątku wspólnego małżonków, ich wierzyciele osobiści mogą zaspokoić się z majątku wspólnego, a także z majątku odrębnego małżonka prowadzącego działalność gospodarczą. Sytuacja taka jest korzystna dla wierzycieli. W przypadku przynależności wymienionych składników do majątku odrębnego małżonka, jego wierzyciele mogą zaspokoić się z majątku odrębnego, a także z niektórych składników majątku wspólnego, z których najważniejszym jest wynagrodzenie za pracę.

Ustanie małżeńskiej wspólnoty majątkowej ma także wpływ na prowadzoną przez małżonków działalność gospodarczą. Bez rozwijania tej kwestii można jedynie zasygnalizować, że ustanie wspólności może być wynikiem zgonu jednego z małżonków, orzeczenia

¹⁴ A. Bierć, *Osoba fizyczna...*, 27.

¹⁵ G. Jędrejek (w) G. Jędrejek, P. Pogonowski, *Działalność...*, s. 23.

¹⁶ G. Jędrejek, *Przynależność przedsiębiorstwa rodzinnego do majątku spółki cywilnej lub majątków małżonków*, „Roczniki Nauk Prawnych” KUL 1999, t. IX, nr 1, s. 209 i n.; A. Zieliński, *Składniki majątku wspólnego małżonków w reżimie wspólności ustawowej*, *Nowe Prawo* 1990, nr 10-12, s. 120 i n. A. Dyoniak podaje trzy podstawowe wady ustroju wspólności dorobku: 1) trudności w kwalifikowaniu nabytych praw do majątków małżonków, 2) niejasne reguły zarządem majątkiem wspólnym, 3) budzące pewne wątpliwości zasady odpowiedzialności małżonków za długi. Zob. także *Funkcjonowanie ustawowego ustroju majątkowego w odniesieniu do rodzinnych zakładów produkcyjnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, nr 1 s. 72 i n.

¹⁷ Ustawowe zasady zarządu majątkiem dorobkowym mają charakter norm bezwzględnie obowiązujących, tak więc nie mogą być zmieniane.

¹⁸ W tym przypadku jesteśmy zmuszeni opierać na domniemaniu faktycznym, iż prawa majątkowe nabyte w czasie trwania małżeństwa stanowią dorobek małżonków. Domniemanie to może zostać obalone w postępowaniu sądowym w zakresie ustalenia składników majątku wspólnego małżonków. W razie wejścia przedsiębiorstwa rodzinnego w skład majątku wspólnego, mamy do czynienia z sytuacją, w której oboje małżonkowie są przedsiębiorcami prowadzącymi wspólnie działalność gospodarczą lub przedsiębiorstwo wchodzi w skład majątku wspólnego, ale przedsiębiorcą jest tylko jeden z małżonków. Ten drugi wariant może być niekorzystny, mając na uwadze przepis art. 36 § 1 k. r. o.

rozvodu, separacji¹⁹, orzeczenia o unieważnieniu małżeństwa, orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu jednego z małżonków, zawarcia przez małżonków intercyzy, czy też sądowego zniesienia wspólności.

Konkludując należy stwierdzić, że małżonkowie przy wyborze odpowiedniej formy prowadzenia działalności gospodarczej powinni mieć na uwadze zakres prowadzonej działalności oraz zasady odpowiedzialności za zobowiązania.

Ustawodawca polski mając na uwadze trudności, z jakimi spotykają się małżonkowie – przedsiębiorcy prowadzący działalność gospodarczą w zakresie ustrojów majątkowych wprowadza istotne zmiany.²⁰ Celem nowelizacji, jak czytamy w ocenie skutków regulacji, „jest dostosowanie obowiązującej od 38 lat regulacji dotyczącej majątkowych stosunków małżeńskich do współczesnych uwarunkowań społecznych i gospodarczych. Proponowane zmiany zmierzają również do ułatwienia małżonkom prowadzenia działalności gospodarczej, będącej coraz częściej podstawowym źródłem utrzymania rodziny, pogodzenia różnych form prawnych prowadzenia tej działalności z zasadami ustawowego ustroju wspólności majątkowej oraz zapewnienia należytej ochrony wierzycielom małżonków uczestniczących w obrocie gospodarczym, bez uszczerbku dla dobra rodziny dłużników.”²¹ Tak więc świadomość zachodzących zmian w sferze stosunków gospodarczych, w których jako podmioty występują także małżonkowie – przedsiębiorcy a ich działalność jest coraz powszechniejszym źródłem utrzymania rodziny, wymusiły zmiany w k.r.o. w zakresie regulacji małżeńskich ustrojów majątkowych.²²

Jako ustawy ustrój majątkowy pozostawiono nadal ustrój wspólności majątkowej. Ustawodawca, mając na uwadze dostosowanie regulacji z tego zakresu do reguł gospodarki wolnorynkowej, wprowadza do tego ustroju szereg zmian. Zmiany w sferze stosunków majątkowych opierają się na pewnych założeniach. W uzasadnieniu do projektu ustawy z tego zakresu wymieniono trzy takie założenia.²³ Projektodawca zwraca uwagę, aby wspólność majątkowa małżeńska nie powodowała zbyt dużego ograniczenia swobody osobistej i majątkowej małżonków oraz nie spowalniała szybkości obrotu i osłabiała jego pewności. Także interesy majątkowe małżonków powinny być wyważone według zasad słuszności i uczciwego obrotu z interesami majątkowymi osób trzecich wchodzących w stosunki prawne z małżonkami. Zmianie ulega już sam tytuł rozdziału z brzmienia „Wspólność ustawowa” na „Ustawowy ustrój majątkowy” jako lepiej oddający zakres regulacji.

W art. 31 § 1 k.r.o. ustawodawca nie posługuje się terminem „dorobek”, jak to czynił w art. 31 k.r.o., zastępując go sformułowaniem „majątek wspólny”. Obecnie termin „dorobek” jest użyty w nowym wprowadzonym ustroju, jakim jest ustrój rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków, o czym poniżej.

W art. 31 § 2 wymieniono przykładowe składniki majątku wspólnego. Obok wynagrodzenia za pracę i dochodów z innej działalności zarobkowej każdego z małżonków (w tej

¹⁹ Zob. szerzej na ten temat P. Kasprzyk, Separacja prawna małżonków, Lublin 2003 s. 247 i n. Szczególnie, gdy chodzi o kwestie zniesienia wspólności majątkowej przy orzeczeniu separacji. Zob. także G. Jedrejek, Separacja a prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonków – współników spółek osobowych, „Prawo Spółek” 2003, s. 27- 33.

²⁰ Zob. Ustawa o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw Dz. U. 2004, nr 162, poz. 1691, ustawa wejdzie w życie 20 stycznia 2005 r. Zob. także Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, wniesiony do Sejmu przez Radę Ministrów w dniu 23 kwietnia 2003 r. (druk sejmowy nr 1566) wraz z uzasadnieniem i oceną skutków regulacji, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, nr 3 s. 687 – 708.

²¹ Tamże, s. 708. Zob. także K. Gonera, Z. Radwański, Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego za lata 1997 – 1999, „Przegląd Legislacyjny” 2000, nr 2, s. 245.

²² Na konieczność zmian w przepisach k.r.o. dotyczących ustrojów majątkowych małżonków zwracał uwagę T. Smyczyński, zob. tenże Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2 s. 299.

²³ Zob. Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy..., s. 697.

ostatniej chodzi także o dochody z działalności gospodarczej prowadzonej przez małżonków lub jednego z nich, pominięto natomiast „wynagrodzenie za usługi świadczone osobiście”, jako nieprzystające do obecnych realiów ekonomicznych²⁴) wprowadzono nowy składnik majątku wspólnego w postaci środków zgromadzonych na rachunku otwartego lub pracowniczego funduszu emerytalnego każdego z małżonków. Po ustaniu wspólności ustawowej środki zgromadzone w funduszu ulegną podziałowi w ramach podziału majątku wspólnego.

Zmianie ulegnie art. 33 k.r.o., w którym ustawodawca w nieco odmienny sposób ukształtował składniki majątku osobistego małżonków w porównaniu ze stanem obecnym. Poszerzono majątek osobisty każdego z małżonków poprzez wprowadzenie pełnej surogacji, tak więc zgodnie z brzmieniem znowelizowanego art. 33 pkt. 10 do majątku osobistego każdego z małżonków należą przedmioty majątkowe nabyte w zamian za składniki majątku osobistego, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej.²⁵ Można z tego wnioskować, że obok praw majątkowych istniejących przed powstaniem wspólności czy nabytych w drodze dziedziczenia, zapisu lub darowizny pozostałe prawa majątkowe z majątku osobistego będą podlegać surogacji. Dla małżonka prowadzącego działalność gospodarczą ma to znaczenie o tyle, że nie będzie musiał się obawiać, iż wejdą one w skład majątku wspólnego. Małżonkowie prowadząc działalność gospodarczą w formie spółki cywilnej lub jeżeli jedno z nich prowadzi taką działalność w tej formie, też nie muszą się obawiać, iż spółkowe prawa majątkowe będą należały do majątku wspólnego małżonków. Ustawodawca w art. 33 pkt. 3 wyraźnie określił, że prawa majątkowe wynikające ze wspólności łącznej uregulowane w innych przepisach należą do majątku osobistego każdego z małżonków. Jeżeli więc małżonkowie prowadzą działalność gospodarczą w formie spółki cywilnej i wnoszą doń jako wkład składniki majątku wspólnego, będą miały zastosowanie przepisy k.c. regulujące stosunek spółki cywilnej a nie przepisy k.r.o. W taki sam sposób będzie traktowany dochód spółki w czasie jej trwania. Środki pobrane z dochodów spółki przez małżonków będącymi współnikami należą do ich majątku osobistego, do majątku wspólnego wchodzi zyski przypadające małżonkowi – współnikowi po ich podziale.²⁶

Duże trudności przy prowadzeniu działalności gospodarczej przez małżonków powoduje zbyt ogólne określenie zarządu majątkiem wspólnym a szczególnie, gdy chodzi o zarząd do dokonania czynności prawnych przekraczających zwykły zarząd z art. 36 § 2 k.r.o. Skutkiem tego jest nieważność tej czynności, jeżeli drugi z małżonków nie wyrazi zgody na dokonanie czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu. Otóż brak wymienienia, jakie czynności przekraczają wspomniany zarząd, powodował i nadal powoduje potrzebę poszerzenia w drodze wykładni czynności zwykłego zarządu zwłaszcza w odniesieniu do małżonków prowadzących działalność gospodarczą.²⁷ To jednak stwarza stan niepewności w sto-

²⁴ Na ten temat zob. T. Smyczyński, *Reforma małżeńskiego prawa majątkowego*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 18 s. 828.

²⁵ W projekcie pełną surogację majątków osobistych uzasadniono biorąc pod uwagę względ ekonomiczny, słusnościowy i jurydyczny. Zob. Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy. .s. 699. Projektodawca podkreślił -jak czytamy w uzasadnieniu – że „małżonkowie podejmujący aktywność gospodarczą (przynoszącą zresztą dochód zaliczany do majątku wspólnego) mogliby wykorzystywać do jej realizacji składniki swojego majątku osobistego, nie „tracąc” ich na rzecz majątku wspólnego. Potencjalnie większa wartość majątku osobistego, nieulegająca zmniejszeniu wskutek ograniczonego zakresu surogacji, miałaby istotne znaczenie dla wierzycieli, którzy ze względu na chwilę powstania wierzytelności i jej charakter mają możliwość zaspokojenia wierzytelności przede wszystkim z majątku nieobjętego wspólnością małżeńską. Szeroki zakres surogacji czyniłby bardziej realne zaspokojenie się wierzycieli”. Tamże.

²⁶ T. Smyczyński, *Reforma małżeńskiego...* s. 829.

²⁷ W nauce prawa postulowano wprowadzenie do k.r.o. pełnego katalogu czynności przekraczających zwykły zarząd zob. A. Jędrzejewska, *Działalność gospodarcza a konieczność reformy zasad odpowiedzialności małżonków majątkiem wspólnym*, „Przegląd Sądowy” 1995 nr 4 s. 30; A. Dyoniak, *Odpowiedzialność za długi przy prowadzeniu działalności gospodarczej*, „Rejent” 1995, nr 5 s. 35; T. Smy-

sunkach z osobami trzecimi. Znowelizowany art. 36 k.r.o. zrywa z dotychczasowym podziałem czynności zarządu, natomiast art. 37 k.r.o. wprowadza katalog czynności, których dokonanie wymaga zgody drugiego małżonka pod rygorem nieważności. Zgodnie z założeniem zakreślonym w art. 23 k.r.o. o zgodnym i lojalnym współdziałaniu dla dobra rodziny przyjęto zasadę, wedle której każdy z małżonków ma prawo do samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym. Zgodnie z brzmieniem znowelizowanego art. 36 § 1 k.r.o. oboje małżonkowie są obowiązani współdziałać w zarządzie majątkiem wspólnym. Na małżonkach spoczywa m.in. obowiązek w udzielaniu sobie wszelkich informacji o stanie majątku wspólnego, o wykonywaniu zarządu majątkiem wspólnym pod rygorem z art. 40 k.r.o., tj. pozbawienia małżonka samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym albo z art. 52 k.r.o., czyli ustanowienia przez sąd rozdzielnosci majątkowej.²⁸ Majątkiem wspólnym zarządzać może każdy z małżonków, chyba że przepisy k.c. stanowią inaczej (art. 36 § 2 k.r.o.). Zgoda drugiego małżonka pod rygorem nieważności w myśl znowelizowanego przepisu jest potrzebna do dokonania czynności prawnej prowadzącej do zbycia, obciążenia, odpłatnego nabycia nieruchomości lub użytkowania wieczystego a także do oddania nieruchomości do używania lub pobierania pożytków (art. 37 § 1 pkt. 1 k.r.o.). Zgoda taka jest potrzebna do dokonania czynności prawnej prowadzącej do zbycia, obciążenia, odpłatnego nabycia prawa rzeczowego, którego przedmiotem jest budynek lub lokal (art. 37 § 1 pkt. 2 k.r.o.) oraz odpłatnego nabycia i wdzierżawienia gospodarstwa rolnego lub przedsiębiorstwa (art. 37 § 1 pkt. 3 k.r.o.) i dokonania darowizny z majątku wspólnego, z wyjątkiem drobnych darowizn przyjętych zwyczajowo (art. 37 § 1 pkt. 4 k.r.o.). Treść ww. przepisów uwzględnia stosunki panujące między małżonkami, tj. fakt że małżonków w stosunkach na zewnątrz reprezentuje jeden z małżonków. Tym bardziej przedmiotami majątkowymi służącymi małżonkowi do prowadzenia działalności zarobkowej małżonek ten może zarządzać samodzielnie. Oczywiście chodzi tu o małżonka prowadzącego działalność gospodarczą a nie jego współmałżonka, który takiej działalności nie prowadzi. W razie gdyby zarząd majątkiem wspólnym prowadzonym przez jednego z małżonków był niewłaściwy, drugiemu małżonkowi będzie służył sprzeciw z art. 36¹ § 1 k.r.o. Sprzeciw taki służyć będzie jednemu z małżonków wobec drugiego małżonka, gdyby ten zamierzał dokonać czynności zarządu majątkiem wspólnym. Będzie on skuteczny wobec osoby trzeciej, jeżeli ta mogła się z nim zapoznać przed dokonaniem czynności prawnej (art. 36¹ § 2 k.r.o.). Sprzeciw nie będzie skuteczny w odniesieniu do czynności podejmowanych w drobnych sprawach życia codziennego lub zmierzającej do zaspokojenia zwykłych potrzeb rodziny czy podejmowanej działalności zarobkowej. Takie ujęcie podyktowane jest zapewne pewnością obrotu cywilnoprawnego, a jednocześnie zabezpiecza małżonka i rodzinę przed lekkomyślnym czy niegospodarnym współmałżonkiem.

Omawiając w sposób sumaryczny, a ze względu na temat i przyjętą konwencję niniejszego artykułu wybiórczy, nowelizacje k.r.o. w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami należy odnieść się do umownych małżeńskich ustrojów majątkowych. Regulacje te uległy zmianom, zwłaszcza gdy chodzi o przepisy dotyczące umownego ustroju majątkowego. Zmieniono tytuł rozdziału II z dotychczasowego brzmienia „Zmiana lub wyłączenie wspólności ustawowej na „Umowne ustroje majątkowe”. Na podkreślenie zasługuje poszerzenie zakresu swobody małżonków w sferze zawierania majątkowych umów małżeńskich, w porównaniu z dotychczasowym stanem prawnym – o dopuszczalność przyjęcia umownego ustroju rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków.²⁹ W znowelizowanych przepi-

czyński, Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 1999, nr 2 s. 313 i n.

²⁸ Obowiązek informowania małżonka przez współmałżonka o składzie majątku wspólnego postulował A. Dyoniak tenże, *Stosunki majątkowe między małżonkami w świetle aktów międzynarodowych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, nr 3, s. 348.

²⁹ Ustrój podziału dorobku w razie ustania małżeństwa jako ustrój ustawowy przewidywał np. dekret Prawo małżeńskie majątkowe z 1946 r. (Dz. U. 1946, nr 31, poz. 196) Szerzej na ten temat zob. J. Wasilkowski, *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym, Państwo i Prawo*”

sach k.r.o. wprowadzono pojęcie umowy majątkowej zawieranej w formie aktu notarialnego, którą to umową małżonkowie wspólnie ustawową mogą rozszerzyć lub ograniczyć albo ustanowić rozdzielność majątkową (art. 47 § 1 k.r.o.) Rozdzielność majątkowa może polegać na pełnej rozdzielności albo na rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobku. W § 2 art. 47 k.r.o. wyraźnie rozstrzyga się, że umowa majątkowa może być zmieniona lub rozwiązana oraz rozstrzyga się kwestię skutków rozwiązania umowy majątkowej.

Jednym z założeń nowelizacji k.r.o. jest poszerzenie swobody małżonków w kształtowaniu ustroju małżeństwa, niemniej jednak ustawodawca ograniczył tę swobodę, mając na uwadze wzgląd na prawa osób trzecich, w przypadku rozszerzenia wspólności do dwóch kwestii. W art. 49 § 1 pkt. 1 k.r.o. chroni swobodę testowania spadkodawcy oraz rozporządzania majątkiem przez darczyńcę, w ten sposób, że przedmioty majątkowe, które przypadają małżonkowi z tytułu dziedziczenia, zapisu lub darowizny nie mogą wejść do wspólności majątkowej. Nie można przez umowę majątkową małżeńską rozszerzyć wspólności na prawa majątkowe, które wynikają ze wspólności łącznej. Uzasadnienie do zamieszczenia w art. 49 § 1 pkt. 2 k.r.o. praw majątkowych, które wynikają ze wspólności łącznej podlegającej odrębnym przepisom, jest analogiczne do uzasadnienia zakwalifikowania tych praw do majątku osobistego w art. 33 pkt. 3 k.r.o. Chodzi o wyeliminowanie zbiegu wspólności majątkowej małżonków z innymi rodzajami wspólności łącznej, wynikającej np. z umowy spółki cywilnej.

W znowelizowanych przepisach k.r.o. w przeciwieństwie do dotychczasowej regulacji, która pozwalała małżonkom na zmianę zasady równych udziałów w majątku wspólnym tylko w razie rozszerzenia wspólności, obecnie małżonkowie mają taką możliwość w każdym wypadku umownej modyfikacji ustroju wspólności. Jest to konsekwencja przyjętego założenia poszerzania swobody małżonków w umownym kształtowaniu swoich stosunków majątkowych.

Jedną z istotniejszych zmian, jakie zostały wprowadzone do k.r.o., w zakresie umownych ustrojów majątkowych to system umownej rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobków (art. 51² – 51⁵ k.r.o.). Jak czytamy w uzasadnieniu do projektu wprowadzenie nowego ustroju rozdzielności z wyrównaniem dorobku „odpowiada założeniu rozszerzenia swobody w kształtowaniu ustroju majątkowego małżeńskiego oraz odpowiada zmianom społecznym. Zmiany te polegają na tym, że majątek rodzinny – dotychczas służący z reguły celom konsumpcyjnym – coraz częściej służy też celom gospodarczym, produkcyjnym. (...) Cele te wymagają znacznej swobody każdego z małżonków w podejmowaniu decyzji majątkowych, większej niż ta, którą może dać najbardziej nawet zliberalizowany system wspólności majątkowej.” Zdaniem T. Smyczyńskiego ustrój ten może być korzystny dla małżonków, z których jedno prowadzi działalność gospodarczą, a drugie pozostaje w gospodarstwie domowym.³⁰ Rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobku w swym kształcie przypomina pełną rozdzielność majątkową a swoistość tego ustroju ujawnia się w momencie ustania małżeństwa. W konsekwencji powstaje majątek męża, majątek żony oraz dorobek męża i dorobek żony.

Pojęcie dorobku jest rozumiane jako wzrost wartości majątku każdego z małżonków po zawarciu umowy majątkowej, choć nie wlicza się do niego niektórych kategorii przedmiotów i praw majątkowych z art. 33 pkt. 2,5-7,9 k.r.o. o charakterze ściśle osobistym (art. 51³ k. r. o). Celem obliczenia wzrostu wartości majątku każdego z małżonków zlicza się

1950, nr 4 s. 124 i n; J. Policzekiewicz, Ustrój ustawowy z prawa małżeńskiego majątkowego, *Przegląd Notarialny* 1947, t. II, s. 327 i n; A. Dyoniak, Ustrój wspólności zysków a ustrój wspólności dorobku, *Studia Prawnicze* 1990, nr 1, s. 18 i n. Warte odnotowania jest, że w wydanej uchwale z 8 lutego 1996 roku Rada Legislacyjna wyraziła pogląd, w którym uznała potrzebę wprowadzenia do k.r.o. ustroju podziału dorobku, zob. Stanowisko rady Legislacyjnej w sprawie stanu ustawodawstwa regulującego sytuację majątkową członków rodziny, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 1996, nr 4, s. 781 i n.

³⁰ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003 s. 71.

prawa nabyte po zawarciu intercyzy, dolicza się ponadto wartość darowizn dokonanych przez jednego z małżonków, z wyłączeniem darowizn dokonanych na rzecz wspólnych zstępnych małżonków oraz drobnych darowizn zwyczajowo przyjętych. Oprócz tego do wartości dorobku dolicza się usługi świadczone osobiście przez małżonków na rzecz majątku drugiego małżonka, nakłady i wydatki na majątek jednego z małżonków z majątku drugiego małżonka. W razie ustania tego ustroju dochodzi do wyrównania różnicy w dorobkach, tj. przyroście wartości majątków między małżonkami. Takie obliczenie po ustaniu małżeństwa lub ustaniu rozdzielnosci majątkowej dorobków małżonków stanowi istotę tego ustroju. Chodzi szczególnie o ochronę tego małżonka, który jest słabszy w tym wypadku ekonomicznie, gdyż np. z powodu złego stanu zdrowia lub wykonywania obowiązków rodzinnych nie był w stanie powiększyć swojego majątku. Wyrównania dorobku nie może domagać się małżonek, który z zawinionych przez siebie przyczyn nie wykorzystał swoich możliwości zarobkowych. Zmniejszenie obowiązku wyrównania dorobku ustawodawca ujął w art. 51⁴ § 2 k.r.o. w formułę ważnych powodów. Wyrównanie dorobków następuje chociażby poprzez zapłatę lub przeniesienie prawa z majątku jednego z małżonków do majątku drugiego. W razie śmierci jednego z małżonków rozliczenie dorobku i wyrównanie różnicy następuje między spadkobiercami a pozostałym przy życiu małżonkiem.

Daleko idące zmiany wprowadzono także w zakresie odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z małżonków.³¹ Z racji na istnienie samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym przez każdego z małżonków, jeżeli małżonek zaciągnął zobowiązanie za zgodą drugiego małżonka, wierzyciel może żądać zaspokojenia także z majątku wspólnego małżonków (art. 41 § 1 k.r.o.). Odpowiedzialność tym majątkiem ma charakter subsydiarny, tzn. wierzyciel może żądać zaspokojenia z majątku wspólnego, jeżeli małżonek dłużnika nie wykaże, iż do zaspokojenia wierzyciela wystarczają przedmioty majątkowe należące do majątku osobistego dłużnika, wynagrodzenie za pracę dłużnika lub dochody uzyskane z prowadzenia przez niego działalności zarobkowej, z jego praw autorskich twórcy, praw artysty wykonawcy do artystycznego wykonania, praw twórcy wynalazku, wzoru lub projektu racjonalizatorskiego, a jeżeli wierzytelność powstała w związku z prowadzeniem działalności gospodarczej dłużnika, także przedmioty wchodzące w skład prowadzonego przedsiębiorstwa. Zgoda małżonka dłużnika, która w większości przypadków ma charakter fakultatywny, z wyłączeniem tych czynności prawnych, o których mowa w art. 37 § 2 k.r.o. gdzie wymagana jest pod rygorem nieważności, gwarantuje wierzycielowi szerszy zakres możliwości zaspokojenia się z majątku wspólnego. Brak natomiast zgody małżonka dłużnika powoduje, że małżonek zaciągający zobowiązanie odpowiada swoim majątkiem osobistym oraz niektórymi składnikami majątku wspólnego, ale pochodzącymi od tego małżonka-dłużnika (art. 41 § 2 k.r.o.). Jeżeli wierzytelność powstała przed powstaniem wspólności lub dotyczy majątku osobistego jednego z małżonków, wierzyciel może żądać zaspokojenia z majątku osobistego dłużnika w zakresie odpowiadającym treści art. 41 § 2 k.r.o. z wyłączeniem przedmiotów wchodzących w skład prowadzonego przez dłużnika przedsiębiorstwa (art. 41 § 3 k.r.o.). W doktrynie, już w fazie dyskusji nad projektem, powstała wątpliwość czy fakt, że małżonek prowadzi działalność gospodarczą za zgodą drugiego małżonka prowadzi od uznania, że współmałżonek przedsiębiorcy wyraża zgodę na zaciąganie zobowiązań³². Odpowiadając na tak postawione pytanie, należy odpowiedzieć że nie, gdyż takie rozwiązanie jak słusznie zauważyła A. Lutkiewicz-Rucińska wymagałoby

³¹ Szeroko omawia zagadnienie odpowiedzialności majątkiem wspólnym za zobowiązania jednego z małżonków w obecnym stanie prawnym E. Skowrońska-Bocian, teże Rozliczenia majątkowe małżonków w stosunkach wzajemnych i wobec osób trzecich, Warszawa 2000 s. 88 i n.

³² A. Lutkiewicz-Rucińska, Uwagi do projektu zmiany małżeńskiego prawa majątkowego, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, nr 1, s. 154; teże Odpowiedzialność majątkiem wspólnym za zobowiązania cywilnoprawne współmałżonka, Bydgoszcz – Gdańsk 2003 s. 281 i n.

wyraźnego przepisu ustawy.³³ Z pewnością małżonek prowadzący działalność gospodarczą odpowiada za zobowiązania wynikające z prowadzenia takiej działalności, swoim majątkiem osobistym, swoimi dochodami z działalności zarobkowej, przedmiotami majątkowymi wymienionymi w art. 33 pkt. 9 k.r.o. oraz przedmiotami majątkowymi wchodzącymi w skład przedsiębiorstwa.

Kończąc można wyrazić pogląd, że małżonkowie prowadzący działalność gospodarczą powinni pozostawać w ustroju rozdzielnosci majątkowej, ponieważ ta działalność wymaga dużej samodzielności i niesie za sobą ryzyko szerokiej odpowiedzialności majątkowej, której skutki złagodzić można skutecznie właśnie w ramach ustroju rozdzielnosci.³⁴ Takie ryzyko może stanowić istotne zagrożenie dla ekonomicznych podstaw bytu rodziny, a w konsekwencji prowadzić do wprowadzenia przez sąd przymusowej rozdzielnosci majątkowej.

LITERATURA

- Bieniek-Koronkiewicz E., Sieńczyło-Chlabicz J., *Obowiązki przedsiębiorcy podejmującego działalność gospodarczą*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2001, nr 1.
- Bierć A., *Osoba fizyczna jako przedsiębiorca*, „Studia Prawnicze” 1999 nr 4 s. 27.
- Dyoniak A., *Odpowiedzialność za długi przy prowadzeniu działalności gospodarczej*, „Rejent” 1995, nr 5.
- Dyoniak A., *Stosunki majątkowe między małżonkami w świetle aktów międzynarodowych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, nr 3.
- Dyoniak A., *Ustrój wspólności zysków a ustrój wspólności dorobku*, „Studia Prawnicze” 1990, nr 1.
- Gonera K., Radwański Z., *Sprawozdanie z działalności Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego za lata 1997 – 1999*, „Przegląd Legislacyjny” 2000, nr 2.
- Jedrejek G., *Przynależność przedsiębiorstwa rodzinnego do majątku spółki cywilnej lub majątków małżonków*, „Roczniki Nauk Prawnych” KUL 1999, t. IX, nr 1.
- Jedrejek G., *Separacja a prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonków – spółników spółek osobowych*, „Prawo Spółek” 2003.
- Jędrejek G., Pogonowski P., *Działalność gospodarcza małżonków*, Warszawa 2002.
- Jędrejek G., *Spółka cywilna między małżonkami*, Warszawa 2003.
- Jędrzejewska A., *Działalność gospodarcza a konieczność reformy zasad odpowiedzialności małżonków majątkiem wspólnym*, „Przegląd Sądowy” 1995 nr 4.
- Kasprzyk P., *Separacja prawna małżonków*, Lublin 2003.
- Katner W. J., *Problemy funkcjonowania spółki cywilnej w nowej rzeczywistości prawnej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2002, nr 11.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, pod red. K. Piaseckiego, Warszawa 2000.
- Lutkiewicz-Rucińska A., *Uwagi do projektu zmiany małżeńskiego prawa majątkowego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, nr 1,
- Policzkiewicz J., *Ustrój ustawowy z prawa małżeńskiego majątkowego*, „Przegląd Notarialny” 1947, t. II.
- Policzkiewicz Z., *Dopuszczalność spółki cywilnej między małżonkami*, (w) *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego* (Studia i rozprawy). Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zbigniewa Radwańskiego, Poznań 1990.
- Smyczyński T., *Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1999, nr 2.

³³ Tamże, s. 158.

³⁴ Tak też T. Sokołowski, *Uwagi do projektowanej regulacji stosunków majątkowych między małżonkami*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, nr 1, s. 145.

- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2003.
- Smyczyński T., *Reforma małżeńskiego prawa majątkowego*, „Monitor Prawniczy” 2004, nr 18.
- Sokołowski T., *Uwagi do projektowanej regulacji stosunków majątkowych między małżonkami*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, nr 1
- Staniszewska M., *Wynagrodzenie małżonka wspólnika spółki cywilnej a koszty, Doradca Podatnika*” 1999, nr 7.
- Torbus A., *Status prawny spółki cywilnej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2003, nr 1.
- Wasilkowski J., *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym*, Państwo i Prawo” 1950, nr 4.
- Zamojski Ł., *Działalność gospodarcza osób fizycznych – ewidencjonowanie czy rejestracja sądowa?*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 2003, nr 2.
- Zieliński A., *Składniki majątku wspólnego małżonków w reżimie wspólności ustawowej*, Nowe Prawo 1990, nr 10-12.

Wojciech Pocheć

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin

Prokura. Istotna instytucja dla przedsiębiorcy rejestrowego

Przedsiębiorcą, w rozumieniu art. 43¹ k.c.¹, jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ k.c., prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Ustawa prawo działalności gospodarczej² doprecyzowuje tę definicję podając, że jest to osoba fizyczna, osoba prawna oraz nie mająca osobowości prawnej spółka prawa handlowego, która zawodowo, we własnym imieniu podejmuje i wykonuje działalność gospodarczą.

Działalnością gospodarczą jest natomiast, w rozumieniu tejże ustawy, zarobkowa działalność wytwórcza handlowa, budowlana, usługowa oraz poszukiwanie, rozpoznawanie i eksploatacja zasobów naturalnych, wykonywana w sposób zorganizowany i ciągły. Przy prowadzeniu działalności gospodarczej przedsiębiorca posługuje się zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych (wyodrębnionym właśnie na potrzeby tej działalności), czyli przedsiębiorstwem. Jednak by podjąć działalność gospodarczą część przedsiębiorców musi najpierw uzyskać wpis do odpowiedniego rejestru, obowiązek, a także podmioty, które podlegają wpisowi do rejestru reguluje art. 36 ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym³.

Przedsiębiorca, podlegający obowiązkowi wpisu do KRS, prowadząc działalność gospodarczą nierzadko zarządza majątkiem, który jest w znacznej części rozproszony, np. przedsiębiorstwo oprócz zakładu głównego może posiadać kilkanaście zagranicznych oddziałów położonych w różnych państwach. Powoduje to sytuację, w której każdy oddział dokonuje wielu czynności prawnych, często do ważności tych czynności niezbędne jest złożenie oświadczenia woli przez przedsiębiorcę, a nie zawsze jest to możliwe. Właśnie dla takiego, ale nie tylko, przypadku powołano instytucję, która ułatwia i usprawnia obrót gospodarczy, tą instytucją jest prokura (w tej konkretnej sytuacji jest to prokura oddziałowa). Prokura jest szczególnym rodzajem pełnomocnictwa.

Przepis art. 95 § 1. k.c. stanowi, iż z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych albo wynikających z właściwości czynności prawnej, można dokonać czynności prawnej przez przedstawiciela, natomiast § 2 stanowi, że czynność prawna dokonana przez przedstawiciela w granicach umocowania pociąga za sobą skutki bezpośrednio dla reprezentowanego.

Naturą prawną przedstawicielstwa jest wedle założeń teorii reprezentacyjnej (Repräsentationstheorie), że w razie dokonania czynności prawnej przez przedstawiciela, ten ostatni składa własne oświadczenie woli, tyle że czyni to w imieniu i z bezpośrednimi skutkami dla

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 Kodeks cywilny (Dz. U. nr 16, poz. 93).

² Ustawa z dnia 19 listopada 1999 Prawo działalności gospodarczej (Dz. U. nr 101, poz. 1178).

³ Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 Krajowy Rejestr Sądowy (Dz. U. nr 17, poz. 209).

reprezentowanego (R. Ihering, J. Hupka). Przesłankę przypisania reprezentowanemu skutków zachowania się przedstawiciela stanowi więc istnienie umocowania (art. 95 § 2 k.c.)⁴. Umocowanie może się opierać na ustawie⁵ (przedstawicielstwo ustawowe) albo na oświadczeniu reprezentowanego (pełnomocnictwo) – art. 96 k.c.

Jako odmiana przedstawicielstwa ustawowego traktowane jest przysługujące, z mocy art. 866 k.c., każdemu wspólnikowi spółki cywilnej umocowanie do reprezentowania spółki.

Przedstawicielstwo zwykło się dzielić na czynne i bierne. Kryterium podziału stanowi charakter zachowania się, do którego umocowany jest przedstawiciel. Umocowanie przedstawiciela czynnego obejmuje bowiem dokonanie czynności prawnej, a więc w szczególności złożenie oświadczenia woli, natomiast umocowanie przedstawiciela biernego zawiera się jedynie w odbiorze oświadczenia woli.

Umocowanie przedstawicieli ustawowych wynika z odpowiednich ustaw i charakteryzuje się silną pozycją prawną wobec osoby reprezentowanej co wydaje się zrozumiałe, ze względu na wiek lub stan zdrowotny reprezentowanego.

Zgoła odmiennie natomiast przedstawia się ta sytuacja w przypadku pełnomocnictwa. Pełnomocnictwo wynika z oświadczenia woli reprezentowanego (mocodawcy). Nie można udzielić pełnomocnictwa do dokonywania wszelkich czynności prawnych, pełnomocnictwo takie stwarzałoby zbyt duże niebezpieczeństwo dla mocodawcy. Dlatego też na powstanie pełnomocnictwa, jego wygaśnięcie, jak i zakres ogromny wpływ wywiera oświadczenie woli mocodawcy.

Ze względu na zakres umocowania wyróżnia się trzy rodzaje pełnomocnictwa:

- 1) pełnomocnictwo ogólne,
- 2) pełnomocnictwo do czynności prawnych określonego rodzaju (pełnomocnictwo rodzajowe),
- 3) pełnomocnictwo do poszczególnych czynności prawnej (pełnomocnictwo szczególne).

Ad. 1) Pełnomocnictwo ogólne obejmuje zgodnie z art. 98 k.c. umocowanie do czynności zwykłego zarządu.

Ad. 2) Pełnomocnictwo do czynności prawnych określonego rodzaju (nazywane pełnomocnictwem rodzajowym) obejmuje umocowanie do dokonywania czynności prawnych mieszczących się w określonej grupie czynności prawnych.

Ad. 3) Pełnomocnictwo do poszczególnych czynności prawnej (nazywane pełnomocnictwem szczególnym), obejmuje umocowanie do ściśle określonej czynności.

Ad. 3a) Prokura – odmiana pełnomocnictwa szczególnego, wyróżniająca się tym, iż zakres umocowania prokurent wynika wprost z ustawy, po drugie zaś to, że jest bardzo szeroki (upodobniając się pod tym względem do przedstawicielstwa ustawowego) i to właśnie ta instytucja jest niezwykle ważna dla przedsiębiorcy rejestrowego.

Należy nadmienić, że prokura jako urządzenie związane z prawem handlowym powstała dość szybko po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Dekret o rejestrze handlowym z 1919 r. nie tylko przewidywał regulacje prokury, ale przede wszystkim precyzował zakres podmiotowy tej regulacji. Od początku regulacji prokury w prawie polskim ustawodawca zdecydowany był powiązać zakres podmiotowy prokury z zakresem podmiotowym rejestru handlowego. Takie ogólne założenia zrealizowano konsekwentnie także w kodeksie handlowym z 1934 r. Prokura była w myśl art. 61 k.h. formalnym nieograniczonym pełnomocnictwem handlowym do prowadzenia cudzego przedsiębiorstwa zarobkowego w imieniu i na rachunek tej osoby, bądź fizycznej, bądź prawnej, która prokurę ustanowiła oraz podpisywa-

⁴ E. Drozd, B. Kordasiewicz, M. Pazdan, Z. Radwański, A. Zieliński. System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne. Część ogólna. Warszawa 2002 s. 456-457.

⁵ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. nr 9, poz. 59). Przedstawicielami ustawowymi małoletniego są rodzice, sprawujący władzę rodzicielską (art. 98 k.r.o.) lub opiekun (art. 155 § 2 i n. k.r.o.), ubezwłasnowolnionego całkowicie – opiekun (art. 14 § 2 k.c.), ubezwłasnowolnionego częściowo – kurator (art. 16 § 2 k.c.).

nia firmy do której prokura się odnosi. Prokura zarówno pod rządami dekretu o rejestrze handlowym, jak i k.h. realizowała charakterystyczne funkcje norm prawa handlowego: zapewnienie koniecznej dynamiki stosunkom handlowym przy optymalnym zabezpieczeniu uzasadnionych interesów osób trzecich, wchodzących w stosunki prawne i faktyczne z kupcem rejestrowym. Uregulowanie prokury w k.h. jako szczególnego rodzaju pełnomocnictwa było dostosowane do potrzeb obrotu gospodarczego. Obowiązek ujawnienia prokury w rejestrze handlowym pozwalał osobom trzecim bez trudu zorientować się komu prokury udzielono, a prokurentowi ułatwiał wykazanie, że jest on legitymowanym do działania w imieniu i na rzecz oznaczonego kupca.

Kolejną ważną regulacją dotyczącą prokury był art. VI § 1 przepisów wprowadzających k.c., który uchylił przepisy k.h. oraz przepisy wprowadzające k.h. z wyjątkiem przepisów obu rozporządzeń dotyczących spółek, spółek z ograniczoną odpowiedzialnością i spółek akcyjnych, przy czym w stosunku do tych spółek pozostały również w mocy przepisy rozporządzeń o firmie, prokurze i rejestrze handlowym.

Z dniem 1 stycznia 2001 r. kodeks spółek handlowych uchylił utrzymane w mocy przez art. VI p. w. k.c. przepisy k.h., z wyjątkiem przepisów dotyczących firmy i prokury.

Prace nad „Projektem zmian kodeksu cywilnego w zakresie przedstawicielstwa (prokury) wraz z uzasadnieniem” (zwany dalej Projektem) podjęła Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego działająca pod przewodnictwem Z. Radwańskiego już w drugiej połowie 1999 r., a ostatecznym dziełem tej komisji był Projekt opracowany w styczniu 2000 r.

Propozycja ta zakładała przeniesienie regulacji prawnej instytucji prokury do kodeksu cywilnego, co należało uznać za zabieg legislacyjny zasługujący na pełną aprobatę, a to ze względu na jego zgodność z przyjętą koncepcją jedności prawa cywilnego. Należy jednak podkreślić, że projekt zmiany regulacji prawnej prokury był spóźniony przez fakt jego czasowego niezynchronizowania z wejściem w życie kodeksu spółek handlowych

Projekt Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego został zaakceptowany i dnia 14 lutego uchwalono ustawę, która stanowi nowe przepisy o prokurze oraz przenosi instytucje prokury z k.h. do k.c. Przepisy te znalazły się w dziale VI – przedstawicielstwo, art. od 109¹-109⁹ k.c. Z dniem 25 września 2003 r. weszły w życie nowe przepisy o prokurze.

Prokura jest pełnomocnictwem udzielonym przez przedsiębiorcę podlegającemu obowiązkowi wpisu do rejestru przedsiębiorców, które obejmuje umocowanie do czynności sądowych i pozasądowych, jakie są związane z prowadzeniem przedsiębiorstwa (art. 109¹ § 1 k.c.).

Zakres prokury według art. 109¹ § 1 k.c. jest określony w sposób bezwzględnie obowiązujący, nie może więc, ani wykraczać poza umocowanie do dokonania sądowych i pozasądowych czynności prawnych związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa, ani nie może być ograniczony. Udzielić prokury może jak wynika *expressis verbis* przedsiębiorca podlegający obowiązkowi wpisu do KRS⁶.

Wyłączona jest możliwość ograniczenia umocowania prokurenta ze skutkiem wobec osób trzecich, z wyjątkiem przepisów przewidzianych w ustawie (art. 109¹ § 2 k.c.).

Art. 109² § 1 k.c. zastrzega dla prokury zachowanie formy szczególnej (*ad solemnitatem*). Formę tę określa art. 73 § 1 k.c. i jest nią forma pisemna lub oświadczenie woli złożone w drodze elektronicznej, opatrzone bezpiecznym podpisem elektronicznym weryfikowanym przy pomocy ważnego kwalifikowanego certyfikatu, ponieważ według art. 78 § 2 k.c. takie oświadczenie woli jest równoznaczne z oświadczeniem woli złożonym w formie pisemnej. Nie zachowanie jednej z tych form skutkuje nieważnością czynności prawnej⁷.

⁶ L. Moskwa. Prokura w świetle projektowanych zmian. Prawo Spółek 2001 nr 9, s. 20.

⁷ S. Dmowski, S. Rudnicki. Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna. Warszawa 2003 s. 399.

Art. 109² § 2 k.c. stanowi natomiast, że prokurentem można ustanowić tylko osobę fizyczną mającą pełną zdolność do czynności prawnych⁸.

Bardzo szeroki zakres umocowania prokurenta wymaga od ustawodawcy określenia wyraźnych granic tego umocowania, ze względu na ryzyko, jakie z takim zakresem jest związane. Przepis art. 109³ k.c. wyłącza w ramach prokury udzielenie osobie będącej prokurentem pełnomocnictwa do czynności określonego rodzaju, obejmujących czynności w tym przepisie wymienione. Do dokonania tych czynności przekraczających zakres prokury prokurent musi mieć osobne pełnomocnictwo do poszczególnej postaci (art. 98 k.c.)⁹.

Prokura może być udzielona kilku osobą łącznie lub oddzielnie, takie zdanie zawiera art. 109⁴ § 1 k.c. Przepis ten stwarza przedsiębiorcy szerokie możliwości bowiem w razie ustanowienia prokury łącznej podmiotem prokury staje się zespół osób, natomiast dla ważności czynności prawnej konieczne jest współdziałanie dwóch lub więcej prokurentów łącznych. Wykluczone jest zatem ustanowienie prokury łącznej jednej osobie¹⁰. W razie braku zastrzeżenia łączności prokury, uważa się, że została ona udzielona oddzielnie. Prokura udzielona kilku osobą oddzielnie legitymuje każdego osobno do działania w granicach ustawowego umocowania.

Art. 109⁴ § 2 k.c. został natomiast wprowadzony ze względu na ochronę zaufania osób trzecich. Oświadczenie woli skierowane do któregośkolwiek z prokurentów łącznych jest każdorazowo skuteczne względem przedsiębiorcy, to samo odnosi się do doręczenia pisma.

Przepis art. 109⁵ k.c. wprowadza pojęcie prokury oddziałowej, czyli prokury ograniczonej do zakresu spraw wpisanych do rejestru oddziału przedsiębiorstwa. Wprowadzono ten rodzaj prokury ponieważ przemawiał za tym interes przedsiębiorcy. Daje ona przedsiębiorcy możliwość ustanowienia prokury osobie zorientowanej wyłącznie w sprawach konkretnego oddziału (działającego na wyodrębnionym terenie, posiadającego własną klientelę i własne specyficzne jedynie dla niego interesy).

Art. 109⁶ k.c. stanowi o tym, że prokura nie może być przeniesiona. Prokurent może jednak ustanowić pełnomocnika do poszczególnej czynności lub czynności pewnego rodzaju. Wyłącza ten przepis uprawnienie prokurenta do udzielenia prokury substytucyjnej i pełnomocnictwa ogólnego, chroniąc w ten sposób przedsiębiorcę przed nadużyciem udzielonej przez niego prokury.

Prokura może być odwołana w każdym momencie. W spółkach osobowych może odwołać prokurę każdy wspólnik mający prawo prowadzenia spraw spółki, natomiast w spółkach kapitałowych każdy członek zarządu¹¹. Prokura wygasa zawsze z chwilą wykreślenia przedsiębiorcy z rejestru przedsiębiorców, a także ogłoszenia upadłości, otwarcia likwidacji oraz przekształcenia przedsiębiorstwa. Prokura wygasa również wraz ze śmiercią prokurenta. Śmierć przedsiębiorcy ani utrata przez niego zdolności do czynności prawnych nie powoduje wygaśnięcia prokury (art. 109⁷ § 1-4 k.c.).

Udzielenie i wygaśnięcie prokury przedsiębiorca powinien zgłosić do rejestru przedsiębiorców. Zgłoszenie o udzieleniu prokury powinno określać jej rodzaj, a w przypadku prokury łącznej także sposób jej wykonywania. Rejestrem właściwym dla tego typu wpisów jest KRS (art. 109⁸ § 1-2 k.c.).

Przepis art. 109⁹ k.c. określa, w jaki sposób powinien podpisywać się prokurent. Prokurent składa własnoręczny podpis zgodnie ze znajdującym się w aktach rejestrowych wzo-

⁸ P. Bielski. Prokura jako instytucja prawa przedsiębiorców rejestrowych. Przegląd Prawa Handlowego 2001 nr 9 s. 47.

⁹ M. Pazdan. O rolach, w jakich może występować prokurent przy dokonywaniu czynności prawnych. Rejent 2003 nr 12, s. 14-15.

¹⁰ A. Buchenfeld. Prokura łączna nieprawidłowa. Wybrane zagadnienia. Palestra 2003 nr 5/6, s. 31-33.

¹¹ A. Wilkowska-Płóciennik, Firma i prokura w kodeksie cywilnym. Prokuratura i Prawo 2004 nr 3, s. 155-156.

rem podpisu, wraz z dopiskiem wskazującym na prokurę, chyba że z treści dokumentu wynika, że działa jako prokurent. Prokurent może jednak składać równoważne, do oświadczenia woli złożonego w formie pisemnej, oświadczenie woli opatrzone bezpiecznym podpisem elektronicznym weryfikowanym przy pomocy ważnego kwalifikowanego certyfikatu (art. 78 § 2 k.c.)¹².

Podsumowując, prokura jest niezwykle ważnym instrumentem w prowadzeniu przedsiębiorstwa przez przedsiębiorcę rejestrowego. To pełnomocnictwo ma bardzo szeroki zakres i wychodzi na przeciw potrzebom (zarówno prawnym, jak i gospodarczym) uczestników obrotu gospodarczego. Zaletą tak ukształtowanego przedstawicielstwa jest przede wszystkim ustawowe określenie zakresu umocowania prokurenta, co bezpośrednio skutkuje na zwiększenie bezpieczeństwa prawnego. W dzisiejszych warunkach gospodarczych prokura jest wręcz nieodzowna przy prowadzeniu przedsiębiorstwa i dobrze, że instytucja ta została uregulowana przez ustawodawcę, gdyż w wyraźny sposób przyczynia się do zapewnienia bezpieczeństwa, ułatwienia i usprawnienia obrotu gospodarczego.

LITERATURA

- Bielski P., *Prokura jako instytucja prawa przedsiębiorców rejestrowych*. Przegląd Prawa Handlowe-go 2001 nr 9. .
- Buchenfeld A. *Prokura łączna nieprawidłowa*. Wybrane zagadnienia. Palestra 2003 nr 5/6.
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*. Warszawa 2003.
- Drozd E., Kordasiewicz B., Pazdan M., Radwański Z., Zieliński A., *System Prawa Prywatnego*. Tom 2. Prawo cywilne. Część ogólna. Warszawa 2002.
- Moskwa L., *Prokura w świetle projektowanych zmian*. Prawo Spółek 2001 nr 9.
- Pazdan M., *O rolach, w jakich może występować prokurent przy dokonywaniu czynności prawnych*. Rejent 2003 nr 12.
- Siemiątkowski T., *Instytucja prokury w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego*. Przegląd Sądowy 2002 nr 5.
- Ustawa z dnia 19 listopada 1999 Prawo działalności gospodarczej (Dz. U. nr 101, poz. 1178).
- Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 Krajowy Rejestr Sądowy (Dz. U. nr 17, poz. 209).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 Kodeks cywilny (Dz. U. nr 16, poz. 93).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. nr 9, poz. 59).
- Wilkowska-Płóciennik A., *Firma i prokura w kodeksie cywilnym*. Prokuratura i Prawo 2004 nr 3.

¹² T. Siemiątkowski. Instytucja prokury w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego. Przegląd Sądowy 2002 nr 5, s. 114-115.

CZĘŚĆ III

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ W ROZWOJU UKŁADÓW PRZESTRZENNYCH ORAZ FIRM

Roman Fedan

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
Instytut Geografii
Akademia Pedagogiczna, Kraków

Rola przedsiębiorczości w aktywizacji ośrodków ponadlokalnych (na przykładzie Jarosławia)

Przedsiębiorczość w najszerszym ujęciu obejmuje trzy podstawowe elementy tj. pojęcie przedsiębiorcy, działania przedsiębiorcze oraz przedsiębiorstwo jako organizację przedsiębiorczą.

Pod pojęciem przedsiębiorcy kryją się ludzie rozpoczynający działalność gospodarczą nastawioną na zysk, a więc prowadzący interesy na własny rachunek i całkowicie odpowiedzialni za efekty swojej działalności. Osoby te wykorzystują zaistniałe warunki tj. szanse i okazje pojawiające się w ich otoczeniu. Starają się oni wprowadzić jak najwięcej zmian, podejmując działania innowacyjne i przetwarzają otaczającą ich rzeczywistość, niezależnie od posiadanych zasobów i środków. Według P. Druckera (1992) przedsiębiorca to człowiek, który nabywa środki produkcji i wykorzystuje je do wytwarzania wprowadzonych na rynek produktów. Uważa on przedsiębiorcę za człowieka poszukującego zmian i odpowiedzialnego za nie, a także wykorzystującego je jako swoją szansę.

W inicjowaniu procesów przedsiębiorczych wiodąca rola przypada ludziom o określonych predyspozycjach psychoosobowych. Z. Makiela i T. Rachwał (2002, 2005) uważają, że człowiek przedsiębiorczy potrafi kreować nowe potrzeby dla siebie i innych, a także zaspakajając je niezależnie od warunków otoczenia.

A zatem przedsiębiorczość to zespół określonych cech osobowych człowieka, które pozwalają mu aktywnie uczestniczyć w życiu społeczno-gospodarczym. Wyzwolona w określonym środowisku aktywność społeczna, wspomaga zagospodarowanie przestrzenne i aktywizuje dany obszar lub ośrodek osadniczy. To właśnie miejscowe siły endogeniczne przy wsparciu działań zewnętrznych przyspieszają rozwój społeczno-gospodarczy danego terenu.

Przedsiębiorczość uważana jest przez ekonomistów za jedną z podstawowych kategorii ekonomicznych takich jak praca, ziemia i kapitał. Jest ona naturalnym podłożem gospodarki rynkowej. Konkurencyjny charakter gospodarki rynkowej ze swojej natury zmusza do zachowań przedsiębiorczych (Penc 1999). Nadzieją i zarazem jedyną szansą gospodarki rynkowej w Polsce jest oparcie jej na przedsiębiorczości i przedsiębiorcy.

Lata dziewięćdziesiąte w literaturze przedmiotu nazywane są okresem eksplozji przedsiębiorczości, który charakteryzuje się przyrostem liczebności firm prywatnych i przechodzącym w okres samoregulacji rynkowej. W okresie tym słabe firmy lub firmy wadliwie zarządzane upadają i ulegają likwidacji albo zawieszają swoją działalność (Piasecki 1992). Ale równocześnie zamiast nich szybko pojawiają się nowe firmy, często o innym rodzaju działalności, powodując w rezultacie zmianę struktury branżowej firm.

Kolejna faza rozwoju przedsiębiorczości i faza restrukturyzacji, charakteryzuje się adaptacją do nowych warunków ekonomicznych oraz poszukiwaniem nowych najczęściej zewnętrznych źródeł finansowania. Jednakże zarówno rozwój ilościowy jak i dojrzewanie struktury branżowej, a także restrukturyzacja ekonomiczno–rynkowa nie byłyby możliwe bez polityki państwa wspierającej rozwój przedsiębiorczości i kształtującej warunki tego rozwoju (Piasecki 1992).

JAROSŁAW NA MAPIE GOSPODARCZEJ REGIONU

Rozwój gospodarczy i urbanizacyjny miasta ściśle związany był z bardzo dogodną lokalizacją na szlaku dróg komunikacyjnych oraz z fazą industrializacji jaka objęła kraj na przełomie lat 60-tych i 70-tych, jak również z procesem transformacji gospodarki zapoczątkowanym w latach 90-tych ubiegłego wieku.

Jarosław położony jest przy bardzo ważnym korytarzu transportowym, który tworzą międzynarodowa droga E40, a w krótkiej perspektywie czasu autostrada A4 oraz dwutorowa zelektryfikowana linia kolejowa Nr 30, łączącym Europę zachodnią wzdłuż pogórza Sudeców i Karpat z obszarami zachodniej Ukrainy i dalej w kierunku Odessy i Rumunii. Na trasie tego korytarza przy granicy polsko – ukraińskiej, kształtuje się międzynarodowy węzeł transportowy Medyka–Szeginie i Przemyśl–Mościska, który z przejściami granicznymi Krosienko–Smolnica i Korczowa–Krakowiec tworzy zespół przejść granicznych o charakterze funkcjonalno–przestrzennym, określanym w literaturze „terytorialnym węzłem komunikacyjnym” (Rościszewski 1997). Jest to zatem lokalizacja o wymiarze wybitnie tranzytowym, która stwarza dodatkowe możliwości wzrostu gospodarczego miasta, wynikające z jego przygranicznego położenia przy bardzo ważnym szlaku komunikacyjnym kraju, prowadzącym do przejścia granicznego w Korczowej na terenie administracyjnym powiatu jarosławskiego.

Stąd też infrastruktura transportowa o wymiarze transgranicznym wywiera znaczący wpływ na wzrost pozycji społeczno–gospodarczej miasta jako ośrodka subregionalnego. Wzrost ten kształtowany jest między innymi poprzez lokalizację, a następnie rozwój podmiotów gospodarczych o zasięgu regionalnym i ponadregionalnym.

Bardzo sprzyjającym okresem w rozwoju miasta Jarosławia, był proces przyspieszonej industrializacji kraju rozpoczęty pod koniec lat 60-tych ubiegłego wieku. W czasie trwania gospodarki centralnie sterowanej, zlokalizowano w mieście dwie nowe inwestycje przemysłu mineralnego i lekkiego, a to Hutę Szkła opakowaniowego i Zakłady Dziewiarskie „Jarlan”, należące do największych fabryk w tych branżach w Polsce. Jednocześnie do 1975 roku powiększono moce produkcyjne i zmodernizowano trzy przedsiębiorstwa przemysłu spożywczego tj. Zakłady Przemysłu Mięsnego, Zakłady Przemysłu Cukierniczego „San” i Zakłady Zbożowo–Młynarskie. W wyniku tych działań nastąpił bardzo szybki wzrost potencjału produkcyjnego w mieście, prezentującego nowoczesny profil produkcji, a zwłaszcza w branży dziewiarskiej i szklarskiej.

W 1975 roku w wiodących zakładach przemysłowych miasta zatrudnionych było około 10 tys. osób na 18,5 tys. pracujących ogółem.

Był to czas forsownej industrializacji miasta otoczonego obszarami rolniczymi, o rozproszonym osadnictwie wiejskim, a zwłaszcza we wschodniej i północnej części powiatu. W następstwie tego procesu zauważono określone zmiany, a to:

- gwałtowny wzrost miejsc pracy, a szczególnie produkcyjnych, w wyniku czego nastąpił przyspieszony proces przyuczania ludzi do wykonywania nowych zawodów,
- radykalne zmiany w profilach kształcenia młodzieży na poziomie szkół zasadniczych zawodowych i techników,
- szybki rozwój grupy chłopo–robotników w ogólnym zatrudnieniu, a zwłaszcza w zakładach produkcyjnych,

- przyspieszony rozwój budownictwa spółdzielczego zakładowego i komunalnego, który uruchomił proces urbanizacji miasta i spowodował wzrost usług w dziedzinie: handlu, ochrony zdrowia, oświaty i kultury,
- powiększanie się zjawiska dojazdów do pracy (w tym zakładowymi środkami lokomocji), co przyczyniło się do powołania miejskiej komunikacji samochodowej.

Tab. 1. Zatrudnienie w zakładach przemysłowych w Jarosławiu.

Nazwa zakładu	1975 r.	2003 r.
ZPDz. „Jarlan”	3442	1056
Huta Szkła	1586	646
ZPC „San”	1547	524
Zakłady Mięsne	1384	612
Zakłady Zbożowo – Młynarskie	956	-
Jarosławskie Przedsiębiorstwo Budowlane	783	356
Razem	9698	3194

Źródło: Dział kadr przedsiębiorstw.

Przytoczone wskaźniki dla 1975 roku są potwierdzeniem przyspieszonego procesu industrialnego miasta, który stał się głównym czynnikiem miastotwórczym, stymulującym jego rozwój gospodarczy, społeczny i oświatowo – kulturalny. Proces ten wykształcił chłonny subregionalny rynek pracy, który wytworzył silne powiązania z bliższym i dalszym jego zapleczem. Na spójny proces industrializacji i urbanizacji jako drogi rozwoju gospodarczego nie tylko miast ale także regionów, w literaturze przedmiotu zwraca uwagę wielu autorów.

Do końca lat 80-tych na miasto Jarosław przypadało około 60% ogółu potencjału produkcyjnego w byłym województwie przemyskim. Ten znaczący wzrost industrializacji miasta spowodował wzmoczenie napływu ludności oraz znaczące zmiany na lokalnym rynku pracy.

Istotnym wskaźnikiem tego procesu w obszarach wiejskich, był wzrost ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych, co z kolei wywarło wpływ na poprawę ich warunków życia, a zwłaszcza w osiedlach położonych w niedalekiej odległości od miasta i wzdłuż ważniejszych szlaków komunikacyjnych. Przejawem tego była wzmoczona modernizacja obiektów i rozwój budownictwa mieszkalnego oraz gospodarczego, a także doposażenie gospodarstw w sprzęt i maszyny rolnicze.

ZMIANY STRUKTURALNE W PRZEMYŚLE JAROSŁAWSKIM

Proces transformacji wpłynął na zmianę w rozmieszczeniu i dostępności do zasobów technologicznych, informacyjnych, kapitałowych i surowcowych oraz ustalił nową organizację zbytu, a także źródeł zaopatrzenia (Zioło 1999). Zakłady produkcyjne poddane zostały procesom restrukturyzacji, czyli zmianom w strukturze własnościowej, zatrudnieniu, finansowaniu i zarządzaniu.

Jarosław postrzegany jest w kraju jako miasto będące modelowym przykładem udanych przedsięwzięć prywatyzacyjnych. Sprywatyzowano tu droga kapitałową trzy duże przedsiębiorstwa, a to Zakłady Przemysłu Cukierniczego „San”, Hutę Szkła „Jarosław” i Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego.

ZPC „San” sprywatyzowano przy pełnym udziale kapitału zagranicznej firmy United Biscuits z Wielkiej Brytanii, a Hutę Szkła przy udziale renomowanej firmy Owen Illinois ze Stanów Zjednoczonych Ameryki. Natomiast w odniesieniu do Zakładów Mięsnych i ZPDz. „Jarlan”, Skarb Państwa przekazał akcje spółek do Narodowych Funduszy Inwestycyjnych.

W następstwie tego procesu sukcesywnie malało zatrudnienie w mieście i w 2003 roku osiągnęło pułap 32% w stosunku do poziomu z 1975 roku (tab. 1). A zatem nastąpił okres regresu w potencjale produkcyjnym miasta oraz postępujący wzrost stopy bezrobocia.

INICJATYWNOŚĆ WŁADZ SAMORZĄDOWYCH ORAZ MIESZKAŃCÓW

Dobry pomysł i wiara w sukces przedsięwzięcia oraz skuteczna strategia rozwoju, to warunki umożliwiające uzyskanie zamierzonego celu. W takich uwarunkowaniach wyzwołyły się inicjatywy wśród samorządu lokalnego i mieszkańców miasta zmierzające do aktywizacji życia społeczno – gospodarczego.

W 2003 roku uzyskano listy intencyjne Wolnej Strefy Ekonomicznej „Euro–Park Mielec” na uruchomienie produkcji foteli do samochodów osobowych firmy Fiat w zwolnionych halach produkcyjnych ZPDz. „Jarlan”. Wymienioną produkcję rozwija znana z wytwarzania akcesoriów do samochodów osobowych firma Lir Corporation Poland przy wstępnym zatrudnieniu 350 osób, a docelowo 750 osób. Dla potrzeb tej produkcji przeszkolono 120 osób w zawodach szwaczka i krajczy. Równocześnie w wolnych obiektach Zakładów Zbożowych PZZ organizowana jest kolejna firma branży olejarskiej, która zatrudni około 300 osób.

Ponadto prowadzone są negocjacje zmierzające do budowy w Jarosławiu pierwszej ekologicznej elektrowni w kraju na bazie miejscowych złóż gazu ziemnego o mocy 120 MW. To zadanie inwestycyjne ma sfinansować angielska firma Intern Generation, co przysporzy kolejną pulę nowych miejsc pracy.

Bardzo wymierna inicjatywą było zaangażowanie na rzecz utworzenia w mieście wyższej uczelni. Głównymi przesłankami na rzecz powołania placówki akademickiej w znaczącym ośrodku szkolnictwa średniego były:

- dobra lokalizacja miasta w stosunku do wschodnich i południowych obszarów województwa lubelskiego oraz wschodnich i południowych rejonów Podkarpacia,
- bardzo dobre położenie Jarosławia na szlakach komunikacji drogowej i kolejowej,
- praktyczna możliwość przejęcia obiektów po zlikwidowanej w centrum miasta jednostce wojskowej, jako niezbędnej bazy dydaktycznej dla przyszłej uczelni.

Efektorem wielorakich działań było rozpoczęcie kształcenia na poziomie wyższym w Jarosławiu z dniem 1 października 1998 roku (tab.2).

Tab. 2 Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Jarosławiu.

Rok	Specjalność kształcenia	Liczba studentów	Liczba nauczycieli akademickich
1998	- Gospodarka turystyczna i hotelarstwo - Ekonomika gospodarki żywnościowej - Rachunkowość i finanse przedsiębiorstw	685	37
2000	j. w.	4120	112
2003	dotatkowo: - Informatyka stosowana - Pielęgniarstwo	10350	286

Źródło: Dział Kadr PWSZ

Dane w tabeli potwierdzają bardzo dynamiczny rozwój analizowanej placówki akademickiej. Następnym funkcjonowaniem Uczelni w Jarosławiu jest:

- wzrost pozycji miasta w regionie (wzbogacenie dotychczasowego wizerunku),
- skrócenie drogi kształcenia i obniżenie jego kosztów dla części młodzieży, a zwłaszcza o niskich dochodach rodzinnych,

- wzmocnienie rynku pracy w mieście,
- poprawa kondycji finansowej Przedsiębiorstwa PKS,
- wzrost dochodów mieszkańców w tytułu wynajmu kwater, zwiększonych obrotów w punktach sprzedaży artykułów spożywczych, szkolnych itp.
- zagospodarowanie substancji lokalowej po byłej jednostce wojskowej i zakładach drzewnych (poprawa wystroju architektonicznego).

W 2003 roku miasto Jarosław z liczbą 42 tys. mieszkańców posiada wyższą uczelnię, w której kształci się powyżej 8 tys. studentów w systemie studiów stacjonarnych i 3 tys. w systemie zaocznym. Wspólnie z Hutą Szkła stanowi najważniejszy czynnik miastotwórczy decydujący o jego wzroście społeczno-gospodarczym i nobilitujący gród nad Sanem w przestrzennym zagospodarowaniu regionu podkarpackiego.

LITERATURA

- Drucker P. F., 1992. *Innowacja i przedsiębiorczość*. Praktyka i zasady. PWE. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002. *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania*. Wydawnictwo. Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005. *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik*. Wyd. IV, Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Penc J., 1999. *Innowacje i zmiany w firmie. Transformacje i sterowanie rozwojem firmy*. Agencja Wydawnicza PLACED. Warszawa.
- Piasecki B., 1992. *Polityka rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw w państwach centralnej i wschodniej Europy*. Międzynarodowy Kongres Małego Biznesu. Warszawa.
- Rościszewski M., 1997. *Polska granica wschodnia*. Geopolitical Studien. Wol. 1. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Warszawa.
- Zioło Z., 1999. *Transformacja struktur regionalnych Polski południowo-wschodniej w okresie zmian systemu gospodarowania*. Prace Komisji Nauk Ekonomicznych. PAN Oddział w Krakowie. Kraków.

Jan Szczepankiewicz

Krajowe Forum Przedsiębiorczości, Kraków

Szczególna rola polskiej przedsiębiorczości w okresie przeobrażeń cywilizacyjnych współczesnego świata

Cywilizacja na świecie zawsze rozwijała się wielotorowo i była silnie zróżnicowana. Tak było w starożytności, w wiekach średnich, w czasach burzliwego rozwoju techniki i wbrew pozorom postępującej unifikacji – tak jest współcześnie. Jeżeli tę wielotorowość mniej zauważamy, to tylko dlatego, że funkcjonujemy w obrębie naprawdę dużej, wciąż dominującej i szybko globalizującej się cywilizacji atlantyckiej.

Klasyk liberalizmu, Monteskiusz dawno już zauważył, że posługując się metodami historyczną i geograficzną można łatwo wytłumaczyć zróżnicowanie systemów wartości, panujących ustrojów i stopnia rozwoju poszczególnych obszarów Ziemi.

Mimo postępującej na obszarze funkcjonowania naszej cywilizacji degradacji tego, co było jej pierwotną podstawą, czyli dobrej, starej cywilizacji łańskiejskiej, my Polacy mamy wrażenie, że znajdujemy się oto wreszcie w centralnym nurcie światowego rozwoju. W towarzystwie narodów zamożnych, tworzących i konkurujących na linii Unia Europejska – USA. Nie przeszkadza nam nawet to, że Unia Europejska, do której wstąpiliśmy, nigdy nie zrealizuje założeń tzw. Strategii Lizbońskiej, stosując preferowane mechanizmy centralnego sterowania, redystrybucji i rozwijając dalej pasożytującą wszędzie biurokrację. Już dziś praktycznie się ona nie rozwija, a wiele państw członkowskich wykazuje tendencje charakterystyczne dla czasów tych schyłkowych cywilizacji, które przegrały, przechodząc do historii.

Cieszymy się jednak, że oto po okresie realnego socjalizmu możemy wreszcie być na wciąż bogatych i preferujących dość humanitarne metody europejskich salonach, jednocześnie zachowując bardzo dobre stosunki z państwem, szczególnie u nas dobrze postrzegającym – ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej.

I rzeczywiście, ten drugi element naszej orientacji jest szczególnie wartościowy, gdyż płynące zza Atlantyku nauki sprzyjają rozwojowi prawdziwej wolności gospodarczej i przedsiębiorczości. Ocena ta wynika z analizy polityki handlowej, polityki fiskalnej państwa, poziomu interwencji tegoż państwa w procesy gospodarcze, swobody przepływu kapitałów, sytuacji inwestorów w tym zagranicznych, finansów i bankowości, cen i płac oraz rozmiarów szarej strefy i obszarów czarnego rynku.

Także mentalne nastawienie Amerykanów, preferujące liberalne zasady funkcjonowania społeczeństwa, a więc indywidualizm, wolność osobistą, swobodę gospodarowania, życiową zaradność i inicjatywę oraz obywatelski stosunek do własnego państwa wydają się być szczególnie dla nas wartościowe w okresie ciągle jeszcze trwającej u nas transformacji systemowej.

Tu w Europie, dwa państwa, które forsowały i finansowały powstanie Unii Europejskiej w obecnym kształcie, a więc Francja i Niemcy pogrzyżyły swoje gospodarki, stosując nieefektywne, wręcz zabójcze dla swej przyszłości modele.

Według oceny analityków i ekonomistów Haritage Fundation państwem najmniej konkurencyjnym, a więc najbardziej nieprzyjaznym przedsiębiorczości jest właśnie Francja,

zaś Niemcy określane mianem „chorego człowieka Europy”, po długim okresie stagnacji zanotowały wreszcie na początku 2004 roku wzrost gospodarczy raptem 2 procentowy.

Mimo to obydwie te kraje są nadal oczywiście o wiele bogatsze od Polski, a ich produkt krajowy brutto jest nieporównywalnie większy. Zawdzięczają to minionemu okresowi zachowań gospodarczych bardzo przyzwoitych, a z gruntu odmiennych od obecnych.

Pierwsze miejsce pod względem realizacji wolności gospodarczej mają niezmiennie – USA, Hong Kong i Singapur, zaś z krajów europejskich najwyższe notowane są: Wielka Brytania i Irlandia. Światowe Forum Gospodarcze pozytywnie oceniło też systemy Finlandii i Estonii.

Prawdziwą lokomotywą postępu naszego świata są obecnie Stany Zjednoczone i to one z całą pewnością wygrają w ewentualnej konkurencji z socjalistyczną Unią Europejską, tym bardziej, jeżeli nie uda się doprowadzić do zmiany jej obecnego charakteru. Ale tak naprawdę ta konkurencja ma istotne, ale wtórne znaczenie w dłuższej perspektywie i prawdziwy cywilizacyjny przełom wydaje się być nieunikniony w wyniku rozwoju państw leżących od nas – na Wschód.

* * *

Zacznijmy od Federacji Rosyjskiej, która jest państwem tradycyjnie źle przez Polaków odbieranym z powodów historycznych i kulturowych, bardzo dla nas ważnym i dalej mało przyjaznym.

Przez ostatnie lata, mimo okresów tragicznych załamań, jak choćby to z roku 1998, zdołało ono faktycznie zneutralizować buforową dla nas Białoruś i rozbudować swe wpływy w strategicznie traktowanej, suwerennej Ukrainie. Rosja kusi też kraje unijne koncesjami gospodarczymi.

Istnieją w niej kolosalne obszary nędzy, groźnie rozpada się imperialna armia, rozbudowała się jedynie klasa bardzo bogatych. Faktem jest istotne jej uzależnienie od światowych cen ropy i gazu. Obserwowaliśmy w Rosji, właściwie przez całą dekadę lat 90-tych, ogromną zapaść ekonomiczną, społeczną i polityczną. Mimo to obecnie Rosja dźwiga swoją gospodarkę i odnotowuje w ostatnich 5 latach, przeciętny wzrost gospodarczy rzędu 6 %. W 2003 roku wynosił on 7,3 %, a w pierwszym półroczu 2004 r. – 8,4 %.

Jednocześnie w 2003 roku jej zadłużenie spadło z 93 do 28% PKB, a rezerwy walutowe wzrosły z 8 do 80 mld. dolarów. Po raz pierwszy od rewolucji 1917 r. kraj ten zdołał wyeksportować zboże. Dzieje się to przy potężnym wpływie polityki na sferę gospodarki, faktycznym panowaniu monopolu, przy rzeczywistych rozmiarach gospodarki rosyjskiej porównywalnej z wielkością gospodarki malutkiej Holandii. Tak m.in. zadziałało wprowadzenie rynkowych zasad i 13 procentowego podatku liniowego.

Należy zauważyć, że licząc na demokratyczne przemiany w tym kraju, USA wspompały w gospodarkę rosyjską w przeciągu 7 lat 20 mld. dolarów, forsując w instytucjach międzynarodowych korzystne dla niej rozwiązania. Mimo to, wierna swej niechlubnej, imperialnej tradycji Rosja nadal dozbiera kraje im wrogię, ani myśli przestrzegać elementarnych praw człowieka i utrzymuje bardzo niebezpieczny, jeden z dwóch największych na świecie arsenał nuklearny. Jej władze nie zamierzają też rozliczyć swej historycznej, zbrodniczej spuścizny, hasło jawności pozostało jedynie postulatem historycznym, zaś nieudolność aparatu państwowego zawsze skutkuje tradycyjnymi dla cywilizacji Wschodu ofiarami pogardzanego tam ludzkiego życia.

Mimo wyrazów zadowolenia płynących z oficjalnych przemówień naszego Prezydenta i Premierów trudno uznać postępy strony rosyjskiej, w takim układzie za zadawalające i bezpieczne z naszego punktu widzenia.

Pomimo tych ciągłych perturbacji Bank Inwestycyjny Goldman Sachs przewiduje, że za 40 lat gospodarka rosyjska będzie i tak największą gospodarką Europy, a w roku 2050 przerośnie łączny potencjał gospodarczy włoski i niemiecki. Z uznaniem wypowiadają się o postępach Rosji zachodni analitycy choćby z Deutsche Bank, czy Reiffeisen Central Bank z Wiednia.

Dla nas ten kraj, ze swym potencjalnie atrakcyjnym rynkiem pozostaje niebezpiecznym i nieprzewidywalnym partnerem.

* * *

Dalej na wschód leżą Chiny. Państwo Środka ma obecnie imponujący wzrost gospodarczy i wynosi on w ostatnich latach blisko 10 %. Jeżeli jego tempo zostanie utrzymane, to za 15 lat państwo to stanie się największym producentem na świecie. Efekty te osiągnięto przy zachowaniu ideologicznej podstawy sprawowania władzy przy jednoczesnym, ograniczonym, lecz bardzo zdecydowanym wprowadzeniu zasad wolnego rynku.

Pamiętając o tym, że w niedawnej przeszłości funkcjonujący tam nadal system komunistyczny pochłonął życie 200 mln. więźniów politycznych, a tylko wg oficjalnych danych wykonuje się tam ponad 1800 wyroków śmierci rocznie, co stanowi 63% egzekucji na całym świecie, musimy mieć na względzie, że chętnie współpracujący z obecnymi władzami Chin ludzie z wolnego dziś świata, po osiągnięciu przez ten kraj szczytu potęgi gospodarczej nie będą już mogli o żadne prawa człowieka się upominać. Mało tego, już dziś państwo to dysponuje m.in. 20 % czołgów całego świata i samolotami w ilości ponad 6000 szt. Może też powołać pod broń 185 mln. rezerwistów.

Plac Niebiańskiego Spokoju stał się kolejnym symbolem zarówno komunistycznego barbarzyństwa, jak i nieskuteczności mechanizmów światowej demokracji – w obliczu bezwzględnego funkcjonowania totalitarnych systemów, a także możliwego do osiągnięcia dużego, a niebezpiecznego w dalszej perspektywie zysku. Dziś Chiny wydają się być jednym wielkim więzieniem, którym zawiaduje wyrachowany, cyniczny, kulturowo nam obcy aparat. Świat zarabia i woli jednak tego nie zauważać.

Od 2003 r Chiny są członkiem WTO. Czy międzynarodowe kontakty i wzrost zamożności niektórych warstw wpłyną na zmianę systemu i sposobu sprawowania władzy? Dziś, podobnie jak w przypadku Rosji czy krajów Bliskiego Wschodu, wydaje się to być prawie niemożliwe.

Bliski Wschód mimo olbrzymich zysków osiąganych ze sprzedaży ropy naftowej, stanowi dziś dla naszej cywilizacji bardziej zagrożenie i wyzwanie niż obszar inwestycji czy nadziei. Niezwykle pilną sprawą jest to, by politycy skutecznie nie tyle wprowadzili tam system demokratyczny, co zlikwidowali źródła szkodliwego, żerującego na zacofaniu cywilizacyjnym tego regionu terroryzmu. Pożywką jego są nierozwiązane, podobnie jak w przypadku Czeczenii, problemy polityczne, zapóźnienia cywilizacyjne i ekstremizm religijny. Jako fakt pozytywny należy jednak odnotować duże postępy gospodarcze Turcji, jej przynależność do NATO oraz dążenie do wejścia w europejskie struktury Unii. A leży ona przecież aż w 98% – w Azji.

* * *

Jak na tym tle rysuje się Polska gospodarka, polska przedsiębiorczość, polskie szanse na sukces w przyszłości?

Otóż z całą pewnością polska gospodarka jest oceniana jako mało konkurencyjna. Na 102 klasyfikowane kraje wg oceny Światowego Forum Gospodarczego, plasowała się ona w 2003 roku na 45 miejscu. Awans z 50 pozycji był efektem ostatnich, pozytywnych zmian. M. in. nasz kraj notuje 5-6% wzrost gospodarczy, podnosi się wydajność pracy, rosną płace realne, a od grudnia 2002 r. zwiększają się też zamówienia w sektorze publicznym.

Mimo pozytywnego trendu ostatnich dwóch lat należy powiedzieć, że nasz potencjał jest niewykorzystany głównie z powodu utrudnień w funkcjonowaniu rodzimych przedsiębiorstw. Podatki są wysokie, a sam system podatkowy jest skomplikowany i represyjny. Wysokie są koszty pracy, drogie przymusowe ubezpieczenia, panoszy się korupcja.

Polska ma najniższy wskaźnik zatrudnienia w UE i w lipcu 2004 r. w polskich urzędach pracy było zarejestrowanych aż 3 mln. 42 tys. bezrobotnych, a tylko 51,2 Polaków wykazuje stałe, legalne dochody z tytułu zatrudnienia. W tej sytuacji kolejny pomysł rządu, by ratować budżet podwyższając składki na ZUS, przy uldze 50% dla przedsiębiorców po raz pierwszy od 60-ciu miesięcy zakładających firmy, nie spowoduje wzrostu przedsiębior-

czości i może tylko wywołać efekt tzw. "martwych urodzin", czyli sztucznego tworzenia zamykanych później firm. Także pomysł na karanie tych o najwyższych dochodach – 200% składką jest nie do przyjęcia. Głośno protestują więc organizacje przedsiębiorców, nie chcąc, by znowu zakorzeniony w Polakach instynkt przetrwania prowadził do patologii zatrudnienia, omijania prawa czy choćby rozwoju szarej strefy.

Reasumując, należy stwierdzić, że Polska, leżąc niezmiennie w Europie, od wieków stanowiąc tej Europy przedmurze, będąc dziś częścią określonych struktur ma do spełnienia niezwykle ważną misję. Ponieważ, jak widzimy, rywalizacja między państwami odbywa się dziś głównie na płaszczyźnie gospodarczej – nie musimy tego robić bezinteresownie. Wręcz przeciwnie, zachowując się egoistycznie, a przy tym racjonalnie możemy tylko zyskać na potwierdzeniu twardego stanowiska wobec socjalistycznych, szkodliwych gospodarczo i społecznie tendencji, które obecną Europę i jej Unię sprowadziły z drogi rozwoju i zdrowej chrześcijańskiej tradycji. Opierając się na tym, co u nas się wielokrotnie sprawdziło, a więc na pielęgnowanych więzach rodzinnych, upartym patriotyzmie i wykazywanej podczas wielu historycznych zawieruch odporności i pomysłowości, możemy wpłynąć na zachowania wewnętrzne i zewnętrzne słabnącej Europy. Polacy po roku 1989 wykazali naprawdę imponującą przedsiębiorczość i gdyby polityka władz, zwłaszcza wobec małego i średniego biznesu, była bardziej przychylna, gdyby obniżono i uproszczono podatki, wprowadzając choćby kilkunastoprocentowy podatek liniowy, odciążono budżet, redukując pasożytującą na nim biurokrację, w zupełnie inny sposób moglibyśmy wchodzić do UE. Przed nami następne wyzwania. Bazując na zachowanej części suwerenności i nabytych uprawnieniach w ramach funkcjonowania w organach unijnych, Polska forsując wolnościowe podejście do gospodarki w ogóle, zabiegając o wprowadzenie podatku liniowego, obniżając koszty pracy może wskazywać na sprawdzone mechanizmy, które zawsze i wszędzie prowadzą do wzrostu i rozwoju. Uznając naszą misję przyczynimy się do uczynienia z obecnie bezradnej, wiecznie protestującej Europy – nie konkurenta, a liczącego się partnera dla stosunkowo liberalnych, utrzymujących główny ciężar naszej obrony, atlantyckiej cywilizacji – Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Jeżeli nawet komuś nie podobają się metody przez nie stosowane, to musi przyznać, że dzisiaj są one jedyną siłą mogącą przeciwstawić się okrutnym wyzwaniom takim jak: głód, terroryzm czy totalitaryzm.

Nie znaczy to jednak, że z krajami Wschodu takimi jak Rosja, Chiny czy kraje arabskie nie możemy utrzymywać poprawnych stosunków, jak inni zarabiać, wykazując przy tym tradycyjną polską pomysłowość i znajomość tamtejszych realiów. Przyjazna polityka państwa z pewnością znowu obudzi inwencję, skłonność do ryzyka i życiowej niezależności. Sprowadzi też i obcy kapitał. Pojawią się nowe miejsca pracy. Polacy znajdą zatrudnienie u siebie, gdy nasze produkty będą wreszcie tańsze, bardziej konkurencyjne.

Ważną rolę odegra też edukacja. Wielu ludzi dających i biorących pracę ma szczerą chęć i energię, lecz w sytuacjach trudnych, kryzysowych lub bardziej skomplikowanych nie dają sobie oni sobie po prostu rady. Konieczna jest wiedza z dziedziny zarządzania, organizacji pracy, marketingu czy podstawowa znajomość obowiązujących przepisów prawa, co pozwoli skutecznie usuwać problemy i zniwelować niekorzystną różnicę sił w warunkach ostrej konkurencji. Niezależnie od stopnia akceptacji unijnej rzeczywistości, doraźnie musimy nauczyć się w niej sprawnie poruszać, wykorzystywać środki z jej budżetu, dawać odpór brutalnym naciskom jakie pojawiają się w przypadku, gdy jakiś element naszego systemu np. wysokość podatków czyni nasze wyroby dla Niemców czy Francuzów zbyt konkurencyjnymi, nie likwidować istniejącego potencjału rolnictwa. Należy przy tym pamiętać, że każda unia, federacja czy liga realizuje zwykle w sposób mniej lub bardziej zawołowany interesy najsilniejszych jej członków i wyjątków od tej reguły nie ma.

Tak więc możemy stwierdzić, że polska przedsiębiorczość w przewidywanym okresie zmian cywilizacyjnych na świecie, ma do odegrania szczególną rolę zarówno wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym. Nasze położenie pomiędzy Wschodem a Zachodem, dziś może dać nam do ręki niezwykle atuty i możliwości, stać się przyczyną dostatku pol-

skich rodzin. Możemy wręcz ozdrowieńczo wpłynąć na systemy tracące swe historyczne i gospodarcze znaczenie Europy, przyczynić się do zaistnienia prawidłowych relacji z jej głównym sojusznikiem, tj. ze Stanami Zjednoczonymi. Musimy w miarę możliwości wzmocnić ten właśnie układ przed nieuniknioną ekonomiczną konfrontacją z – dysponującą nie zawsze przecież akceptowanymi przez nas wartościami – cywilizacją Wschodu.

Do tego jednak musimy w Polsce stworzyć wydolny system polityczno-gospodarczy, być silni naszą polską przedsiębiorczością oraz, współpracując z innymi, dbać o polską rację stanu.

Jerzy Janczewski

Zespół Szkół im. St. Staszica, Gąbin

Kryteria i miary przedsiębiorczości w małej firmie

Problem pomiaru przedsiębiorczości jest niezwykle złożony i trudny do wykonania gdyż brakuje jednoznacznej definicji *przedsiębiorczości* i wynikających z niej jednoznacznych kryteriów i miar. W to, że istnieje przedsiębiorczość nikt nie wątpi, termin dla wielu ludzi jest zrozumiały, ale różnie pojmowany. Zwykle przez pryzmat zainteresowań i uprawianej profesji. Od dwustu lat powstają różne definicje *przedsiębiorczości*, czasami sobie przeciwstawne, co niekiedy wprowadza zamęt intelektualny, zwłaszcza gdy chodzi o funkcjonowanie i rozwój organizacji. Można też postawić pytanie, czy przez przedsiębiorczość należy rozumieć „wszystko”¹?

Skoro próby konceptualizacji nie przynoszą oczekiwanych rezultatów i nadal przedsiębiorczość jest terminem szeroko interpretowanym to jej miary należy konstruować indywidualnie dla każdej dziedziny aktywności ludzkiej uwzględniając jej specyfikę.

Artykuł jest próbą wykorzystania różnych kryteriów mogących służyć w konstruowaniu miar przedsiębiorczości. Przeprowadzona analiza miar przedsiębiorczości może w przyszłości pomóc w wyborze tych najważniejszych. Szczególnie interesują mnie takie miary, które umożliwią określenie potencjału przedsiębiorczości w firmie usługowej z sektora napraw i obsługi samochodów.

Etymologiczne wyjaśnienie pochodzenia wyrazu przedsiębiorczość sugeruje, że jego źródłem są wyrazy przedsiębiorstwo i przedsiębiorca. Takie rozumowanie potwierdza fakt, że w gospodarce przedsiębiorczość najczęściej utożsamiana jest z małą firmą i działaniami jej właściciela lub menedżera i pracowników. Małą firmę tworzą ludzie i jest ona żywym organizmem, którego cechy bezpośrednio wpływają na przedsiębiorczość. Poznać i zrozumieć działania tych ludzi, to tak jakby dotrzeć do źródeł przedsiębiorczości. Jednak i takie uproszczenie nie umożliwia jej konceptualizacji i przyjęcia jednoznacznej definicji.

Obecnie na użytek badających przyjmowane są cztery ujęcia definicji (Kraśnicka 2002, Piasecki 2001, Targalski 2002, Targalski 2003) przedsiębiorczości:

- znaczeniu podstawowym, tzw. fundamentalne lub klasyczne, odwołujące się do ekonomicznych funkcji działań przedsiębiorcy w gospodarce,
- opierające się na gruncie psychologii, które koncentrują się na cechach osobowych i charakterystyce personalnej przedsiębiorcy,
- traktujące przedsiębiorczość jako rodzaj menedżerskiego zachowania (podejścia) i przestrzegające ją jako specyficzny sposób zarządzania,
- uwzględniające rozumiane w szerokim znaczeniu tzw. czynniki „społeczno-kulturowe”.

Z wielorakich ujęć definicji przedsiębiorczości wynikają różne determinanty uzyskiwania korzyści przez małe przedsiębiorstwo (tabela 1), co w konsekwencji prowadzi do identyfikacji kryteriów oceny przedsiębiorczości i ich miar.

¹ Mam tutaj na myśli wszystkie działania poprzedzane przymiotnikiem przedsiębiorcze, także i te, które fałszują istotę przedsiębiorczości.

Tab. 1. Determinanty uzyskiwania korzyści przez małe przedsiębiorstwa wynikające z różnych ujęć przedsiębiorczości.

Koncepcje przedsiębiorczości	Czynniki determinujące korzystne wyniki dla małego przedsiębiorstwa
1. Koncepcje klasyczne (fundamentalne)	Ocena szans uruchomienia i rozwoju przedsięwzięcia, ocena szans na zebranie wymiernych efektów z przedsiębiorczych działań, oszacowanie stopnia towarzyszącego tym działaniom ryzyka i niepewności, kapitał do realizacji celu, stałe inwestowanie, innowacje.
2. Koncepcje opierające się na gruncie psychologii	Kreatywność, inicjatywa, innowacyjność, elastyczność, wyobraźnia, niezależność, potrzeba osiągnięć i motywacja, przywództwo, gotowość do podejmowania umiarkowanego ryzyka, silna zdolność do przekonywania, samoocena i samokontrola, umiejętność komunikowania się, zdolność rozwiązywania problemów, prowadzenia negocjacji i podejmowania decyzji.
3. Koncepcje opierające się na gruncie nauk o zarządzaniu	Strategiczna orientacja, wiedza, gromadzenie i wykorzystywanie informacji, podejmowanie decyzji, angażowanie się w okazję i wykorzystywanie pojawiających się szans, efektywne wykorzystanie środków, pełna kontrola nad posiadanymi zasobami, bezpośredni kontakt z pracownikami i obiektami otoczenia, ekwiwalentny system wynagradzania za pracę, pobudzanie kreatywności, kształtowanie kultury przedsiębiorczości, uwzględnianie aspektów proekologicznych, tworzenie elastycznej struktury organizacyjnej, usprawnienia techniczne i proceduralne, dbanie o jakość.
4. Koncepcje wynikające z „uwarunkowań społecznych i kulturowych”	Wytworzone i przekazywane systemy wartości, tradycje rodzinne i regionalne, przekonania, wzorce zachowań, sposób myślenia i poznania świata, uczciwość, pracowitość, rzetelność, poczucie obowiązku zawodowego, dotrzymywanie umów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu definicji przedsiębiorczości w: Bielecki, 1999; Bratnicki, 2001; Drucker, 2002; Kwiatkowski, 2002; Kraśnicka, 2002; Luczak, 2003; Piasecki, 2001; Strużycki, 2002; Targalski, 2002; Targalski, 2003.

Z przyjętych kryteriów oceny przedsiębiorczości wynikają dogodne do interpretacji miary zarówno ilościowe i jakościowe, które przedstawiłem w tabeli 2.

Kryterium rynku jako oceny przedsiębiorczości w małej firmie określa jej udział w rynku (najczęściej lokalnym). Istotne z punktu przedsiębiorczości jest to czy udział ten jest rosnący, stały lub malejący, ważna jest także ekspansja na inne rynki i lata działalności. Mała firma zaliczona jest do przedsiębiorczej, gdy jest elastyczna, tzn. zdolna do wyszukania na rynku i szybkiego zajęcia nowej niszy, zwłaszcza gdy w obrębie jej dotychczasowej działalności pojawi się silna konkurencja.

Kryterium produktu dla małej firmy jest to czy oferowany produkt jest dostępny i różni się od oferty konkurencji w tym także i ceną (np. promocyjną). W oczach klientów małych firm usługowych, zwłaszcza motoryzacyjnych (będących w obszarze zainteresowań autora), rośnie znaczenie produktu kompleksowego w rozumieniu nie tylko obsługi lub naprawy samochodu ale również zaopatrzenia w części i akcesoria.

Ważna jest także znajomość realizacji przyjętego planu sprzedaży i jej dynamiki, choć dla wielu małych firm ilościowe określenie tego kryterium jest obciążone znacznym błędem. Małe firmy niechętnie udzielają informacji o swojej sprzedaży a wiele z nich plany sprzedaży opiera wyłącznie na intuicyjnym szacunku². Podobne trudności powstają w przy-

² W Polsce jedna trzecia małych przedsiębiorców planuje zaledwie na pół roku naprzód a pozostałe dwie trzecie jeszcze krócej lub wcale. Z wypowiedzi Michała Olszewskiego z Polskiej Konfederacji

padku potrzeby ilościowego wyznaczenia w małej firmie kosztów marketingu lub ich udziału w kosztach własnych.

Tab. 2. Kryteria oceny przedsiębiorczości w małej firmie i ich miary.

Ujęcie przedsiębiorczości	Kryteria oceny przedsiębiorczości	Miary kryteriów przedsiębiorczości
Podstawowe	Rynek	udział w rynku, ekspansja na inne rynki, elastyczność w zajmowaniu nowych nisz, czas działalności
	Produkt	produkt znacznie różniący się od konkurencji, dostępna oferta, konkurencyjna cena, promocje sprzedaży, udział kosztów marketingu w kosztach własnych, realizacja planu sprzedaży, dynamika sprzedaży
	Kapitał	wyposażenie w maszyny i narzędzia, pozyskanie środków, wykorzystanie funduszy np. unijnych, kwalifikacje przedsiębiorcy (menedżera), pracowników
	Innowacje	nowe produkty, wprowadzanie nowych technologii, procedury, patenty, wzory użytkowe, usprawnienia
	Inwestycje	skala środków na inwestycje
	Zatrudnienie	dynamika zatrudnienia
Psychologiczne	Typy przedsiębiorców	administrator, racjonalizator, menedżer nastawiony na wzrost firmy, innowator
W oparciu o nauki o zarządzaniu	Jakość	system jakości, certyfikaty, autoryzacje, specjalizacja
	Wizerunek firmy	wygląd zewnętrzny i wewnętrzny firmy, rekomendacje od ważnych klientów i reputacja w otoczeniu
	Współpraca z innymi firmami	przynależność do izby, cechu, sieci, zrzeszanie się (przynależność do organizacji przedsiębiorców, układów integracji terytorialnych, tworzenie wspólnych przedsiębiorstw)
	Zdobywanie wiedzy	częstotliwość dokształcania się, formy dokształcania, nakłady na szkolenie i doskonalenie zawodowe
	Wykorzystanie możliwości komputera	typowe programy finansowo-księgowo, administrowanie i ewidencjonowanie, własna strona internetowa, współpraca z dostawcami i klientami, zdobywanie informacji
	Ochrona środowiska naturalnego	działania proekologiczne, m.in. zagospodarowanie odpadów
„Kulturowe i społeczne”	Tradycje rodzinne	przejęcie (kontynuacja) działalności, podobnie jak rodzina
	Praca na rzecz środowiska	tworzenie nowych miejsc pracy, współpraca i wspieranie lokalnych organizacji.

Źródło: opracowanie własne z inspiracji: Bojewska B., Przedsiębiorczość w zarządzaniu i rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, w: Strużycki M., red. naukowy, Zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem. Uwarunkowania europejskie, Difin, Warszawa 2002, s. 129; Kraśnicka T., 2002.

Dla oceny przedsiębiorczości małej firmy istotnym kryterium jest jej kapitał, zarówno materialny, jak i niematerialny. Firma przedsiębiorcza dba o właściwe wyposażenie zapewniające odpowiednią realizację zamówień, zaś środki do realizacji tych działań może pozyskiwać wykorzystując różnorakie fundusze. Podstawę tzw. kapitału niematerialnego stanowią zatrudnieni pracownicy, którzy powinni legitymować się profesjonalnymi kwalifikacja-

mi choć ich kwalifikacje nie muszą to być równoważne kwalifikacjom pracowników zatrudnionym w dziedzinach zaawansowanej technologii.

Ważnym kryterium oceny przedsiębiorczości są innowacje, realizuje się je poprzez wprowadzanie produktów opartych o nowe technologie lub unikatowe procedury, patenty, wzory użytkowe itp. W małych firmach, zwłaszcza usługowych, przeważają tzw. innowacje „miękkie” świadczące o specyficznych procedurach³ i cechach obsługi, które są szczególnie cenione przez klientów. Tutaj przedsiębiorczość polegać powinna na rozeznawaniu tych specyficznych cech, systematycznych działaniach utrzymujących i pogłębiających takie cechy oraz wprowadzaniu właściwych procedur.

Bezdiskusyjnym kryterium zaliczającym małą firmę do przedsiębiorczych są inwestycje, które na świecie w większości finansowane są z kredytu bankowego. W Polsce wiele małych firm inwestycje finansuje ze środków własnych, rodziny lub znajomych, rzadziej z innych źródeł. Zatem skala środków przeznaczanych przez małą firmę na inwestycje jest niewielka. Dla oceny przedsiębiorczości ważne jest to czy mała firma w ogóle przeznaczająca część swoich zysków na inwestycje zapewniające jej przyszły rozwój. Przeciwnieństwem są takie małe firmy, które swoje zyski w całości przeznaczają na konsumpcję lub ich nie posiadają.

Na przedsiębiorczość małej firmy wskazuje także ruch zatrudnienia, rosnące, stałe lub malejące zatrudnienie może odpowiednio informować o rozwoju firmy. Choć nie w każdym przypadku taki miernik się sprawdza.

Miary kryteriów wynikające z psychologicznego ujęcia przedsiębiorczości wyszczególniają charakterystyczne profile psychologiczno-osobowe małych przedsiębiorców i ich cechy psychospołeczne. W literaturze opisano wiele takich typów. W niniejszym rozważaniu posłużono się badaniami T. Kraśnickiej (2002, s. 181-182) która nawiązując do podziału zaproponowanego przez H. Leibensteina wyróżniła następujące typy przedsiębiorców indywidualnych:

- „administrator” – dąży do utrzymania istniejącego status quo (wielkości firmy, profilu produkcji itp.), nie widzi potrzeby zasadniczych zmian, niezbędne zmiany wprowadza metodą „małych kroczków”, korzysta z własnych zasobów, zwłaszcza finansowych, przedsiębiorca administrator wyłącznie polega na sobie,
- „racjonalizator” – dąży do stałego ulepszania tego co stworzył, unowocześnia produkt/usługę, organizację pracy, technologię, ostrożnie stopniowo dąży do rozwoju firmy,
- „menedżer nastawiony na wzrost firmy” – jest ukierunkowany na penetrację otoczenia pod kątem głównie zwiększenia sprzedaży, poszukiwania okazji sprzedaży, służy temu celowi rozpoznanie rynku, obserwacja konkurencji, nie jest nastawiony na istotne zmiany (wprowadza zmiany o charakterze „kosmetycznym”), zmiany mogą dotyczyć wzrostu wielkości produkcji np. poprzez zatrudnienie nowego pracownika,
- „innowator” – jest nastawiony na penetrację pod kątem wykorzystania okazji do zrobienia dobrego interesu rozumianego szerzej aniżeli wzrost sprzedaży tego samego produktu dąży do wprowadzenia zmian o charakterze innowacji i jest przekonany o ich potrzebie, choć wiąże się one z ryzykiem.

Ważnym kryterium oceny przedsiębiorczości małej firmy jest jakość jej produktu i waga jaką mała firma przykładła do tego zagadnienia. Miarą tutaj jest fakt posiadania lub wdrażania przez małą firmę systemu jakości opartego o odpowiednie normy, certyfikaty⁴ lub

³ Przykładem może służyć procedura wymiany i naprawy szyb w firmie Andrzeja Łąpiesia pozwalająca odzyskać do ponownego użycia uszczelkę i ramkę, więcej w: Abramowicz M., *Solidnie i oszczędnie*, Rynek Motoryzacyjny nr 3 (52) 2002, s. 41.

⁴ Niezależne serwisy samochodowe, których nie stać na wdrożenie norm ISO mają możliwość ubiegania się między innymi o certyfikat Przemysłowego Instytutu Motoryzacji. W: *Certyfikacja usług motoryzacyjnych*, Nowoczesny Warsztat nr 12 (31) grudzień 2000, s. 5; Zwykle potwierdzeniem przynależ-

autoryzacje uznanych marek. Także przesłanką jakości może być specjalizacja w określonym produkcie. W przypadku usług na jakość składa się też szybkość i solidność wykonania gdyż przeciwna sytuacja grozi utratą klienta lub gorszymi reperkusjami.

Wizerunek firmy a zwłaszcza jej wygląd zewnętrzny i wewnętrzny wyróżniający ją od pozostałych, rekomendacje od ważnych klientów i reputacja w otoczeniu to także miary przedsiębiorczości firmy

Żadna mała firma nie powinna funkcjonować w osamotnieniu, stąd ważnym kryterium oceny przedsiębiorczości jest współpraca z innymi firmami, także i z konkurencyjnymi. Miarą przedsiębiorczości jest tutaj przynależność do izby, cechu, określonej sieci⁵, korzystanie z wiedzy innych firm np. w zakresie doradztwa technicznego, prawnego lub ekonomicznego, przynależność do stowarzyszeń, tworzenie wspólnych przedsiębiorstw i układów integracji terytorialnej. Każda branża stwarza duże możliwości do współpracy ze sobą małych firm w różnych strukturach stosownie do ich bieżących potrzeb i posiadanej specjalizacji.

Umiejętności wyróżniające firmę są przede wszystkim rezultatem wykształcenia i wiedzy przedsiębiorcy (menedżera) i pracowników. Stąd kolejnym miernikiem przedsiębiorczości jest częstotliwość i formy doksztalcania się przedsiębiorcy (menedżera) i pracowników małej firmy. Może on być wyrażony w postaci nakładów na szkolenie i doskonalenie zawodowe. Smutnym faktem jest to, że mali przedsiębiorcy zmuszeni do zajmowania się wszystkimi sprawami firmy nie dysponują wolnym czasem na doksztalcanie i niekiedy lekceważą wiedzę jako najważniejszy kapitał firmy. Problem zdobywania podstawowych informacji, w tym i doksztalcania się małych przedsiębiorców, w warunkach ustawicznego braku czasu częściowo rozwiązuje Internet. Częściowo, gdyż moim zdaniem nawet najbardziej profesjonalny przekaz multimedialny nie zastąpi bezpośredniego kontaktu wykładowcy i słuchacza.

Wykorzystanie możliwości komputera to także kryterium oceny przedsiębiorczości. Mała firma powinna wykorzystywać nie tylko typowe programy np. finansowo-księgowo, ale też za pomocą Internetu współpracować z innymi firmami, posiadać własną stronę, gromadzić informacje, prowadzi elektroniczną ewidencję usług itp.

Ważnym kryterium oceny przedsiębiorczości jest dbałość przez małą firmę o środowisko naturalne, a zwłaszcza o sposób zagospodarowania przez nią szkodliwych odpadów powstających w wyniku procesu produkcji lub usługi. W dziedzinie zagospodarowania odpadów firmy przedsiębiorcze powinny podejmować lokalnie inicjatywy i współpracować z innymi specjalizującymi się w utylizacji zakładami⁶ lub w miarę swych możliwości samodzielnie wykorzystywać tworzone na te cele przez niektóre instytucje finansowe pakiety usług⁷.

Z szeroko pojmowanego „kulturowego i społecznego” ujęcia przedsiębiorczości wynikają takie miary, jak pielęgnowanie tradycji rodzinnych w postaci przejęcia lub kontynuowania podobnej działalności (w ślad za znanym sformułowaniem z „ojca na syna”), praca na rzecz lokalnego środowiska, tworzenie nowych miejsc pracy i wspomaganie innych, np. szkół. Przeciwieństwem tutaj są niektóre małe firmy, które oprócz braku „biznesowej tradycji” unikają także tworzenia nowych miejsc pracy⁸.

ności warsztatu samochodowego do sieci uznanej marki jest certyfikat tej marki. W: Peresada E., *Formy współpracy firmy Bosch z warsztatami*, „Autospec” nr 2(10) 2003, s. 6.

⁵ Sieci mogą mieć różną strukturę i różne cele. Może to być sieć typu grono, terytorialnie zintegrowana sieć firm tej samej branży, sieć kooperantów wielkiej firmy, sieć typu wirtualnego, sieć oparta na porozumieniu w sprawie wspólnych zakupów sieć typu stowarzyszenie (Pierścionek, 2003, s. 322-323); Grycuk A., *Koncepcja gron w teorii i praktyce zarządzania*, „Organizacja i Kierowanie” nr 3(113) 2003, s. 3-16.

⁶ *W utylizacji jest sporo racji*, „Motosklep” nr 10,15 10 –14 11 2002, s. 18-19.

⁷ *Pieniądze na autozłomy*, „Twój Biznes” nr 22 (329), 27 05 2003, s. 5.

⁸ Gołębowska M., *Zmęczeni przedsiębiorczością*, „Nowy Przemysł” nr 5(61) 2003, s. 13.

Wprawdzie „kulturowo-społeczne” ujęcie przedsiębiorczości w małej firmie zamyka w niniejszym artykule dyskusję nad jej miernikami ale nie oznacza to, że jest ona całkowicie wyczerpana. Dopóki nie powstanie jednoznaczna definicja przedsiębiorczości, na co na obecnym etapie nauki się nie zanosi, dopóty problem jej różnych miar i wyboru tej najważniejszej będzie zawsze aktualny.

LITERATURA

- Bielecki W. T., *Przedsiębiorczość w wirtualnym środowisku. Aspekt dydaktyczny*, Wydawnictwa Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1999.
- Bratnicki M., Strużyna J., red., *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001.
- Drucker P. F., *Myśli przewodnie Druckera*, MT Biznes, Warszawa 2002.
- Kwiatkowski S., *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Kraśnicka T., *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*, Wydawnictwa Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2002.
- Łuczak M., *Przedsiębiorczość w zarządzaniu firmą*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 2003.
- Piasecki B. (red.), *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*, wydanie III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź 2001.
- Pierścionek Z., *Strategie konkurencyjności i rozwoju przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Strużycki M. (red.), *Zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem. Uwarunkowania europejskie*, Difin, Warszawa 2002.
- Targalski J. (red.) *Przedsiębiorczość i rozwój firmy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2002.
- Targalski J., *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2003.

CZEŚĆ IV

POSTAWA PRZEDSIĘBIORCZA

Longina Strumska-Cylwik
Uniwersytet Gdański

Rozważania nad zagadnieniem przedsiębiorczości w kontekście otwartości człowieka na świat

Tematem moich rozważań jest problem przedsiębiorczości postrzegany w kontekście otwartości człowieka na świat. Jako badacz problemu otwartości, zauważyłam szereg korelacji zachodzących między zagadnieniami otwartości i przedsiębiorczości człowieka, które ilustrują załączone do tekstu schematy (zob. schemat nr 1 –Matryca otwartości, schemat nr 2 – Matryca przedsiębiorczości oraz schemat nr 3 – obrazujący różne strategie myślenia).

Są one oparte zarówno na studiach teoretycznych, jak i praktycznych i stanowią odzwierciedlenie najczęstszych opisów, wyjaśnień, charakterystyk i interpretacji omawianych pojęć. Pozwalają jednocześnie dostrzec wiele wspólnych cech w omawianych terminach, na przykład: kreatywność, odwaga, elastyczność, rozwojowość, aktywność etc.

Skloniło mnie to do przyjęcia pewnego założenia, a mianowicie: że przedsiębiorczość człowieka w dużej mierze uwarunkowana jest jego otwartością na świat i innych ludzi.

Powszechnie uznaje się otwartość za cechę pozytywną, za zaletę, co oczywiście tylko pozornie może wydawać się prawdziwe. Kiedy sięgniemy do głębszych warstw rozumienia pojęcia, okazuje się, że posiada również silne zabarwienia pejoratywne. Na przykład: otwarta rana, otwarta wojna, otwarty konflikt, i wiele innych.

Ludzie otwarci jednakże, są na ogół utożsamiani z ludźmi życzliwymi, komunikatywnymi, empatycznymi, *kreatywnymi*. Sama otwartość zaś kojarzona jest jako stan pożądany, pogłębiający związki między ludźmi, *sprzyjający rozwojowi*, przyjaźni, zapewniający właściwe relacje interpersonalne, *zwiększający kreatywność* człowieka, pomagający rozwiązywać problemy, a także *osiągać sukcesy* etc.

W tych ostatnich dostrzegamy wyraźne związki otwartości z zagadnieniem *przedsiębiorczości*, albowiem *człowiek przedsiębiorczy* charakteryzowany jest jako człowiek „umiejący załatwić wszystkie sprawy, pełen inicjatywy, energii, pomysłów, zaradny, rzutki”¹.

„Mający ducha inicjatywy, skory do podejmowania różnych spraw (...)”².

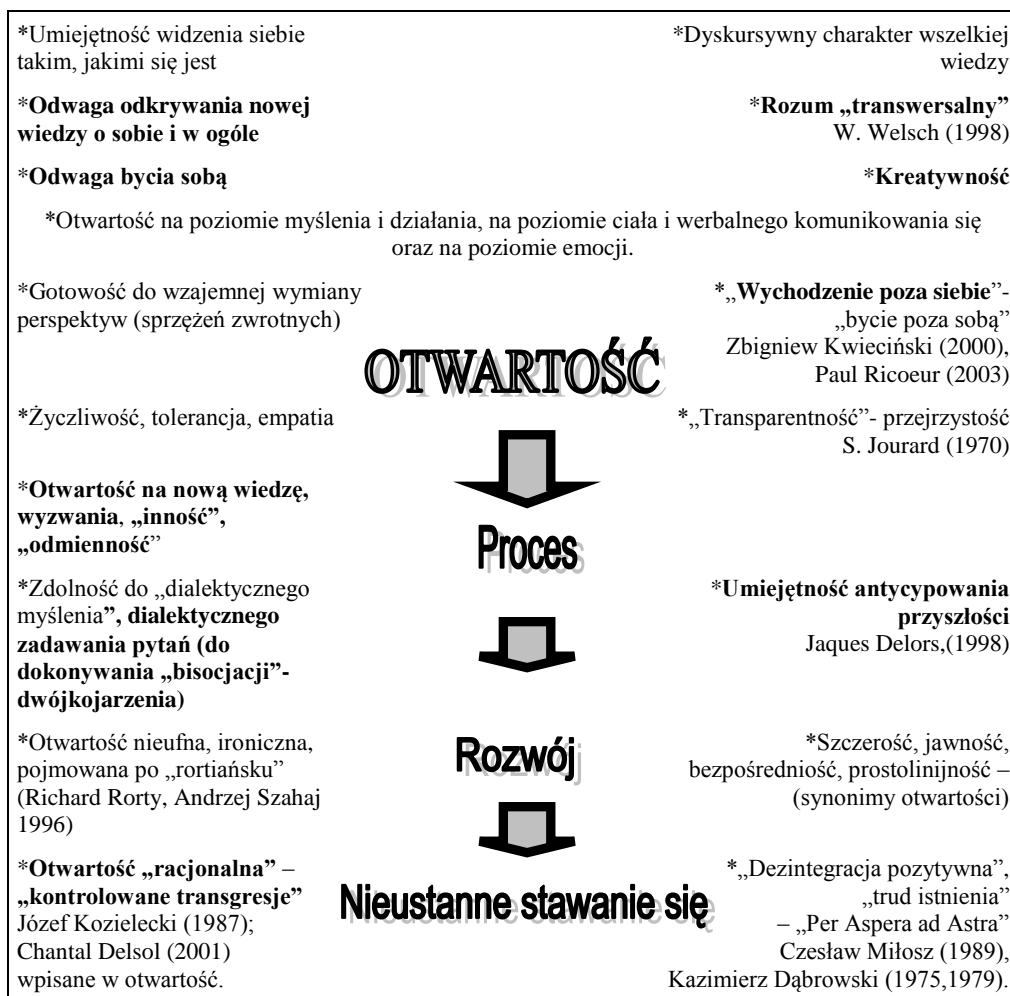
Według Petera Druckera – „każdy, kto ma odwagę podjąć decyzję, może nauczyć się prowadzić biznes (...) przedsiębiorca zawsze poszukuje zmiany, reaguje na nią i wykorzystuje ją jako okazję”³.

¹ Mały słownik języka polskiego pod red. Stanisława Skorupki, Haliny Auderskiej, Zofii Lempickiej, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974. op. cit, s. 643.

² Słownik języka polskiego, pod red. Mieczysława Szymczaka, PWN, Warszawa 1979, op. cit. tom II, s. 968.

³ Pojęcie przedsiębiorcy, op. cit. strona internetowa: www.ipis.pl (04.08.23).

Schemat 1 – Matryca znaczeń

Źródło: Opracowanie własne

Schemat 2 – Matryca znaczeń „Przedsiębiorczość”

Źródło: Opracowanie własne

Schemat 3

Myślenie otwarte, twórcze	Myślenie zamknięte, skostniałe
<p>KREATYWNOŚĆ; ELASTYCZNOŚĆ; AKTYWNOŚĆ</p> <p>Myślenie kontrfaktularne; wyjątek twórczy w rozumowaniu dedukcyjnym</p> <p>Myślenie narracyjne; autonarracyjne;</p> <p>Myślenie dialektyczne („dialektyka otwarta” – za P. Ricoeur’em i R. Paul’em.</p> <p>Zdolność dokonywania „bisocjacji” – dwójkojarzenia</p> <p>Myślenie używające analogii; wykorzystujące posiadaną wiedzę, doświadczenia w nowych sytuacjach; (wyjątek twórczy rozumowania indukcyjnego) polega na szukaniu analogii np.: mapy skojarzeń- „koło analogii</p> <p>Z Myślenie metaforyczne – odnoszące się jednak wyłącznie do „żywych metafor, utworzonych ad hoc a nie sztywnego związku frazeologicznego – np. “twórczość to unikanie owczego pędu“</p> <p>D (Edward Nencka);</p> <p>Myślenie dywergencyjne (płynne giętkie, oryginalne)</p> <p>S</p> <p>Myślenie wyobrażeniowe twórcze – gdy mamy odczynienia z wytwarzaniem w umyśle nowych obrazów, przedstawień; twórcza wizualizacja;</p> <p>I</p> <p>E Myślenie abstrakcyjne, hierarchiczne.</p> <p>Myślenie zorientowane na aktywne podejście do problemu, szukające nowych rozwiązań, definicji, nowych znaczeń. Modyfikowanie dotychczasowych strategii oraz kształtu zastanej rzeczywistości;</p> <p>I</p> <p>O Myślenie zorientowane na przewycięzanie sztywnych nawyków i nastawień; MYSLE-NIE KRYTYCZNE</p> <p>R Myślenie o właściwościach asymilacyjnych – gotowość przyjmowania nowych informacji, niezależnie od ich chwilowej przydatności, wiarygodności, niesprzeczności z już posiadanymi;</p> <p>O Myślenie „niedookreślone”, pozostawiające marginies tolerancji np. na dwuznaczność, Ś niedopowiedzenie ect.</p> <p>Ś</p> <p>Myślenie odwołujące się do heurystyk – heurystyka to metoda na skróty, polega na korzystaniu z uproszczonych reguł myślowych, które są jednak efektywne i wykazują wysoką skuteczność i szybkie rozwiązanie zadania np. przewidywać rozwoju gry, ruchów partnera w grze w szachy.</p> <p>Ć Myślenie asocjacyjne, mamy tu do czynienia z odległym kojarzeniem, polegającym na łączeniu dwóch idei, zwykle występujących oddzielnie</p>	<p>SZTYWNOŚĆ PSYCHICZNA; BIERNOŚĆ</p> <p>Myślenie paradygmatyczne;</p> <p>Myślenie schematyczne; Tendencja kategoryzowania i grupowania informacji w schematy oraz polegania na potencjalnie nieprawdziwych heurystykach (skrótach w procesie myślenia)</p> <p>B</p> <p>R</p> <p>A Myślenie zorientowane na generalizowanie lub naiwne upraszczanie</p> <p>K</p> <p>Myślenie nieefektywne, często pesymistyczne</p> <p>P – efekt Pigmaliона</p> <p>P – rezultat negatywny</p> <p>R Myślenie skłaniające się ku stereotypizacji; skłonność do uprzedzeń;</p> <p>Z</p> <p>Myślenie konwergencyjne, ograniczające się na ogół do poszukiwania jednego poprawnego rozwiązania;</p> <p>E</p> <p>D Myślenie konwencjonalne; „utarte ścieżki” są punktami odniesienia;</p> <p>S</p> <p>Myślenie wyobrażeniowe odtwórcze – przywołujące w pamięci szczegółowe cechy przedmiotów, stanowiące rekonstrukcję wydarzeń, będące wiernym odczytem rzeczywistości, jej kalką;</p> <p>I</p> <p>E</p> <p>B</p> <p>Skłonność do bezrefleksyjnego konformizmu (posłuszne zinternalizowanie norm społecznych, bez refleksji nad ich działaniem np.: względem zagadnienia segregacji rasowej).</p> <p>I</p> <p>O</p> <p>R</p> <p>Myślenie oparte na algorytmach prowadzi do rozwiązania problemu metodą „krok po kroku”- sprawdzanie kolejno wszystkich możliwych kombinacji, poświęcony czas i cierpliwość są gwarancją sukcesu.</p> <p>C</p> <p>Z</p> <p>O</p> <p>Ś Nastawienie percepcyjne – tendencja do rozwiązywania problemów przy użyciu procedur, które były skuteczne wcześniej,(wypróbowanych) w odniesieniu do podobnych problemów.</p> <p>C</p> <p>I Bezrefleksyjność; bierność;</p>

Przez naukę przedsiębiorczości rozumiemy tym samym nie tylko „zdobywanie wiedzy i umiejętności w zakresie najbardziej przydatnym dla funkcjonowania w życiu społeczno-gospodarczym. Problematykę tę widzimy szerzej, jako *różnorodne rodzaje aktywności prowadzące do rozwoju człowieka, życia w dostatku i harmonii z innymi ludźmi*”.⁴

Kiedy myślimy, bądź mówimy o otwartości na ogół sytuujemy ją w kontekście samo-otwartości, postaw życiowych, bądź *komunikacji interpersonalnej* (zazwyczaj życzliwej i przyjacielskiej), co doskonale odzwierciedla prezentowany poniżej The Johari Window Model.

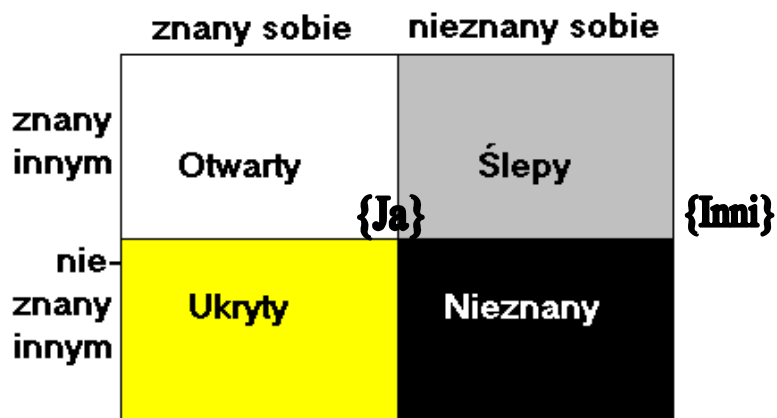
Okno Johari Window „Poznaj mnie” oparte jest na modelu ujawniania informacji zwrotnej dotyczącej bycia świadomym czegoś. Owo bycie świadomym czegoś jest istotne nie tylko w kontekście problemu otwartości. W moim przekonaniu, wydaje się równie inspirowane i znaczące w kontekście zagadnienia *przedsiębiorczości*.

Wszystko, co się wokół nas dzieje, przechodzi do naszego Ukrytego Ja.

Część z tych informacji zapominamy, więc przechodzą one do Nieznanego Ja. Niektóre z doświadczeń wzmacniają nasze nieuświadomione przyzwyczajenia, nawyki i tym samym wędrują do naszego ślepego Ja. Jeszcze inne pamiętamy, lecz ich nie ujawniamy, toteż pozostają one w Ukrytym Ja.

W końcu inne informacje zauważamy, dzielimy się nimi z innymi, co oznacza, że przechodzą one do Otwartego Ja. Wtedy wzrasta nasza samoświadomość, stajemy się tym samym bardziej przewidywalni (transparentni) dla innych.

Okno komunikacji interpersonalnej

Źródło: J. Luft, H. Ingham (1955).

I) Pierwsza ćwiartka okna ilustruje tzw. obszar Otwarty – Otwarte Ja – to obszar wiedzy o nas, który jest znany zarówno sobie jak i innym. Ten obszar jest częścią „świadomego siebie” (świadome działania i wypowiedzi); w sferze naszego zachowania, motywacji, wartości, stosunków do różnych zagadnień. Dotyczy wszystkiego, czego zarówno my sami jesteśmy świadomi, jak i nasze otoczenie.

II) Druga ćwiartka okna – to tzw. obszar Ślepy – Ślepe Ja – to obszar wiedzy nie znany sobie, ale znany innym, dotyczy tego czego nie jesteśmy świadomi (na przykład nawyków, sposobu bycia, mechanizmów obronnych, strategii walki, przyzwyczajzeń).

⁴ Przedsiębiorczość, op. cit. strona internetowa: www.wsip.com.pl (04.08.22)

III) Trzecia ćwiartka obrazuje tzw. Ukryty obszar – Ukryte Ja – to obszar wiedzy, którą my sami posiadamy, lecz nie udostępniamy jej innym. W ukrytej płaszczyźnie okna mamy zatem nasze tabu, sekrety, myśli, uczucia, pragnienia, obawy, fantazje, których nie chcemy ujawniać innym ludziom. Stopień, do którego dzielimy się sobą z innymi (otwieramy się) jest to stopień, do jakiego inni wiedzą coś o nas. Nasz ukryty obszar nie może być znany innym dopóty, dopóki go przed nimi nie ujawnimy.

IV) Czwarta ćwiartka okna ilustruje obszar wiedzy nieznaney nikomu – to tzw. obszar Nieznany – Nieznane Ja. W tej płaszczyźnie okna są zatem te nasze cechy, właściwości, o których ani my nie wiemy, ani inni nie wiedzą o nas – np. jakiś uraz z okresu wczesnego dzieciństwa, o którym nie pamiętamy, który został stłumiony, a który może wpływać na nasze obecne relacje z innymi ludźmi. Istnienie tego obszaru sprawia, iż człowieka należy uznać jako istotę niepoznawalną i nieprzewidywalną do końca. Albowiem część wiedzy zawarta w jego podświadomości i nieświadomości pozostaje niedostępna dla nikogo.

Podział okna na cztery części zaproponowany w modelu okna Johari nie jest sztywny, jego poszczególne części nie są zamknięte. Towarzyszące człowiekowi każdego dnia obserwacje, myśli, uczucia, pragnienia stale poruszają się pomiędzy poszczególnymi sferami okna. Wielkość poszczególnych płaszczyzn okna w dużej mierze zależy od **aktywności podmiotu, jego inicjatywy (przedsiębiorczości)**, chęci i dążności do wywoływania zmiany. Jeżeli zmieniamy coś w jednym obszarze okna, na jednej jego płaszczyźnie, to jednocześnie zmieniamy coś w innym obszarze. Zauważamy, że otwartość wykazuje nierozzerwalny związek z samoświadomością, dokonywaniem transgresji, aktywnością podmiotu.

Zamknięcie natomiast z wypieraniem swojego prawdziwego „Ja” (tłumieniem i hamowaniem przeżywanych emocji, co pociąga ze sobą ryzyko zahamowania rozwoju całej osobowości i kryzysu tożsamości. Niejednokrotnie wiąże się także z *biernością*, wycofaniem, zakładaniem „Maski” – gdzie maska- to nie „ja”. Maska ma chronić przed kolejnymi zranieniami, bólem, cierpieniem, ośmieszeniem, *ryzykiem*. Może wyrażać ucieczkę przed rzeczywistością, ale także przed wysiłkiem (myślenia, działania), przed podejmowaniem odpowiedzialnych decyzji, koniecznością dokonania „jakiejsz” zmiany (co można wiązać z **brakiem przedsiębiorczości**). Zwracają na to uwagę Józef Koziński, Igor Kon Erich Fromm. Zamknięcie bowiem pozwala „płynąć z prądem”, ulegać mechanizmom konformistycznym. Oznacza to, że człowiek zamknięty unika ryzyka, jest bierny, pozbawiony inicjatywy, *mało przedsiębiorczy*.

Należy oczywiście podkreślić, że pewne mechanizmy „przymykające”, „domykające”, czy nawet zamykające bywają konieczne, aby utrzymać ład, porządek, ciągłość, stałość. Takie mechanizmy wydają się niezbędne, aby mogły funkcjonować na przykład: organizacje (np. społeczne); systemy (np. edukacyjny, szkolny); programy (np. nauczania) etc. Bywają również sytuacje, gdy otwartość wywołuje zagrożenie, gdy stwarza niebezpieczeństwo w wymiarze indywidualnym, bądź społecznym. Przykładem może być chociażby historia państwa totalitarnego. Wskazuje ona na niską tolerancję zarówno wobec otwartości, jak i przedsiębiorczości, które były w owym czasie niepożądane, niewskazane, tępiące, eliminowane. Za otwartość przychodziło niekiedy płacić wysoką cenę, toteż ograniczano wszelkie jej przejawy, albo wręcz powoływano rozmaite „sztuczne otwartości”, które egzystowały w ramach określonych ideologii i raczej symulowały otwartość, stwarzały jej pozory, aniżeli rzeczywistość nią były. W takiej rzeczywistości – wolności słowa i myśli pilnie strzegła cenzura. Wolność fizyczną ograniczano np. zamkniętymi granicami państwa, więzieniem); kształcenie zdominowane było (przymknięte) paradygmatem pedagogiki instrumentalnej – sterowanej ideologicznymi przesłankami etc. Tutaj dostrzegamy również silne ograniczenie **przedsiębiorczości** człowieka (jego kreatywności, zaradności, inicjatywy, aktywności etc.)

Powszechnie uważa się, że brak umiejętności otwierania się i otwartości naraza jednostkę i grupę na przykre konsekwencje. Przypuszczam, że podobnie rzecz się ma w odniesieniu do braku przedsiębiorczości, gdy mamy do czynienia z osobą bierną, mało elastyczną, bojaźliwą. Powszechnie wiadomo, że niemożność otwarcia się jednego człowieka przed

drugim człowiekiem powoduje w nim uczucie osamotnienia i izolacji. Brak otwartości znajduje również swoje negatywne odbicie w grupie, albowiem kontakt i praca z osobą „zamkniętą”, mało przedsiębiorczą osłabia efektywność pracy grupowej. Szczególnym zaś kosztem jest z jednej strony jej wyalienowanie oraz poczucie obcości w otaczającym świecie; z drugiej zaś strony jej zamykanie się na świat, ludzi, bierność życiowa, które sprawiają, że oni również zamykają się na nią. Powodować to może złą atmosferę w grupie i może wywoływać różne formy zamknięcia wśród jej członków.

Należy jednocześnie zaznaczyć, że człowiek zamknięty (mało przedsiębiorczy) to niejednokrotnie człowiek zraniony, motywowany lękiem (co podkreślają w swoich pracach Alexander Lowen oraz Erich Fromm). Zamknięcie, izolacja, niechęć przed manifestowaniem swojego prawdziwego ja wynikają z doświadczeń przeszłości. Stanowią „skorupę” chroniącą przed kolejnymi zranieniami, ciosami, przed potencjalnym bólem i cierpieniem, porażką. Osłabiają jednocześnie aktywność, kreatywność, samodzielność jednostki, jej **przedsiębiorczość**.

Człowiek zamknięty bardzo często bywa nieufny, sceptyczny, bierny, wycofany. Nieufność może powodować niechęć przed nowym, nieznanym, ryzykiem. Gdy „nowe” atakuje „stare” – na przykład wiedzę, przyzwyczajenie, strategie myślenia i działania – to zmusza człowieka do działania, aktywności, do podjęcia jakiegoś ryzyka bądź odpowiedzialności. Wtedy też zamienia niejednokrotnie wygodną, stabilną sytuację – w sytuację dyskomfortu, chaosu, kryzysu.

Okazuje się, że świat, jaki nosimy w sobie łącznie z jego objaśnieniem, pojmowaniem, jest bardzo często tak bardzo silnie zakorzeniony, że nie chcemy się go pozbyć i chronimy go za wszelką cenę.

*Otwartość pojmowana jako gotowość do przyjmowania nowych perspektyw, wiedzy, idei, strategii myślenia i działania niejednokrotnie zmusza nas do czynu, do konieczności porzucenia wygodnej pozycji, wyjścia ze skorupy i zmierzenia się z odpowiedzialnością, ryzykiem, dyskomfortem, kryzysem, czyli **zmusza nas do bycia przedsiębiorczymi**.*

W rezultacie naraża nas na ciągłe zmiany, na modyfikowanie aktualnego stanu wiedzy, zmianę poglądów oraz na życie z ambiwalencją. Tym samym jednakże wymusza na nas aktywność, **przedsiębiorczość**, a w konsekwencji rozwój. Człowiek otwarty nie może żyć w przeświadczeniu, że obraz jego świata jest jedynym, słusznym i jedynie prawdziwym obrazem. Jednakże człowiek zamknięty często żyje właśnie w takim przekonaniu i sceptycznie przyjmuje wszelkie nowości i zmiany. Wygodniej jest bowiem żyć w uporządkowanym, „poukładanym”, „uczesanym” świecie, w którym nikt niczego od nas nie chce, i w którym niczego nie trzeba zmieniać. Nie ma wtedy odpowiedzialności, niewygody, niepewności, potrzeby aktywności, inicjatywy.

Wygodniej zatem być sceptykiem odcinającym się w imię racjonalności i rozsądku od tego, co nieznanne, odgradzającym się od „nowego”, od poszukiwań, ryzyka, działania refleksyjności i rozwoju. Człowiek „racjonalny” opiera się na faktach i dowodach – gdyż owa „racjonalność” tego wymaga. Nawet wtedy, gdy owe fakty i dowody są cudze i nie są jego dziełem. Człowiek taki, wbrew głoszonej „racjonalności” opiera jednakże swój obraz świata i swoją wiedzę na przekazach od innych, na przykład naukowców, historyków, i innych tzw. „autorytetów”. Nie są to fakty przez niego odkryte, ani dowody bezpośrednio przez niego zgromadzone. Człowiek zamknięty ma ukształtowane opinie, sądy, schematy, poglądy i sztywno, kurczowo się ich trzyma. *Aby nie narażać się na ryzyko ich zmiany* – poszukuje jedynie potwierdzeń dla nich, kolekcjonuje odpowiadające mu, wygodne fakty i dowody.

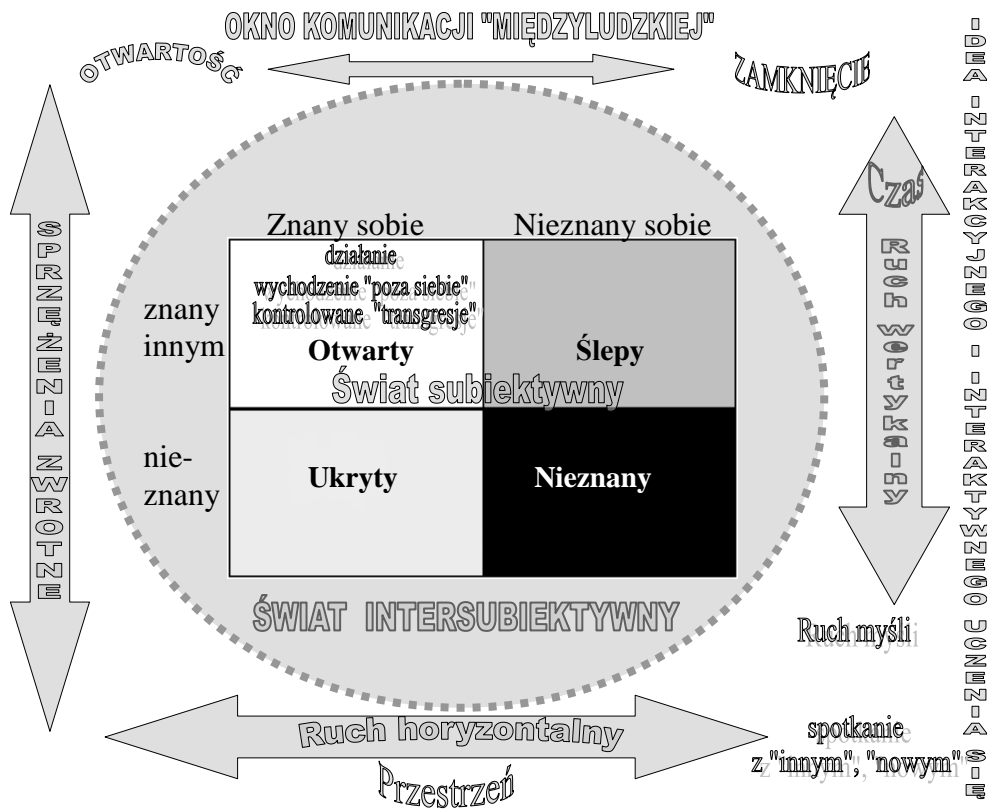
W świetle powyższego nie trudno zauważyć, że człowiek zamknięty nie często jest człowiekiem **przedsiębiorczym**, ale często jest bierny, wycofany, zachowawczy.

Aby wyrazić podkreślić korelacje zachodzące między otwartością i przedsiębiorczością, przedstawiam własną propozycję reinterpretacji The Johari Window Model, która jeszcze wyraźniej akcentuje zachodzące między nimi korelacje. Nowa interpretacja wskazuje na wyraźne wychylenie poza granice komunikacji interpersonalnej i znacznie bardziej roz-

szerza się w płaszczyźnie wertykalnej i horyzontalnej. Mamy tu do czynienia z uniwersalnym wymiarem komunikacji – w czasie i przestrzeni zarówno geograficznej, historycznej, jak i teoretycznej, gdzie komunikują się ludzie z różnych epok, kontynentów, mówiący różnymi językami, reprezentujący różne kultury. Dostrzegamy tu nie kończącą się rozmowę, wszechobecny dialog. Istotną staje się tu nie tylko *samoświadomość* podmiotu, ale także szeroko pojmowana *świadomość* – otaczającego świata, innych ludzi, dorobku kulturowego ludzkości. W takim zabiegu – *The Johari Window Model* staje się „dziełem otwartym”. Co w odniesieniu do *Umberto Eco* można rozumieć, że zostało odczytane od nowa, zostało „rozszyfrowane”, „rozkodowane” na zupełnie nowy sposób. Jako „dzieło otwarte” zostaje przeze mnie odczytany jako *model komunikacji międzyludzkiej – między światem subiektywnym i intersubiektywnym*, które pozostają ze sobą w dialektycznym związku, nie jest to jednakże dialektyka typu heglowskiego, domagająca się syntezy, konsensusu, ale ontologiczna – stająca się sposobem bycia, wyrażająca rozwój, ruch myśli, wewnętrzne sprzeczności, ilościowe i jakościowe zmiany.

Jednocześnie przyjmuję kantowski model epistemologiczny, w którym to podmiot kreuje przedmiot, albowiem odgrywa aktywną rolę poznawczą, nadając przedmiotowi atrybuty wynikające z kształtu aparatu poznawczego podmiotu.

Poniżej przedstawiam własną propozycję odczytywania *The Johari Window Model* oraz szczegółowy opis poszczególnych przestrzeni okna, ich reinterpretację.

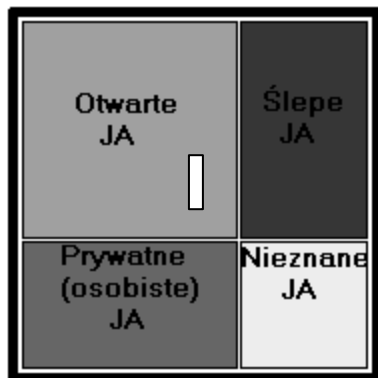
Źródło: opracowanie własne

I – Okno eksponujące pierwsze górne od lewej pole (OTWARTY OBSZAR) – odczytuję jako obszar „swobodnej”, otwartej wymiany informacji, doświadczeń między Ja subiektywnym – moim subiektywnym światem – a światem intersubiektywnym. Niezwykle istotna jest tu jednak krytyczna refleksja nad przyjmowanymi i przekazywanymi wzajemnie treściami. Płaszczyzna tego okna będzie tym rozleglejsza, im swobodniejsza a zarazem racjonalniejsza będzie wzajemna transmisja wiedzy, doświadczeń, umiejętności – między światem subiektywnym i intersubiektywnym, im swobodniejszy (choć przefiltrowany przez naszą subiektywną racjonalność) będzie ich przepływ. Wielkość płaszczyzny tego okna zależna jest również od wzajemnego przyzwolenia obu światów na dokonywanie się nieustannych sprzężeń zwrotnych. Szerokie pole nr 1 informuje nas, że mamy do czynienia z ciągłym, „nieskrępowanym” dwustronnym ruchem.

W takiej wzajemnej interakcji (Ja – Świat) korzyść jest obopólna. Można tu dostrzec rodzaj dialektycznego związku między dwoma światami. Dzięki takiemu związkowi (Ja) – reprezentujące świat subiektywny czerpie doświadczenie, wiedzę, wsparcie od świata intersubiektywnego, zaś w miarę jego dorastania, rozwoju, emancypacji, nabywania różnorodnych umiejętności, doświadczeń, wzbogacania wiedzy przekazuje coraz więcej swoich „przetworzonych” i „przepracowanych” przez siebie ZASOBÓW (wiedza, umiejętności, doświadczenia, odkrycia etc.) światu intersubiektywnemu.

W przeciwieństwie do prezentowanego okna, w dwóch poniżej przedstawionych oknach obserwujemy jednostronny przepływ informacji, ruch jest zatem tylko w jednym kierunku. Nie ma tu swobodnych sprzężeń zwrotnych. Okna te mogą być zatem odczytywane jako metafora „lustra weneckiego”.

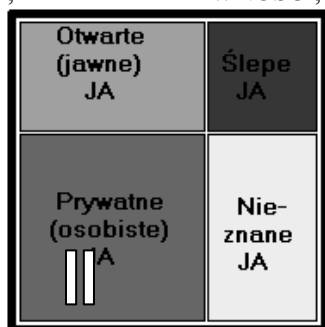
TEN MODEL OKNA ILUSTRUJE DIALEKTYCZNY ZWIĄZEK ŚWIATA SUBIEKTYWNEGO I INTERSUBIEKTYWNEGO, MIĘDZY KTÓRYMI ZACHODZI SWOBODNA (CHOĆ BĘDĄCA POD KONTROLĄ) KOMUNIKACJA W CZASIE I PRZESTRZENI ORAZ WZAJEMNA TRANSMISJA I KONFRONTACJA PERSPEKTYW; WIELKOŚĆ TEGO POLA UZALEŻNIONA JEST W ZNACZNEJ MIERZE OD AKTYWNOŚCI PODMIOTU.

II – Okno eksponujące drugie dolne od lewej pole (UKRYTY OBSZAR) – odczytuję, jako stopień „ukrywania” naszego subiektywnego świata przed światem intersubiektywnym. Wskazana szeroka płaszczyzna oznacza, że świadomie decydujemy się na zamknięcie, w kręgu własnych doświadczeń, wiedzy. Pozbawiamy się tym samym możliwości spotkania z „nowym”, „innym”, skonfrontowania subiektywnych doświadczeń z doświadczeniami intersubiektywnego świata, poruszamy się pośród znanych, wydeptanych ścieżek, zastygamy w (niejednokrotnie wygodnych) schematach. (Ja – Świat). Czasami pozostajemy w polu ukrytym ponieważ chcemy dać sobie czas na refleksję, przemyślenie, „uchwycenie perspektywy”, „złapanie” dystansu. Chodzi tu o to, aby owo „zatrzymanie” nie było „pustym, jałowym byciem”. Nawet jeśli podejmiemy wysiłek poznawania, doświadczania świata na „własną rękę”- czytając wiele książek, studiując na uniwersytetach, poszukując samodzielnie odpo-

wiedzi na pojawiające się coraz to nowe pytania., lecz nie podzielimy się nimi z innymi, nie damy przyzwolenia na wzajemną konfrontację owej wiedzy i doświadczeń, na zaistnienie dialogu „polifonicznego” (za Henry A. Giroux i P. McLarenem). To i tak nie zapewnimy sobie „pełnego” rozwoju, ponieważ nasze rozumienie siebie i świata okaże się jednowymiarowe, wyizolowane, mocno ograniczone osobistą perspektywą. Blokujemy tym samym szansę rozwoju naszej świadomości i samoświadomości. *Okazuje się, że nie jesteśmy samowystarczalni i zdolni, by samookreślić się samodzielnie, potrzebujemy pomocy i porozumienia z innymi (Charles Taylor, 1995). Paul Ricoeur (2003) uważa, że bycie sobą, (oznaka własnej „sobości”), wyraża się w zdolności człowieka do działania, zaś działać to być „poza sobą”.* Poznanie siebie dokonuje się przez interakcję społeczną (G. H. Mead, H. Blumer); przez Ja odzwierciedlone, przyjmowanie perspektyw innych, porównania społeczne (ja – inni) [M. Argyle 2001; Eliot Aronson, Timothy Wilson, Robin Akert 1997]. Jedynie podjęcie ryzyka wyjścia z „ukrycia” może wyzwolić nas z krępującego, „zamkniętego” schematu naszych doświadczeń, z „zasklepiącego” myślenia, pozwala na wzrost naszej świadomości i samoświadomości.

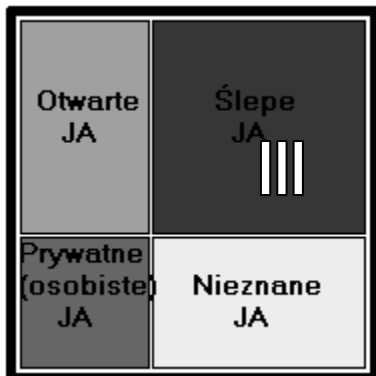
TEN MODEL WSKAZUJE NA STOPIEŃ ZAMKNIĘCIA NASZEGO SUBIEKTYWNEGO ŚWIATA (UKRYWANIA GO) PRZED ŚWIATEM INTERSUBIEKTYWNYM; BRAK KONFRONACJI, DIALOGU, RACJONALNEJ OTWARTOŚCI, KTÓRYM CZĘSTO TOWARZYSZĄ: BIERNOŚĆ, BRAK INICJATYWY, BRAK PRZEDSIĘBIORCOŚCI, BRAK KREATYWNOŚCI, NIECHĘĆ DO DZIAŁANIA.

III – Model eksponujący trzecie górne od prawej pole (ŚLEPY OBSZAR) – odczytuję jako obszar naszej niewiedzy, nieświadomości zarówno dotyczącej nas samych, jak i otaczającego nas świata. Płaszczyzna ta obrazuje obszar wiedzy nieznaney nam, choć obiektywnie istniejącej. Obszar ślepy może być rezultatem różnorodnych „zamknięć”, „przymknięć”, „domknięć”, zarówno tych zależnych od nas, jak i niezależnych. Im bardziej zmniejszymy, obkurczymy ten obszar tym bardziej wzrośnie nasza świadomość i samoświadomość. Obserwacja tej płaszczyzny może okazać się niezwykle istotna z punktu widzenia rozwoju osobowego oraz edukacji, albowiem odzwierciedla stan naszej zgody (bądź niezgody), (możności bądź niemożności), (chęci – niechęci), (woli – braku woli), (gotowości – braku gotowości); (warunków sprzyjających – niesprzyjających) do rozwoju, działania, kreatywności, poszerzania wiedzy (otwartości). Płaszczyzna tego okna będzie tym mniejsza, i będzie się tym bardziej obkurczała, im więcej zdołamy wziąć „zaczepnąć od intersubiektywnego świata jego „mądrości”. Im więcej od niego przyswoimy, nauczymy się, i im lepiej to wykorzystamy w osobistej perspektywie. Płaszczyzna ta obkurczy się zatem wtedy, gdy poprzez naukę, wykształcenie, rozwój osobisty, konfrontację siebie z innymi, przez swoje racjonalne wybory i racjonalną otwartość, „poszukującą otwartość”) zechcemy „czerpać ze świata”, z jego ogromnych zasobów wiedzy i doświadczeń – to co najlepsze. Jak już wcześniej podkreślałam, *świat subiektywny jest traktowany jako podmiot aktywny*, który sam decyduje o tym – kiedy i na co chce, a na co nie chce się otworzyć. Aby jednak rozróżnić „dobre” od „złego” „najlepsze” od „najgorszego” musimy mieć pewną orientację (wiedzę, doświadczenia, „wie-

dzę orientującą”). Tutaj upatruję dużej roli pedagogów, nauczycieli, którzy mogą pomóc człowiekowi w jego wychodzeniu z nieświadomości, niewiedzy poprzez doskonalenie jego orientacji w świecie, by mógł swobodnie się w nim poruszać. Płaszczyzna tego okna pobudza jednocześnie do refleksji pedagogicznej nad istotą i znaczeniem nauczyciela w procesie kształcenia, dokonujących się „transgresji”.

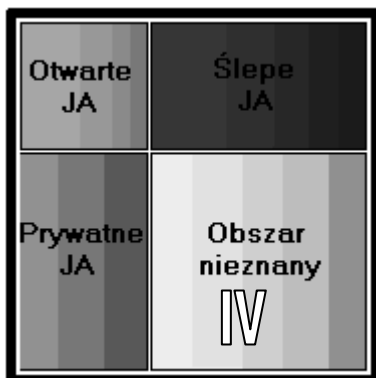
TEN MODEL WSKAZUJE NA STOPIEŃ NASZEJ NIEŚWIADOMOŚCI INTER-SUBIEKTYWNEGO ŚWIATA. JEST TO OBSZAR WIEDZY NIEZNANEJ NASZEMU SUBIEKTYWNEMU ŚWIATU. PŁASZCZYZNĘ TĘ MOŻEMY OBKURCZYĆ ZA SPRAWĄ WŁASNEJ AKTYWNOŚCI, INICJATYWY, KREATYWNOŚCI, PRZEDSIĘBIORCZOŚCI.

IV – Model eksponujący czwarte dolne od lewej pole (NIEZNANY OBSZAR) – odczytuję jako obszar wiedzy nieznaną w ogóle nikomu. Odnosi się on zatem do tej wiedzy, której jeszcze nie odkryto, dotyczy wszystkiego, czego jeszcze nie poznano – zarówno w samym człowieku, jak i w otaczającym go świecie. Przekraczając samego siebie („transgresje”), swoje własne granice, ograniczenia, bariery, lęki, kompleksy, rozwijając się i poszerzając swoją wiedzę, horyzonty myślowe i kreatywność – zwiększamy szanse na odkrywanie nowych tajemnic zarówno w samych sobie, jak i w świecie.

Ta płaszczyzna okna wskazuje na tajemniczą i nieprzewidywalną naturę zarówno człowieka, jak i otaczającego go świata. Odnosi się również do wszelkich nierozpoznanych jeszcze zasobów, bogactw, cech, potencjałów, które mogą uwidocznic się (otworzyć) za sprawą naszej aktywności, przedsiębiorczości, chęci, nauki, rozwoju etc.

TEN MODEL OBRAZUJE OBSZAR WIEDZY NIEZNANY ANI ŚWIATU SUBIEKTYWNEMU, ANI INTERSUBIEKTYWNEMU; JEST TO OBSZAR NIEŚWIADOMOŚCI OBU ŚWIATÓW. PŁASZCZYZNĘ IV MOŻNA ZMNIJSZYĆ ZA SPRAWĄ AKTYWNOŚCI, PRZEDSIĘBIORCZOŚCI CZŁOWIEKA (POPRZEZ ODKRYWANIE NIEODKRYTEGO, POZNAWANIE NIEPOZNANEGO).

Model The Johari Window nie tylko opisuje i interpretuje jakość komunikacji międzyludzkiej. Ale przede wszystkim pozwala przewidywać różne jej aspekty, ponieważ umożliwia w nią pewien wgląd. Przez „szyby” okienne obserwujemy przepływające informacje, które opisują podmioty komunikujące się ze sobą. Przepływ danych jest dynamiczny. Widzimy, że sprzężenia zwrotne zachodzące między światem subiektywnym i intersubiektywnym są najbardziej efektywne i pożyteczne, gdy oba światy działają, komunikują się w relacji otwartej płaszczyzny (areny), gdy ich działania mają charakter synergiczny.

W nowej interpretacji Okna Johari znacznie wzrasta rola aktywności i inicjatywy obu światów. Im większa chęć i gotowość podmiotów do działania, im większą wykazują się przedsiębiorczością, kreatywnością, racjonalnością, tym obszar zielony staje się rozleglejszy. W kontekście powyższych rozważań zauważamy, że otwartość ma charakter dynamiczny. Jest procesem permanentnie dokonujących się zmian w obrębie naszej świadomości i samoświadomości. Oznacza rozwój, nieustanne stawanie się na nowo. Jej istotą jest refleksyjność, działanie, wychodzenie „poza siebie” (Paul Ricoeur, 2003) oraz kontrolowane „transgresje” (Józef Kozielecki, 1987). W tak pojmowaną otwartość wpisana zostaje ambiwalencja oraz „dezintegracja pozytywna” Kazimierz Dąbrowski (1979).

Otwartość manifestuje się w całej strukturze psychofizycznej człowieka, a nie w jakimś jej wybranym obszarze, fragmencie. Oznacza to, że otwartość znajduje swoje odzwierciedlenie w sposobie myślenia człowieka, w strategiach działania, przeżywanych i wyrażanych emocjach, komunikacji werbalnej i niewerbalnej.

Rozróżniłam trzy następujące płaszczyzny otwarcia – otwierania się:

- Do innych ludzi i świata – gdy bez obaw i lęku otwieramy się przed światem i innymi ludźmi. Jest to forma dzielenia się sobą z innymi (swoją wiedzą, doświadczeniami, informacjami o sobie.
- Na innych ludzi i na świat – gdy dajemy szansę „innym” oraz światu intersubiektywnemu (mam na myśli cały dorobek kulturowy ludzkości), aby otworzyli przed nami swój potencjał, (dajemy im dostęp do naszego świata subiektywnego), aby mogli dzielić się z nami swoją wiedzą, doświadczeniami, informacjami. Gdy stwarzamy właściwe warunki do poznawania polimorficznej natury świata i innych ludzi (np. za sprawą edukacji, dialogu „polifonicznego” oraz działania). Takie otwarcie siebie sprzyja rozwojowi naszej świadomości – co wydaje się istotne w kontekście rozwoju człowieka jego przedsiębiorczości.
- Otwieranie siebie przed sobą, pojmowane jako akt samoeksploracji. Gdy jesteśmy gotowi i dążymy do lepszego, „niepozorowanego” poznawania siebie.

Płaszczyzna pierwsza i druga wskazuje na gotowość do wzajemnej, „niepozorowanej” transmisji perspektyw, „dialogu międzyludzkiego” oraz poszukiwania sprzężeń zwrotnych (między światem subiektywnym i intersubiektywnym). Wyraża się w gotowości do nieustannego poszerzania i doskonalenia naszej wiedzy oraz orientacji w świecie, w inicjatywie i przedsiębiorczości podmiotu. Płaszczyzna trzecia dotyczy naszej samoświadomości i potrzeby jej nieustannego rozwoju.

Zauważamy, że istotą aktywności człowieka otwartego, przedsiębiorczego ma być ciągle poznawanie wielowymiarowego, zmiennego i nigdy nieprzewidywalnego do końca świata. Albowiem istotą otaczającego świata jest jego ciągle odkrywana zmienność, brak możliwości kategoryzacji. Oznacza to, że człowiek chcący w nim przetrwać, a tym bardziej odnieść w nim sukces, skazany zostaje na ciągle eksperymentowanie, kwestionowanie obowiązujących norm (krytycyzm), nieustanne redefiniowanie otoczenia, ciągle uczenie się nowego (w sytuacji ogromnej konkurencyjności), antycypowanie przyszłych stanów i sytuacji, musi wychodzić poza „podwójną pętlę”. Nie wystarczy bowiem dostosowywać się wyłącznie do oczekiwań innych, ani kwestionować tego, co pozornie oczywiste (zob. Stefan Kwiatkowski, 2000).

Należy podkreślić, że nowe odczytywanie „Okna” Johari – sytuuje człowieka w pozycji „ciągle poszukującego”, ciągle definiującego świat na nowo, narażając go tym samym

na nieustające poczucie niepewności, dyskomfortu, ambiwalencji. Ale jedynie takie usytuowanie stanowi szansę na rzeczywisty rozwój i osiągnięcie „sukcesu” we współczesnym świecie.

LITERATURA

- Kwiatkowski S., *Przedsiębiorczość intelektualna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Wydawnictwo „Sic”, Warszawa 2000.
- Delsol Ch., *Przekraczanie, profanowanie, czyli granice jako problem ponowoczesności*, [w:] *Pytając o człowieka, myśl filozoficzna Józefa Tischnera*, pod red. ks. W. Zuziaka, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001.
- Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Ricoeur P., *O sobie samym jako innym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Szkudlarek T., *Edukacja w wieloznaczności: perspektywa postmodernistyczna*, [w:] *Odmiany myślenia o edukacji*, red. J. Rutkowiak, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 1995.
- Zalewska E., *Tożsamość zawodowa nauczyciela w edukacji otwartej i „edukacji zamkniętej”*, [w:] *Inspiracje otwarcia krytyki w edukacji*, red. Rodziewicz E, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1995.
- Rodziewicz E., *Wiedza i edukacja (w): Inspiracje otwarcia*, op. cit.
- Kwieciński Z., *Tropy – ślady – próby*, Wydawnictwo EDYTOR, Poznań 2000.
- Delors J., *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Raport dla UNESCO, Warszawa 1998.
- Niebrzydowski L., Płaszczyński E., *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, PWN Warszawa 1989.
- Niebrzydowski L., *Otwartość młodzieży w różnych stadiach rozwoju stosunków interpersonalnych*, „Ruch Pedagogiczny”, 1984, nr 4.
- Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Kon I., *Odkrycie „ja”*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1987.
- Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Czytelnik, Warszawa 1993.
- Bachtin M., *Problemy literatury i estetyki*, Czytelnik, Warszawa 1982.
- Bauman T., *Przełamywanie stereotypów w myśleniu o procesie kształcenia*, [w:] *Od pedagogiki ku pedagogii*, red. E. Rodziewicz i M. Szczepka – Pustkowska, Wydawnictwo „EDYTOR”, Toruń 1993.
- Eco U., *Czytanie świata*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1999.
- Eco U., *Trzecia zapiski na pudełku od zapalek*, Wydawnictwo Historia i sztuka, Poznań 1997.
- Buber M., *Spojrzenie filozofa*, [w:] *Mosty zamiast murów*, red. J. Stewarta, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Gadamer G. H., *Rozum, słowo, dzieje*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000.
- Rorty R., *Przygodność, ironia i solidarność*, Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1996.
- Bloom A., *Umysł zamknięty*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Meighan R., *Socjologia edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1993.
- Toffler A., *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.
- Miłosz Cz., *Zniewolony umysł*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1981.
- Michalski C., *Powrót człowieka bez właściwości*, Wydawca – Casablanca studio, Warszawa 1997.

Strumska-Cylwik L., Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jana Żebrowskiego, Gdańsk 2004.

Olejarczyk A., *Otwartość jako kluczowa kategoria filozofii*, [w:] Pisma filozoficzne – Tom LXV, O filozofii dzisiaj, red. R. Kozłowski, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 2000.

STRONY INTERNETOWE I SŁOWNIKI:

Mały słownik języka polskiego pod red. Stanisława Skorupki, Haliny Auderskiej, Zofii Łempickiej, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974.

Słownik języka polskiego, pod red. Mieczysława Szymczaka, PWN, Warszawa 1979.

Strona Internetowa http://www.ipis.pl/artukul.php?dartykul+170&poddzial_Przedsiębiorca. (04.08.23).

Strona Internetowa: www.wsip.com.pl/Portal?seclid_5H77ECO457MUY3A48M146K2, (04.08.22).

J. Luft, H. Ingham, „The Johari Window : a graphic model for interpersonal relations“, Univ. Calif. Western Training Lab. 1955, oraz Chris Javris, Five Leadership Practices, The Johari Window, A window onto interpersonal communication, Strona internetowa: <http://courses.bus.ualberta.ca/oa-central/xarticles/Johari.htm>; (02.04.02).

S. M. Jourard, *Self disclosure, Communication*, Strona internetowa: <http://physinto.ulb.ac.be/cit-courseware/research/theories.htm> (02.04.02).

S. M. Jourard's Selected Writtings, Summary of Central Ideas

Tomasz Rachwał

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości

Procesy globalizacji oraz transformacji gospodarki narodowej stawiają przed polskim społeczeństwem szczególne wyzwania edukacyjne, których celem jest wykształcenie konkurencyjnego, kompetentnego i przedsiębiorczego człowieka. Przyjmuje się bowiem, że w fazie informacyjnej rozwoju cywilizacyjnego o konkurencyjności człowieka i w konsekwencji całej gospodarki w największym stopniu decydować będą zasoby kapitału ludzkiego. Wyzwaniom współczesnej, globalnej gospodarki są w stanie sprostać jedynie osoby i społeczeństwa kierujące coraz większe nakłady na inwestycje w umiejętności i wiedzę człowieka. Dlatego konieczne były przekształcenia systemu edukacji w Polsce tak, aby funkcjonował on na miarę potrzeb współczesnego społeczeństwa informacyjnego, jak najlepiej przygotowując uczniów do życia w tym społeczeństwie. W poprzednim systemie edukacji udawało się co prawda w dużym stopniu realizować cele z zakresu wyposażenia uczniów w wiedzę z różnych dyscyplin naukowych, jednak system ten nie sprzyjał kształceniu umiejętności przygotowujących uczniów do życia we współczesnym świecie. System ten nie sprzyjał także kształtowaniu postaw uczniów. Jak zauważa szereg pedagogów, m.in. B. Suchodolski (1990), Z. Gawlina (2001) i S. Nalaskowski (1999), wynika to w dużej mierze rozpowszechnienia się – szczególnie od lat 70. XX wieku – prądu pedagogicznego określanego mianem filozofii antypedagogicznej. Wedle tego kierunku nie należy wyznaczać celów wychowania, ale badać przebieg psychicznego rozwoju dziecka, pozwalając mu na swobodny rozwój. Zakłada się bowiem w tej koncepcji, że to co z dziecka wyrośnie, będzie na pewno czymś dobrym, a ustalanie ideału wychowania od zewnątrz należy traktować jako akt przemocy skierowany przeciw dobru wychowanka i jego autonomii (Nalaskowski 1999). Antypedagogika programowo nie formułuje więc celów wychowania. Pogląd ten – jak zauważa Z. Gawlina (2001) – jest jednak bardziej ruchem kontestacyjnym niż teorią naukową i przez pedagogikę tradycyjną jest powszechnie krytykowany.

Obserwowany przez wielu pedagogów kryzys wychowania w ostatnich latach wynika także – zdaniem ks. M. Dziewieckiego (2000, 2002, 2004) – oprócz błędnych lub naiwnych koncepcji wychowania, także z gwałtownych przemian społeczno-gospodarczych, kulturowych i cywilizacyjnych na przełomie XX i XXI wieku. Takie czasy, zdaniem autora, wystawiają wychowawców i wychowanków na trudną próbę, gdyż propagują odrzucenie autorytetów, zasad moralnych i norm obyczajowych.

Należy zgodzić się więc z B. Suchodolskim (1990), że mimo fali krytyki i trudności jakie muszą pokonywać nauczyciele-wychowawcy, nie powinni się oni wyrzekać troski o wychowanie uczniów. Wychowanie bowiem pozostaje jednym z głównych czynników kształtowania ludzi, a więc tym samym budowania przyszłości. Należy podkreślić, że wychowanie zajmuje znaczące miejsce w chrześcijańskiej pedagogice personalistycznej. Punk-

tem wyjścia w wychowaniu chrześcijańskim jest całościowe i realistyczne spojrzenie na człowieka. Wychowanie wg tej koncepcji zakłada więc dążenie do pełnego rozwoju człowieka, czyli do harmonijnego rozwijania jego właściwości fizycznych, emocjonalnych, moralnych, duchowych i intelektualnych. Oparte jest to na fundamentalnym stwierdzeniu, że być dojrzałym człowiekiem to być kimś świadomym i wolnym. Dlatego w personalistycznej koncepcji wychowania kładzie się nacisk na kształtowanie umiejętności myślenia, świadomego, wolnego wyboru, brania odpowiedzialności za te wybory i ponoszenia ich konsekwencji. (Dziewiecki 2000, 2002, 2004; Galarowicz 1993).

Warto podkreślić, że wbrew obiegu opinii mówiącej, że uczniowie nie zyczą sobie, aby nauczyciele wskazywali jakie mają przyjmować postawy, wielu pedagogów zauważa, że właśnie zdecydowana większość uczniów właśnie takich wskazówek oczekuje. Te oczekiwania uczniów pięknie ujął w słowa papież Jan Paweł II, zwracając się we Włocławku w 1991 r. do katechetów, nauczycieli i uczniów: „Młody człowiek jest wrażliwy na prawdę, sprawiedliwość, piękno, na inne wartości duchowe. Młody człowiek pragnie odnaleźć siebie samego, dlatego szuka, czasem burzliwie szuka, prawdziwych wartości i ceni tych ludzi, którzy ich uczą i według nich żyją. Któż z nas nie miał w życiu i nie wspomina z wdzięcznością takiego człowieka: kapłana, nauczyciela, profesora lub przyjaciela, który umiał odsłonić nam nowy świat wartości i wzbudzić dla niego trwałe entuzjazm, czy nawet nadać cały kierunek życiu?” (Jan Paweł II, 1991)

Wychowywanie młodzieży w szkole jest procesem ciągłym, odbywa się więc nie tylko na lekcjach wychowawczych, ale na każdej lekcji tym samym także na lekcjach podstaw przedsiębiorczości. Wydaje się wręcz, że przedmiot ten w sposób wyjątkowy umożliwia nauczycielom kształtowanie postaw uczniów, szczególnie fundamentalnej postawy odpowiedzialności za siebie i innych. Według koncepcji nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości Z. Makieli i T. Rachwała (Makiela, Rachwał 2002, 2003, 2005a, 2005b; Rachwał 2004), powinien on przede wszystkim przygotowywać „do życia we współczesnym świecie”. Przygotowanie do życia wymaga zaś oprócz wyposażenia w wiedzę i szereg umiejętności, także ukształtowania postaw czyli – używając słów Jana Pawła II (1991) – „położenia fundamenta pod przyszłość człowieka”.

Oczywistym jest, że wychowanie nie powinno być tylko dziełem przypadku, ale procesem świadomie ukierunkowanym ku pewnym celom. Dlatego konieczne wydaje się sformułowanie celów z zakresu kształtowania postaw (tzw. celów wychowawczych) do realizacji na przedmiocie podstawy przedsiębiorczości. Zgodnie z koncepcją Z. Makieli i T. Rachwała, nauczanie podstaw przedsiębiorczości powinno przyczynić się przede wszystkim do (Makiela, Rachwał 2003):

- rozumienia sensu kształtowania w sobie postawy „przedsiębiorczości” i ciągłego „inwestowania w siebie”;
- przyjmowania odpowiedzialności za siebie, ale także za innych (w tym przede wszystkim własną rodzinę, współpracowników, pracowników itd.) i kształtowania umiejętności godzenia własnego dobra z dobrem innych;
- przyjmowania pozytywnych postaw wobec ludzi;
- kształtowania postaw dialogu i umiejętności słuchania innych;
- umiejętności rozpoznawania wartości moralnych i dokonywania ich hierarchizacji;
- rozumienia roli etyki w życiu społeczno-gospodarczym i postępowania etycznego.

Generalny cel wychowawczy w ramach tego przedmiotu można więc określić – w nawiązaniu do słusznie zaproponowanej nazwy przedmiotu – jako „kształtowanie postawy przedsiębiorczej”. Powstaje tu jednak pytanie, co to znaczy „postawa przedsiębiorcza” i jakie elementy składają się tę postawę? Jest to problem istotny, bo bardzo często pojęcie „przedsiębiorczość” bywa utożsamiane z zachowaniem i cechami osobowości „przedsiębiorcy”, czyli osoby prowadzącej działalność gospodarczą. Wydaje się, że – szczególnie ze względu na potrzeby edukacji szkolnej – zawężanie „postawy przedsiębiorczej” do zdolności do zało-

żenia i prowadzenia własnej firmy jest niewłaściwe. Trudno przecież założyć, że każdy absolwent szkoły ponadgimnazjalnej będzie prowadził własną działalność gospodarczą. Dlatego wydaje się, że konieczne jest nieco szersze spojrzenie na „postawę przedsiębiorczości”, która obejmuje przede wszystkim: energię, wytrwałość, zapał do pracy, inicjatywę, kreatywność, ciekawość świata, pewność siebie i wiarę we własne siły, samodyscyplinę, skłonność do wyważonego ryzyka i brania odpowiedzialności za siebie i innych. Cechy te pozwalają nie tylko na dobre prowadzenie przedsiębiorstwa, tj. bycie przedsiębiorcą, ale pozwalają także na aktywne uczestniczenie w życiu społeczno-gospodarczym (w tym udanym życiu rodzinnym), dające dużo satysfakcji i zadowolenia, niezależnie od charakteru wykonywanej pracy i zajmowanego stanowiska. Człowiek przedsiębiorczy nie boi się trudności, podejmowania nowych, nieznanych zadań, nie załamuje się niepowodzeniami, jest chętny do zdobywania wiedzy i nowych umiejętności, potrafi cieszyć się z sukcesów, jest otwarty na otoczenie, ma zdolność do empatii, potrafi dobrze ułożyć sobie stosunki z innymi ludźmi, panować nad swoimi emocjami oraz postępować zgodnie z wartościami etycznymi. Taki punkt widzenia postawy przedsiębiorczej jest powszechnie przyjmowany przez wielu autorów. Warto tu przytoczyć słowa D. Golemana (1999, s. 434): „Skoro zmienia się gospodarka, zmieniają się również cechy potrzebne do przetrwania w niej, nie mówiąc już od odnoszeniu sukcesów. (...) Nacisk ze strony konkurencji każe docenić ludzi, którzy potrafią się sami motywować do działania, wykazują inicjatywę, odczuwają wewnętrzną potrzebę prześcignięcia samych siebie i mają tyle optymizmu, że nie zniechęcają się niepowodzeniami i porażkami, lecz uporczywie kroczą naprzód.” Człowiek przyjmujący postawę przedsiębiorczą, o wysokiej „inteligencji emocjonalnej” jest więc według D. Golemana (1999, 1997) bezcennym skarbem dla każdej firmy. Podobny pogląd ma S. Covey (2003, 2004), współwłaściciel największej na świecie firmy szkoleniowej FranklinCovey Co., szkolącej ponad 75% przedsiębiorstw z listy 500 największych korporacji Ameryki i 90% przedsiębiorstw tworzących listę 100 największych korporacji w Stanach Zjednoczonych. Co więcej, uważa on, że nie tylko przyjmowanie tak rozumianej postawy przedsiębiorczej, ale kierowanie się w życiu podstawowymi zasadami, takimi jak sprawiedliwość, szczerłość, uczciwość, uznanie godności ludzkiej, służenie innym, cierpliwość, wiara w innych ludzi są warunkiem szczęścia w życiu osobistym i sukcesu w życiu zawodowym. Lektura prac S. Covey’a prowadzi więc do wniosku, że człowiek bez odpowiednio ukształtowanej postawy, nie kierujący się w swoim życiu stałymi zasadami, nie może być dobrym przedsiębiorcą czy menedżerem, niezależnie od wielkości firmy, którą posiada, czy w której pracuje.

Należy podkreślić, że kształtowanie postawy przedsiębiorczości uznano za kluczowe w założeniach programowych przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. W podstawie programowej kształcenia ogólnego w ramach tego przedmiotu za najważniejsze cele edukacyjne uznano właśnie „przygotowanie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym” oraz „kształcenie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości” (Podstawa programowa... 2002). Na pierwszym miejscu wśród przyjętych zadań szkoły jest „zapewnienie uczniom możliwości uzyskania wiedzy, umiejętności i kształtowania postaw przedsiębiorczych, warunkujących aktywne uczestnictwo w życiu gospodarczym”, natomiast realizacja treści nauczania powinna być rozpoczęta właśnie od kształcenia „postawy przedsiębiorczości” oraz umiejętności rozpoznania „mocnych i słabych stron własnej osobowości”, rozwijania „samoakceptacji, asertywności, inicjatywności i odpowiedzialności”.

Oprócz postawienia przedstawionych wyżej ogólnych celów w zakresie kształtowania postaw, możliwe i zasadne wydaje się postawienie szczegółowych celów wychowawczych dopasowanych do poszczególnych treści nauczania. W opracowanej przez Z. Makiełę i T. Rachwałę (Makieła, Rachwał 2002, 2003, 2005a, 2005b; Rachwał 2004) koncepcji nauczania tego przedmiotu, treści nauczania podzielono na 7 części:

Część I – Istota funkcjonowania gospodarki;

Część II – Komunikacja interpersonalna;

Część III – Praca;

- Część IV – Przedsiębiorstwo;
- Część V – Pieniądz i bankowość;
- Część VI – Podatki i ubezpieczenia;
- Część VII – Współpraca międzynarodowa.

W koncepcji tej podjęto próbę postawienia – oprócz celów z zakresu wyposażenia w wiedzę i kształtowania umiejętności uczniów – szczegółowych celów wychowawczych do każdej z wymienionych części. Proponuje się następujące cele w zakresie kształtowania postaw uczniów:

Część I. Istota funkcjonowania gospodarki

Uczeń:

- rozumie sens kształtowania w sobie postawy przedsiębiorczości,
- dostrzega zalety życia w systemie gospodarki rynkowej, opartego na własności jako jej głównego filaru;
- potrafi dostrzec i zrozumieć problemy ludzi żyjących w państwach o bardzo niskim PKB, w tym także w państwach, których gospodarka oparta jest na ideologiach komunistycznych i socjalistycznych,
- rozumiejąc zasady funkcjonowania budżetu domowego, rezygnuje z roszczeń finansowych wobec rodziny,
- przyjmuje postawę szacunku dla rodziców (opiekunów), których praca jest źródłem dochodów rodziny,
- wykazuje chęć uczciwego zarabiania pieniędzy (w sposób niekolidujący z nauką) na swoje wydatki lub/i w celu odciążenia budżetu domowego,
- przyjmuje postawę szacunku wiedzy w stosunku do osób odpowiadających za finanse państwa i samorządów (przy zachowaniu krytycyzmu),
- rozumie misję sprawowania funkcji publicznej, w tym dbania o finanse publiczne,
- potępia postawę prywaty urzędników,
- rozumie konieczność zrównoważenia budżetu (państwa, samorządowego i domowego).

Część II. Komunikacja interpersonalna

Uczeń:

- ma motywację do ciągłego doskonalenia własnej osobowości,
- reaguje na potrzeby innych, zarazem pamiętając o własnych sprawach,
- jest otwarty na otoczenie,
- potrafi pracować w zespole,
- jako lider zespołu potrafi kierować ludźmi sprawiedliwie i profesjonalnie,
- w negocjacjach przyjmuje postawę szacunku wobec drugiej strony,
- w każdej konfliktowej sytuacji dąży do jej rozwiązania,
- rozumie, że wolność jest podstawowym prawem człowieka,
- szanuje cudzą własność,
- jest odpowiedzialny za siebie i innych,
- nie manipuluje ludźmi,
- przyjmuje postawę szacunku wobec prawa (przy zachowaniu krytycyzmu),
- sprzeciwia się wszelkim przejawom korupcji;
- postępuje etycznie¹.

Część III. Praca

Uczeń:

- uznaje pracę za wartość, a nie tylko źródło dochodów,
- rozumie sens pracy, przyjmuje aktywną postawę w jej poszukiwaniu,
- rozumie konieczność ciągłego „inwestowania w siebie”,

¹ Cel ten – sformułowany ogólniej w stosunku do pozostałych - jest jednym z najważniejszych, powinien wynikać z całego procesu wychowania w szkole i w domu.

- jest wrażliwy na kwestię bezrobocia i przyjmuje postawę życzliwości wobec osób pozostających bez pracy,
- jako potencjalny pracodawca rozumie potrzebę profesjonalnego i życzliwego traktowania kandydatów do pracy,
- wykazuje chęć należytego wypełniania obowiązków pracownika lub pracodawcy,
- potępia postawę unikania pracy,
- potrafi po dżentelmeńsku rozwiązać umowę o pracę,
- sprzeciwia się wszelkim przejawom dyskryminowania w pracy, mobbingu itp.
- rozumie potrzebę sprawiedliwego wynagradzania pracowników
- rozumie, że wysokość pensji nie powinna być jedynym kryterium wyboru pracy,
- rozumie trudności w zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, życzliwie do nich nastawiony i gotowy do przygotowania (w miarę możliwości) w swojej przyszłej firmie miejsce pracy dla osoby niepełnosprawnej.

Cześć III. Przedsiębiorstwo

Uczeń:

- rozumie, że chociaż zysk jest podstawowym celem działalności gospodarczej, jego osiągnięcie powinno odbywać się zgodnie z normami prawnymi i moralnymi;
- rozumie specyficzne miejsce kapitału ludzkiego (pracy) i przedsiębiorczości (wyróżnianej często jako 4 czynnik) wśród czynników wytwórczych;
- jest gotowy do podjęcia ryzyka założenia własnej firmy;
- rozumie, że pewne działania marketingowe (np. reklama alkoholu skierowana do młodzieży) są nieetyczne (nawet jeśli w danym kraju są zgodne z prawem),
- rozumie, że obsługa klienta nie polega na sprzedaży towaru lub usługi za wszelką cenę, aby tylko osiągnąć zysk,
- rozumie, że planując własną działalność gospodarczą, nie należy kopiować cudzych pomysłów (np. nazwy lub logo firmy),
- rozumie znaczenie uczciwego, zgodnego z prawem i profesjonalnego zarządzania personelem,
- zamierza z szacunkiem odnosić się zarówno do przełożonych, jak i podwładnych,
- rozumie konieczność rzetelnego prowadzenia księgowości.

Cześć V. Pieniądz i bankowość

Uczeń:

- ma szacunek dla pieniędzy, które są efektem uczciwej pracy,
- potępia wszelkie próby podrabiania i wprowadzania do obiegu fałszywych pieniędzy oraz utrzymywania kradzionych czeków i kart płatniczych,
- rozumie konieczność zgłaszania takich przypadków policji,
- znalezione kart płatniczą, czek lub inne dokumenty zwraca natychmiast właścicielowi i nie próbuje z nich korzystać;
- potępia wszelkie formy kredytowania opartego na lichwie (pobieraniu wygórowanych odsetek dzięki wykorzystaniu niewiedzy lub trudnej sytuacji kredytobiorcy);
- zamierza uczciwie i rzetelnie rozliczać się z innymi osobami, firmami, bankami itd.

Cześć VI. Podatki i ubezpieczenia

Uczeń:

- przyjmuje postawę uczciwego podatnika, terminowo składającego deklaracje podatkowe i rzetelnie płacącego podatki,
- dostrzega znaczenie uczestniczenia w systemie ubezpieczeń społecznych, gwarantującym bezpieczeństwo socjalne,
- rozumie konieczność objęcia ubezpieczeniem społecznym i zdrowotnym osób bez pracy (tym samym niepłacących składek),
- dostrzega znaczenie ubezpieczeń majątkowych i osobowych firmy oraz rodziny,
- potrafi rzeczowo i bez skrępowania rozmawiać z bliskimi o polisach na życie;
- potępia wszelkie sposoby wyłudzenia odszkodowań od towarzystw ubezpieczeniowych.

Część VII. Współpraca międzynarodowa

Uczeń:

- określa swoją rolę w otoczeniu lokalnym, regionalnym, krajowym, europejskim i międzynarodowym,
- dostrzega potrzebę współpracy międzynarodowej na wszelkich płaszczyznach, w tym współpracy przygranicznej w ramach układów lokalnych;
- jest gotów pracować dla pomyślnego rozwoju Polski i struktur integracyjnych, w których Polska uczestniczy.
- rozumie potrzebę wyrównywania dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego państw świata.

Przedstawione powyżej cele wychowawcze należy traktować jako propozycję, z pełną świadomością, że niektóre z nich mogą być trudne zarówno do zrealizowania, jak i do sprawdzenia. Powinny one być zatem wyzwaniem do podjęcia trudu wychowawczego przez nauczycieli podstaw przedsiębiorczości.

Warto zauważyć na zakończenie, że wychowanie człowieka słusznie bywa nazywane sztuką, gdyż rzeczywiście wymaga geniuszu pedagogicznego. W tak rozumianym procesie wychowania decydującą rolę odgrywają nie programy czy podręczniki, ale oczywiście osoby, czyli nauczyciele. Wymaga to odpowiedniego, podmiotowego podejścia do uczniów i szeregu umiejętności, do których za M. Łabockim (2000) należy zaliczyć przede wszystkim:

- umiejętność akceptowania uczniów zgodnie z założeniami personalizmu,
- umiejętność rozumienia empatycznego,
- umiejętność bycia autentycznym, tzn. otwartym, szczerym i „prawdziwym” w swoim zachowaniu,
- umiejętność skutecznej komunikacji interpersonalnej, w tym pokonywania barier, do których w przypadku nauczycieli należą najczęściej: nakazywanie, grożenie, moralizowanie, „głoszenie kazań”, pouczanie, krytykowanie, obwinianie, nagminne doradzanie lub sugerowanie gotowych rozwiązań.

Kształtowanie postaw uczniów jest w dzisiejszych czasach wielkim „wyzwaniem” dla nauczycieli, gdyż nie jest to zadanie łatwe. Należy jednak zgodzić się z M. Dziewieckim (2004), że nauczyciel-wychowawca nie powinien poddawać się „wypaleniu” zawodowemu i rezygnować z realizacji celów wychowawczych nawet wtedy, gdy jego oddziaływania wychowawcze zdają się pozostawać bezowocne lub gdy spotykają się z jawnym odrzuceniem czy wręcz szyderstwem ze strony uczniów. Powinien on mieć świadomość, że jest odpowiedzialny za swoją postawę wobec wychowanka, ale nie za jego odpowiedź lub za brak odpowiedzi. Trud poświęcony w kształtowanie postaw nie zawsze będzie owocny. Jednak gdy uczeń widzi, że jego los naprawdę leży na sercu wychowawcy, będzie skłonny skorzystać z jego pedagogicznych oddziaływań. I to będzie korzystał także wtedy, gdy wychowawca będzie mu stawiał — nieuniknione przecież w realistycznej pedagogice — wymagania, normy i ideały. (Dziewiecki 2004). Nagrodą za włożony trud będzie wdzięczność uczniów, najczęściej milcząca, a czasem wypowiedziana publicznie, jak w przypadku nauczycieli najbardziej znanego, nieżyjącego już Polaka, który w cytowanym przemówieniu we Włocławku na koniec powiedział: „Powiniennem na tym zakończyć, ale nie mogę. Nie mogę, bo uświadomiłem sobie co ja zawdzięczam polskiej szkole. Dlatego pragnę dzisiaj tu, z tego miejsca i przy okazji tego spotkania, po prostu ucałować jeszcze raz ręce moim rodzicom, a równocześnie ucałować ręce wszystkim moim nauczycielom, nauczycielkom i moim katechetom, którzy uczyli mnie w szkole podstawowej, w gimnazjum, aż do matury, kładąc fundamenta pod przyszłość człowieka” (Jan Paweł II, 1991). Trudno chyba o bardziej wzruszające podziękowanie dla nauczycieli za trud wychowawczy, tym bardziej, że padły one z ust człowieka, który sprawował jeden z najwyższych urzędów na świecie, a także był i nadal jest niekwestionowanym autorytetem moralnym dla niemal całej ludzkości, w tym także dla niewierzących.

LITERATURA

- Bachta A. i in., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości. Scenariusze zajęć edukacyjnych dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Covey S. R., 2003, *Siedem nawyków skutecznego działania*, wyd. III popr., Rebis, Poznań.
- Covey S. R., 2004, *Zasady skutecznego przywództwa*, wyd. II popr., Rebis, Poznań.
- Dziewiecki M., 2000, *Cele i metody wychowania chrześcijańskiego*, Referat wygłoszony 29.IV.2000 r. w Rzeszowie w ramach sympozjum na temat wychowania (za www.opoka.org.pl).
- Dziewiecki M., 2002, *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, „Jedność”, Kielce.
- Dziewiecki M., 2004, *Pedagog na trzecie tysiąclecie*, [w:] Czytelnia „Opoki” (www.opoka.org.pl).
- Galarowicz J., 1993, *Powołani do odpowiedzialności*, Oficyna Naukowa i Literacka T. I. C., Kraków.
- Gawlina Z., 2001, *Kształtowanie postawy czynnej ważnym celem wychowania*, [w:] Kształtowanie postaw czynnych i więzi środowiskowych, red. Z. Gawlina, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Goleman D., 1997, *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Media Rodzina, Poznań.
- Goleman D., 1997, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań.
- Jan Paweł II, 1991, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów*, Włocławek, 6 czerwca 1991 r.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości. Poradnik metodyczny dla nauczycieli liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. (wydanie drugie zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005a, *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum* (wydanie czwarte zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005b, *Podstawy przedsiębiorczości. Zeszyt ćwiczeń dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. (wydanie czwarte zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Nalaskowski S., 1999, *O ideale wychowania i celach kształcenia*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego (dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum)*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dn. 26 lutego 2002 r., Warszawa.
- Rachwał T., 2004, *Podstawy przedsiębiorczości. Słownik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Suchodolski B., 1990, *Wychowanie mimo wszystko*, WSiP, Warszawa.
- Śrutowska D., Rachwał T. (red.), 2005, *Podstawy przedsiębiorczości. Multimedialny CD-ROM dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era, Young Digital Poland, Warszawa-Gdańsk.

Jadwiga Gabala

Zespół Szkół Licealnych i Zawodowych Nr 1
w Tarnowie – Mościcach

Kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów

Raporty psychologów i socjologów (Herzberg, Vroom, Mc Clelland, Adams) nad sylwetką psychologiczną przedsiębiorców i odnoszących sukcesy menedżerów poprzez badanie ich potrzeb i mechanizmów zachowań tworzą długie listy cech. Listy te wykazują spore różnice, w zależności od dziedziny naukowej i orientacji metodologicznej badacza opisującego interesujące go zmienne, a podobieństwa dopiero wtedy, kiedy sylwetkę psychologiczną powiąże się z konkretnymi warunkami społecznymi (Mikołajczyk, 1993).

Badania psychologów wykorzystywane we współczesnej nauce organizacji i zarządzania wykazują jednak pewne rysy osobowości, predyspozycje, talenty, których posiadanie czyni osiągnięcie powodzenia w prowadzeniu działalności ekonomicznej i organizatorskiej bardziej prawdopodobnym. Wydaje się, że są to takie cechy psychofizyczne jak energia, odporność na zmęczenie, podzielność uwagi, zdolność koncentracji i szybkiego reagowania, samodyscyplina, motywacja do osiągnięć w sferze materialnej a jednocześnie skłonność do ryzyka i związanych z nim emocji, wyciąganie wniosków z popełnionych błędów, optymizm, zdolność do empatycznego rozumienia innych, asertywność, trafna komunikacja interpersonalna, otwartość oraz takie kwalifikacje intelektualne jak zdolność szybkiego uczenia się, zdolność analizy i syntezy, ciekawość poznawania nowych rzeczy oraz szybkie opanowywanie nowych umiejętności.

Badania przeprowadzone przez Schrage wśród szefów przedsiębiorstw będących równocześnie ich założycielami i właścicielami pokazały, że największe sukcesy ekonomiczne odnosili ci, których charakteryzowała wysoka potrzeba osiągnięć, niska potrzeba siły lub dominacji, wysoka samoświadomość rozumiana jako adekwatna samowiedza, oraz wysokie umiejętności społeczne, nazywane ogólnie świadomością rynku i wiedzą o zatrudnionych przez siebie ludziach. Wielu z badanych przedsiębiorców interesowało się osiągnięciami nauk behawioralnych, zaciekawieni byli postępem naukowym w różnych dziedzinach. Najmniej sukcesów odnosili ludzie, którzy różnili się od opisanej charakterystyki tylko brakiem samoświadomości i znajomością innych ludzi (Witkowski, 1994).

Reprezentatywne badania Whettena i Camerona, którzy przebadali ponad czterystu przedsiębiorców – menedżerów pokazują, że osoby te posiadały dwie główne cechy: zdolności personalne i umiejętności interpersonalne. Zdolności personalne zawierały się w doskonaleniu samoświadomości związanej z identyfikacją oraz określaniem własnych celów, wartości, priorytetów; umiejętnością diagnozy i stosowania w praktyce własnego stylu poznawczego, kierowania stresem poprzez rozpoznawanie i eliminację stresorów, zarządzania czasem i delegowaniem uprawnień, umiejętnością kreatywnego i racjonalnego rozwiązywania problemów oraz tworzeniem napięcia innowacyjnego u innych. Natomiast umiejętności interpersonalne określane były przez sprawne komunikowanie się z innymi oraz efektywne doradztwo, kształtowanie pożądanых zachowań, powiększanie swojej władzy poprzez posługiwanie się wpływem społecznym, umiejętność motywowania innych oraz kierowanie konfliktem (Kozmiński, Piotrowski, 1995).

Badana natomiast przez Mc Clellanda wysoka potrzeba osiągnięć osób przedsiębiorczych związana była ze stopniem motywacji do efektywnego wykonywania zadań. Cechy osobowości o wysokiej potrzebie osiągnięć to: chęć brania odpowiedzialności na siebie za rozwiązywanie problemów, skłonność do ustalania dla siebie trudnych celów i podejmowanie ryzyka dla ich osiągnięcia oraz przypisywanie dużego znaczenia informacji o uzyskanych przez siebie efektach. Choć motywem do zaspakajania wysokiej potrzeby osiągnięć może być zdaniem badacza także lęk. (Stoner, Wankel, 1996).

Mając na uwadze powyższe rozważania, zdefiniowanie pojęcia postawa przedsiębiorcza jest sprawą trudną i wieloznaczną. Zależy to w dużej mierze od orientacji nauk społecznych i metodologii będących w obszarze zainteresowań badaczy.

Dla potrzeb moich badań, jako pedagoga oraz nauczyciela przedsiębiorczości poprzez postawę przedsiębiorczą, którą kształtowałam w procesie dydaktycznym rozumiałam określone cechy zbiorowości uczniów I klas Liceum Technicznego. A mianowicie:

- poznanie i praca nad mocnymi i słabymi stronami swojej osobowości,
- wytyczanie i planowanie realizacji własnych celów,
- branie odpowiedzialności za własne działania,
- umiejętność określania i rozwiązywania problemów,
- podejmowanie ryzyka decyzyjnego,
- umiejętność analizy własnych i cudzych błędów,
- elastyczność i dostosowanie się do zmian,
- potrzeba tworzenia czegoś nowego,
- właściwa organizacja czasu,
- umiejętność regeneracji sił fizycznych i psychicznych,
- umiejętność współpracy w zespole,
- posiadanie inicjatywy,
- zadowolenie z tego, co się robi.

Badania moje poświęciłam na określeniu wpływu realizacji programu przedsiębiorczości w zakresie komunikacji interpersonalnej w procesie nauczania – uczenia się (Kupisiewicz, 1994) na kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród uczniów w klas pierwszych Liceum Technicznego przy Zespole Szkół Zawodowych Nr 1 w Tarnowie–Mościcach w latach 1998–2001.

PREZENTACJA METOD BADAŃ

W badaniach pedagogicznych zdarzenia, a więc i kształtowanie postaw przedsiębiorczych, które zachodzą w procesie nauczania – uczenia się nie poddają się bezpośredniej obserwacji i mierzeniu (Zaczyński, 1997). Zmienne, określające dany proces, są w tym wypadku związane z osobą ucznia i jego predyspozycjami intelektualnymi i psychologicznymi. Dotyczą również nauczyciela, jego wiedzy i umiejętności pedagogicznych. Są one także związane ze specyficznymi składnikami procesu dydaktycznego, mogą to być treści programowe, organizacja zajęć, aktywizująca metodyka pracy dydaktycznej, czy wreszcie sama atmosfera pracy na lekcji.

Najczęściej stosowaną metodą w badaniach nauk społecznych jest traktowanie wypowiedzi osób badanych jako źródła informacji (Nowak, 1985). W moich badaniach nad kształtowaniem postaw przedsiębiorczych przyjąłam wypowiedzi uczniowskie jako wskaźniki rzeczowe zmiennych reprezentujących postawy przedsiębiorcze oraz składniki procesu dydaktycznego.

Narzędziami badawczymi były anonimowe ankiety uczniowskie w formie kwestionariusza, w których uczniowie wybierali bądź zaznaczali na skali ocen określone odpowiedzi na pytania zamknięte. Istniała także możliwość swobodnej odpowiedzi na pytania otwarte.

Pierwszą fazą moich badań była diagnoza istniejącego stanu rzeczy, czyli oczekiwań i potrzeb uczniowskich oraz ich predyspozycji osobowościowych.

Narzędzie badawcze – ankieta diagnostyczna – określała pewne cechy specyficzne składające się na ogólne pojęcie postawy przedsiębiorczej. Sformułowanie problemów badawczych oparłam w dużej mierze na wynikach badań ewaluacyjno-diagnostycznych dotyczących oceny procesu nauczania – uczenia się oraz postulatów uczniowskich dotyczących tego procesu oraz programu nauczania w I klasach Liceum Technicznego przeprowadzonych przeze mnie latach 1995–1997 oraz permanentnych obserwacjach procesu nauczania – uczenia się.

Zatem problemy badawcze określiłam w sposób następujący:

- jakie potrzeby i oczekiwania mają uczniowie w stosunku do własnego rozwoju osobistego,
- jakie są potrzeby i oczekiwania w stosunku do procesu nauczania – uczenia się,
- jakie są potrzeby i motywy do uczestnictwa w konkretnych zajęciach,
- jakie są oczekiwania w stosunku nauczyciela mającego zaspokoić owe potrzeby.

Analizując wyniki badań diagnostycznych z lat 1998–2000 przeprowadzonych wśród uczniów klas pierwszych Liceum Technicznego, należy stwierdzić, że uczniów najbardziej interesowały te aspekty postawy przedsiębiorczej, które związane są z podejmowaniem ryzyka i kreatywnością – poznawanie samego siebie w różnych sytuacjach i rozwijanie nowych pomysłów oraz potrzeba zdobycia wiedzy na temat przedsiębiorczości. Dochodziła do tego naturalna w klasach pierwszych potrzeba lepszego poznania swoich kolegów. Uczniowie chcieli również nauczyć się takich aspektów postawy przedsiębiorczej jak umiejętności określania i rozwiązywania problemów życiowych oraz pokonywania słabości, a także umiejętności komunikacyjnych. Posiadali również wysoką potrzebę osiągnięć.

BADANIA EWALUACYJNE DOTYCZĄCE KSZTAŁTOWANIA POSTAW PRZEDSIĘBIORCZYCH

Weryfikację problematyki badawczej przeprowadziłam za pomocą badania ewaluacyjnego (Komorowska 1995), w którym pytania ankietowe zawierały merytoryczną zawartość żądanych odpowiedzi. Dotyczyły one zasobów wiedzy i umiejętności uczniowskich nabytych w trakcie procesu nauczania – uczenia się, jak i aspektów metodycznych, merytorycznych oraz afektywnych procesu dydaktycznego. Prostota i lapidarność narzędzi badawczych dostosowana była do wieku i rozwoju intelektualnego, poznawczego i emocjonalnego ankietowanego ucznia.

Ponieważ badaniami objęłam zmianę postaw, przeprowadziłam je kilkakrotnie (Zaczyński, 1997) przez okres dwóch lat 1998–2001, na zbiorowości uczniów klas pierwszych, zaczynających naukę w Liceum Technicznym.

Przedmiotem badań ewaluacyjnych przeprowadzonych w latach 1998–2001 była efektywność i oddziaływanie realizacji programu wdrożeniowego z przedsiębiorczości w zakresie komunikacji interpersonalnej (Dokumentacja, 1995) dla uczniów klas pierwszych Liceum Technicznego w zakresie kształtowania postaw przedsiębiorczych w procesie nauczania – uczenia się.

Badaniem objęłam też praktyczną przydatność prowadzonej autorskiej innowacji w formie *karty oceny opisowej*, która opisywała tendencje zmian zachowań i postaw uczniowskich.

Celem badań było zatem określenie oraz ustalenie zasobów osobowościowych rozumianych jako osiągnięcia uczniowskie oraz badanie kształtowania postaw przedsiębiorczych jako wskaźników projektowania i planowania skuteczności pracy nauczyciela.

Problemy badawcze sformułowałam w sposób następujący:

- jak uczniowie oceniają przydatność w przyszłości treści programowych pojawiających się na lekcjach,

- w jakim stopniu zostały zaspokojone są potrzeby i motywy do uczestnictwa w zajęciach z przedmiotu przedsiębiorczość,
 - w jakim stopniu zostały zaspokojone potrzeby dotyczące procesu nauczania – uczenia się: metodyka, atmosfera, ocena opisowa,
 - jak uczniowie oceniają własny rozwój osobisty w dziedzinie postaw przedsiębiorczych.
- Zatem kryteria oceny wartości badań przyjęłam następująco:

- w metodyce pracy nauczyciela,
- w projektowaniu celów operacyjnych,
- w odpowiednim do potrzeb uwypuklaniu treści nauczania,
- w kształtowaniu kompetencji kluczowych.

Narzędziem badawczym był kwestionariusz w formie ankiety uczniowskiej zawierający 27 pytań zamkniętych z wyborem skali ocen od 1 do 6, zgrupowanych w 6 zagadnieniach problemowych oraz 2 pytania otwarte (Tab. 1.).

Badanie przeprowadzone było na przełomie maja i czerwca roku szkolnego 1998/1999, w którym wzięło udział 67 uczniów klas pierwszych Liceum Technicznego (91%); 1999/2000, w którym wzięło udział 89 uczniów (88%) oraz 2000/2001, w którym wzięło udział 67 uczniów (98%).

Badani wybierali odpowiednią cyfrę na skali odpowiedzi, które odzwierciedlały wartość merytoryczną wskaźnika postawy przedsiębiorczej oraz elementów metodycznych i merytorycznych procesu dydaktycznego.

Obliczyłam wartość modalną i średnią arytmetyczną wybieranych odpowiedzi ze skali ocen, co pozwoliło ocenić jakościowe cechy procesu nauczania – uczenia się postaw przedsiębiorczych.

Zebrany materiał w formie odpowiedzi na poszczególne pytania prezentuje poniższa tabela:

Tab. 1. Wyniki badań ewaluacyjnych w kolejnych latach szkolnych uczniów klas pierwszych Liceum Technicznego przy ZSZ Nr 1 w Tarnowie – Mościcach

WARTOŚĆ ODPOWIEDZI						
TREŚĆ PYTAŃ	modalna	średnia	modalna	średnia	modalna	średnia
Rok szkolny	1998/ 1999	1998/ 1999	1999/ 2000	1999/ 2000	2000/ 2001	2000/ 2001
1. W jakim stopniu wiedza i umiejętności zdobywane na lekcjach przydadzą Ci się w przyszłości						
a. samopoznanie	5	4,5	4	4,5	6	4,8
b. praca w grupie	5	4,8	5	4,8	4	4,8
c. komunikacja	5	4,6	5	4,8	5	5,3
d. rozwiązywanie problemów	5	5,0	5	5,2	5	4,9
e. pokonywanie stresu	5	4,6	5	5,0	4	4,9
2. Czy treści programowe:						
a. pomagały w lepszym ci zrozumieniu siebie i Twoich kolegów	5	4,4	5	4,6	6	4,9
b. odzwierciedlały Twoje zainteresowania	4	4,0	4	4,4	4	4,3
3. Czy metody prowadzenia lekcji:						
a. motywowały i angażowały Twoje zainteresowanie	4	4,4	5	4,9	6	5,1
b. wyzwalały u Ciebie inwencję twórczą	4	4,2	5	4,7	6	5,5

Tab. 1. – cd.

4. Czy atmosfera panująca na lekcji sprzyjała:						
a. swobodnej wymianie poglądów	6	5,1	5	5,1	6	5,5
b. lepszemu poznaniu Twoich zachowań	5	4,6	5	4,8	6	5,6
c. lepszej współpracy między kolegami	5	4,8	5	5,1	5	4,8
d. lepszej współpracy z nauczycielem	5	4,4	5	4,8	5	5,3
5. Czy karta oceny opisowej.						
a. przedstawiała strukturę zagadnień treściowych	5	4,3	4	4,6	5	4,9
b. informowała Cię co już osiągnąłeś w toku nauki	6	4,7	5	4,8	5	4,8
6. Po zakończeniu modułu <i>Komunikacja interpersonalna</i> możesz powiedzieć, że:						
a. poznałeś swoje mocne i słabe strony i potrafisz nad nimi pracować	5	4,9	5	4,9	5	4,9
b. potrafisz wytyczać i planować realizację własnych celów	6	4,7	5	4,8	6	4,8
c. umiesz być odpowiedzialny za to co robisz	5	4,8	5	4,9	5	5,1
d. umiesz określić problem i rozwiązać go	5	4,5	5	4,8	6	5,0
e. nie boisz się ryzyka przy podejmowaniu decyzji	5	4,6	5	4,7	5	4,7
f. potrafisz uczyć się na własnych i cudzych błędach	5	4,8	5	4,8	5	4,9
g. potrafisz być elastyczny i dostosować się do zmian	5	4,3	5	4,7	5	5,1
h. masz potrzebę aby stworzyć coś nowego	5	4,4	5	4,7	6	5,3
i. potrafisz właściwie zorganizować sobie czas	5	4,7	5	4,8	4	4,8
j. potrafisz regenerować siły psychiczne i fizyczne	5	4,6	5	4,8	5	4,9
k. potrafisz współpracować z innymi	5	4,8	5	4,9	5	5,0
l. posiadasz inicjatywę w stosunku do siebie i kolegów	5	4,7	5	4,9	5	4,8
ł. umiesz być zadowolony z tego co robisz	6	5,1	5	5,1	6	5,0

Źródło: Badania własne.

Odpowiedzi na pytania otwarte udzieliło w roku szkolnym 1998/1999 tylko 2% respondentów, to samo stało się w roku szkolnym 2000/20001, więc nie można uważać je za

istotne w badaniu. Natomiast 9% badanych w roku szkolnym 1999/2000 w odpowiedziach na pytania otwarte sugerowało większe poszerzenie treści programowych o sposoby radzenia sobie ze stresem i wystąpieniami publicznymi oraz nabycie umiejętności zachowań asertywnych.

Jak wynika z powyższych danych uczniowie wysoko ocenili zaspokojenie własnych oczekiwań i potrzeb wynikających z diagnozy, Są to odpowiedzi na pytanie 1. Stopień zaspokojenia potrzeb w zakresie merytorycznego zakresu programu prezentuje odpowiedź na pytanie 2.

Proces dydaktyczny w zakresie poznawczym i afektywnym również uzyskał wysokie oceny, są to odpowiedzi na pytanie 3 i 4.

Odpowiedzi na pytanie 5 są weryfikacją stosowania przez uczniów *karty oceny opinii*. Na podstawie jej systematycznego stosowania mogli oni ogarnąć całość struktury zagadnień treściowych oraz rzeczywiste osiągnięcia w toku procesu nauczania – uczenia się wyrażone w formie tendencji. Natomiast nauczycielowi *Karta* systematycznie pokazywała efekty jego pracy w procesie nauczania – uczenia się.

Najbardziej interesujące z punktu widzenia kształtowania postaw przedsiębiorczych są odpowiedzi na pytanie 6, które określają zdefiniowaną wcześniej uczniowska postawę przedsiębiorczą.

I tak w roku szkolnym 1998/1999 najczęstszą odpowiedzią o najwyższej ocenie wybieranej ze skali, było stwierdzenie, że uczniowie potrafią wytyczać i planować realizację własnych celów czyli wiedzą co chcą osiągnąć w przyszłości oraz, że potrafią być zadowoleni z tego co robią, a więc są optymistycznie nastawieni do życia

W roku szkolnym 1999/2000 uczniowie również wysoko ocenili swoją postawę przedsiębiorczą, ale jak wynika z danych w sposób bardziej wyrównany i całościowy. Z podanej skali najczęściej wybierali 5 stopień ociążnięcia pożądanej postawy przedsiębiorczej.

W roku szkolnym 2000/2001 uczniowie wybierali najwyższą wartość z podanej skali w takich aspektach postawy przedsiębiorczej jak umiejętność określania i realizacji własnych celów, rozwiązywania problemów, postawy kreatywnej oraz zadowolenia z tego co się robi, czyli podobne cechy uczniowskiej postawy przedsiębiorczej jak w roku szkolnym 1998/1999.

Wnioski wypływające z badań zastosowałam w celu doskonalenia własnego warsztatu pracy ukierunkowanego na potrzeby ucznia, a brzmiały one następująco:

- stworzyłam możliwości kształtowania uczniowskich postaw przedsiębiorczych w zakresie zachowań interpersonalnych w różnych sytuacjach, stosując odpowiednie do potrzeb aktywizujące metody nauczania, a w szczególności gry symulacyjne, różne formy dyskusji, symulacje, analizę przypadków, w opinii uczniów metody pracy na lekcji otrzywały coraz wyższe oceny (punkt 3 i 6, Tab. 1.),
- kształtowałam postawy przedsiębiorcze w zakresie umiejętności komunikacyjnych poprzez aktywne słuchanie oraz rozumienie poglądów i postaw innych w grupie, klasie, szkole (punkt 1, Tab. 1.),
- stworzyłam możliwości rozwoju osobistych zainteresowań uczniów w zakresie kształtowania postaw przedsiębiorczych poprzez uwzględnienie postulowanych treści programowych przy projektowaniu celów operacyjnych, a w szczególności zagadnień dotyczących samopoznania, podejmowania decyzji, pokonywania stresu, stylów i poziomów komunikacji oraz asertywności (punkt 2, Tab. 1.),
- kształtowałam cechy poznawcze, behawioralne oraz afektywne ucznia w zakresie postaw przedsiębiorczych poprzez uczestnictwo w procesie kreatywnego rozwiązywania problemów stosując techniki treningu twórczości (punkt 3 i 6, Tab. 1.),
- w zakresie postaw przedsiębiorczych kształtowałam umiejętność pracy w dużej i małej grupie zgodnie z obowiązującymi normami (punkt 1 i 4, Tab. 1.),

- kształtowałam umiejętność odpowiedzialnych wyborów i samooceny cechujących jednostkę przedsiębiorczą, poprzez stosowanie *karty oceny opisowej* (punkt 5, Tab. 1.),
- uświadamiałam możliwość przełożenia wiedzy zdobytej na lekcjach komunikacji na życie poza szkołą, a w szczególności dotyczy to uczniowskich postaw przedsiębiorczych (punkt 1,2 oraz 6, Tab. 1.),
- doskonaliłam pracę nad własnym warsztatem pracy w zakresie komunikacji nauczyciel – uczeń stwarzając odpowiednią atmosferę na lekcji (punkt 4, Tab. 1.).

PODSUMOWANIE

W podsumowaniu należy jeszcze raz podkreślić, że zdefiniowane przeze mnie zasadnicze cechy postawy przedsiębiorczej oparłam na literaturze przedmiotu. Jednak na swój praktyczny użytek jako nauczyciela i pedagoga, określiłam je jako wybrane cechy zbiorowości uczniów rozpoczynających naukę w I klasach Liceum Technicznego i realizujących program przedsiębiorczości w zakresie komunikacji interpersonalnej. Bowiem wydaje się, że określenie cech charakteryzujących osoby przedsiębiorcze, można też odnieść do cech ludzi twórczych (Kozielecki, 1976; Szmidt, 1997) lub osób, które posiadają poczucie sprawstwa (Radziewicz, 1997). Obszary badań nad przyczynami i skutkami „przedsiębiorczych” aspektów postaw ludzkich nadal rozwijają się w wielu dziedzinach i orientacjach metodologicznych nauk społecznych.

Również zaproponowaną przeze mnie procedurę badawczą można zaliczyć do procedur aplikacyjnych. Bardziej zależało mi na skonstruowaniu narzędzi przydatnych do praktyki edukacyjnej niż do szerszego zastosowania i standaryzacji. Tak też rozumiem zakres merytoryczny badań poprzez określenie cech zbiorowości oraz określenie stopnia intensywności zmiennych jako wskaźników procesu dydaktycznego.

Badania przeze mnie przeprowadzone nie mają precedensu w literaturze przedmiotu. Może dlatego, że program przedsiębiorczości został wprowadzony jako eksperyment, a potem jako wdrożenie do średniego szkolnictwa zawodowego w 1995 roku.

Wyniki badań tu przedstawionych, są przede wszystkim przydatne dla moich własnych potrzeb w zakresie poznawczym oraz praktyki w zakresie doskonalenia własnego warsztatu pracy. Jako nauczyciel chciałam sprawdzić czy proces dydaktyczny, którym kieruję oraz realizowane treści programowe rzeczywiście kształtują postawy przedsiębiorcze uczniów klas I Liceum Technicznego, zatem szukałam odpowiedzi na to pytanie. W tym miejscu muszę stwierdzić, że całkowitej pewności nie mam, szczególnie dotyczy to obiektywizmu badań, bowiem:

- narzędzie badawcze nie jest wystandaryzowane,
- nie przeprowadziłam szerszej diagnozy cech osobowościowych uczniów, takich jak inteligencja, systemy wartości, sprawstwo czy samoocena,
- na wyniki badań mają wpływ moje przekonania i postawy jako nauczyciela kształtującego w procesie wychowawczym zachowania i postawy badanych przeze mnie uczniów, co z drugiej strony jest ważnym czynnikiem wychowawczym,
- z mojej strony jako osoby badającej, podjęłam konkretne działania i stwarzałam jak najwięcej sytuacji sprzyjających kształtowaniu wybranych aspektów uczniowskich postaw przedsiębiorczych, co też jest korzystne ze strony dydaktycznej,
- miałam z góry pozytywne oczekiwania w stosunku do merytorycznych treści procesu nauczania – uczenia się, co niewątpliwie ma wpływ na obiektywne wyniki badań, co znowu jest korzystnym zjawiskiem ze strony dydaktycznej,
- również moja rola zawodowa i władza nauczycielska miała wpływ na sposób udzielania odpowiedzi na pytania ankietowe przez uczniów – respondentów.

Na zakończenie przeprowadzonych badań ewaluacyjnych chciałabym dodać, że podkreślanie i wartościowanie pożądaných cech postawy przedsiębiorczej wpływa na generowa-

nie ich i ciągle doskonalenie. Bowiern dążę do tego, aby moi uczniowie stali się ludźmi przedsiębiorczymi w szerokim rozumieniu tego pojęcia. Chciałabym, aby nie reprezentowali bezradności poznawczej i emocjonalnej, aby dokonywali świadomych i odpowiedzialnych wyborów swojej kariery życiowej i osiągnęli sukcesy jako organizatorzy, decydenci czy konsumenci oraz kreując role na rynku pracy. Zatem, aby wiedza i umiejętności wyniesione z lekcji miały realne przełożenie na realne życie.

Na zakończenie chciałabym dodać, że moje doświadczenie i intuicja jako pedagoga, praktyka i nauczyciela pozwala mi mieć nadzieję, że wysiłek poświęcony kształtowaniu postaw przedsiębiorczych przyda się moim uczniom w przyszłości.

LITERATURA

- Dokumentacja Programowa Liceum Technicznego*, 1995, MEN, Warszawa.
- Komorowska H., 1995, *Konstrukcja, realizacja i ewaluacja programu nauczania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Kozielecki J., 1976, *Czynności myślenia* [w:] Psychologia, Tomaszewski J., red., PWN, Warszawa.
- Koźmiński A., Piotrowski W., 1996, *Zarządzanie, teoria i praktyka*, PWN, Warszawa.
- Kupisiewicz Cz., 1994, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, BGW, Warszawa.
- Mikołajczyk Z., 1993, *Jak zarządzać przedsiębiorstwem w gospodarce rynkowej*, PWN, Warszawa.
- Nowak S., 1995, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- Radziejewicz J., 1997, *Edukacja alternatywna – o innowacjach mikrosystemowych*, WSiP, Warszawa.
- Stoner J., Wankel Ch., 1997, *Kierowanie*, PWE, Warszawa.
- Szmidt K., J., 1997, *Porządek i przygoda – lekcje twórczości*, WSiP, Warszawa.
- Trzebiński J., 1980, *Osobowościowe warunki twórczości*, [w:] Osobowość a społeczne zachowania się ludzi, Rejkowski J., red., KiW, Warszawa.
- Witkowski S., 1994, *Psychologia sukcesu*, PWN, Warszawa.
- Zaczyński W., 1997, *Praca badawcza nauczyciela*, WSiP, Warszawa.

Beata Ciupińska

Zespół Szkół Elektryczno-Elektronicznych, Radomsko

Doskonalenie relacji międzyludzkich wyzwaniem społeczeństwa XXI wieku

1. WSPÓŁCZESNE UWARUNKOWANIA RELACJI MIĘDZYLUDZKICH

Przedstawiciele nauk humanistycznych i społecznych mocno akcentują istnienie kryzysu więzi społecznej, do którego zdaniem Cz. Banacha (2002) dochodzi m.in. na skutek globalizacji życia społecznego, chaosu w zakresie reguł prawnych i obyczajowych, czy bezrobocia kształtującego poczucie niepewności. Osłabieniu więzi międzyludzkich sprzyja także coraz ostrzejszy kontrast dotyczący poziomu życia oraz możliwości ekonomicznych poszczególnych członków społeczeństwa. Od ludzi żyjących w tych specyficznych warunkach, czasach zawirowań i niepewności, oczekuje się jednak świadomego udziału w życiu społecznym i gospodarczym, podejmowania przemyślanych, dojrzałych decyzji oraz przyjmowania całkowitej odpowiedzialności „za swój los”.

Nasuwa się pytanie jak sprostać temu wyzwaniu?

Warto skupić się na nawiązaniu pozytywnych, satysfakcjonujących relacji z innymi ludźmi, gdyż są oni niezbędni do osiągnięcia pełni szczęścia i poczucia spełnienia, a komunikacja międzyludzka jest jednocześnie warunkiem i skutkiem przebiegu socjalizacji. G. Filipiak (2000, s. 38) zwraca uwagę, że współcześnie najbardziej dowiedzioną kreatywną funkcją komunikacji jest tworzenie i integrowanie działań wspólnotowych, współpracy między osobami i integracji zbiorowości społecznych.

Pamiętając o tym, że umiejętności interpersonalne determinują kreowanie społeczności ludzi umiejących słuchać innych, rozumieć ich potrzeby i potrafiących konstruktywnie przewyżczać konflikty – społeczności osób wierzących w swoją siłę i możliwości, warto przytoczyć wyodrębnione przez D. W. Johnsona (1992) cztery zakresy umiejętności decydujących o nawiązaniu i podtrzymywaniu zadowalających relacji z innymi:

- wzajemne poznanie i zaufanie,
- dokładne i jednoznaczne wzajemne zrozumienie,
- wzajemna pomoc,
- konstruktywne radzenie sobie z problemami i konfliktami.

2. ISTOTA KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ

Komunikacja interpersonalna jest szczególnym przykładem wzajemnego oddziaływania na siebie ludzi w toku przekazywania i odbierania informacji. Punktem wyjścia do kształtowania umiejętności interpersonalnych jest poznanie własnej osobowości, uświadomienie sobie mocnych stron, po to, by rozwijać swój potencjał oraz słabych stron, aby

wiedzieć co w sobie zmienić i ulepszyć. Odkrycie wewnętrznych przyczyn zachowań i zaakceptowanie siebie pozwala lepiej zrozumieć innych i zaaprobować ich.

2.1. Umiejętności bazowe

Filarami nawiązania pozytywnego kontaktu, w sytuacjach osobistych, towarzyskich czy zawodowych, są umiejętności podstawowe obejmujące sztukę słuchania, komunikowania informacji o sobie oraz wyrażania siebie (tego co myślimy, co widzimy, co czujemy i czego potrzebujemy). Okazywanie rozmówcy akceptacji, szacunku i serdeczności pomaga w kontaktach międzyludzkich, a ujawnianie informacji o sobie sygnalizuje stosunek do poruszanych kwestii oraz stopień zainteresowania rozmową.

Umiejętność dobrego słuchania wymaga zainteresowania się rozmówcą i skupienia na nim uwagi. Ważne jest również poza uważnym słuchaniem, przemyślenie i przekazanie informacji zwrotnej. Niezastąpione w tym względzie jest stosowanie technik aktywnego słuchania:

- parafrazowania – powtarzanie własnymi słowami sensu wypowiedzi partnera w celu upewnienia się, że właściwie zrozumieliśmy go;
- odzwierciedlanie – informowanie rozmówcy jakie według nas przeżywa uczucia w związku z przekazywanymi treściami;
- klaryfikacja – mobilizowanie partnera rozmowy, aby skoncentrował się na kwestiach najważniejszych.

Stosowanie powyższych technik sprawia, że kontakt staje się pełniejszy, a uczestnicy aktu komunikacji mają możliwość zrozumienia wzajemnych potrzeb oraz szansę na wspólne rozwiązanie problemów.

Techniki aktywnego słuchania służą także osiągnięciu konstruktywnego sprzężenia zwrotnego. Przekazywana w toku komunikacji informacja zwrotna pozwala spojrzeć na siebie i partnera rozmowy z innej perspektywy, stwarza możliwość uświadomienia sobie własnych zachowań i rozwijania kompetencji komunikacyjnych. Jest także okazją do sprostowania błędów interpretacyjnych i wyjaśnienia nieporozumień. Dobra informacja zwrotna powinna zatem być natychmiastowa (wypowiadana zaraz po zrozumieniu komunikatu), szczerza (ma być prawdziwą reakcją adresata wypowiedzi) i wspierająca (przekazywana łagodnie i delikatnie, nie wywołująca reakcji obronnych rozmówcy) [McKay, Davis, Fanning, 2001].

Nawiązywaniu relacji z innymi sprzyja ponadto niezaprzeczalnie wiedza o stosowanych mechanizmach obronnych niszczących bliskość, specyfice sposobu komunikowania się uwarunkowanych płcią czy różnicami kulturowymi, przyjmowanych wewnętrznych rolach wpływających z analizy transakcyjnej oraz zasadach precyzowania wypowiedzi. Warto jednak pamiętać, że o skuteczności komunikacji mówimy tylko wówczas, gdy informacja nadawcy dokładnie oddaje jego intencję, a interpretacja odbiorcy zbiega się z zamiarami nadawcy (Johnson, 1992, s. 77). Ludzie porozumiewają się efektywnie tylko wówczas, gdy skupiają uwagę na tym samym.

2.2. Komunikacja niewerbalna

W procesie porozumiewania się ludzi ściśle wiążą się ze sobą dwa rodzaje komunikacji – werbalna i niewerbalna, to też niezbędne jest poznanie pozawerbalnych aspektów komunikacji międzyludzkiej: mowy ciała, parajęzyka (dźwiękowych ogniw wypowiedzi) i metakomunikatów (wiadomości o uczuciach i nastroju nadawcy).

Pozasłowne sygnały płynące z ciała przekazują szereg cennych informacji na temat wzajemnego stosunku do siebie rozmówców, wzmacniają komunikaty słowne, uzupełniają je, a czasem modyfikują. Warto pamiętać, że nawet nie wypowiadając słów ujawniamy swoje nastawienie i towarzyszące uczucia. Język ciała jest kopalnią wiedzy o słabo lub zupełnie nie uświadomionych uczuciach i reakcjach

Komunikaty niewerbalne pełnią szereg zadań w procesie komunikowania się ludzi:

- wyrażają uczucia i nastroje – poprzez mimikę, rodzaj spojrzeń, gestykulację, zabarwienie skóry itd. ;

- ilustrują komunikaty werbalne – poprzez wizualną interpretację wypowiedzi np. kiwnięcie głową przy wyrażaniu zgody;
- regulują przebieg rozmowy i stosunki między rozmówcami – poprzez ruchy rąk, mimikę, westchnienia, np. sygnalizowanie podniesieniem ręki chęci zabrania głosu;
- służą przekazywaniu znaczeń – poprzez stosowanie emblematów, np. przesyłanie pocałunku to emblemat sympatii, puszczanie oka – wspólnoty;
- pozwalają dostosować się do aktualnej sytuacji – np. wygładzanie ubrania w celu uzyskania przychylności innych, poprawianie się na krześle przed zabranieniem głosu w celu zajęcia najbardziej komfortowej pozycji.

Rozumienie komunikatów niewerbalnych jest istotną umiejętnością, gdyż ponad 50% znaczenia komunikatu zawiera się w ruchach ciała, a niemal 40% w sposobie wypowiedzania treści (siła, głos, rytm wypowiedzi, tempo itd.) [McKay, Davis, Fanning, 2001]. Chcąc nawiązać pozytywne relacje z innymi, warto docenić moc informacji zawartych w pozasłownych elementach przekazu, pamiętając jednak o tym, że komunikaty niewerbalne są wieloznaczne, a ich interpretacja jest uzależniona od osobistych doświadczeń i odczuć.

2.3. Przewycięzanie trudności w kontaktach interpersonalnych

Wymienione wcześniej umiejętności wpływają na rozwój kolejnych kompetencji istotnych w relacjach interpersonalnych oraz przewycięzaniu mogących ujawnić się w toku komunikacji międzyludzkiej barier i problemów. Postawa asertywna oraz sztuka konstruktywnego rozwiązywania konfliktów mają decydujące znaczenie w nawiązywaniu satysfakcjonujących relacji z otoczeniem.

Przyczyną zaburzeń komunikacji międzyludzkiej, są blokady komunikacyjne powstające podczas określonych zachowań werbalnych. T. Gordon (1996) wymienia dwanaście opóźniających, przyhamowujących lub całkowicie zatrzymujących porozumienie blokad komunikacji interpersonalnej:

- nakazywanie, komenderowanie, polecenie;
- ostrzeżenie, groźba;
- moralizowanie, głoszenie kazań;
- doradzanie, sugerowanie, proponowanie rozwiązań;
- pouczanie, robienie wykładu, dostarczanie logicznych argumentów;
- osądzanie, krytykowanie, dezaprobata;
- obrzucanie wyzwiskami, wyśmiewanie, ośmieszanie;
- interpretowanie, analizowanie, diagnozowanie;
- chwalenie, aprobowanie, wydawanie ocen pozytywnych;
- uspokajanie, okazywanie współczucia, pocieszanie;
- wypytywanie, indagowanie, krzyżowy ogień pytań;
- odwracanie uwagi, sarkazm, dowcipkowanie, zabawianie.

Warto zatem w relacjach międzyludzkich zadbać o stworzenie odpowiednich warunków do rozmowy, uwzględnić nastroje i oczekiwania partnera i unikając komunikatów zniechęcających do rozmowy, wzbudzających niechęć czy wrogość.

Umiejętność zaspokajania własnych potrzeb, wyrażania poglądów i określania wzajemnych stosunków bez niedomówień i naruszania praw innych – zachowanie asertywne, pozwala rozwiązać pomyślnie wiele trudnych sytuacji lub wręcz im zapobiec. Dzieje się tak dlatego, że poczucie godności drugiego człowieka, jego poczucie wartości pozostaje nienaruszone. M. McKay, M. Davis i P. Fanning (2001) podkreślają, że asertywność to nie cecha osobowości a umiejętność, którą można nabyć, jest zachowaniem społecznym, którego można się nauczyć.

Postrzeganie sytuacji spornych jako sprzeczności dzielących strony, przeszkód, które trzeba usunąć sprzyja rozwiązywaniu konfliktów, bo konflikty są składnikiem codzienności i tylko od sposobu ich rozwiązywania zależy czy niszczą czy wzmacniają relacje międzyludzkie. Przewycięzanie konfliktu wymaga ustalenia jego źródła, prawidłowej diagnozy

sprzeczności oraz wspólnych poszukiwań sposobów ich przezwycięzania. Radzenie sobie z konfliktem to znalezienie sposobów wyjścia z niego, ale przede wszystkim jest to umiejętność współpracy z partnerem w celu znalezienia możliwych do przyjęcia przez obydwie strony rozwiązań. Poznanie argumentów i stanowisk oraz dokładne przedstawienie punktów widzenia przez strony pomaga znaleźć konstruktywne rozwiązanie.

Jedną z możliwości są negocjacje dające wszystkim uczestnikom szansę zrealizowania swojego interesu pod warunkiem, że przebiegają w oparciu o następujące zasady:

- skoncentrowanie się na interesach a nie na stanowiskach;
- oddzielenie ludzi od problemu;
- poszukiwanie wielu wariantów rozwiązań problemu;
- opieranie rozstrzygnięć na kryteriach obiektywnych.

Osiągnięciu wzajemnego porozumienia w procesie komunikacji interpersonalnej, jak podkreśla G. Filipiak (2000), sprzyja zawsze: niedefensywne słuchanie (opanowanie emocji, aby nie przeszkadzały w słuchaniu), empatia (wczuwanie się w uczucia rozmówcy), odzwierciedlanie (upewnianie się, że dobrze zrozumieliśmy odczucia rozmówcy).

3. ZNACZENIE UMIEJĘTNOŚCI INTERPERSONALNYCH W ŻYCIU CZŁOWIEKA

Komunikowanie się ludzi ze sobą jest procesem, który wyraża stan integracji życia zbiorowego ludzi. Niebagatelne staje się więc to, jak ludzie komunikują się ze sobą (Filipiak, 2000, s. 26). Współcześnie wzrasta ilość sytuacji, w których człowiek musi nawiązywać relacje z innymi. Praca coraz częściej wymaga radzenia sobie z ludźmi a nie rzeczami, zaspokajanie osobistych potrzeb czy realizacja celów także jest uwarunkowana współpracą z innymi, ważne jest więc, aby nawiązywane relacje dostarczały człowiekowi satysfakcji. Umiejętności interpersonalne decydują o pomyślności w relacjach międzysobowych.

Z. Zaborowski (1997) zaznacza, że zmiany zachodzące we współczesnym świecie wymagają od ludzi przemieszczania się i zmiany miejsca pracy. Pociąga to za sobą konieczność nawiązywania nowych relacji. Umiejętne posługiwanie się technikami interpersonalnymi sprzyja nawiązywaniu nowych kontaktów i zacieśnianiu stosunków z ludźmi.

Człowiek podejmując działania prowadzące go do osiągnięcia celu natrafia na przeszkody, także relacje międzysobowe często naznaczone są utrudnieniami. Mogą wówczas pojawić się konflikty prowadzące nawet do zachowań agresywnych uwarunkowanych reakcją emocjonalną na sytuację przeszkody. Sprawne posługiwanie się umiejętnościami interpersonalnymi pomaga w przezwyciężeniu kryzysu, chroni przed zerwaniem kontaktu z powodu niekontrolowanego wybuchu emocji.

Dlaczego jeszcze warto kształtować i doskonalić umiejętności interpersonalne? Ponieważ osoba posługująca się nimi:

- wyraża otwarcie własne opinie i odczucia;
- zachowuje się zgodnie z własnym sumieniem i postawą życiową;
- jest otwarta w relacjach z innymi;
- identyfikuje problemy i wykorzystuje różnorodne strategie i techniki ich rozwiązywania podejmując odpowiedzialne, przemyślane decyzje;
- łatwo nawiązuje kontakty i utrzymuje pozytywne, satysfakcjonujące relacje z innymi;
- potrafi współpracować w zespole zróżnicowanym charakterologicznie;
- radzi sobie w różnych sytuacjach życiowych;
- jest zadowolona z siebie.

Powyższe właściwości są także **ważne dla rozumienia i kształtowania postaw przedsiębiorczych**, które wymagają otwartości na informacje płynące z zewnątrz oraz umiejętności ich wykorzystania, a także podchodzenia do ujawniających się problemów bez emocji i uprzedzeń.

R. Wawrzyniak-Beszterda (2002, s. 46-47) słusznie zauważa, że jeśli zatem człowiek ma być zdolny do aktywnego przekształcania zewnętrznej i wewnętrznej rzeczywistości, to musi dysponować umiejętnościami wchodzenia w różnego rodzaju interakcje, a podstawą tych umiejętności są m.in. kompetencje komunikacyjne.

LITERATURA

- Banach Cz., 2002, *Człowiek wobec wyzwań globalizacji i transformacji ustrojowej w Polsce*, [w:] *Pedagogika wobec zagrożeń, kryzysów i nadziei* (red. T. Borowska). Kraków, „Impuls”.
- Gordon T., 1996, *Wychowanie bez porażek w szkole*. Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX.
- Filipiak G., 2000, *Spoleczne aspekty barier w komunikacji interpersonalnej*, [w:] *Bariery w komunikowaniu* (red. M. Golka). Poznań, Wyd. Naukowe.
- Johnson D. W., 1992, *Podaj dłoń*. Warszawa, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- McKay M., Davis M., Fanning P., 2001, *Sztuka skutecznego porozumiewania się*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wawrzyniak-Beszterda R., 2002, *Doświadczenia komunikacyjne uczniów w czasie lekcji. Studium empiryczne*. Kraków, „Impuls”.
- Zaborowski Z., 1997, *Trening interpersonalny. Podstawy teoretyczne – procesy – techniki*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

CZEŚĆ V

KSZTAŁCENIE NAUCZYCIELI PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Zbigniew Ziolo

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Kształcenie nauczycieli do nauczania przedsiębiorczości na specjalności „geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną” w Akademii Pedagogicznej w Krakowie

W celu podniesienia efektywności transformacji gospodarki narodowej, poprzez racjonalne wdrażanie reguł rynkowych, niezbędnym warunkiem jest przygotowanie społeczeństwa do nowych zachowań, które rozumie mechanizmy współczesnych tendencji procesu rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego. Nowe reguły opierają się głównie o zasady konkurencyjnego zachowania na rynku nie tylko określonych produktów, przedsiębiorstw produkcyjnych, czy usługowych, ale także jednostek ludzkich i przedstawicieli różnych szczebli układów samorządowych (lokalnych, ponadlokalnych, subregionalnych, regionalnych). Nowe warunki kształtowania gospodarki rynkowej wymagają więc od społeczeństwa i poszczególnych osób przyswojenia nowych zasad zachowań, które pomogą im nie znaleźć swoje miejsce na konkurencyjnym rynku pracy, niezależnie od zdobytej kwalifikacji zawodowych czy spełnianych funkcji społecznych, a także rozwijać działalność gospodarczą, czy skutecznie zarządzać określonymi podmiotami gospodarczymi czy instytucjami. Dlatego obok dbałości o podniesienia poziomu edukacyjnego społeczeństwa w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej, czy zarządzania różnego typu podmiotami gospodarczymi, jako bardzo trafną decyzję należy uznać wprowadzenie do nauczania treści z zakresu przedsiębiorczości w gimnazjum oraz – na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej – nowego przedmiotu nauczania jakimi są podstawy przedsiębiorczości. Warunkiem powodzenia realizacji tych nowych zadań na polu edukacji szkolnej, jest wcześniejsze przygotowania nauczycieli do nauczania tego nowego przedmiotu. Zadania te podjęto w Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, w powołanym z dniem 1 stycznia 2001 r. Zakładzie Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii. W roku akademickim 1999/2000 na ramach studiów geograficznych uruchomiono tu nową specjalność – geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną, która wśród studentów cieszy się dużą popularnością. Treści kształcenia geograficznego, wśród których, obok przedmiotów geograficznych, znaczącą rolę odgrywa blok przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych, a także ekonomia i statystyka stwarzają dobrą podstawę do kształcenia nauczycieli przedsiębiorczości.

Wskazuje na to sylwetka nauczyciela geografii – absolwenta Akademii Pedagogicznej¹. Opracowanie jej zostało dokonane w ramach realizowanego problemu badawczego²

¹ Z. Ziolo: Sylwetka nauczyciela geografii – absolwenta Wyższej Szkoły Pedagogicznej [w:] Geografia przemysłu w akademickim kształceniu nauczycieli (red Z. Ziolo), Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich. Materiały i Sprawozdania nr 14, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1987, s. 65-66. Sylwetka ta była prezentowana i dyskutowana na ogólnopolskiej konferencji naukowej

oraz nawiązywało do oczekiwań absolwentów geografii AP, którzy obok pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach edukacyjnych, zajmują także często znaczące pozycje w administracji publicznej i działalności samorządowej (m.in. pracownicy organów centralnych, wojewodowie, wójtowie, radni różnych szczebli organów samorządowych, posłowie na sejm, dyrektorzy firm czy działacze samorządowi).

W konsekwencji analizy literatury przedmiotu oraz przeprowadzonych szerokich badań empirycznych przyjęto, iż w wyniku ukończenia 5-letnich studiów, napisaniu pracy magisterskiej i złożeniu egzaminu magisterskiego, absolwent geografii Akademii Pedagogicznej powinien posiadać:

Znajomość:

- szczegółowych treści poszczególnych dyscyplin geografii fizycznej, społeczno-ekonomicznej i regionalnej, podstaw nauk geologicznych, psychologicznych, społecznych oraz podstawy dydaktyki geografii dla edukacji w różnych typach szkół;
- metodologii geografii, regionalizacji, statystyki oraz podstaw elektronicznej techniki obliczeniowej – umożliwiające własny rozwój naukowy w wybranej przez siebie szczególnej dyscyplinie naukowej;
- mechanizmów wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego i przyrodniczego różnej skali systemów przestrzennych (od skali lokalnej poprzez skalę ponadlokalną, subregionalną po skalę regionalną) – w celu tworzenia i organizowania własnego warsztatu naukowo-badawczego oraz dydaktycznego;
- podstaw racjonalnego wykorzystania i kształtowania środowiska przyrodniczego, społeczno-gospodarczego i kulturowego – dla wydawania opinii pod tym względem władzom lokalnym i regionalnym w swoim miejscu pracy zawodowej.

Umiejętności:

- projektowania, planowania i realizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej w różnych typach szkół oraz w środowisku rodzinnym i lokalnym;
- organizacji, tworzenia i doskonalenia własnego warsztatu pracy dydaktycznej i wychowawczej w procesie nauczania geografii i w realizacji zadań związanych z pracą pozalekcyjną;
- organizacji własnego warsztatu naukowego dla potrzeb szkoły, środowiska lokalnego i regionalnego (gromadzenie informacji, opisu zdarzeń, analizowania i systematyzowania materiałów empirycznych), a także dla celów planowania i projektowania lokalnych i regionalnych układów przestrzennych oraz działania na różnych szczeblach władzy publicznej, czy w charakterze członka terytorialnych organów władzy samorządowej;

Biegłości w:

- rozwiązywaniu problemów dydaktyczno-wychowawczych w procesie nauczania geografii;
- posługiwaniu się literaturą, źródłami statystycznymi, ogólnymi i specjalistycznymi opracowaniami kartograficznymi, wybranymi instrumentami (teodolit, niwelator, busola), komputerem oraz podstawowymi programami dydaktyczno-informatycznymi;
- opisywaniu i interpretacji procesów fizyczno-geograficznych w bezpośrednich badaniach terenowych;

w Krakowie w 1987. Zaproponowana sylwetka została przyjęta jako sylwetka nauczyciela geografii i geografa [w:] Licińska D., Werwicki A, Wprowadzenie do charakterystyki zawodowej nauczyciela geografii, Centrum Doskonalenia Nauczycieli im. W. Spasowskiego w Warszawie, Instytut Polityki Naukowej i Szkolnictwa Warszawa 1989.

² Problem badawczy „Unowocześnienie kształcenia nauczycieli geografii na poziomie akademickim” Resortowy Program Badań Podstawowych nr III. 30. IX (koordynator II° Z. Ziolo), w ramach programu „Unowocześnienie procesu dydaktycznego – model dydaktyk szczegółowych” (koordynator I^o B. Niemierko).

- badaniu i projektowaniu systemów społeczno-gospodarczych w skali lokalnej i regionalnej;
- badaniu wzajemnych relacji poszczególnych elementów przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej, kulturowej) dla celów dydaktycznych, kształcących oraz praktyki gospodarczej, szczególnie ochrony środowiska naturalnego.
Ogólnie rzecz ujmując, absolwent geografii Akademii Pedagogicznej powinien:
- umieć realizować w procesie dydaktycznym cele poznawcze, kształcące i wychowawcze;
- rozwijać własny warsztat pracy dydaktycznej i naukowej (co m.in. związane jest z awansem zawodowym);
- być zaangażowany w problematykę kształtowania przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społecznej, gospodarczej, kulturowej) oraz ochronę środowiska przyrodniczego i kulturowego w skali lokalnej i regionalnej; w tym zakresie powinien być ekspertem dla odpowiednich szczebli władz administracyjnych, samorządowych, zwłaszcza danego układu lokalnego.

Dotychczasowe treści kształcenia, realizujące zarysowaną sylwetkę absolwenta, dają więc dobrą podstawę dla rozwijania nowej specjalności. W procesie kształcenia nauczycieli przedsiębiorczości przyjęto dodatkowe cele, których realizacja pozwala na jej uzupełnienie poprzez opanowanie:

- umiejętności analizy i rozumienia podstawowych zjawisk, instrumentów i mechanizmów ekonomicznych występujących we współczesnych systemach zarządzania gospodarką i firmą w historycznym procesie wzrostu i różnicującej się przestrzeni geograficznej;
- metod analizy z zakresu rozumienia zachodzących procesów globalizacji gospodarki światowej i integracji gospodarki europejskiej;
- umiejętności oceny najważniejszych zmian gospodarczych dokonujących się na świecie, a na tym tle zmian w polskiej gospodarce;
- kształtowania umiejętności zachowania konkurencyjnego młodzieży w szkole, na rynku pracy i firmie;
- umiejętności kształtowanie wśród uczniów ducha przedsiębiorczości, a także umiejętności kreowanie własnej kariery zawodowej w oparciu o indywidualne predyspozycje, zmieniającą się sytuację gospodarczą w Polsce, integrującej się Europie i gospodarce światowej.

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej został powołany w wyniku: wcześniejszego podjęcia odpowiedniej problematyki badawczej i uzyskanych wyników związanych z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną³ oraz podjętych prac badawczych i dydaktycznych niezbędnych do realizacji treści z zakresu przedsiębiorczości w edukacji na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym⁴.

³ Dotyczących m.in. kształtowania się indywidualnej działalności gospodarczej, rynku pracy, kształtowania się załóg przedsiębiorstw przemysłowych, bezrobocia, procesów transformacji przemysłu, przemian sieci szkolnictwa i kształcenia młodzieży, procesów globalizacji i integracji europejskiej.

⁴ Pracownicy zakładu Z. Makiela i T. Rachwał opracowali program kształcenia w szkole ponadgimnazjalnej, który został zaakceptowany do nauczania przez MENiS (*Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa 2002), podręcznik dla ucznia (*Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, wydanie czwarte zm., Wydawnictwo Nowa Era 2005), zeszyt ćwiczeń dla ucznia (*Podstawy przedsiębiorczości. Zeszyt ćwiczeń dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, wydanie czwarte zm., Wydawnictwo Nowa Era 2005) i podręcznik nauczyciela (*Podstawy przedsiębiorczości. Poradnik metodyczny dla nauczycieli liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, wydanie drugie zm., Wydawnictwo Nowa Era 2003), scenariusze lekcji (*Podstawy przedsiębiorczości. Scenariusze zajęć edukacyjnych dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era 2003) oraz

Do realizacji założonych celów nawiązuje problematyka badawcza pracowników Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej⁵, która obejmuje:

- teoretyczne problemy kształtowania się przestrzeni geograficznej i rozwoju gospodarki przestrzennej,
- modelowanie funkcjonowania różnej skali układów przestrzennych (struktur regionalnych, przedsiębiorstw przemysłowych),
- kształtowanie się obszarów transgranicznych Polski i Ukrainy,
- procesy kształtowania się wiodących światowych korporacji przemysłowych,
- procesy transformacji przedsiębiorstw przemysłowych, gospodarki lokalnej i regionalnej na tle procesów globalizacji i integracji europejskiej,
- kształtowania się indywidualnej działalności gospodarczej w układach lokalnych i regionalnych,
- uwarunkowania i strategie rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego układów lokalnych i regionalnych,
- kształtowanie się infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej,
- prace badawcze związane z wdrażaniem do procesu dydaktycznego w szkole nowego przedmiotu – podstawy przedsiębiorczości,
- doskonalenie treści kształcenia studentów na poziomie akademickim w ramach specjalności geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną.

Dla realizacji założonych zadań w procesie kształcenia studentów specjalności geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną obok realizowanych przedmiotów geograficznych, wprowadzono także nowe przedmioty, które znacznie rozszerzają ich wiedzę ekonomiczną, a to: elementy prawa administracyjnego i gospodarczego, gospodarkę finansową, politykę gospodarczą i społeczną, zarządzanie firmą, planowanie przestrzenne, zarządzanie edukacją, zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym, dydaktyka przedsiębiorczości oraz praktyki specjalistyczne. Na przedmiotach tych realizowane są wybrane treści nawiązujące do potrzeb edukacyjnych na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym. Treści kształcenia niektórych przedmiotów obejmują:

Polityka ekonomiczna: uwarunkowania, cele, zadania i dziedziny polityki ekonomicznej; procesy rozwoju gospodarczego, polityka przebudowy struktur przemysłowych, rolniczych i gospodarki żywnościowej; polityka pieniężno-kredytowa; polityka budżetowa; polityka dochodów; polityka inwestycyjna; rola polityki naukowej i innowacyjnej w procesach transformacji gospodarczej; procesy transformacji gospodarki krajowej i światowej; problemy budowy strategii rozwoju.

Polityka społeczna: podstawowe pojęcia polityki społecznej, cele zadania i dziedziny polityki społecznej, instrumenty starowania procesami społecznymi; dystans cywilizacyjny w układzie światowym, europejskim, krajowym; polityka demograficzna i kształtowanie korzystnych struktur ludnościowych; polityka wobec rodziny; cele i zadania polityki edukacyjnej; polityki kształtowania rynku pracy oraz przeciwdziałanie bezrobociu; działania na rzecz ochrony zdrowia; zagadnienia patologii społecznej i metody zapobiegawcze.

Zarządzanie firmą: prawne podstawy lokalizacji, formy organizacyjno-prawne przedsiębiorstw, struktura zarządzania, organizacja działalności produkcyjnej i zmiany funkcjonowania; efektywność gospodarcza i finansowa; majątek i działalność inwestycyjna; zasady analizy strategicznej, jej typy i pozycja konkurencyjna; kultura przedsiębiorstwa; ponadnarodowe korporacje i ich wpływ na zachowanie polskich firm.

słownik (*Podstawy przedsiębiorczości. Słownik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era 2004). T. Rachwał jest także (wspólnie z D. Śrutowską) redaktorem multimedialnego CD-ROM do podstaw przedsiębiorczości (*Podstawy przedsiębiorczości. Multimedialny CD-ROM dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era, Young Digital Poland, 2005).

⁵ Por. prace: M. Borowiec, R. Fedan, Z. Makiela, T. Rachwał w niniejszym tomie.

Planowanie przestrzenne: podstawowe cele planowania przestrzennego; przestrzeń jako kategoria zespołu wartości przyrodniczych, społecznych, gospodarczych i kulturowych; polityka regionalna i lokalna jako przesłanki planowania przestrzennego; instrumenty prawne, etapy budowy planu, zasoby informacyjne do budowy planu; konstrukcja planu miejscowego, konflikty, planowanie intraregionalne na szczeblu krajowym i międzynarodowym.

Zarządzanie edukacją: cele i zadania; współczesna organizacja polskiego systemu edukacyjnego na tle systemów państw rozwiniętych; instrumenty prawne zarządzania szkołą jako elementem systemu edukacyjnego; etyka zarządzania i zawodu nauczyciela; doszkolenie i doskonalenie; rola edukacji w kształtowaniu społeczeństwa opartego na wiedzy (społeczeństwo fazy informacyjnej); analiza ekonomiczna i zarządzanie finansami w edukacji; podstawy prawne funkcjonowania nauczyciela.

Zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym: rozwój samorządu terytorialnego w Polsce i na świecie; instrumenty prawne rozwoju lokalnego i regionalnego; działania na rzecz rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego w strukturach samorządowych; koordynacja działań podmiotów gospodarczych w układzie lokalnym i regionalnym; metody pobudzania rozwoju i działalności gospodarczej małych firm; specjalizacja i równoważenie rozwoju gminy, powiatu i województwa; zasady i cele polityki rozwoju lokalnego i regionalnego; polityka lokalna i regionalna Unii Europejskiej; Budowa strategii rozwoju gminy i województwa, europejskie programy rozwoju lokalnego i regionalnego.

Przedstawione treści kształcenia wybranych przedmiotów ekonomicznych nakładają się na treści kształcenia geograficznego takich przedmiotów jak: geografia przemysłu, transportu i usług, geografia rolnictwa, geografia ludności i osadnictwa, metody analizy regionalnej, metodologię geografii a także blok przedmiotów z zakresu geografii fizycznej. Wydaje się, iż przekazywana wiedza geograficzna uzupełniona wybranymi treściami wiedzy ekonomicznej daje studentom naszej specjalizacji, wymagane kwalifikacje do nauczania na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej przedmiotu podstawy przedsiębiorczości⁶.

⁶ Będziemy bardzo wdzięczni za ewentualne sugestie dotyczące dalszego doskonalenia naszego programu kształcenia nauczycieli do nauczania przedsiębiorczości na e-mail: ziolo@ap.krakow.pl

Monika Borowiec

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Rola praktyk z przedsiębiorczości w kształceniu studentów geografii na specjalności „przedsiębiorczość z gospodarką przestrzenną”

„W celu podniesienia efektywności transformacji gospodarki narodowej, poprzez racjonalne wdrażanie reguł rynkowych, niezbędnym warunkiem jest przygotowanie społeczeństwa do nowych zachowań, które rozumie mechanizmy współczesnych tendencji procesu rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego” (Zioło 2004, s. 257). Rozwój przedsiębiorczości jest czynnikiem dynamizującym przeobrażenia strukturalne w okresie transformacji społeczno-gospodarczej (Majecka, Kowalska 2004). Można ją traktować jako stymulator rozwoju społeczno-gospodarczego. A zatem bardzo istotnym w rozwoju przedsiębiorczości jest edukacja i pobudzanie odpowiednich postaw wśród młodych ludzi (Kulikowski, Zielińska 2004). Przede wszystkim powinny być kształtowane postawy konkurencyjnego zachowania na rynku pracy niezależnie od kwalifikacji zawodowych. Raporty edukacyjne postulują zasadniczą zmianę w edukacji nauczycielskiej polegającą na odwróceniu kolejności działań edukacyjnych z kształcenia orientowanego przede wszystkim na wiadomości na kształtowanie osobowości i postaw młodych ludzi oraz wspieranie ich w „poznawaniu świata” i „kierowaniu sobą” (Banach 1996). Jako zasadnicze cechy pożądanej koncepcji edukacji nauczycielskiej, które odpowiadały na wyzwania cywilizacyjne i edukacyjne jako pierwsze wymienia on otwartość, innowacyjność i perspektywiczność. Zakłada się, że treści kształcenia powinny wynikać nie tylko z rozwoju nauki, ale również z całokształtu zmian i wyzwań związanych z transformacją systemową w Polsce.

W celu doskonalenia systemu kształcenia nauczycieli geografii w Akademii Pedagogicznej im. KEN w Krakowie poszerzono ofertę kształcenia studentów o nowe specjalności m.in. przedsiębiorczość i gospodarkę przestrzenną. Uruchomienie tej specjalności ma na celu podniesienie atrakcyjności studiów geograficznych poprzez przygotowanie nauczycieli do nauczania nowego przedmiotu w szkołach ponadgimnazjalnych, jakim są podstawy przedsiębiorczości, a także rozszerzenie rynku pracy dla naszych absolwentów w zakresie rozwijania działalności gospodarczej, możliwości zatrudnienia w instytucjach gospodarki przestrzennej i strukturach samorządowych oraz podejmowania pracy w zakresie organizowania przedsiębiorczości i rozwoju gospodarki na szczeblu gminy, powiatu czy województwa. Na specjalności zmierza się do kształtowania postaw studentów mających sprzyjać zainteresowaniu własnym otoczeniem oraz zaangażowaniu w poszukiwanie rozwiązań problemów lokalnych i regionalnych zgodnie z Międzynarodową Kartą Edukacji Geograficznej z 1992 r. ogłoszoną przez Komisję Edukacji Geograficznej Międzynarodowej Unii Geograficznej (Hibszler 1996).

Celem kształcenia jej studentów jest zdobycie podstawowych umiejętności w zakresie rozumienia procesów społeczno-gospodarczych oraz funkcjonowania we współczesnym

świecie różnej skali podmiotów gospodarczych, analizy i rozumienia podstawowych mechanizmów ekonomicznych we współczesnych systemach zarządzania gospodarką i firmą w zróżnicowanej przestrzeni geograficznej oraz zdobycie umiejętności konkurencyjnego zachowania się na rynku pracy.

Dla realizacji założonych zadań w procesie kształcenia studentów specjalności wprowadzono nowe przedmioty, które znacznie rozszerzają wiedzę ekonomiczną i tworzą nowe i doskonalsze związki między treściami istniejących przedmiotów dając kompleksowy obraz rzeczywistości zgodny z propozycją zarysu koncepcji kształcenia nauczycieli geografii na poziomie akademickim (Turczyn-Zioło, Zioło 1987). Przedmioty specjalnościowe to: elementy prawa gospodarczego i administracyjnego, gospodarka finansowa, polityka ekonomiczna, polityka społeczna, planowanie przestrzenne, zarządzanie edukacją, zarządzanie rozwojem lokalnym i regionalnym, zarządzanie firmą oraz dydaktyka przedsiębiorczości.

Obok wiedzy merytorycznej w tym zakresie bardzo ważne jest kształcenie postaw przedsiębiorczych obejmujących zespół cech osobowych człowieka. Składają się na to postawy takie jak: aktywność, zapał do pracy, inicjatywa, kreatywność, asertywność, innowacyjność, gotowość do podejmowania działalności gospodarczej i ponoszenia związanego z nią ryzyka oraz umiejętności z zakresie komunikacji interpersonalnej, sztuki negocjacji, podejmowania decyzji, kalkulowania nakładów planowanego przedsięwzięcia, wyszukiwania i wykorzystywania szans jakie stwarza rynek oraz stawiania i realizowania postawionych sobie celów poprzez wytyczanie własnej ścieżki kariery zawodowej.

Wyznaczone cele realizowane są w całym cyklu kształcenia studentów na specjalności oraz na praktykach zawodowych prowadzonych na IV roku studiów przez pracowników Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Praktyki terenowe i zawodowe stanowią w toku studiów geograficznych jeden z istotnych elementów procesu dydaktycznego w zakresie różnorodnej problematyki geografii społeczno-ekonomicznej. Umożliwiają one konfrontację teorii z życiem i nauki z rzeczywistością, kształtując przez to u studentów umiejętność oceny zjawisk i procesów oraz formułowania wniosków (Pakuła 1967). Jak podkreśla Dobrowolska (1967) metoda obserwacji i analizy terenowej, odgrywająca bardzo ważną rolę w procesie kształcenia geografa wynika z założeń problematyki geografii ekonomicznej, której przedmiotem jest różnorodność struktur społecznych i ekonomicznych w ich skomplikowanych formach, rozpatrywana z różnych punktów widzenia: ekonomicznego, społecznego, demograficznego i przyrodniczego. „Bezpośredni kontakt z badaną rzeczywistością niezbędny jest zarówno przy rozumowaniu indukcyjnym ze względu na postawienie u progu badań właściwych hipotez, jak też przy rozumowaniu dedukcyjnym, gdy zachodzi konieczność empirycznego sprawdzenia założeń badawczych” (Dobrowolska 1967, s. 9). Ma to bardzo ważne znaczenie bowiem chroni przed zbyt pośpiesznym uogólnianiem zjawisk i procesów.

Praktyki z przedsiębiorczości odbywają się dopiero drugi raz, ale doświadczenie czerpią z szerokiego dorobku metodyki ćwiczeń terenowych z geografii ekonomicznej realizowanych już w byłej Katedrze Geografii Ekonomicznej pod kierunkiem prof. dr hab. M. Dobrowolskiej, dorobku dydaktyków i metodyków w zakresie kształcenia i doksztalcania nauczycieli geografii oraz wymiany doświadczeń z innymi ośrodkami akademickimi. Ich problematyka była dyskutowana podczas konferencji naukowych podejmujących zagadnienia związane z przedsiębiorczością.

W niniejszych rozważaniach ograniczę się do zaprezentowania wybranych metod i problematyki badawczej realizowanych praktyk. W toku studiów studenci odbywają 40 godzin praktyk zawodowych pod kierunkiem opiekunów grup, a ich program opracowywany i modyfikowany jest w każdym roku akademickim. Ostatnio praktyki te odbywają się w Krakowie przede wszystkim ze względów ekonomicznych ale zamierzamy w kolejnych edycjach praktyk realizować ich złożoną problematykę poza Krakowem. Z wyborem tematu badawczego wiąże się strona organizacyjna praktyk i podział na grupy. Praca w małych grupach uczy solidarności, współpracy, odpowiedzialności, organizowania pracy zespołowej

oraz umożliwia rozdzielenie zadań odpowiednio do indywidualnych zdolności (Mądry, Ziętała 1996). Studenci mają do wyboru kilka zróżnicowanych tematów i metod badawczych, co pozwala im na wybór takiej problematyki, która budzi ich największe zainteresowanie i odpowiada ich predyspozycjom psycho-fizycznym.

Postępowanie badawcze obejmuje cztery etapy:

1. etap prac przygotowawczych obejmujący instrukcje badań udzielaną studentom przed rozpoczęciem praktyk, która dotyczy zakresu problematyki i metod badawczych, przygotowanie od strony podstaw teoretycznych, określenie zakresu rzeczowego itp. (Jarowiecka, Górz 1967),
2. badania terenowe obejmujące różne metody badawcze: zbieranie materiałów źródłowych według kwestionariusza, badania ankietowe, metoda obserwacji oraz metoda statystyczno-kartograficzna, badania ankietowe, wywiad,
3. analiza materiałów źródłowych i zebranych informacji, grupowanie statystyczne, opracowanie kartograficzne,
4. prezentacja i ocena wyników badań.

Proponowane zagadnienia wynikają z treści kształcenia na przedmiotach specjalnościowych. Celem ich zatem jest aby studenci zetknęli się z egzemplifikacją empiryczną i kształcili umiejętność analizy wyników. W 2003/2004 roku akademickim program praktyk zawodowych obejmował sześć tematów badawczych dotyczących: funkcjonowania małych podmiotów gospodarczych i dużego przedsiębiorstwa, badań marketingowych związanych z założeniem własnej działalności gospodarczej, funkcjonowania instytucji samorządu terytorialnego w Krakowie, funkcjonowania instytucji pomocy społecznej w Krakowie i form przeciwdziałania bezrobociu oraz działalności instytucji informacyjnych o Unii Europejskiej i wspierających przedsiębiorców i rolników. Problematyka pierwszych trzech tematów badawczych dotyczy funkcjonowania różnego rodzaju firm i analizie rynku. Teoretyczną wiedzę z tego zakresu studenci zdobywają przede wszystkim na II roku studiów na przedmiocie elementy prawa administracyjnego i gospodarczego, na III i IV roku studiów na geografii ekonomicznej i gospodarce finansowej oraz na IV roku na zarządzaniu firmą. Pozostałe tematy obejmujące problematykę dotyczącą różnego rodzaju instytucji społeczno-gospodarczych bazują przede wszystkim na wiedzy zdobytej przez studentów w ramach polityki gospodarczej na III roku studiów i polityki społecznej na IV roku studiów. Należy zauważyć, że jakkolwiek problematyka związana z funkcjonowaniem Unii Europejskiej jest przedmiotem wielu zajęć w toku studiów, to przedmiot integracja europejska jest przewidziany na V roku studiów. A zatem wyniki badań tematu dotyczącego problematyki działalności instytucji informacyjnych o Unii Europejskiej i wspierających przedsiębiorców i rolników powinny zostać zaprezentowane również studentom pozostałych specjalności w ramach przedmiotu integracja europejska.

Pierwszy temat badawczy „Funkcjonowanie małych podmiotów gospodarczych w Krakowie”, przeznaczony dla maksymalnie pięciu studentów, oparty jest na analizie 10 przedsiębiorstw osób fizycznych lub spółek cywilnych bądź jawnych o zatrudnieniu od 5-50 osób reprezentujących jeden dział Polskiej Klasyfikacji Działalności. Badania powinny być przeprowadzone w oparciu o kwestionariusz do badań przedsiębiorstw, opracowany na podstawie kwestionariusza T. Rachwała (2001), a wyniki pracy przedstawione w postaci 10 wypełnionych kwestionariuszy oraz analizy funkcjonowania badanych przedsiębiorstw z uwzględnieniem perspektyw ich rozwoju w Unii Europejskiej.

Drugi temat badawczy dotyczący „Funkcjonowania dużego przedsiębiorstwa” jest przewidziany jako praca indywidualna polegająca na analizie struktury organizacyjnej i kompetencji poszczególnych działów wybranego przedsiębiorstwa zatrudniającego powyżej 250 osób. Praca ta powinna uwzględniać problematykę związaną z zarządzaniem firmą w świetle wywiadów z kierownikami poszczególnych działów, a jej wyniki przedstawione w formie pisemnej analizy.

Kolejny temat badawczy „Badania marketingowe związane z założeniem własnej działalności gospodarczej” przeznaczony dla maksymalnie 8 studentów, polega na wyborze i zaplanowaniu rozpoczęcia działalności usługowej na terenie Krakowa. Zadanie to polega na przeprowadzeniu badań ankietowych potencjalnych klientów w oparciu o samodzielnie skonstruowaną ankietę oraz analizie konkurencji w oparciu o opracowany kwestionariusz. Zarówno ankietę, jak i kwestionariusz przed rozpoczęciem badań powinny zostać skonsultowane z opiekunami praktyk. Wyniki badań powinny być przedstawione w postaci pisemnej analizy rynku i konkurencji. Studenci, którzy podjęli ten temat dokonali analizy opłacalności założenia i utrzymania kawiarenki internetowej w Krakowie. Dokonali w tym celu analizy SWOT oraz przeprowadzili badania ankietowe obejmujące 19 pytań kierowanych do potencjalnych klientów kawiarenki internetowej w celu ustalenia preferencji i zapotrzebowania na proponowane usługi. Obejmowały one m.in. pytania dotyczące miejsca, czasu i celu korzystania z Internetu, kosztów związanych korzystaniem z usług „kafejki”, dodatkowych usług w lokalu, a nawet wystroju wnętrza. Dokonali oni również badań konkurencji w oparciu o kwestionariusz obejmujący 10 zagadnień uszczegółowionych w podpunktach dotyczących funkcjonowania tego typu „kafek”. Wnioski z badań zostały przedstawione w oparciu o analizę statystyczno-kartograficzną uzyskanych odpowiedzi.

Czwarty temat badawczy „Funkcjonowanie instytucji samorządu terytorialnego w Krakowie” przewidziany dla maksymalnie 6 osób, ma na celu zapoznanie się przez studentów z działalnością Urzędu Miasta Krakowa, Starostwa Powiatowego, Urzędu Marszałkowskiego oraz Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie. Wyniki pracy powinny być przedstawione w postaci pisemnej analizy struktur organizacyjnych tych instytucji i zakresu ich kompetencji w oparciu o rozmowy z osobami odpowiedzialnymi za funkcjonowanie poszczególnych wydziałów oraz wnioski z własnych obserwacji na temat ich działalności, dostępności i jakości obsługi petentów.

Podobny charakter ma kolejny temat badawczy „Funkcjonowanie pomocy społecznej w Krakowie oraz formy przeciwdziałania bezrobociu”, który polega na analizie funkcjonowania instytucji odpowiedzialnych za pomoc społeczną oraz form świadczonej przez nie pomocy. Poza tym studenci w świetle rozmów z pracownikami Grodzkiego Urzędu Pracy mają za zadanie przedstawiać i ocenić formy przeciwdziałania bezrobociu. W opracowanej prezentacji studenci przedstawiają jednostki odpowiedzialne za pomoc społeczną w Krakowie i ich strukturę organizacyjną, tj. Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej oraz Wydział Spraw Społecznych Urzędu Miasta Krakowa. Omawiają oni formy pomocy społecznej takie jak praca socjalna, poradnictwo, pożyczki bądź zasiłki celowe, udzielanie schronienia, posiłków, usług opiekuńczych, różne rodzaje pomocy finansowej, rehabilitacji zawodowej i społecznej, orzekanie o stopniu niepełnosprawności, a także warunki jakie muszą spełniać osoby starające się o udzielenie świadczeń pomocy społecznej. Przedstawiają oni funkcje poszczególnych Działów MOPS-u tj.:

- Działu Pomocy Osobom Starszym i Niepełnosprawnym,
- Działu Rehabilitacji Zawodowej i Społecznej Osób Niepełnosprawnych,
- Działu Pomocy Dzieciom,
- Sekcji Planowania i Analiz,
- Działu Programów i Doradztwa w tym Sekcji Pomocy Bezrobotnym,
- Sekcji Kontroli Wewnętrznej,
- Działu Pomocy Bezrobotnym,
- Działu Organizacyjnego,
- Działu Finansowo-Księgowego,
- Działu ds. Dodatków Mieszkaniowych,
- Powiatowego Zespołu do spraw Orzekania o Niepełnosprawności,
- oraz lokalizację Filii MOPS w dzielnicach Krakowa, jak również placówki opiekuńczo-wychowawcze i domy dziecka nadzorowane przez MOPS.

Ponadto analiza ta zawiera charakterystykę form zasiłków i dodatków rodzinnych oraz świadczeń opiekuńczych wraz z załącznikami niezbędnych wniosków i oświadczeń, które wypełniają osoby starające się o różne formy pomocy społecznej. W pracy przedstawione są również instytucje zajmujące się zwalczaniem bezrobocia, warunki uzyskania statusu bezrobotnego, rodzaje świadczeń finansowych dla bezrobotnych oraz struktura bezrobotnych w Krakowie według wieku, czasu pozostawania bez pracy, poziomu wykształcenia, stażu pracy. Studenci charakteryzują również programy wspierające bezrobotnych w poszukiwaniu pracy tj. pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe, klub pracy, szkolenia, pożyczki, prace interwencyjne, roboty publiczne oraz programy specjalne, a także umowy i staże absolwentkie, stypendia, prace społecznie użyteczne, program „Absolwent” oraz programy europejskie („Europejska perspektywa”, „Pozytywny bo aktywny”).

Ostatni zaproponowany temat badawczy „Działalność instytucji informacyjnych o UE i wspierających przedsiębiorców i rolników w zakresie dostosowania ich do funkcjonowania na jednolitym rynku europejskim” przeznaczony jest dla czterech studentów. Wyniki prac powinny być przedstawione w postaci materiałów informacyjnych uzyskanych w poszczególnych instytucjach oraz analizie ich dostępności i zakresu działalności. Studenci przedstawiają również zasady funkcjonowania Jednolitego Rynku Europejskiego (JRE), rodzaje spółek w UE tj. Europejskiego Zgrupowania Interesów Gospodarczych oraz Europejskiej Spółki Akcyjnej oraz kryteria przynależności do sektora małych i średnich przedsiębiorstw, a także programy wsparcia dla tego sektora. Przedstawiane są projekty wspierane przez Sektorowy Program Operacyjny Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw finansowany z Środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na wsparcie instytucji otoczenia przedsiębiorczości w ramach Priorytetu 1: *Rozwój przedsiębiorczości i wzrost innowacyjności z wykorzystaniem instytucji otoczenia biznesu* oraz Dotacje dla przedsiębiorstw w ramach Priorytetu 2: *Wzmocnienia pozycji konkurencyjnej przedsiębiorstw działających na JRE*. Ponadto przedstawiają one programy wspierające rolników w UE.

Etapy realizacji badań terenowych są sprawdzane i dyskutowane podczas zaplanowanych spotkań grup badawczych z opiekunami praktyk, które mają charakter naprowadzający i korygujący, tak aby praca studentów była jak najbardziej samodzielna i mogli się oni wykażać własną inicjatywą. Wyniki wszystkich prac są przedstawiane na zebraniu podsumowującym praktyki zawodowe, zazwyczaj w formie prezentacji multimedialnej, co umożliwia zapoznanie się i przedyskutowanie całości problematyki wszystkim studentom. Jest to również bardzo istotne dla kształtowania postawy otwartości w stosunku do grupy oraz konkurencyjności przejawiającej się jako dbanie o jak najwyższą jakość wystąpienia i poziom merytoryczny prezentowanych wyników pracy, które zostają poddane ocenie nie tylko opiekunów praktyk ale także pozostałych studentów. Forma taka ma na celu również przełamywanie obaw związanych z wystąpieniami publicznymi, które wydają się być bardzo istotnym czynnikiem niechęci w podejmowaniu aktywności w życiu społeczno-gospodarczym, niejednokrotnie utrudniającym wykonywanie zawodu lub obniżającym jakość pracy. Staramy się również kształtować u studentów umiejętność oceny analizowanych przez siebie i prezentowanych przez innych zagadnień, doboru najistotniejszych treści oraz jak najlepszej ich prezentacji w celu zaciekawienia i poszerzenia wiedzy pozostałych osób. Jest to szczególnie istotne biorąc pod uwagę profil kształcenia Akademii Pedagogicznej.

Podsumowując praktyki odbyte w 2004 r. wydaje się, że spełniły one zakładane założenia. Studenci z zaangażowaniem realizowali tematy badawcze wykazując dużo własnej inicjatywy i samodzielności w badaniach terenowych. Wydaje się, że proponowane zagadnienia wzbudziły ich zainteresowanie i wszystkie grupy dokonały właściwej i wyczerpującej analizy podjętych tematów. W trakcie prezentacji opiekunowie starali się zwracać uwagę i odwoływać do zagadnień, które były przedmiotem ćwiczeń, a teraz zostały pogłębione w analizie i przedstawione od strony praktycznej. Umożliwiło to studentom przypomnienie i lepsze opanowanie realizowanej w toku studiów problematyki. Prezentacje multimedialne

przygotowane przez studentów i dyskusja podsumowująca praktyki znacznie wzbogaciły wiedzę uczestników i otwały nowe pola badawcze.

Wydaje się jednak, że nadal pewną trudność sprawia studentom formułowanie własnych ocen i uogólnianie wyników badań, jak również zauważa się, że niewielu studentów chętnie podejmuje się prezentacji przed grupą, mimo nawet wcześniejszego skonsultowania pracy i wystąpienia z opiekunami praktyk. Można zatem stwierdzić, że większym stopniu w toku studiów powinien być kładziony nacisk na kształtowanie postawy otwartości, śmiałości i własnej inicjatywy. Powinno to być realizowane na wszystkich zajęciach, nie tylko na poziomie szkoły wyższej m.in. poprzez zachęcanie młodzieży do podejmowania dyskusji, stwarzanie możliwości wyrażania własnych opinii i kształtowania umiejętności formułowania wniosków oraz zachęcania do postawy konkurencyjnej już na etapie kształcenia w szkole i na studiach.

Wydaje się, różnorodność tematów badawczych podejmowanych podczas praktyk zawodowych umożliwiła studentom zapoznanie się z szeregiem zagadnień społeczno-ekonomicznych związanych z naukowymi i dydaktycznymi założeniami kształcenia nauczycieli na specjalności.

Sądzymy, że forma i tematyka praktyk zawodowych poza zdobyciem wiedzy merytorycznej, praktycznych informacji dotyczących funkcjonowania różnego rodzaju firm i instytucji, umiejętności w zakresie analizy zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych oraz właściwej prezentacji wniosków i formułowania własnych ocen umożliwiła również kształcenie postaw przedsiębiorczych.

LITERATURA

- Banach Cz., 1996, *Koncepcja edukacji nauczycielskiej w świetle badań pedeutologicznych*, (red. Jarowiecki J., Piskorz S.) [w:] Różne drogi kształcenia i dokształcania nauczycieli, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich przy Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Dobrowolska M., 1967, *Struktura regionu i powiązań regionalnych (Problematyka i metody badań terenowych)*, [w:] Wybrane zagadnienia z metodyki ćwiczeń terenowych z geografii ekonomicznej, J. Jarowiecki (red.), Prace z Dydaktyki Szkoły Wyższej, z. 4, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Jarowiecka T., Górz B., 1967, *Rola instytucji i organizacji w kształtowaniu powiązań osadniczych (Ćwiczenia terenowe z geografii gospodarczej)* [w:] Wybrane zagadnienia z metodyki ćwiczeń terenowych z geografii ekonomicznej, J. Jarowiecki (red.), Prace z Dydaktyki Szkoły Wyższej, z. 4, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Hibszter A., 1996, *Kształtowanie i wychowanie regionalne w programie geograficznych studiów nauczycielskich*, [w:] Różne drogi kształcenia i dokształcania nauczycieli, J. Jarowiecki, S. Piskorz (red.), Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich przy Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Kulikowski M., Zielińska M., 2004, *Promowanie postaw przedsiębiorczych na poziomie podstawowym i średnim w Europie* [w:] Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego, J. Brdulak, M. Kulikowski (red.), Instytut Wiedzy Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Majecka B., Kowalska I., 2004, *Podstawy przedsiębiorczości w szkole – dodatkowe obciążenie ucznia czy konieczność ?* [w:] Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego, J. Brdulak, M. Kulikowski (red.), Instytut Wiedzy Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

- Mądry J., Ziętara T., 1996, *Kształcenia nauczycieli geografii poprzez przedmiotowe i regionalne ćwiczenia terenowe*, [w:] Różne drogi kształcenia i doksztalcenia nauczycieli, J. Jarowiecki, S. Piskorz (red.), Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich przy Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Pakuła L., 1967, *Uwagi metodyczne o prowadzeniu ćwiczeń terenowych z geografii przemysłu* [w:] Wybrane zagadnienia z metodyki ćwiczeń terenowych z geografii ekonomicznej, J. Jarowiecki (red.), Prace z Dydaktyki Szkoły Wyższej, z. 4, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Rachwał T., 2001, *Problematyka kwestionariusza do badań funkcjonowania przedsiębiorstwa przemysłowego w okresie transformacji systemu gospodarowania*, [w:] Problemy przemian struktur przestrzennych przemysłu, red. Z. Ziolo, Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG nr 2, Warszawa-Kraków.
- Turczyn-Ziolo I., Ziolo Z., 1987, *Zarys koncepcji zintegrowanego kształcenia nauczycieli geografii*, [w:] Ćwiczenia na studiach geograficznych, S. Zając, Z. Ziolo (red.), Problemy Studiów Nauczycielskich, z. 3, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków.
- Ziolo Z., 2004, *Problematyka kształcenia nauczycieli do nauczania „Przedsiębiorczości” w Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej* [w:] Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego J. Brdulak, M. Kulikowski (red.), Instytut Wiedzy Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

CZĘŚĆ VI

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ W SZKOLE PONADGIMNAZJALNEJ

Barbara Makiela

XIII Liceum Ogólnokształcące, Kraków

Zbigniew Makiela

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Nauczanie podstaw przedsiębiorczości w liceach ogólnokształcących i liceach profilowanych

Jednym z celów nauczania podstaw przedsiębiorczości jest próba przekształcania systemu kształcenia w polskich szkołach tak, aby przekazywana wiedza miała w większym stopniu charakter aplikacyjny. Celem jest również przybliżenie młodzieży problematyki przedsiębiorczości, którą należy rozumieć nie tylko w kontekście zakładania firmy, podejmowania działalności gospodarczej, ale przede wszystkim uświadamianie i nauczanie młodych ludzi, że przedsiębiorczość to między innymi:

- umiejętność promowania swojej osoby,
- zdolność nawiązywania kontaktów z otoczeniem,
- asertywność,
- branie odpowiedzialności nie tylko za siebie, ale także za swoją rodzinę, pracowników w swojej firmie,
- zrozumienie otaczającego nas świata,
- zrozumienie zachodzących procesów gospodarczych.

Podejmowane w Polsce reformy strukturalne i programowe systemu szkolnego mają na celu takie przekształcenie systemu szkolnego, aby funkcjonował on na miarę możliwości i potrzeb młodego człowieka oraz na miarę potrzeb współczesnego informacyjnego społeczeństwa, jak najlepiej przygotowując uczniów do życia w tym społeczeństwie. Nowe wyzwania edukacyjne stawia także proces transformacji polskiej gospodarki oraz integracji europejskiej, wymuszający wykształcenie konkurencyjnego, kompetentnego, innowacyjnego i przedsiębiorczego człowieka. Dlatego w zreformowanej szkole wprowadzono nowe treści kształcenia w ramach nowych przedmiotów, bloków i ścieżek edukacyjnych, w tym przede wszystkim przedmiot podstawy przedsiębiorczości. W założeniach zreformowanej szkoły nauczanie podstaw przedsiębiorczości jako przedmiotu pojawiło się w liceach profilowanych i liceach ogólnokształcących, technikach i szkołach zawodowych w roku szkolnym 2002/2003.

W liceum profilowanym treści z zakresu przedsiębiorczości są ujęte jako zajęcia edukacyjne o nazwie podstawy przedsiębiorczości, realizowane w ramach kształcenia ogólnego we wszystkich profilach. Treści z zakresu przedsiębiorczości realizowane są także w ramach kształcenia profilowego, w profilach techniczno-technologicznym, środowiskowo-rolniczym, społeczno-usługowym i kulturowo-artystycznym.

Program nauczania podstaw przedsiębiorczości w kształceniu ogólnym i kształceniu profilowym wynika z potrzeby całościowego traktowania treści przedmiotu. Nie można oddzielnie nauczać mechanizmów funkcjonowania gospodarki, nie biorąc pod uwagę pod-

staw decyzji ekonomicznych w firmie czy zarządzania i strategii konkurowania firmy na rynku. Zaletą tak skonstruowanego programu nauczania jest to, że treści podstaw przedsiębiorczości kształcą umiejętność analizy procesów gospodarczych, aktywnego zachowania się na rynku pracy, ucza zakładania własnej firmy, podejmowania ryzyka, planowania własnej kariery.

„Podstawy programowe...” MENiS wyraźnie wyodrębniają treści dotyczące problemów gospodarczych i społecznych Polski, Europy, świata.

Analiza tych problemów powinna odbywać się wielopłaszczyznowo, w odniesieniu do różnego typu układów:

- lokalnego (wsi, miasta, gminy),
- regionalnego (powiatu, województwa, kilku województw),
- krajowego i międzynarodowego.

Szczególnie dużo miejsca w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości powinno być przeznaczane na przygotowanie uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym. Planowanie kariery zawodowej, kreowanie własnej aktywności zawodowej (w zakresie np. poszukiwania pracy i in.), strategia podejmowania decyzji o utworzeniu własnej firmy (w miejscu zamieszkania – wieś, miasteczko, dzielnica miasta), jest w gospodarce rynkowej umiejętnością najważniejszą. Taki profil kształcenia jest szczególnie przydatny w krajach wprowadzających reguły gospodarki rynkowej, w tym także w Polsce. Zdobycie tych umiejętności jest przydatne w pokonywaniu negatywnych skutków wprowadzania reguł gospodarki rynkowej, między innymi rosnącego bezrobocia. Z tego między innymi powodu proponowane treści powinny być przedmiotem nauczania już w gimnazjum, a później w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym, w ramach kształcenia profilowego i kształcenia w szkołach zawodowych. .

Ważne miejsce w nauczaniu powinno zająć przybliżanie uczniom problematyki układów regionalnych, krajowego i międzynarodowego. W celu przygotowania ich do nawiązywania swobodnego kontaktu z otoczeniem, szczególnie międzynarodowym. Powinni poznać uwarunkowania rozwoju regionów, oceniać skutki wpływu otoczenia międzynarodowego na przebieg procesów gospodarczych w ich najbliższym otoczeniu. Znajomość procesów gospodarczych w skali międzynarodowej jest pomocna w wyjaśnianiu podobnych procesów zachodzących w polskiej gospodarce. W okresie integracji Polski z krajami należącymi do Unii Europejskiej konieczne jest poznanie warunków i zasad funkcjonowania tej organizacji. Ponadto ważną kwestią jest zapoznanie się z procesami zachodzącymi w gospodarce regionalnej i globalnej, umiejętność interpretacji przemian społeczno-gospodarczych w Polsce i na świecie, oceny korzyści i zagrożeń wynikających ze współpracy międzynarodowej czy korzystania ze środków pomocowych Unii Europejskiej.

Kolejną kategorię treści przybliży grupa tematów związanych z umiejętnością oceny własnej osobowości i zachowaniami w grupie społecznej. Umiejętności oceny własnych predyspozycji, samorealizacji i kształtowania własnej przyszłości jest ważnym elementem kształcenia, na który nauczyciele przedmiotu powinni zwrócić szczególną uwagę. Spośród wielu relacji interpersonalnych, do istotnych zagadnień należy kształcenie umiejętności właściwego komunikowania się, prowadzenia negocjacji, rozwiązywania problemów międzyludzkich w miejscu pracy, w rodzinie oraz współpracy zespołowej.

Kształcenie i nauczanie w ramach zaproponowanych kanonów ma za zadanie przygotować ucznia do życia w konkurencyjnym społeczeństwie, gdzie zdobyta wiedza i nabyte umiejętności decydują o awansie zawodowym, społecznym i materialnym. Ten typ kształcenia pozwala kreować i promować postawy otwartości, tolerancji, przedsiębiorczości. Współcześnie wykształcony młody człowiek powinien cechować się kreatywnością w miejscu pracy i zamieszkania, twórczo pracować i przekształcać sensownie swoje najbliższe otoczenie.

Warunkiem poprawnego realizowania treści podstaw przedsiębiorczości są właściwie przygotowani nauczyciele, mający ukończone studia wyższe ze specjalnością „przedsiębior-

czość”, lub nauczyciele innych przedmiotów, przeszkoleni w zakresie „przedsiębiorczości” na studiach podyplomowych. Potrzeba doskonalenia i poszerzenia wiedzy z zakresu podstaw przedsiębiorczości przez nauczycieli wynika z tego, że podstawowe treści w programie nauczania wymagają specjalistycznej wiedzy i odpowiednich umiejętności formalnych.

W zreformowanej szkole na nauczanie tego przedmiotu w ramach kształcenia ogólnego będzie przypadało 2 godziny tygodniowo. W zależności od decyzji szkoły przedmiot ten może być nauczany w jednej klasie (1 rok kształcenia) w wymiarze 2 godzin lub przez dwie klasy (2 lata kształcenia) w wymiarze 1 godziny tygodniowo. Wydaje się, że przedmiot ten powinien być nauczany przez dwa lata w I i II klasie liceum.

CELE KSZTAŁCENIA

Zgodnie z „Podstawa programowa... ” MENiS, mając na uwadze zakładane cele kształcenia, zasadę konwergencji między poszczególnymi etapami kształcenia, a także właściwy kształt programów nauczania i programów wychowawczych szkoły, nauczyciele uczący podstaw przedsiębiorczości wprowadzają uczniów w świat wiedzy o ekonomii, gospodarce Polskiej i światowej, o rynku pracy, przedsiębiorstwie, o roli pieniądza i bankowości, podatkach i ubezpieczeniach. Wdrażają uczniów do samodzielności, pomagają w ocenie własnych predyspozycji i w podejmowaniu decyzji dotyczących wyboru kierunków dalszej edukacji, przygotowania do aktywności zawodowej oraz zakładania i prowadzenia własnej firmy.

Edukacja szkolna na etapie szkoły ponadgimnazjalnej przygotowująca ucznia do aktywnego udziału w życiu gospodarczym i otoczeniu społecznym, winna w szczególności zapewnić uczniom:

- naukę poprawnego i swobodnego wypowiadania się w mowie i w piśmie z wykorzystaniem różnorodnych środków wyrazu,
- umiejętność syntetycznego przekazywania zdobytej wiedzy,
- poznawanie specjalistycznego języka, poszerzanie zakresu wiedzy o nowe pojęcia i twierdzenia,
- stosowanie szerokiego spektrum metod właściwych dla tej dyscypliny,
- dbałość o pozyskiwanie i przekazywanie rzetelnej wiedzy w zakresie umożliwiającym kontynuację nauki na studiach wyższych,
- przeznaczenie uzyskanej wiedzy na zdobywanie zawodu,
- rozwijanie indywidualnych zdolności ucznia,
- kształcenie liderów,
- uczenie analitycznego myślenia poprzez dostrzeganie związków przyczynowo – skutkowych, funkcjonalnych, czasowych i przestrzennych,
- rozwijanie zdolności myślenia abstrakcyjnego,
- integralne traktowanie zdobywania wiadomości i ich egzemplifikacji w relacji do nawyków poznawania świata,
- poznawanie dziedzictwa kulturowego własnego kraju, regionu, „swojej małej ojczyzny”
- wprowadzanie w świat kultury i sztuki, kultury sąsiadów, kultury europejskiej, kultury świata,
- poznawanie zasad rozwoju osobowego i życia społecznego, zdobywanie prawidłowych doświadczeń we współżyciu”.

Uczniowie powinni mieć stworzone warunki do nabywania umiejętności:

- planowania, organizowania i oceniania własnej nauki,
- skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach,
- przygotowania się do wystąpień publicznych,
- efektywnego współdziałania w zespole, budowania więzi międzyludzkich,

- rozwiązywania problemów w sposób twórczy,
- poznawania źródeł informacji statystycznej,
- poszukiwania i porządkowania informacji, efektywnego posługiwania się komputerami,
- odnoszenia do praktyki zdobytej wiedzy, tworzenia potrzebnych doświadczeń i nawyków,
- rozwijania sprawności umysłowych oraz osobistych zainteresowań,
- przyswajania technik negocjacyjnych, rozwiązywania problemów i konfliktów społecznych.

Uczeń po skończeniu nauki w liceum profilowanym i liceum ogólnokształcącym powinien:

- być przygotowanym do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym,
- rozróżniać podstawowe rodzaje działalności gospodarczej i formy prawne jednostek organizacyjnych prowadzących działalność gospodarczą,
- poznać podstawowe zasady i regulacje prawne i administracyjne prowadzenia działalności gospodarczej,
- poznać prawne mechanizmy sterowania produkcją i obrotem,
- posiadać umiejętność pracy w zespole, skutecznego komunikowania się i negocjacji,
- rozumieć wpływ wytwórczego i usługowego środowiska pracy na zachowanie człowieka,
- mieć umiejętność sprawnego posługiwania się wybranymi przepisami prawa,
- nabyć podstawowe wiadomości i umiejętności z zakresu technologii informacyjnej oraz pracy biurowej,
- umieć aktywnie poszukiwać pracy,
- zaplanować własną karierę zawodową,
- mieć umiejętność planowania, założenia i prowadzenia własnej firmy.
- rozumieć rolę etyki zawodowej w kształtowaniu postaw społecznych,
- przyjmować pozytywne postawy wobec ludzi, szczególnie osób niepełnosprawnych i efektów ich pracy,
- poznać mechanizmy funkcjonowania gospodarki rynkowej oraz rolę państwa i prawa w gospodarce rynkowej,
- poznać zasady funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej, oraz ocenić polską gospodarkę na tle rynku światowego.

W zakresie celów wychowawczych szczególnie istotne jest wspieranie motywacji uczniów tak, by umożliwić im przejmowanie odpowiedzialności za własne życie i rozwój osobowy.

Nauczanie podstaw przedsiębiorczości powinno przyczynić się do:

- rozwoju osobowego w wymiarze intelektualnym, psychicznym, moralnym a także społecznym,
- rozwijania dociekliwości poznawczej, poszukiwania prawdy, dobra i piękna,
- kształtowania odpowiedzialności za siebie i innych, umiejętnego godzenia dobra własnego z dobrem innych,
- odnalezienia własnego miejsca w świecie, realizacja celów życiowych,
- przygotowania do życia w rodzinie, społeczności lokalnej, w państwie,
- rozpoznawania wartości moralnych i umiejętności ich hierarchizacji,
- kształtowania postaw dialogu, umiejętności słuchania innych.

Ogólnie można stwierdzić, że celem edukacji podstaw przedsiębiorczości w liceach i szkołach zawodowych, jest wszechstronny rozwój młodego pokolenia Polaków, ułatwienie im zrozumienia otaczającego świata, znalezienia swojego miejsca w społeczności lokalnej. Ponadto: budowanie systemu wartości zgodnych z normami społecznymi, przestrzeganie

i propagowanie systemu wartości we współzyciu rodzinnym, społeczności lokalnej, a także na poziomie krajowym i w ramach współpracy międzynarodowej.

TREŚCI NAUCZANIA

Uwzględniając przedstawione cele edukacyjne, treści nauczania w liceum profilowanym i liceum ogólnokształcącym powinny zawierać (Makiela, Rachwał 2002):

1. ISTOTA FUNKCJONOWANIA GOSPODARKI. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:

- Przemiany gospodarcze w Polsce.
- Systemy gospodarcze, system gospodarki rynkowej, system nakazowo rozdzielczy.
- Gospodarka centralnie sterowana. Gospodarka rynkowa.
- Funkcjonowanie rynku. Rola państwa w gospodarce rynkowej.
- Podstawowe funkcje ekonomiczne państwa.
- Prywatyzacja, reprivatyzacja, restrukturyzacja, demonopolizacja.
- Polityka fiskalna i monetarna Polski.
- Wzrost gospodarczy. Dynamika wzrostu. Stagnacja gospodarcza. Kryzys gospodarki.
- Dochód narodowy. Produkcja globalna. Produkt Krajowy Brutto (PKB).
- Struktura dochodu. Struktura produkcji.
- Struktura towarowa handlu zagranicznego.
- Zjawiska makroekonomiczne. Mierniki makro- i mikroekonomiczne.
- Klasyfikacje gospodarki. Dział produkcyjny i dział nieprodukcyjny.
- Podstawowe podmioty w gospodarce rynkowej. Gospodarstwa domowe. Przedsiębiorstwa. Spółki.
- Banki. Bank Centralny.
- Giełda papierów wartościowych. Notowania giełdowe. Parkiet. Spółki giełdowe. Akcje. Kursy akcji. Kurs zamknięcia, kurs otwarcia. Indeks giełdowy.
- Budżet państwa. Budżet jednostek samorządu terytorialnego. Ustawa budżetowa. Okres budżetowy. Budżet zrównoważony. Deficyt budżetowy. Wydatki budżetowe. Dochody budżetowe. Źródła wpływów.
- Budżet domowy.
- Źródła informacji gospodarczej. Roczniki statystyczne. Internet. Czasopisma i wydawnictwa gospodarcze. Publikowane wyniki finansowe spółek.

2. UMIEJĘTNOŚCI INTERPERSONALNE. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:

- Poznanie własnej osobowości. Asertywność. Ocena własnych predyspozycji do pracy zawodowej i prowadzenia działalności gospodarczej.
- Motywy aktywności zawodowej. Postawa przedsiębiorcza.
- Komunikacja z ludźmi. Rodzaje komunikatów.
- Pokonywanie barier w procesie komunikacji.
- Prowadzenie negocjacji i rozwiązywanie konfliktów. Radzenie sobie ze stresem.
- Umiejętność pracy zespołowej. Podejmowanie decyzji i kierowanie zespołem.
- Postępowanie etyczne, przeciwdziałanie korupcji.

3. PRACA. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:

- Rola pracy w gospodarce i społeczeństwie. Sens pracy. Praca jako wartość.
- Sens inwestowania w siebie. Rozwój własnej osobowości.
- Zdobywanie doświadczenia zawodowego i dodatkowych umiejętności.
- Problemy bezrobocia. Ekonomiczne i psychologiczne aspekty utraty pracy.
- Instytucje pomagające poszukującym pracy. Formy pomocy bezrobotnym.
- Metody poszukiwania pracy.

- List motywacyjny, CV. Rozmowa kwalifikacyjna.
 - Podstawy prawne zatrudnienia.
 - Umowa o pracę.
 - Prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy. Umowy cywilno-prawne.
 - Bezpieczeństwo i higiena pracy. Wynagrodzenie za pracę.
 - Specyfika pracy osób niepełnosprawnych.
4. PRZEDSIĘBIORSTWO. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:
- Rodzaje działalności gospodarczej.
 - Przesłanki wyboru rodzaju działalności.
 - Klasyfikacja przedsiębiorstw.
 - Formy organizacyjno-prawne podmiotów gospodarczych.
 - Procedura zakładania własnej firmy. Rejestracja firmy.
 - Planowanie działalności gospodarczej. Biznes plan.
 - Wybór miejsca lokalizacji firmy.
 - Analiza rynku.
 - Źródła finansowania działalności.
 - Podstawowe rodzaje działań marketingowych. Reklama. Sprzedaż.
 - Zasady obsługi klienta. Prawa konsumenta.
 - Finanse firmy. Koszty i zasady rozliczeń finansowych w firmie.
 - Majątek firmy. Kapitał własny. Kredyty, pożyczki, zobowiązania. Joint-venture.
 - Organizacja pracy. Zarządzanie firmą.
 - Zasady prowadzenie dokumentacji firmy, księgowość, dokumentacja zatrudnienia pracowników.
 - Restrukturyzacja działalności firmy. Likwidacja firmy, procedury likwidacyjne.
5. PIENIĄDZ I BANKOWOŚĆ. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:
- Funkcja i podaż pieniądza.
 - System bankowy. Funkcja banku centralnego.
 - Inflacja. Stopy procentowe. Kursy walutowe
 - Funkcjonowanie banków komercyjnych.
 - Rachunek bankowy. Debet.
 - Karty płatnicze.
 - Czeki. Polecenie przelewu.
 - Lokaty bankowe złotowe i walutowe. Oprocentowanie lokat.
 - Kredyty, kryteria zdolności kredytowej. Oprocentowanie kredytu. Weksle.
 - Pozabankowe usługi finansowe. Leasing. Fundusze inwestycyjne.
6. PODATKI I UBEZPIECZENIA. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:
- Sens płacenia podatków.
 - Rodzaje podatków. Podatki bezpośrednie i pośrednie. Podatki dochodowe, VAT, akcyza, podatki lokalne.
 - Deklaracje podatkowe. Roczne rozliczenia podatku dochodowego od osób fizycznych. Podstawowe deklaracje podatkowe firmy.
 - Ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych.
 - Ulgi podatkowe dla przedsiębiorstw, w tym z tytułu zatrudniania osób niepełnosprawnych.
 - Ubezpieczenia społeczne. Reforma ubezpieczeń w Polsce. I, II i III filar ubezpieczeń. Ubezpieczenia zdrowotne.
 - Ubezpieczenia dobrowolne. Ubezpieczenia majątkowe. Ubezpieczenia OC. Polisy na życie.

7. MIĘDZYKRAJOWA WSPÓŁPRACA GOSPODARCZA. Do treści szczegółowych należy zaliczyć:

- Współpraca gospodarcza Polski z zagranicą. Handel zagraniczny, kierunki, natężenie.
- Integracja z Unią Europejską. Fundusze pomocowe i ich wykorzystanie. Budżet UE.
- Współpraca w ramach międzynarodowych organizacji gospodarczych, CEFTA.
- Współpraca euroregionalna. Bariery współpracy euroregionalnej.
- Proces globalizacji i jego konsekwencje.
- Szanse i zagrożenia współpracy międzynarodowej.

OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Przedstawione w Rozporządzeniu MENiS programowe treści nauczania umożliwią realizację osiągnięć uczniów, które określone zostały w następujący sposób:

- identyfikacja podstawowych mierników wzrostu gospodarczego (PKB, PNB – nominalny i realny oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca).
- identyfikowanie podstawowych praw i uwarunkowań funkcjonowania mechanizmu rynkowego z punktu widzenia konsumenta i producenta.
- znajomość wpływu polityki fiskalnej i monetarnej na życie gospodarcze kraju.
- rozróżnianie aktywnych i pasywnych form polityki państwa skierowanej na łagodzenie skutków oraz przeciwdziałanie bezrobociu i inflacji.
- interpretowanie podstawowych wskaźników inflacji.
- umiejętność identyfikacji podstawowych form własności oraz form organizacyjno prawnych przedsiębiorstw.
- rozróżnianie form inwestowania, wyjaśnianie zależności pomiędzy zyskiem a ryzykiem.
- znajomość procedury postępowania w celu uruchomienia działalności gospodarczej.
- umiejętność rozpoznania potrzeb rynku lokalnego w kontekście przyszłej działalności gospodarczej.
- umiejętność przygotowania biznes planu i wybór miejsca działalności gospodarczej.
- znajomość strategii zarządzania firmą oraz zasad organizacji pracy.
- umiejętność przygotowania dokumentów niezbędnych w procesie poszukiwania i podejmowania pracy. Znajomość procedur związanych z poszukiwaniem pracy.
- umiejętność autoprezentacji i samooceny z uwzględnieniem predyspozycji do podejmowania działalności zawodowej.
- przygotowanie i prowadzenie rozmowy kwalifikacyjnej z pracodawcą w warunkach symulowanych.
- znajomość obowiązków pracownika i pracodawcy oraz praw i obowiązków osoby bezrobotnej i poszukującej pracy.
- umiejętność stosowania i doboru odpowiednich technik i zasad pracy w zespole i prowadzenia negocjacji.
- umiejętność określania opłacalności działalności gospodarczej w kontekście wydatków i przychodów, zysku i ryzyka.
- identyfikowanie instytucji będących źródłem informacji gospodarczej i wspomagających działalność małych i średnich przedsiębiorstw na lokalnym rynku.
- wskazywanie korzyści i zagrożeń współpracy międzynarodowej, współpracy gospodarczej z zagranicą.
- umiejętność korzystanie ze środków pomocowych Unii Europejskiej.

PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW KSZTAŁCENIA

Nowy przedmiot nauczania w liceach profilowanych i liceach ogólnokształcących podstawy przedsiębiorczości – ma przygotowywać do życia w nowych warunkach społeczno-gospodarczych, uczyć samodzielności i podejmowania decyzji o swoich losach. Z tego między innymi powodu przywiązuje się wielką wagę do kształtowania w uczniach różnorodnych umiejętności z zakresu przedsiębiorczości i umiejętności formalnych, a także przekonań, nawyków, zachowań i postaw. Realizacja umiejętności wymaga od nauczyciela, głównego organizatora procesu kształcenia, zastosowania takich metod nauczania, które dają najlepsze wyniki, które pozwalają najlepiej osiągnąć przez uczniów zakładane cele.

Małą przydatność w tym zakresie mają metody powszechnie stosowane, tj. metody asymilacji wiedzy (metody podające, metody słowne), jak opis, opowiadanie, wykład, pogadanka, praca z książką, dlatego należy je ograniczyć do minimum. Większą przydatność mają metody samodzielnego dochodzenia do wiedzy, dyskusja, obserwacja i pomiar, metoda problemowa, gry dydaktyczne, metoda studiów przypadkowych (sample study).

Dyskusja jest metodą kształcenia, polegającą na wymianie poglądów między nauczycielem a uczniami lub pomiędzy uczniami. W dyskusji można posługiwać się zapożyczonymi poglądami od innych osób, wygłaszać własne poglądy. Cechą dyskusji jest zawarty w niej element twórczy, związany z odmiennością stanowisk dyskutantów, szukaniem optymalnego stanowiska możliwego do przyjęcia przez większość dyskutantów, korekta poglądów. Dyskusja służy kształtowaniu postaw samodzielności, autoprezentacji, szacunku dla odmiennych poglądów, a także obiektywizmu w ocenie faktów i zdarzeń. Przygotowując lekcję z zastosowaniem metody dyskusji, nauczyciel powinien podzielić klasę na grupy, wtedy w dyskusji aktywnie uczestniczą wszyscy uczniowie, a nie tylko pojedyncze osoby, mogą wtedy swobodnie przedstawiać swoje poglądy w grupie. Na forum klasy przedstawiane są wyniki dyskusji uzgodnione w grupach, co pozwala na uzgodnienie poglądów. Przy metodzie dyskusji należy stosować metody aktywizujące uczniów, takie jak burza mózgów, ranking diamentowy, drzewo decyzyjne, metaplan.

Skuteczność i efektywność kształcenia w zakresie podstaw przedsiębiorczości umożliwia także metoda obserwacji i pomiaru, która polega na planowym i świadomym spostrzeganiu przedmiotów, zjawisk i procesów. Realizacja programu nauczania przy pomocy obserwacji i pomiaru może odbywać się bezpośrednio w banku, urzędzie, przedsiębiorstwie (obserwacje bezpośrednie), jak też w sali lekcyjnej (obserwacje pośrednie). Spostrzeżeń dokonują uczniowie, a rola nauczyciela sprowadza się do stwarzania okoliczności obserwacji, jej ukierunkowywanie, pomoc w rejestrowaniu i interpretacji wyników.

Aby obserwacje były skuteczne, należy spełnić następujące warunki:

- należy ustalić przedmiot i cel obserwacji,
- wyposażyć uczniów w podstawową wiedzę o obserwowanym obiekcie,
- wydzielić precyzyjnie obserwowany przedmiot, zjawisko, zdarzenie,
- skupić uwagę na przedmiocie obserwacji,
- rejestrować zmiany zachodzące w obserwowanym obiekcie,
- dokonać pomiaru i rejestracji cech diagnostycznych obserwowanego obiektu,
- opisać obiekt i jego charakterystykę,
- wywołać u uczniów emocjonalny stosunek do obserwowanego obiektu,
- zanalizować na lekcji zdarzenia wynikłe podczas obserwacji i pomiaru.

Kolejną zalecaną metodą dla osiągnięcia celów kształcenia jest metoda problemowa. Jak podaje amerykański pedagog J. Dewey, w metodzie tej występują następujące ogniwa rozwiązywania problemu: odczucie trudności – wykrycie ich i określenie – nasuwanie się możliwego rozwiązania – wyprowadzenie wniosków z przypuszczalnego rozwiązania – obserwacje i eksperymenty sprawdzające przypuszczenie.

Przy stosowaniu metody problemowej należy uwzględnić następujące etapy:

- tworzenie sytuacji problemowej,
- formułowanie problemu i pomysłów jego rozwiązania,
- rozwiązywanie problemu,
- weryfikacja rozwiązania,
- uogólnianie wniosków (consensus).

Metoda problemowa pozwala pobudzić uczniów do samodzielności nie tylko przy rozwiązywaniu problemów, ale także w ich formułowaniu.

Kolejną zalecaną metodą osiągnięcia celów kształcenia w zakresie podstaw przedsiębiorczości są gry dydaktyczne. Najlepsze rezultaty w zakresie celów kształcenia osiąga nauczyciel stosując gry dydaktyczne typu strategicznego, tj. gry w giełdę pomysłów (burza mózgów, fabryka pomysłów), gry sytuacyjne (metoda przypadków), gry symulacyjne. Metoda ta pozwala na osiągnięcie zachowań operacyjnych uczniów, spontaniczności, kreowanie liderów, określanie hierarchii wartości.

Metoda studiów przykładowych (sample study) jest dość powszechnie stosowana w nauczaniu problematyki gospodarczej w szkołach zachodnioeuropejskich i amerykańskich. Metoda ta kładzie nacisk na samodzielne dochodzenie uczniów do nowej wiedzy w oparciu o badania terenowe, materiały źródłowe (źródła statystyczne, mapy, fotografie, ryciny), obiekty, zjawiska, procesy. Ważny elementem tej metody jest to, by w studium przykładowym po szczegółowym przestudiowaniu przedmiotu poznania, były sformułowane wnioski. Wnioski muszą mieć charakter uogólniający, muszą się odnosić do grupy przedmiotów, większego zbioru zdarzeń, szerszego procesu. Zastosowanie tej metody pozwala pobudzić zainteresowania uczniów, ułatwia poznawanie. Studia przykładowe służą tworzeniu wyobrażeń, kształtowaniu pojęć, odkrywaniu zależności oraz formułowaniu prawidłowości i teorii wyjaśniających.

Osiąganie celów kształcenia w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości wymaga zastosowania metod praktycznych, które umożliwiają nabywanie umiejętności praktycznych związanych z otaczającą rzeczywistością. Ponadto wpływają na świadomość ucznia, decydują o jego umiejętności radzenia sobie w konkretnych sytuacjach (np. napisanie listu motywacyjnego, wypełnienie przekazu bankowego, formularza PIT i in.), przekonania o swoich możliwościach i aktywnej postawie. Metody te dzielimy na dwie grupy, ćwiczenia techniczne i terenowe oraz metody służące realizacji zadań wytwórczych i usługowych.

Podstawy przedsiębiorczości, obok wiedzy merytorycznej z zakresu podstaw ekonomii, elementów wiedzy o gospodarce i polityce społecznej muszą kształcić umiejętności podejmowania decyzji, decydowania za siebie, odpowiedzialności za swoich najbliższych, pracowników swojej przyszłej firmy, uczyć samodzielności i kreatywnego myślenia. Z tego m.in. powodu zalecane jest częste organizowanie samodzielnej pracy uczniów w grupach.

Już od początku edukacji z zakresu podstaw przedsiębiorczości konieczne jest stosowanie metod, wymagających od uczniów samodzielnego podejmowania decyzji i oceny atrakcyjności poszczególnych rodzajów działalności gospodarczej, umiejętności korzystania i wyboru źródeł informacji gospodarczej (roczniki statystyczne). W dalszym etapie kształcenia uczniowie muszą posiadać wiedzę z zakresu rozwiązywania konfliktów społecznych, prowadzenia negocjacji i doboru ludzi do współpracy.

Kolejnym bardzo istotnym krokiem na drodze edukacji, zmierzającym do samodzielności, jest umiejętność założenia własnej firmy, zarządzania nią, poznawania rynku, na którym ma działać. Może się to odbywać na dobranych odpowiednio przykładach zaczerpniętych z życia gospodarczego w najbliższym otoczeniu, lub przykładów z literatury przedmiotu.

Samodzielna praca ucznia z podręcznikiem, informacje z telewizji, radia, prasy, z zakresu gospodarki, polityki społecznej, zachowań podmiotów gospodarczych i instytucji samorządowych, oraz wiadomości uzyskiwane z literatury popularnonaukowej, stawiają przed nauczycielem kolejne zadania. Najważniejsze to pomoc uczniom we właściwej selekcji in-

formacji, w zrozumieniu języka publicystycznego, syntezie informacji jednostkowych, holi-
stycznym traktowaniu problemów gospodarczych i społecznych, wyrabianiu własnej oceny
na dany temat.

Metody samodzielnej pracy uczniów służą nie tylko zdobywaniu wiedzy i umięt-
ności z zakresu przedsiębiorczości, ale także zdobywaniu i rozwijaniu umiejętności formal-
nych, np. porównywania, analizowania, syntetyzowania, wnioskowania redukcyjnego, de-
dukcyjnego i indukcyjnego.

Prawidłowa realizacja programu nauczania podstaw przedsiębiorczości wymaga
przygotowania merytorycznego (ukończone studia podyplomowe z zakresu przedsiębiorczo-
ści) i metodycznego nauczycieli (zapoznanie się z podręcznikiem i przewodnikiem do na-
uczania podstaw przedsiębiorczości, np. Makiela, Rachwał 2003) i stosowania właściwych
środków dydaktycznych w pracy z uczniem, w tym:

- podręcznika podstaw przedsiębiorczości (np. Makiela, Rachwał 2005a),
- zeszytu ćwiczeń, jako integralnej części podręcznika (np. Makiela, Rachwał 2005b),
- słownika szkolnego podstaw przedsiębiorczości (np. Rachwał 2004),
- multimedialnego CD-ROM podstaw przedsiębiorczości (np. Śrutowska, Rachwał 2005)
- roczników statystycznych,
- komputera z odpowiednim oprogramowaniem i dostępem do Internetu;
- katalogu książek i czasopism o treści gospodarczej, dostępnych w bibliotece szkolnej.

SPRAWDZANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW (STANDARDY KSZTAŁCENIA)

Wdrażanie reformy systemu edukacji ma na celu m.in. zmianę kryteriów oceny osią-
gnięć uczniów. Ważnym celem tej reformy jest wprowadzenie do praktyki szkolnej jednoli-
tych, czytelnych kryteriów oceny ucznia. Oceny ucznia na świadectwie szkolnym mają być
porównywalne na terenie całego kraju. Znaczący to, że proponowany system oceniania ma do-
prowadzić do unifikacji i możliwości porównywania poziomu kształcenia w szkołach wiej-
skich, w szkołach miejskich i pomiędzy nimi, a co za tym idzie system ten ma prowadzić do
wyrównywania poziomu kształcenia na terenie całego kraju. Kolejnym celem, który powin-
nie być zrealizowany w omawianym zakresie jest to, że kryteria oceny ucznia mają także
odpowiadać standardom obowiązującym w krajach Unii Europejskiej. Oznacza to, że w
niedługiej perspektywie świadectwa ukończenia szkoły w Polsce będą porównywalne na
terenie całej Unii Europejskiej.

W liceum profilowanym i liceum ogólnokształcącym osiągnięcia uczniów (pośrednio
także nauczycieli) kontrolowane są w dwóch płaszczyznach: przeprowadzana jest kontrola
i ocena wewnątrzszkolna oraz ocena i kontrola zewnętrzna. W przypadku kontroli we-
wnątrzszkolnej, oceny dokonuje nauczyciel przedmiotu. Celem kontroli jest uświadamianie
uczniom skali i stopnia opanowania wiedzy, umiejętności, ale także braków i niedociągnięć.
Kontrola pozwala także dyscyplinować proces realizacji programu przez uczniów
i nauczyciela, jest ważnym źródłem informacji o efektywności stosowanych metod kształce-
nia, uzyskanych efektów w klasie i u poszczególnych uczniów. Nauczyciel i uczniowie po-
znają skalę zróżnicowania wiedzy, różnice pomiędzy liderami a uczniami słabszymi w kla-
sie.

Przy przeprowadzaniu kontroli obowiązkiem nauczyciela jest poinformowanie
uczniów i określenie skali wymagań wynikających z realizacji programu, określenie sposo-
bów kontroli i kryteriów oceny osiągnięć uczniów. W przypadku wyrażenia życzenia przez
rodziców, o zasadach kontroli nauczyciel powinien ich także poinformować.

Zgodnie z celami kształcenia, przedmiotem kontroli powinien być nie tylko stan wie-
dzy uczniów, lecz ich postępy w zakresie umiejętności. Kontrola i ocena mają odzwiercie-
dlać nie tylko wiedzę merytoryczną ucznia, często rozumianą jako zapamiętanie definicji,
faktów, liczb, czyli nie to co uczeń wie, lecz co pamięta. Ocena ma odzwiercie-
dlać przede

wszystkim to, co uczeń potrafi dobrze wykonać, czy potrafi wyciągać wnioski z podanych zdarzeń, faktów, czy potrafi samodzielnie myśleć.

LITERATURA

- Makiela Z., Rachwał T., 2002, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa
- Makiela Z., Rachwał T., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości. Poradnik metodyczny dla nauczycieli liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. (wydanie drugie zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa
- Makiela Z., Rachwał T., 2005a, *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum* (wydanie czwarte zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005b, *Podstawy przedsiębiorczości. Zeszyt ćwiczeń dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. (wydanie czwarte zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa
- Makiela Z., 2004, *Nowy przedmiot nauczania dla geografów – podstawy przedsiębiorczości* [w:] Kształcenie i doksztalcanie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy, red. W. Osuch i D. Piróg, Wyd. Naukowe AP, Kraków
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego (dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum)*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dn. 26 lutego 2002 r., Warszawa
- Podstawy przedsiębiorczości. *Scenariusze zajęć edukacyjnych dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, praca zbiorowa, 2003, Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa
- Rachwał T., 2004, *Podstawy przedsiębiorczości. Słownik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa
- Rachwał T. 2004, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczości u uczniów wyzwaniem dla nauczycieli geografii* [w:] Kształcenie i doksztalcanie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy, red. W. Osuch i D. Piróg, Wyd. Naukowe AP, Kraków
- Rachwał T., 2004, *Cele i treści kształcenia przedsiębiorczości w szkołach ponadgimnazjalnych*, [w:] Przedsiębiorczość stymulatorem rozwoju gospodarczego, red. J. Brdulak i M. Kulikowski, Instytut Wiedzy, Warszawa
- Śrutowska D., Rachwał T. (red.), 2005, *Podstawy przedsiębiorczości. Multimedialny CD-ROM dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wydawnictwo Nowa Era, Young Digital Poland, Warszawa-Gdańsk.

Marta Juchnowicz

Szkoła Główna Handlowa, Warszawa

Uwagi dotyczące realizacji przedmiotu podstawy przedsiębiorczości

Jedną z istotnych przyczyn występowania niezwykle wysokiego, bo sięgającego 40%, bezrobocia w grupie wiekowej 19-24 lata, jest nieodpowiedni poziom przygotowania młodzieży do funkcjonowania w realnym świecie gospodarki rynkowej. Wiedza, a przede wszystkim umiejętności młodzieży nie są dostosowane do rzeczywistych potrzeb gospodarki XXI wieku. Odpowiedzialność za taki stan ponosi system edukacji. Okazuje się, że programy nauczania nie dostarczają uczniom wiedzy i umiejętności niezbędnych aktualnie na rynku pracy. W niewystarczającym stopniu szkoły kształtują wśród młodego pokolenia Polaków autentyczne postawy przedsiębiorcze.

WSPÓŁCZESNA ROLA SYSTEMU SZKOLNEGO

Wszyscy zgadzamy się z twierdzeniem, że rolą systemu szkolnego jest kształtowanie postaw wobec życia i pracy oraz umiejętności, będących podstawą wykonywania pracy zawodowej. Jakie w takim razie wyzwania stają przed współczesnym systemem szkolnym? Obecnie większą niż dotychczas wagę powinno przypisywać się do świata wartości, który chcemy przekazać czy ukształtować, do otwartości i elastyczności systemu.¹ Jak podkreślają pracodawcy, o jakości kapitału ludzkiego nie decyduje wyłącznie wiedza, ale także przygotowanie społeczne, moralno-obyczajowe, styl życia. Na kapitał ludzki składają się postawy, hierarchia wartości, zasady wyboru, umiejętność współpracy i konsekwencja w realizacji celów. W sytuacji dużej łatwości dostępu do wiedzy (Internet), coraz istotniejsza staje się umiejętność jej przetworzenia i wykorzystania. Ważna jest także umiejętność stałego dostosowywania kwalifikacji do zmieniających się potrzeb rynku, umiejętność przekwalifikowywania się.

Rada Europy przyjęła w marcu 2000 roku długofalowy program społeczno-ekonomiczny, nazywany Strategią Lizbońską. Jej celem jest uczynienie z Unii, w perspektywie do 2010 roku, wiodącej gospodarki świata „najbardziej konkurencyjną i dynamiczną, opartą na wiedzy gospodarką na świecie, zdolną do trwałego rozwoju, tworząca większą liczbę lepszych miejsc pracy oraz charakteryzująca się większą spójnością społeczną”² Dla realizacji tego celu określono główne obszary działań systemowo-regulacyjnych, które wspierane będą działaniami państwa i koncentracją wydatków ze środków publicznych, wśród nich dwa dziedzinie edukacji:

- szybkie przechodzenie do gospodarki opartej na wiedzy,

¹ J. Orczyk: System edukacyjny a jakość kapitału ludzkiego. [w:] Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości, red. M. Juchnowicz, Podtest, Warszawa 2004, s. 123

² J. Szomburg: Biała Księga 2003, część I, Polska wobec Strategii Lizbońskiej. Polskie Formy Strategii Lizbońskiej, Gdańsk-Warszawa 2003, s. 7-8

– rozwój przedsiębiorczości.³

W dokumencie opisującym Strategię Lizbońską przywódcy Unii zgodzili się, że „każdy obywatel musi być wyposażony w umiejętności potrzebne do życia i pracy w nowym, z informatyzowanym społeczeństwie”⁴. Dla realizacji tego celu zasadnicze znaczenie ma zdolność do bycia zatrudnionym, więc postawa przedsiębiorcza. Jej ukształtowanie stanowi fundamentalne zadanie systemu szkolnego.

ISTOTA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Przedsiębiorczość stanowi kluczową determinantę jakości kapitału ludzkiego, o znaczeniu ważniejszym niż kiedykolwiek dotychczas. Jest to spowodowane trendami zmian w systemie wartości nowoczesnych organizacji, zorientowanych na tworzenie wartości dla klienta i związanymi z tym zmianami w metodach zarządzania. Wzrost samodzielności, a tym samym odpowiedzialności współczesnych pracowników wymaga zwiększonej aktywności i kreatywności. Obecnie nie wystarczy już mieć nowe pomysły, lecz trzeba umieć je wdrożyć odpowiednio szybko, by wyprzedzić konkurentów.

Przedsiębiorczość to szczególna postawa, zorientowana na odkrywanie i wykorzystywanie szans, której towarzyszyć musi otwartość na zmiany i innowacyjność. Współcześnie, w dobie gospodarki opartej na wiedzy, postawa ta wymaga umiejętności wykorzystania wiedzy i dlatego przyjmuje postać przedsiębiorczości intelektualnej. Osoba przedsiębiorcza to taka, która w podejmowane i realizowane działania mocno się angażuje intelektualnie, uczestniczy w nich aktywnie, kreując nowe rozwiązania zmieniające rzeczywistość, pobudzi i wciąga w te przedsięwzięcia innych, nie wahając się podejmować decyzji w warunkach ryzyka¹. Przedsiębiorczość obejmuje więc: – innowacyjność, – elastyczność, – dynamiczność, – kreatywność, oraz – skłonność do podejmowania ryzyka.⁵

Według P. Druckera przedsiębiorczość jest cechą osoby, ale nie jest cechą osobowości, a raczej sposobem zachowania się.⁶ Można więc stwierdzić, że poziom i intensywność zachowań przedsiębiorczych mogą być różne, w zależności od posiadanego przez daną osobę potencjału przedsiębiorczości, a potencjał ten można kształtować poprzez podejmowanie odpowiednich działań edukacyjnych.

Potencjał przedsiębiorczości określają: wiedza, szczególnie konceptualna, wiedza o charakterze ogólnym, pozwalająca zachowywać się kreatywnie, umiejętności, wyobraźnia, zdolność samodzielnego myślenia, proinnowacyjne nastawienie, odporność na stresy, itp.⁷ Z punktu widzenia potrzeb praktyki gospodarczej, biznesu, przedsiębiorczość to „umiejętność skutecznego podejmowania działań nakierowanych na pozytywną zmianę obecnej sytuacji i wykorzystywanie szans na rozwój biznesu firmy”. Polscy pracodawcy podkreślają szczególne znaczenie następujących cech i umiejętności zawodowych:

- zrozumienie i używanie danych i terminów biznesowych oraz informacji natury ogólno-ekonomicznej,
- aktywne poszukiwanie możliwości rozwoju biznesu,
- starania o redukcję zbędnych kosztów działania,
- dbałość o zachowanie odpowiedniej proporcji pomiędzy nakładami, a efektami biznesowymi każdego działania,
- monitorowanie efektów biznesowych prowadzonych działań,

³ ibidem

⁴ M. J. Radło: Strategia Lizbońska. Konkluzje dla Polski. ISP, Ekspertyzy, Rekomendacje, Warszawa 2002

⁵ M. Bratnicki, J. Strużyna: Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny. Wyd. A. E., Katowice 2001, s. 38

⁶ P. F. Drucker: Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady. PWE, Warszawa 1992, s. 32-39

⁷ Por. Z. Jasiński: Kształtowanie środowiska...op. cit., s. 75

- podejmowanie świadomego ryzyka biznesowego,
- efektywne wykorzystanie nowatorskich rozwiązań,
- konsekwencję w realizacji zadań,
- entuzjazm i wiarę we własne możliwości.”⁸

Podobne badania przeprowadzone zostały w 1992 roku, wśród przedstawicieli Europejskiej Federacji Pracodawców (UNICE) oraz przedstawicieli Europejskiej Federacji Związków Zawodowych (ETUC). Na ich podstawie sporządzono ranking kompetencji kluczowych:

- umiejętność komunikowania się, wyszukiwania i przetwarzania informacji,
- umiejętność porozumiewania się z innymi w różnych językach,
- gotowość do akceptacji zmian zachodzących w otoczeniu jednostek i umiejętności, przystosowania się do nich, szczególnie do zmian i zastosowań nowych technologii,
- umiejętność samodzielnego podejmowania decyzji,
- umiejętność wykorzystywania swoich praw i obowiązków jako obywateli i konsumentów,
- umiejętność samokształcenia i rozwoju,
- aktywność, zaradność, twórczość, odpowiedzialność, krytyczność, niezależność, samodzielność w pracy i w działaniu,
- poczucie obywatelstwa europejskiego i myślenia „po europejsku”.⁹

Zaprezentowane rankingi pożądanych przez polskich i europejskich pracodawców kompetencji powinny wyznaczać ramy programowe przedmiotu podstawy przedsiębiorczości.

ZINTEGROWANY MODEL EDUKACJI PODSTAW PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Działania, zmierzające do kształtowania postaw przedsiębiorczych młodego pokolenia Polaków, winny mieć charakter zintegrowany. Oznacza to, że model edukacji „przedsiębiorczości” powinien opierać się na następujących założeniach:

1. Odpowiadać długookresowym trendom społeczno-gospodarczym, takim jak: globalizacja, wzrost znaczenia usług i technologii teleinformatycznych, tendencje demograficzne, konieczność efektywnego rozwoju i wykorzystania kapitału ludzkiego Polski, wzrost znaczenia kobiet w gospodarce, itp.
2. Uwzględniać rzeczywiste potrzeby praktyki gospodarczej, to znaczy kształtować kompetencje zawodowe poszukiwane i cenione na rynku pracy. W SGH w Warszawie zostały przeprowadzone badania, zmierzające do poznania najbardziej pożądanych przez polskich pracodawców cech młodych pracowników, nie posiadających doświadczenia zawodowego lub o stażu krótszym niż dwuletni.¹⁰ W wyniku analizy oczekiwań pracodawców zidentyfikowano 141 różnych wymagań rekrutacyjnych. W rezultacie został sformułowany profil kompetencyjny absolwenta, a więc zestaw umiejętności, jakie powinni posiadać absolwenci szkół ponadgimnazjalnych i wyższych, by odnieść sukces zawodowy w warunkach społeczeństwa informacyjnego.
3. Obejmować wszystkich potencjalnych beneficjentów: nauczycieli, uczniów, w tym uczniów niepełnosprawnych, a także beneficjentów pośrednich, a więc pracodawców; Pracodawcy, jako grupa generująca popyt na kwalifikacje, powinna w znacznie większym stopniu niż dotychczas uczestniczyć i mieć wpływ na kształtowanie modelu edu-

⁸ T. Rostkowski: Profil absolwenta szkoły ponadgimnazjalnej. Warszawa 2003 (maszynopis powielony).

⁹ Education and Industry: Partnership in Action, ESHA, 1992

¹⁰ Analizie poddano 522 ogłoszenia rekrutacyjne opublikowane w okresie od stycznia do lipca 2003 roku w dodatku „Praca” do „Gazety Wyborczej” oraz na stronach portalu www.hrk.pl

kacji w Polsce. Zaangażowanie jest uzasadnione czynnikami ekonomicznymi, związanymi z jakością kapitału ludzkiego, jaki otrzymują do dyspozycji pracodawcy, a także społeczną odpowiedzialnością ludzi biznesu.

4. Integrować działania różnych podmiotów uczestniczących w procesie nauczania, np.: różnych resortów, pracodawców, organizacji pracodawców, związków zawodowych.

Obecnie odpowiedzialność za rezultaty procesu edukacji jest rozproszona pomiędzy wiele resortów i partnerów społecznych. Szczególnie niezbędne jest harmonizacja działań Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu oraz Ministerstwa Pracy, Gospodarki i Polityki Społecznej, jako głównych kreatorów polityki edukacyjnej. Celowa jest także koordynacja inicjatyw organizacji pracodawców i pracowników z tymi resortami, a także samorządami lokalnymi. Koordynacja ta jest podstawowym warunkiem stworzenia zintegrowanego modelu edukacji przedsiębiorczości.

Warunkiem skuteczności działań edukacyjnych jest także wprowadzenie treści związanych z przedsiębiorczością w całym programie nauczania młodzieży. Zadanie kształtowania umiejętności i postaw przedsiębiorczych nie może spoczywać wyłącznie na nauczycielach przedmiotu podstawy przedsiębiorczości, ewentualnie na szkolnych doradcach zawodowych. Przykładowo problemy związane z kulturą i etyką pracy mogą być poruszane na lekcjach języka polskiego, zadania z zakresu rachunkowości zarządczej na lekcjach matematyki, itp. Dyrekcje szkół, a także wychowawcy winni inspirować i wspierać różnego rodzaju inicjatywy i działania młodzieży rozwijające przedsiębiorczość.

REALIZACJA PROGRAMU PODSTAWY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Jak wynika z istoty przedsiębiorczości jest ona umiejętnością, rodzajem zachowania, w związku z tym przedmiotu podstawy przedsiębiorczości nie powinno się nauczać. Celem procesu dydaktycznego powinno być kształtowanie postaw przedsiębiorczych młodzieży.

Wymaga to przewartościowania w hierarchii celów edukacyjnych. Punkt ciężkości należy przenieść z pytania „co młody człowiek powinien wiedzieć o mechanizmach funkcjonowania gospodarki i firmy?” na pytanie „jakie powinien posiadać intelektualne i praktyczne umiejętności, aby aktywnie uczestniczyć w życiu gospodarczym?” Podejście takie jest widoczne w celach edukacyjnych i zadaniach szkoły określonych w programie nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. Jednak uwzględniony w dokumencie zakres treści nauczania kładzie główny nacisk na przekazywanie wiedzy. Także wiele funkcjonujących na polskim rynku wydawniczym podręczników dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych ogranicza się do przekazywania informacji.

Obawiam się, że stan ten może pogłębić wprowadzenie przez Szkołę Główną Handlową od roku akademickiego 2004/2005 sprawdzianu kwalifikacyjnego dla kandydatów z zakresu tego przedmiotu. Uczniowie, zainteresowani studiami w tej Uczelni będą prawdopodobnie nastawieni przede wszystkim na przyswojenie obszernego materiału faktograficznego, a nie uzyskanie określonych umiejętności.

W związku z tym zasadniczym wyzwaniem, jakie staje przed autorami programów nauczania i pomocy dydaktycznych, jest kształcenie u uczniów praktycznych umiejętności oraz postaw sprzyjających osiągnięciu sukcesu na rynku pracy, w charakterze pracownika najemnego lub w formie samozatrudnienia, przed nauczycielami zaś zachowanie pożądanych proporcji między przekazem informacji, a kształceniem postaw i umiejętności uczniów.

Osiągnięciu tego celu służą następujące działania metodyczne:

- 1) Program przedmiotu powinien w odpowiednich proporcjach łączyć treści teoretyczne z praktycznymi, z dominacją tych ostatnich (40% oraz 60%).

- 2) Kształtować postawy przedsiębiorcze oraz praktyczne umiejętności, co wymaga zastosowania interaktywnych form uczenia się, które stymulują aktywny udział uczniów w tym procesie.

Postulat ten można z powodzeniem zrealizować, przeprowadzając przykładowo następujące tematy zajęć lekcyjnych:

- Autoprezentacja,
- Ocena swoich mocnych i słabych stron,
- Zachowanie asertywne,
- Zaplanowanie własnej kariery,
- Sporządzenie biznes planu,
- Przygotowanie zestawu dokumentów niezbędnych do uruchomienia działalności gospodarczej,
- Jak uzyskać kredyt?
- Wypełnienie PIT-u,
- Jak wyliczyć podatek dochodowy i podatek VAT,
- Wypełnienie wniosku o dofinansowanie przedsięwzięcia,
- Interpretacja głównych wskaźników giełdowych,
- Negocjowanie warunków umowy,
- Przygotowanie życiorysu – CV, listu motywacyjnego i innych dokumentów aplikacyjnych,
- Rozmowa kwalifikacyjna z potencjalnym pracodawcą,
- Jak poszukiwać zatrudnienia?

3) Formy realizacji zajęć dydaktycznych powinny eksponować kształtowanie umiejętności pracy zespołowej.

4) Niezbędne jest nauczenie technik uczenia się, pozyskiwania informacji i przetwarzania ich tak, by absolwent szkoły średniej mógł samodzielnie kontynuować proces rozwoju. Ten rodzaj nauki pozwala na stymulowanie niezależności, zachęca do podejmowania ryzyka, brania na siebie odpowiedzialności za podejmowane działania, a tym samym ogranicza postawy roszczeniowe.¹¹

Realizacji wymienionych działań sprzyja wykorzystanie w edukacji przedsiębiorczości nowoczesnych technik teleinformatycznych. Między innymi skorzystać można z dostępnych nieodpłatnie świetnych portali e-learningowych.

¹¹ A. Kwiatkiewicz: *Dynamika rynku pracy a kształtowanie postaw przedsiębiorczych*. W: *Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości ...op. cit.*, s. 161.

Edyta Osuch

XXX Liceum Ogólnokształcące, Kraków

Wiktor Osuch

Zakład Dydaktyki Geografii

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i rodziców na przykładzie wybranych krakowskich szkół

Od 1 września 2002 r. do polskich szkół ponadgimnazjalnych został wprowadzony przedmiot podstawy przedsiębiorczości. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. dotyczącym podstawy programowej kształcenia ogólnego przedmiot ten ma na celu uczyć postaw przedsiębiorczych oraz przygotować młodych ludzi do aktywnego udziału w życiu społeczno-gospodarczym.

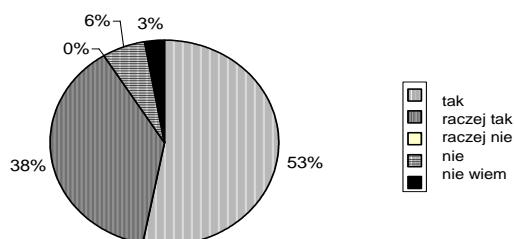
Przedmiot podstawy przedsiębiorczości pomaga zrozumieć młodemu człowiekowi mechanizmy funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej. Ponadto kładzie duży nacisk na planowanie przyszłej kariery zawodowej, kształci umiejętności sprawnego komunikowania się oraz przygotowuje młodzież do planowania i realizacji przedsięwzięć w otaczającym go środowisku.

Niniejszy artykuł zawiera wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród losowo wybranych uczniów i ich rodziców z trzech krakowskich szkół: Zespołu Szkół Ogólnokształcących Nr 14 – XXX Liceum Ogólnokształcące, Publicznego Salezjańskiego Liceum Ogólnokształcącego oraz V Liceum Ogólnokształcącego.

W badaniach zapytano uczniów i rodziców, czy wprowadzenie nowego przedmiotu do szkół ponadgimnazjalnych uważają za słuszny krok w polskiej edukacji (ryc. 1).

Ryc. 1. Opinie uczniów na temat słuszności wprowadzenia przedmiotu podstawy przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych

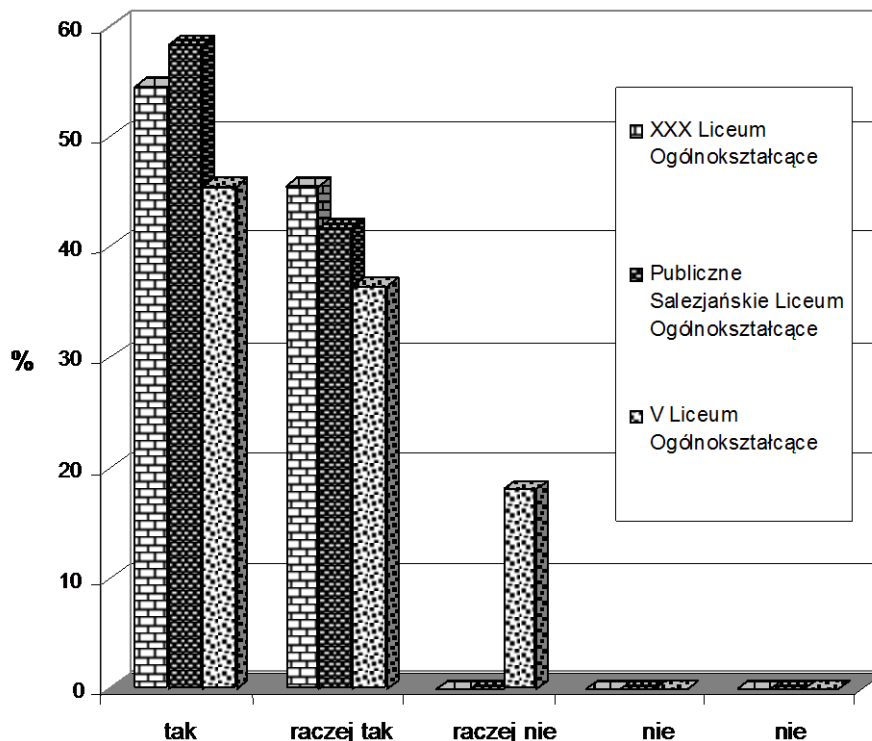
Ryc. 1. Opinie uczniów na temat słuszności wprowadzenia przedmiotu podstawy przedsiębiorczości do szkół ponadgimnazjalnych

W sumie aż 91% przebadanych licealistów uważa tą decyzję za słuszną, a tylko 6% uczniów jest odmiennego zdania. Jeszcze lepiej wypadły badania wśród rodziców, którzy w 96,7% uważają nowy przedmiot za potrzebny w cyklu kształcenia ich dzieci.

Interesujące wydają się wypowiedzi młodzieży dotyczące wykorzystania treści przekazywanych na lekcjach podstaw przedsiębiorczości w ich dalszym dorosłym życiu społeczno-gospodarczym (ryc. 2). Najbardziej o tym jest przekonana młodzież z Publicznego Salezjańskiego Liceum oraz z XXX Liceum Ogólnokształcącego. W sumie ponad 94% ankietowanych uważa, że w przyszłości wykorzysta wiadomości i umiejętności zdobyte na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości. Podobnego zdania jest zdecydowana większość rodziców (97,3%).

Ryc. 2. Opinie uczniów na temat wykorzystania treści przekazywanych na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości w przygotowaniu ich do dalszego życia społeczno-gospodarczego

Zapytano również uczniów o najbardziej interesujące ich treści kształcenia, które ustalone zostały według działów tematycznych przyjętych z programu nauczania podstaw przedsiębiorczości autorstwa Zbigniewa Makieli i Tomasza Rachwała Wydawnictwa Nowa Era (2002) – ryc. 3.

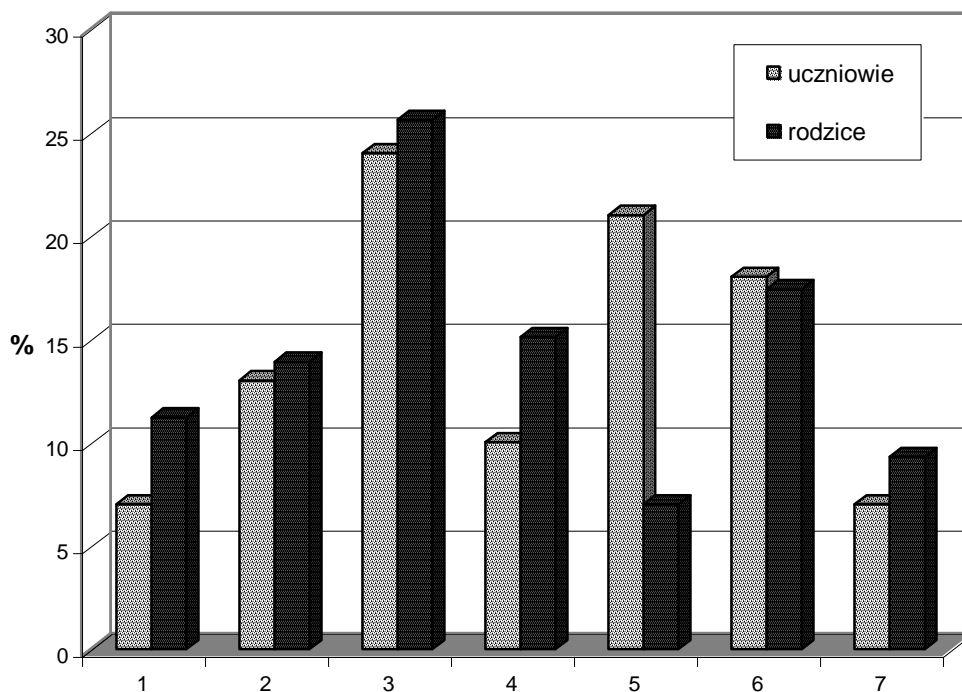
Najwięcej ankietowanych uczniów interesuje się zagadnieniami dotyczącymi problematyki pracy, bankowości oraz podatków i ubezpieczeń. W kolejnych wypowiedziach podali bardziej szczegółowe treści kształcenia, którymi się szczególnie interesują:

- praca – szukanie i podejmowanie pracy; rozmowa kwalifikacyjna; praca w gospodarce rynkowej – 24,2%;

- zakładanie i prowadzenie własnej działalności gospodarczej – 22,6%;
- komunikacja interpersonalna – negocjacje – asertywność – 14,5%;
- podatki, rozliczenia PIT, ubezpieczenia – 14,5%;
- pieniądź – zarządzanie pieniędzmi – bankowość – wybór banku – 12,9%.

Ponadto badani licealiści wymienili zagadnienia dotyczące: budżetu państwa, giełdy, reklamy, polityki cen, czy orientacji w polskim systemie prawnym.

Ryc. 3. Najbardziej interesujące treści kształcenia w opinii uczniów i rodziców

1. Istota funkcjonowania gospodarki. 2. Komunikacja interpersonalna. 3. Praca. 4. Przedsiębiorstwo. 5. Pieniądź i bankowość. 6. Podatki i ubezpieczenia. 7. Współpraca międzynarodowa.

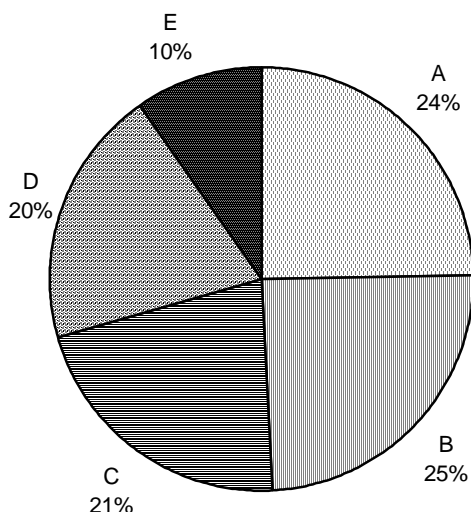
Również rodziców zapytano o treści nauczania z podstaw przedsiębiorczości najbardziej potrzebne w dorosłym życiu. Według 26% badanych są to tematy dotyczące pracy. Dla znacznej części ankietowanych rodziców równie ważne są zagadnienia dotyczące prowadzenia własnej firmy oraz podatków i ubezpieczeń.

Podstawa programowa wyznaczyła szkołom 5 zadań, które powinny być realizowane podczas realizacji przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. (ryc. 4). Uczniowie stwierdzili, że wszystkie zadania są ważne w przygotowaniu ich do dalszego życia, jednak najbardziej potrzebna jest im pomoc w wyborze dalszego kształcenia (25%) oraz rozwijaniu umiejętności samokształcenia i samodoskonalenia, jak również przygotowanie ich do prowadzenia działalności gospodarczej (24%). Najmniej, bo 10% badanych twierdzi, że szkoła powinna sprzyjać atmosferze współpracy z przedstawicielami życia gospodarczego w regionie. Natomiast większość ankietowanych rodziców uważa, że najważniejszym zadaniem szkoły jest zapewnienie możliwości uzyskania wiedzy, umiejętności i kształtowanie postaw przedsiębiorczych warunkujących aktywne uczestnictwo w życiu gospodarczym.

Chcąc przygotować młodego człowieka do aktywnego udziału w życiu społeczno-gospodarczym musimy nauczyć go poszukiwać, odkrywać i osiągać cele życiowe, wartości

istotne dla odnalezienia własnego miejsca w świecie, rozwijać sprawność umysłową oraz osobiste zainteresowania, należy ukierunkowywać go na poszukiwanie prawdy oraz umiejętne dokonywanie wyborów i hierarchizacji wartości.

Ryc. 4. Najważniejsze zadania szkoły w przygotowaniu uczniów do dorosłego życia według badań ankietowych przeprowadzonych wśród licealistów

- A - Wspomaganie uczniów w wyborze kierunku kształcenia.
- B - Pomoc w rozwijaniu umiejętności samokształcenia i samodoskonalenia oraz indywidualnych zainteresowań prowadzeniem działalności gospodarczej.
- C - Umożliwienie poznania specyfiki lokalnego rynku pracy
- D - Zapewnienie możliwości uzyskania wiedzy, umiejętności i kształtowania postaw przedsiębiorczych, warunkujących aktywne uczestnictwo w życiu gospodarczym.
- E - Tworzenie sprzyjającej atmosfery dla współpracy szkoły z przedstawicielami życia gospodarczego w regionie.

Uczniowie stwierdzili, że podczas zajęć mają możliwość:

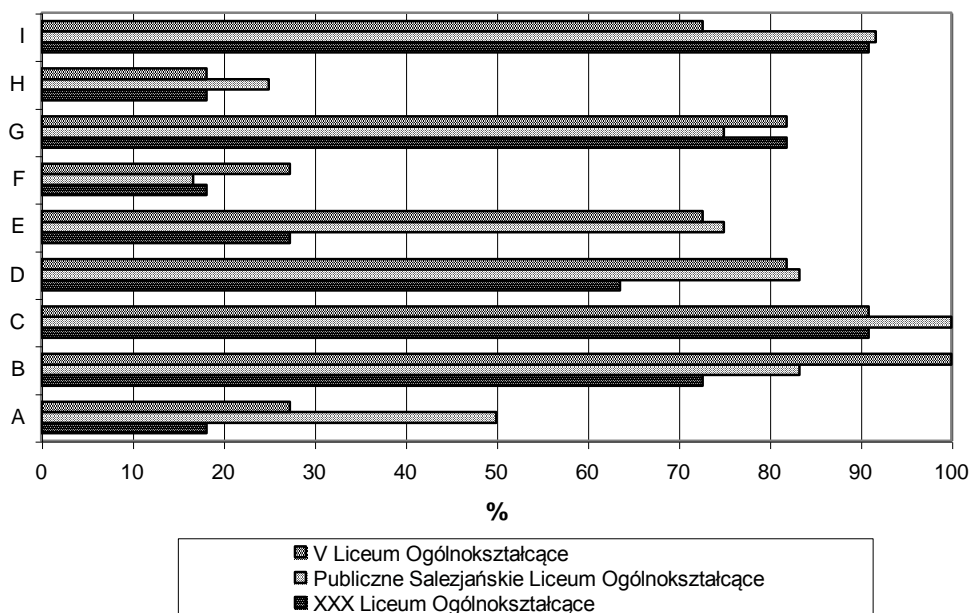
- prowadzić dyskusje, polemizować – 29,2%,
- rozwiązywać problemy – 22,9%,
- formułować wnioski – 19,8%,
- a ponadto mogą samodzielnie referować zagadnienia oraz wyszukiwać informacje.

Do realizacji powyższych zadań potrzebne są odpowiednie narzędzia. Licealiści zdobywając wiedzę i umiejętności z przedmiotu mogą korzystać z wielu środków dydaktycznych.

Ryc. 5 przedstawia udział poszczególnych środków dydaktycznych wykorzystywanych przez uczniów. Przykładowo, aż 100% badanych uczniów V LO stosuje Internet w zdobywaniu wiedzy, wszyscy ankietowani w Publicznym Salezjańskim Liceum Ogólnokształcącym korzystają z podręczników, natomiast młodzież z XXX LO najczęściej sięga po środki przekazu multimedialnego, czyli filmy video oraz ogląda programy telewizyjne o tematyce ekonomicznej i gospodarczej.

Najmniej młodzieży zdobywa wiedzę wykorzystując akty prawne, uchwały, rozporządzenia oraz roczniki statystyczne.

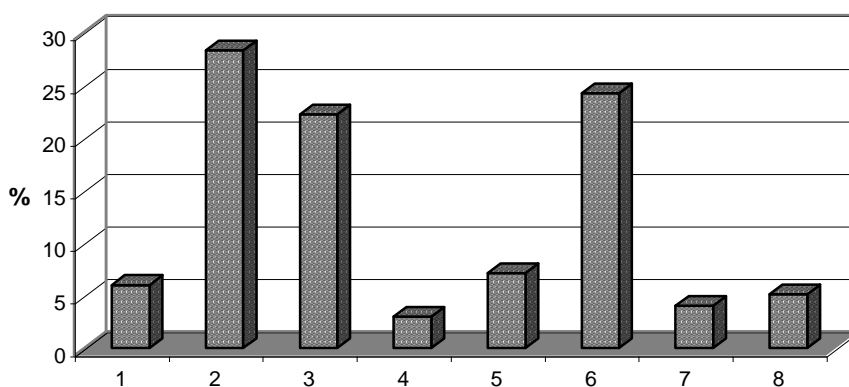
Ryc. 5. Wybrane środki dydaktyczne w kształceniu przedsiębiorczości – opinie uczniów

A - telewizja, filmy video, płyty DVD; B - ustawy, rozporządzenia, akty prawne; C - gazety i czasopisma, np. Profit, Business Week Polska in. ; D - roczniki statystyczne; E – słowniki; F – encyklopedie; G - podręczniki; H – Internet; I - programy multimedialne.

Obecnie, w celu rozwijania różnych kompetencji ucznia odchodzi się od nauczania encyklopedycznego, dlatego należy zmieniać metody nauczania. Koniecznością staje się stosowanie metod aktywizujących. Uczniowie na lekcjach muszą nauczyć się otwartej dyskusji, analizowania i wyciągania wniosków. Bardzo ważne w procesie dydaktycznym jest wdrażanie do samokształcenia.

Ryc. 6. Opinie uczniów na temat najbardziej efektywnych metod i form kształcenia wykorzystywanych na lekcjach przedsiębiorczości

1 - wykład; 2 - wspólna dyskusja; 3 - praca w grupie; 4 - praca z tekstem; 5 - metaplan; 6 - wycieczka; 7 - metoda projektów; 8 - metoda inscenizacyjna.

Wybierając najbardziej efektywne metody nauczania (ryc. 6) uczniowie najchętniej chcieliby, aby na lekcjach stosować metody aktywizujące typu dyskusja. Na zadane pytanie, czy na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości mają możliwość wyrażania sądów o problemach i zjawiskach społeczno-gospodarczych ponad 91% odpowiedziało, że „tak” lub „raczej tak”. Zdecydowanie mniej osób chciałoby na lekcjach wykonywać metaplan, czy prezentować dane zagadnienie metodą projektu bądź metodą inscenizacyjną. Znacznie częściej młodzieży podoba się forma pracy w grupach. Pracując w zespołach uczniowie zobowiązani są do przestrzegania reguł takiej współpracy, dlatego najlepiej wcześniej sformułować kontrakt z uczniami. Ankietowani licealiści uważają, że wycieczki dydaktyczne w formie ćwiczeń terenowych dają bardzo dobre efekty w postaci szybkiego przyswajania wiedzy i zdobywania stosownych umiejętności.

Bardzo ważną rolę w procesie dydaktycznym musi odgrywać nauczyciel. To on powinien pobudzać swoich uczniów do twórczych zachowań oraz inspirować ich do działań. Nauczyciel powinien być wzorem dla młodzieży pod każdym względem – wyglądu, osobowości, poziomu wiedzy, powinien być przyjacielem i doradcą.

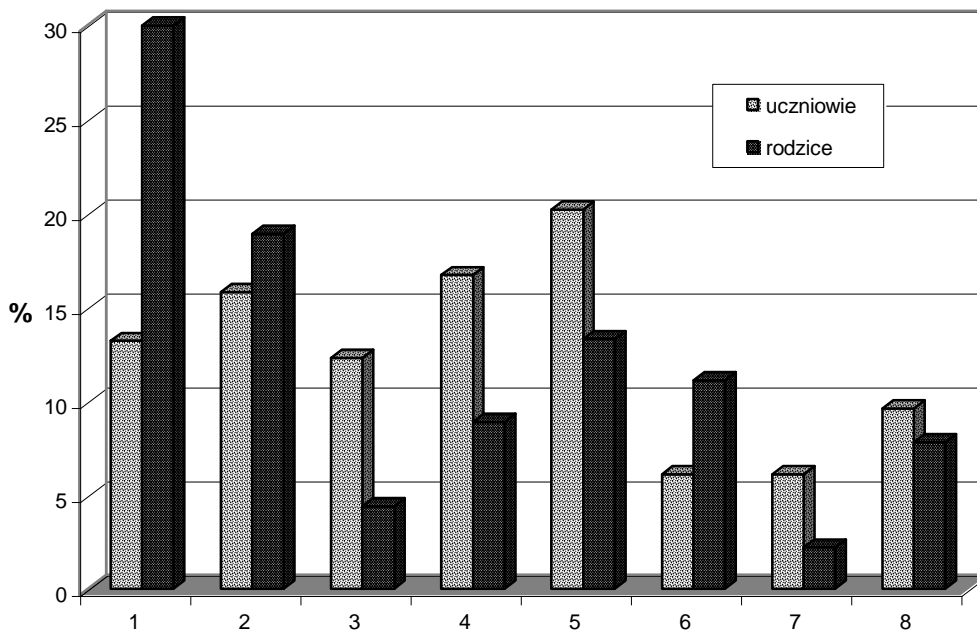
Rycina 7 przedstawia najistotniejsze cechy nauczyciela według opinii uczniów i rodziców: 20% objętych badaniem uczniów uważa, że powinna to być osoba lubiąca młodzież, dla znacznej części nauczyciel ma być kreatywny, czyli twórczy i pomysłowy; 15% ceni u swoich pedagogów odpowiednie zdolności pedagogiczne. Rodzice natomiast sądzą, że najważniejsza jest u nauczyciela odpowiednia wiedza merytoryczna (37,7%) oraz zdolności pedagogiczne (28,3%).

Głównym celem nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości jest przygotowanie młodego człowieka do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym. Uczniowie powinni przygotować się do wyzwań, jakie stawia przed nimi współczesność.

Większość uczniów w otwartym pytaniu o cele edukacyjne, jakie stoją przed tym przedmiotem odpowiedziała:

- przygotowanie do dalszego dorosłego i aktywnego życia,
- rozwijanie umiejętności wejścia na rynek pracy,
- kształtowanie postaw przedsiębiorczych,
- poznanie funkcjonowania gospodarki Polski na tle świata.

Ryc. 7. Nauczyciel podstaw przedsiębiorczości w opinii uczniów i rodziców

1. posiadający wiedzę merytoryczną; 2. mający zdolności pedagogiczne; 3. dobry organizator; 4. kreatywny; 5. lubiący młodzież; 6. aktywizujący uczniów; 7. kulturalny w sposobie bycia; 8. posiadający autorytet

Według części ankietowanych uczniów przedmiot ten ma „stworzyć ludzi wykształconych, światłych, przedsiębiorczych i operatywnych” takich, którzy „poradzą sobie w życiu”. Podobnych odpowiedzi udzielili rodzice, którzy uważają za główne cele edukacyjne:

- kształtowanie umiejętności potrzebnych w życiu społeczno-gospodarczym,
- kształtowanie postaw przedsiębiorczych,
- pomoc w wyborze dalszego kierunku kształcenia,
- wprowadzenie na rynek pracy,
- zrozumienie funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- rozwijanie samodoskonalenia i samokształcenia.

Z przeprowadzonych badań wynika, że przedmiot podstawy przedsiębiorczości spełnia oczekiwania większości ankietowanych uczniów i rodziców. Wykształcenie młodych ludzi, którzy będą potrafili odnaleźć się w szybko zmieniających się procesach zachodzących w gospodarce rynkowej, wydaje się zadaniem bardzo ambitnym, które stoi przed dzisiejszą szkołą i jej nauczycielami.

LITERATURA

- Makiela Z., Rachwał T., 2002, *Podstawy przedsiębiorczości*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa.
- Makiela Z., 2004, *Nowy przedmiot nauczani dla geografów – podstawy przedsiębiorczości* [w:] *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.

Rachwał T., 2004, *Kształtowanie postaw przedsiębiorczości u uczniów – wyzwaniem dla nauczycieli geografii* [w:] *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli geografii w Polsce i w krajach Unii Europejskiej w drodze do jednoczącej się Europy*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2002 Nr 51, poz. 458.

Zygmunt Kawecki

Liceum Ogólnokształcące Nr 28

im. Jana Kochanowskiego, Warszawa

Ranga przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w edukacji szkolnej

Od kilku lat w szkołach ponadgimnazjalnych pojawił się przedmiot podstawy przedsiębiorczości. Warto rozważyć jego rolę i miejsce w edukacji szkolnej. Zajmę się krótko trzema problemami:

- rangą przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w szkołach średnich,
- metodyką nauczania przedsiębiorczości w szkole,
- rolą nauczyciela przedmiotu podstawy przedsiębiorczości.

Opisując rangę nauczania przedmiotu podstawy przedsiębiorczości warto odnieść się do ostatnich danych Szwajcarskiego Instytutu Kształcenia Managerów IMD, upowszechnionych przez Instytut Funkcjonowania Gospodarki Narodowej przy Szkole Głównej Handlowej w Warszawie. Z badań prowadzonych przez Szwajcarski Instytut wynika, że wiedza ekonomiczna w naszym kraju jest niedostateczna. Jesteśmy ekonomicznymi analfabetami, ponieważ w rankingu pięćdziesięciu badanych państw lokujemy się w drugiej połowie piątej dziesiątki. Jeśli wiedza ekonomiczna całego polskiego społeczeństwa jest tak znikoma, z dużym prawdopodobieństwem oznacza to, że demagodzy, którzy obejmują władzę, sami nie rozumieją ekonomii. A jeśli nawet posiadają wiedzę ekonomiczną, to nie są rozumiani przez społeczeństwo. W tej sytuacji niezwykle ważny jest fakt, że przedsiębiorczość została wprowadzona do szkół. Pozwoli to młodemu pokoleniu na zdobycie podstaw teoretycznych i niezbędnych umiejętności praktycznych w zakresie tego przedmiotu oraz wpłynie na kształtowanie przedsiębiorczej postawy bardzo przydatnej w życiu. Z powyższego tylko powodu ranga przedmiotu podstawy przedsiębiorczości powinna być wysoka.

Ponadto na rangę przedmiotu w sposób zasadniczy wpływa reakcja uczelni ekonomicznych na pojawienie się przedsiębiorczości w oświacie. Na przykład prestiżowa uczelnia Szkoła Główna Handlowa w Warszawie postanowiła w 2005 roku wprowadzić egzamin wstępny z przedsiębiorczości dla kandydatów ubiegających się o indeks. Decyzja ta była przedmiotem dyskusji nauczycieli akademickich i licealnych na pierwszym ogólnopolskim Forum Nauczycieli Przedsiębiorczości i Edukacji Ekonomicznej, które odbyło się w SGH 20 września 2004 r. Nauczyciele liceów są bardzo zainteresowani testem z przedsiębiorczości, zwłaszcza że kandydat, ubiegający się o indeks na SGH, może zdobyć w tym teście aż 20% ogólnej liczby punktów do zdobycia.

Z jednej strony fakt, że przedsiębiorczość nie jest jeszcze przedmiotem obowiązującym na egzaminie maturalnym obniża rangę tego przedmiotu, ale z drugiej strony egzamin w SGH bardzo ją podnosi. Sytuacja ta ma wpływ na praktyczne działania nauczyciela, szukającego właściwych sposobów dopasowania programów nauczania do potrzeb uczniów. W każdej klasie są przecież uczniowie, których interesuje wiedza ogólna w tym zakresie, jak i kandydaci na studia ekonomiczne.

Test z przedsiębiorczości w 60% będzie dotyczył wiedzy z tego przedmiotu, w 20% sprawdzi rozumienie podstawowych pojęć ekonomicznych, a w kolejnych 20% będzie dotyczył umiejętności zastosowania tych pojęć w życiu.

Wobec powyższych informacji powstaje pytanie: czy uczyć bardziej ekonomii czy przedsiębiorczości? To z kolei rodzi dylemat: czy uczyć bardziej teorii czy praktyki? W konsekwencji rodzi się kolejne pytanie: czy jeszcze rozmawiamy o ekonomii, czy już o przedsiębiorczości, i w końcu pytanie: czy przedsiębiorczość to jest postawa w życiu, czy przedmiot, będący elementem programu szkół średnich. Staje się oczywiste, że test z przedsiębiorczości jako element rekrutacji na uczelnię w roku 2005 nadaje temu przedmiotowi nowe oblicze.

Jest to poważne zadanie dla nauczycieli i wydawców materiałów dydaktycznych. Dobrym rozwiązaniem byłyby zajęcia szkolne, podczas których należy uczyć młodzież postawy przedsiębiorczej zaś przygotowanie do egzaminu powinno odbywać się jako przedmiot dodatkowych zajęć fakultatywnych. Zarówno treści, jak i metody stosowane podczas jednych i drugich zajęć powinny być zróżnicowane.

Z moich obserwacji wynika, że uczniowie bardzo cenią sobie wiedzę praktyczną, którą zawiera program nauczania przedsiębiorczości. Zadaniem nauczyciela jest wypracowanie metod nauczania, które przyciągną uwagę przeciętnego ucznia i w konsekwencji zmuszą do aktywnego udziału w zajęciach. Generalnie brakuje zarówno gotowych ćwiczeń, jak i pomocy dydaktycznych, które można wykorzystać na lekcjach przedsiębiorczości. Do takich pomocy można zaliczyć filmy video, różnorodne gry symulujące procesy ekonomiczne czy programy multimedialne. Na rynku jest wiele podręczników do przedsiębiorczości, ale brakuje do nich obudowy w postaci atrakcyjnych pomocy dydaktycznych. Ciągłe liczą się autorskie pomysły nauczyciela. Kreatywny nauczyciel szybko uczy się stosowania różnorodnych aktywnych metod nauczania, które mobilizują uwagę ucznia na lekcji i zachęcają do wyrażania własnej opinii. Jest wiele tematów, które można poprowadzić, używając nowoczesnych technik, takich jak multimedia i Internet.

Stworzenie witryny internetowej dla uczniów i nauczycieli przedsiębiorczości, dla przykładu „Przedsiębiorczość w liceum” mogłoby bardzo pomóc w wymianie sprawdzonych rozwiązań dydaktycznych. Pozytywne doświadczenia ma w tym zakresie Stowarzyszenie Nauczycieli Przedsiębiorczości. Organizuje ono szkolenia doskonalące umiejętności nauczycieli tego przedmiotu.

Nauczanie „przedsiębiorczości” napotyka rozmaite bariery, między innymi: brak materiałów dydaktycznych, brak rozumienia potrzeby kształcenia postawy przedsiębiorczej wśród dyrektorów, uczniów i rodziców, którzy nie doceniają treści jaką niesie przedmiot, może wynikać to z faktu, że jako naród przetrwaliśmy i dawaliśmy sobie radę pod zaborami, okupacją oraz w poprzednim systemie gospodarki centralnie sterowanej, czyli byliśmy przedsiębiorczy. Obecne wyzwania cywilizacyjne wymagają jednak zupełnie innych zachowań przedsiębiorczych opartych na wiedzy merytorycznej i praktycznej. Dlatego też należy zastanowić się nad stylem pracy i własną postawą nauczyciela przedsiębiorczości, który powinien być wzorem postawy przedsiębiorczej w warunkach szkolnych. Powinien to być nauczyciel kreatywny i poszukujący. Nauczyciel nie uczestniczy jednak bezpośrednio w procesach zachodzących w gospodarce. Konieczne jest więc wsparcie biznesu i władz lokalnych. Współpraca pomiędzy podmiotami aktywnymi w gospodarce a edukacją może odbywać się za pośrednictwem nauczyciela przedsiębiorczości. Warto tu wspomnieć, że promowanie przedsiębiorczości i rozwijanie współpracy między biznesem i edukacją jest jednym z celów strategii lizbońskiej przyjętej do realizacji w Unii Europejskiej do 2010 roku.

Nauczyciel przedsiębiorczości powinien pełnić rolę szkolnego doradcy, który będzie pomagał w wyborze kierunków studiów oraz wskazywał te z nich, w których uczniowie odnajdą swoją przyszłość.

Konferencje, warsztaty i szkolenia organizowane z myślą o nauczycielach przedsiębiorczości przyczyniają się do podniesienia wiedzy nauczyciela podstaw przedsiębiorczości

oraz nadania odpowiedniej rangi samemu przedmiotowi. Miejmy nadzieję, że absolwent szkoły średniej nie będzie musiał się wstydzić faktu, że jest po prostu nie umiejącym sobie radzić w życiu ekonomicznym analfabetą.

Na zakończenie warto podkreślić rolę Stowarzyszenia Nauczycieli Przedsiębiorczości, które zapewnia nauczycielom tego przedmiotu wymianę doświadczeń.

Stowarzyszenie zostało zarejestrowane jesienią 2003 roku. Prezesem Stowarzyszenia jest Pani Joanna Grącka, a członkami są nauczyciele przedsiębiorczości¹ i wiedzy ekonomicznej z całej Polski i ich liczba ciągle wzrasta. Więcej informacji wraz z adresem siedziby Stowarzyszenia oraz adresami poczty elektronicznej do władz Stowarzyszenia znajdują się na stronie internetowej www.nauczyciele.org.

¹ W tym Autor artykułu (przyp. red.)

Mariola Tracz

Zakład Dydaktyki Geografii

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

O niektórych kryteriach doboru treści nauczania do podstawy programowej i programu nauczania z podstaw przedsiębiorczości

Przemiany polityczno-społeczne zapoczątkowane w Polsce w 1989 r. oraz postępujący proces globalizacji gospodarki na świecie stawia coraz wyższe wymagania w zakresie wiedzy i umiejętności dla osób podejmujących pracę zawodową. Istnieje silna potrzeba społeczna przygotowania młodego człowieka do funkcjonowania w dynamicznie zmieniającej się gospodarce wolnorynkowej i równocześnie tworzenia jej podstaw w kraju.

W procesie kształcenia uczniów powinien mieć zatem sposobność zdobywania wiedzy i umiejętności o mechanizmach funkcjonowania gospodarki w ujęciu lokalnym, regionalnym i globalnym oraz kształtowania postaw sprzyjających podejmowaniu wyzwań stawianych przed nim w życiu zawodowym m.in.: ryzyka, etycznego postępowania w działalności gospodarczej, asertywności itp., określanych jako „podstawy przedsiębiorczości”.

Pierwsze próby wprowadzenia do szkół średnich tej tematyki w Polsce miały miejsce na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Realizowane były pilotażowo dwa programy brytyjski – enterprise education Fundacji SEED i amerykański – Junior Achievement (Sielatycki 1993). Programy te różniły się celami kształcenia i zakresem treści nauczania. Program amerykański główny nacisk kładł na zdobywanie przez uczniów praktycznej wiedzy ekonomicznej, a brytyjski w większym stopniu służył kształtowaniu postaw aktywności i czynnego działania młodego człowieka w poszukiwaniu pracy. Równocześnie w kilkunastu szkołach powstały klasy o profilu „menedżerskim”, gdzie w oparciu o autorskie programy nauczania uczniowie zdobywali wiedzę i umiejętności o funkcjonowaniu gospodarki wolnorynkowej i prowadzeniu własnej działalności gospodarczej.

W 2002 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu obligatoryjnie wprowadziło do nauczania w szkołach ponadgimnazjalnych różnego typu (liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum, szkoły zawodowe) nowy przedmiot o nazwie podstawy przedsiębiorczości.

TREŚCI NAUCZANIA Z PODSTAW PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W PODSTAWIE PROGRAMOWEJ I PROGRAMACH NAUCZANIA

Podstawa programowa określa w sposób ogólny cele i zadania, treści nauczania oraz osiągnięcia, które powinny być realizowane w ramach przedmiotu podstawy przedsiębiorczości. Wśród zapisanych w podstawie celów kształcenia dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum, cztery z nich odnoszą się do dziedziny poznawczej (poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej, poznanie roli państwa i prawa

w gospodarce rynkowej, poznanie zasad funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej, poznanie podstawowych zasad podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w różnych formach) oraz cztery do dziedziny wychowawczej (kształtowanie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości, kształtowanie umiejętności aktywnego poszukiwania pracy i świadomego jej wyboru, rozwijanie zainteresowania podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej) [Dz. U. nr 14,2002].

Z kolei treści nauczania zawierają się w trzech grupach tematycznych:

- z dziedziny ekonomii; na 22 hasła ujęte w podstawie programowej 14 dotyczy zagadnień działalności gospodarczej, np. funkcjonowanie rynku i gospodarki rynkowej, funkcjonowanie giełdy papierów wartościowych,
- z marketingu i zarządzania, np. planowanie procedury podjęcia działań,
- z psychologii, np. mocne i słabe strony własnej osobowości, samoakceptacja, asertywność.

Natomiast osiągnięcia zapisane w podstawie programowej odnoszą się do różnych kategorii. Niektóre z nich nie mają odpowiednika zapisanego w celach i treściach nauczania, dotyczy to osiągnięcia: „wskazanie korzyści i zagrożeń wynikających ze współpracy międzynarodowej, w tym integracji Polski z Unią Europejską oraz globalizacji gospodarki”. Występuje dwukrotnie powtórzenie tego samego osiągnięcia – obliczanie wyniku finansowego przedsiębiorstwa na prostych przykładach, obliczanie prostych przykładów dotyczących wyniku finansowego przedsiębiorstwa.

Analiza zapisu celów i treści kształcenia zawartych w wybranych programach tego przedmiotu, zatwierdzonych przez MENiS do użytku szkolnego, wskazuje na znaczne ich zróżnicowanie w zakresie wyznaczonych celów, treści nauczania i osiągnięć.

Cele z dziedziny poznawczej są znacznie rozbudowane, opisane w formie celu ogólnego lub celów szczegółowych, nie występują cele w ujęciu operacyjnym.

Również treści nauczania są znacznie zróżnicowane. Autorzy większości programów grupują treści wg wyznaczonej przez podstawę programową tematyki, rozbudowując zamieszczone w niej hasła. Zapis haseł wskazuje na mechanistyczne i tradycyjne ujęcie treści, np.: Zasady pracy zespołowej. Kierowanie i podejmowanie decyzji. Funkcjonowanie rynku i gospodarki rynkowej.

Dostrzec można brak aktualnych tematów związanych z nowoczesnym zarządzaniem firmą, słabo wyeksponowane zostały wyzwania stojące przed polską gospodarką, szanse i zagrożenia ze strony gospodarki wolnorynkowej, zjawiska patologiczne w gospodarce – wysokie bezrobocie, korupcja (Konarzewski 2004).

Brak jest ujęcia treści wg problemów, które w sposób najwłaściwszy oddałyby istotę tej tematyki oraz zerwały z zasadą podporządkowania treści nauczania prezentacji dorobku naukowego wybranej dyscypliny naukowej, w tym przypadku ekonomii.

Struktura programów nauczania tego przedmiotu na ogół ma cechy układu liniowego, nie uwzględnia się zbyt często w nich korelacji międzyprzedmiotowej. Uczniowie z niektórymi zagadnieniami spotykają się na innych przedmiotach, np. geografii, wiedzy o społeczeństwie, historii zarówno w gimnazjum, jak i szkole ponadgimnazjalnej.

Nasuwa się więc refleksja, że dobór celów i treści kształcenia do podstawy programowej i programu nauczania z podstaw przedsiębiorczości nie może odbywać się na drodze dobrowolności. Wymaga się przestrzegania kolejności etapów postępowania oraz przyjęcia istniejących w dydaktyce ogólnej kryteriów ich i doboru i układu (ryc. 1).

Ryc. 1 Etapy doboru celów i treści nauczania do przedmiotu podstawy przedsiębiorczości

- **analiza dokumentów międzynarodowych i państwowych oraz potrzeb społecznych warunkujących cele i kryteria doboru;**
/strategia edukacyjna dla Polski do 2020 r., strategia edukacyjna UE, strategia społeczeństwa informacyjnego/
- **określenie celu /ów/ globalnych, wynikających z istniejących wyzwań międzynarodowych i przyjętych rozwiązań;**
/przygotowanie uczącego się do życia zawodowego i funkcjonowania w tworzącym się społeczeństwie wiedzy zorientowanym na wartości i człowieka/
- **określenie celów naczelných, które są pochodną celu globalnego i wynikają z przyjętych rozwiązań systemowych i aktów prawnych systemu szkolnego w naszym kraju;**
otwarcie na środowisko i świat, powszechny dostęp do nauczania, jakość i efektywność procesu kształcenia, ustawiczne uczenie się, uczenie się na odległość (elearning)/
- **ustalenie celów kierunkowych, odpowiadających edukacji z podstaw przedsiębiorczości**
/nastawienie na rozwój i zmiany, mobilność ucznia i wspieranie inwestowania w jednostkę, dokonywanie własnych wyborów życiowych oraz podejmowania różnych decyzji zorientowanych na wartości, zbliżenie szkół i przedsiębiorstw/
- **transformacja celów kierunkowych i rozpisanie ich na poszczególne etapy kształcenia;**
/ustalenie zestawu podstawowych pojęć i zakresu tematyki na poszczególne etapy nauczania/
- **dobieranie i układanie treści do poszczególnych klas z uwzględnieniem kryteriów: pedagogiczno-psychologicznych, merytoryczno-dydaktycznych i organizacyjnych**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bailey, Fox (1996), Arends (1994), Cichy (2002), Piskorz (1997).

TEORETYCZNE KRYTERIA DOBORU TREŚCI NAUCZANIA DO PODSTAWY PROGRAMOWEJ I PROGRAMU NAUCZANIA Z PODSTAW PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Opracowując podstawy programowe do przedmiotu podstawy przedsiębiorczości należy się zaznajomić ze współczesnymi zadaniami stawianymi edukacji zawartymi w opracowanej Strategii edukacyjnej dla Polski do 2020 r., Białej Księdze Komisji Europejskiej – „Nauczanie–uczenie się” oraz wynikami badań nad osiągnięciami uczniów w zakresie umiejętności niezbędnych do funkcjonowania w społeczeństwie.

W dokumentach tych wskazano na potrzebę istotnych zmian w kształceniu młodego człowieka. Podkreśla się konieczność przygotowania ucznia do życia zawodowego i funkcjonowania w tworzącym się społeczeństwie wiedzy zorientowanym na wartości i człowieka. Realizację tego postulatu upatruje się m.in.: poprzez powszechny dostęp do edukacji, wykorzystanie możliwości współczesnej techniki w kształceniu-nauczaniu na odległość (elearning) oraz otwarcie na środowisko i świat.

Prowadzone badania osiągnięć uczniów wskazują na braki systemów edukacyjnych w zakresie przygotowania młodych ludzi do funkcjonowania w społeczeństwie. Braki te dotyczą umiejętności, tzw. kluczowych – potrzebnych do efektywnego i pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym oraz politycznym. Do tych umiejętności zalicza się: rozumienie tekstu, myślenie naukowe, myślenie matematyczne (Białecki, Haman 2001).

Zarysowując koncepcję podstaw programowych powinno się także uwzględnić potrzeby społeczne i gospodarcze oraz możliwości intelektualne młodzieży, do której jest ona adresowana.

Zapis celów i treści nauczania w podstawie programowej powinien być na tyle szczegółowy, aby nie prowadził do zbyt dużej dowolności w jej interpretacji. Zbyt ogólnie zapisane hasła prowadzą do dużego zróżnicowania treści w poszczególnych programach nauczania tego przedmiotu.

Z kolei przystępując do opracowania programu nauczania z podstaw przedsiębiorczości należy się gruntownie zaznajomić z ministerialnymi podstawami programowymi oraz współczesnymi tendencjami w nauczaniu przedmiotów społecznych.

W oparciu o te informacje można przystąpić do zarysowania koncepcji opracowywanego programu. Należy ustalić jego powiązania z innymi przedmiotami na poziomie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej oraz przyjąć kryteria doboru treści i ich układ w programie, uzasadniając dokonany wybór. Wśród kryteriów wyboru treści nauczania należy uwzględnić:

- kryteria pedagogiczno-psychologiczne (potrzeby społeczno-gospodarcze, podstawa programowa, współczesne tendencje w nauczaniu tej tematyki w Europie i świecie, ogólna koncepcja kształcenia, ciągłość, progresja, rozwój intelektualny);
- kryteria merytoryczno-dydaktyczne (korelacja międzyprzedmiotowa, różnicowanie treści programowych, aktualizacja treści, zainteresowania i motywacja uczniów);
- kryteria organizacyjne (liczba godzin w planie nauczania).

Wydaje się coraz oczywistym wniosek o konieczności kompleksowego rozwiązywania zagadnień programowych przy określaniu celów i treści kształcenia na danym etapie nauczania i udziału poszczególnych przedmiotów w ich realizacji. Jest to sposób do głębszej korelacji międzyprzedmiotowej (spójność synchroniczna), usunięcia z programów drugorzędnych treści, zbędnych powtórzeń, nierównomiernego obciążenia materiałem nauczania w kolejnych klasach. Postulat ten wskazują zarówno teoretycy pedagogicy, jak i nauczyciele praktycy (Konarzewski 2004).

Integracja przedmiotów społecznych daje możliwość wprowadzenie całościowych zagadnień możliwych do rozwiązania wyłącznie wówczas, gdy uczeń będzie posługiwał się wiedzą z geografii, historii, podstaw przedsiębiorczości, wiedzy o społeczeństwie.

Przy obecnym modelu opracowywania programów nauczania, gdzie autorzy ich pracują w izolacji, każdy nad danym przedmiotem, autor programu z podstaw przedsiębiorczości nie jest w stanie skorelować swojego programu z programem geografii, historii, wiedzy o społeczeństwie, ponieważ go nie zna.

Równie ważnym kryterium jest różnicowanie treści programowych uwzględnionych w procesie kształcenia. Na całym świecie nasila się tendencja do brania pod uwagę w nauczaniu indywidualnych uzdolnień i zainteresowań ucznia. Szczególnie dobre warunki dla rozwoju indywidualnych uzdolnień i zainteresowań uczniów stwarzają programy opracowane dla poszczególnych typów szkół: liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum, szkoła zawodowa.

Zakres treści nauczania w technikach, liceach profilowanych, szkołach zawodowych powinien pozwolić uczniowi na nabycie umiejętności związanych z aktywnością gospodarczą, którą podejmie po ukończeniu tego typu szkoły. Dlatego wskazane jest wprowadzenie treści dotyczących pozyskiwania środków na prowadzenie własnej działalności gospodarczej, prawa podatkowego, prawa pracy.

Opracowane programy w niewielkim stopniu uwzględniają to kryterium. Jednakowe treści z tej tematyki proponowane są dla szkół różnych typów.

Po opracowaniu programu wskazane jest przeprowadzenie jego analizy i oceny. Sprawdzić należy zachowanie hierarchii celów kształcenia oraz logiczną strukturę dobranych treści nauczania. Dopiero jednak eksperymentalne sprawdzenie przydatności programu w warunkach szkolnych wykaże jego walory i braki, a szczególnie zainteresowanie uczniów oraz jakość opanowanej wiedzy i umiejętności.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

- Arends R., 1994, *Uczymy się nauczać*. WSiP, Warszawa.
- Bailey p., FoxP., 1996, *Geography Teacher's Handbook*. The Geographical Association.
- Białecki I., Haman J., *Program Międzynarodowej Oceny Uczniów OECD/PISA. Wyniki – Polska – raport z badań*, www.ifis.pan.waw.pl
- Cichy D., 2002, *Programowanie celów i treści edukacji środowiskowej*. [w:] Edukacja środowiska – programy, metody, efekty. IBE, Warszawa.
- Dziennik Ustaw, Rozporządzenie MENiS nr 14, z dn. 24.04.2002.
- Gregorczyk S., Romanowska M., Sopińska A., Wachowiak P., 2002, *Przedsiębiorczość bez tajemnic. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. WSiP Warszawa.
- Komisja Europejska. *Biała Księga Nauczania i uczenia się*. Wyd. Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, 1995 Warszawa.
- Komorowska H., 1995, *Konstrukcja, realizacja i ewaluacja programu nauczania*. Wyd. IBE Warszawa.
- Korba J., Mistrzak M., Smutek Z., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania w zakresie podstawowym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*. Wyd. Operon, Gdynia.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Kształcenie ogólne w zakresie podstawowym*. Wyd. Nowa Era, Warszawa.
- Piskorz S.,(red), 1997, *Zarys dydaktyki geografii*. PWN, Warszawa.
- Uczymy się żyć. Cele Programu OECD/PISA i jego uczestnicy*. MEN 2001 Warszawa.

Danuta Piróg

Zakład Dydaktyki Geografii

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Miejsce i rola edukacji europejskiej w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości w kontekście współczesnych wyzwań cywilizacyjnych

Zachodzące przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe i polityczne w Polsce i na świecie, zwłaszcza procesy globalizacji i integracji z Unią Europejską oraz postępujący z coraz większym nasileniem rozwój cywilizacyjny, wymuszają na społeczeństwie przygotowanie się do nowych warunków życia. Zasadniczą rolę w tym zakresie odgrywa przyswojenie wiedzy o wymienionych procesach, zrozumienie mechanizmów nimi rządzących i nabycie umiejętności, pozwalających na sprawne funkcjonowanie jednostki w nowej rzeczywistości.

Wspomniane umiejętności są konieczne do opanowania w dobie współczesnych wyzwań cywilizacyjnych. Winny one służyć wypracowaniu określonych kompetencji, a przede wszystkim wypracowania pożądanego przekonania i postaw. Niemal wszyscy doświadczamy, że koniecznym jest nabywanie różnorodnych umiejętności, tj. obsługi komputera, dobrej znajomości co najmniej jednego języka obcego, gotowości do przekwalifikowywania się, doskonalenia zawodowego, sprawnej współpracy w grupie, komunikacji interpersonalnej, tolerancji, gotowości do dialogu itp... Dwie pierwsze spośród wymienionych umiejętności są stosunkowo łatwe do opanowania, bowiem opierają się głównie na zdobyciu określonego zasobu wiedzy i jej praktycznego ćwiczenia aż do osiągnięcia pożądanego standardu. Rozpatrując jednak kompetencje dotyczące relacji interpersonalnych, dotykamy sfery przekonania i postaw, które są znacznie trudniejsze do wykształcenia. Jednocześnie otwartość na innego człowieka, niwelowanie niepożądanych stereotypów, ksenofobii, wyzbycie się kompleksów i niskiej samooceny jest nieodzowne, m.in. w procesie integracji Polski z Unią Europejską.

Obecnie, m.in. dzięki rozwojowi środków komunikacji, integracji, zjawiskiem powszechnym są migracje ludności, a w konsekwencji zanikanie zbiorowości jednorodnych, zwiększanie zróżnicowania etnicznego, religijnego czy kulturowego. Owocna dla Polaków integracja nie może być rozpatrywana wyłącznie w kategoriach współpracy między rządami krajów członkowskich, ale także w kooperacji między obywatelami krajów UE. Procesy zróżnicowania społeczeństw intensyfikują się na całym świecie, w tym w Europie i w Polsce. Wkraczamy więc w okres wymagający współpracy w grupach bardzo zróżnicowanych, co z kolei jest możliwe, jeżeli członkowie tychże grup będą posiadają wcześniej wymienione cechy osobowościowe.

Efektywność rozwoju i współpracy w społeczeństwach zróżnicowanych jest według K. Bleszyńskiej (2001) uzależniona od:

1) czynników historycznych:

– występowanie lub brak konfliktów zbrojnych pomiędzy rozpatrywanymi krajami;

– wcześniejsze kontakty z grupami odmiennymi kulturowo poprzez realizowanie wspólnych projektów, wymiany młodzieży szkolnej, studentów i nauczycieli lub brak jakichkolwiek bezpośrednich doświadczeń w tym zakresie.

2) czynników gospodarczych:

– podobny poziom rozwoju gospodarczego i standardu życia ludności lub znaczne zróżnicowanie tego poziomu, przejawiające się przede wszystkim w problemach bezrobocia, kryzysie ekonomicznym, niskim standardzie życia.

3) świadomie podejmowanych manipulacji politycznych:

– niezgodne z prawdą zastraszanie społeczeństwa konsekwencjami współpracy, akcentowanie wyłącznie kosztów i marginalizowanie zysków kooperacji lub pokazywanie wyłącznie pozytywnych przykładów współpracy.

4) koncepcji wychowawczych

– wpajanie postaw antagonistycznych, wychowywanie w duchu ksenofobii lub kształtowanie postaw tolerancji, otwartości.

Doceniając wagę i potrzebę kreowania społeczeństwa przygotowanego do skutecznej współpracy na różnorodnych polach w zmieniającym się świecie, nie można pominąć roli szkoły w tym zakresie. Naczelnym celem kształcenia jest bowiem przygotowanie ucznia do dorosłego życia. Jest to bardzo trudne i ważne zadanie, które stoi przed systemem edukacyjnym, a w praktyce przede wszystkim przed kreatorem procesu kształcenia, czyli nauczycielem. Chcąc sprostać wymienionym zadaniom, należy poszukiwać realnych dróg optymalizujących osiągnięcie założonych celów.

Niwelowaniu niechęci, antagonizmów, obaw i wypracowywaniu postaw otwartości oraz gotowości do współpracy może służyć rzetelna realizacja wielu przedmiotów szkolnych przez kompetentnych nauczycieli. Według Z. Ziolo (2002) geografia jest przedmiotem szkolnym, który posiada znaczący potencjał w tym zakresie na wszystkich szczeblach edukacyjnych, bowiem jego istotą jest łączenie zagadnień społecznych, gospodarczych i politycznych, określanie relacji między nimi w różnej skali układów przestrzennych. Podkreśla on, że przygotowanie merytoryczne społeczeństwa na niższym poziomie rozwoju musi być szersze, bowiem tylko w taki sposób można skutecznie odbierać i przetwarzać impulsy rozwoju cywilizacyjnego i wzrostu gospodarczego.

Nadto, jak wynika z analizy podstaw programowych kształcenia ogólnego, ogniwiem predestynowanym do efektywnego osiągnięcia naczelnego celu kształcenia, czyli przygotowania ucznia do dorosłego życia wymiarze jednostkowym i zbiorowym w dobie intensywnych przemian cywilizacyjnych jest nauczanie przedmiotu podstawy przedsiębiorczości i realizowanie międzyprzedmiotowej ścieżki *Edukacja Europejska*.

Autorka niniejszej publikacji stawia tezę, iż majoryzowanie treści z zakresu edukacji europejskiej w cyklu kształcenia szkolnego, jak również rzetelne, pogłębione realizowanie tematyki europejskiej przez nauczycieli przygotowanych do nauczania podstaw przedsiębiorczości, daje szansę przygotowania ucznia do poznania, zrozumienia i właściwego odniesienia do współczesnych wyzwań cywilizacyjnych.

Docenienie roli i zasadności akcentowania tych treści w procesie kształcenia jest teraz szczególnie ważne, bowiem obecnie, po 1 maja 2004 roku, praktyczne wykorzystanie wiedzy i umiejętności, wyniesionych z zajęć szkolnych przez ucznia w życiu codziennym w coraz to większym stopniu będzie musiało nawiązywać do norm i zasad unijnych. W okresie integracji polskiej gospodarki z gospodarką Unii Europejskiej konieczne jest poznanie mechanizmów, warunków i zasad funkcjonowania tej organizacji. Zaznajomienie się z procesami gospodarczymi zachodzącymi w krajach UE pozwoli ocenić szanse i zagrożenia, jakie wynikają z faktu wejścia Polski do tej organizacji. (Makiela Z., 2004).

Uzasadnianie postawionej tezy wymaga ustalenia znaczenia terminu *edukacja europejska*. Jak wynika z analizy dawnych programów nauczania zagadnienia europejskie w polskich szkołach były obecne co najmniej od XVIII wieku (Lipko S., 1973). Przez długie lata skupiały się przede wszystkim na geografii politycznej i historii Europy. Uczniowie

mieli w ten sposób szansę poznania środowiska geograficznego, genealogii rodów panujących, wybranych faktów historycznych, niektórych języków obcych, elementów wiedzy z zakresu sztuki i polityki Polski i Europy. Edukacja taka kreowała często dualizm Europy i Polski, bez wskazywania na wzajemne związki i podobieństwa. Dla większości społeczeństwa stereotyp ten jest do dziś oczywisty. Stąd królują stwierdzenia typu: „idziemy do Europy”, „Polska w drodze do Europy” zamiast „jesteśmy w Europie”, „jesteśmy Europejczykami”.

Rzetelne nauczanie-uczenie się geografii, historii Europy czy języków obcych jest bardzo potrzebne, ale nie daje optymalnego przygotowania ucznia do życia w nowych społeczno-gospodarczych warunkach zjednoczonej Europy. Oprócz wiedzy, a może nawet bardziej niż wiedzy, uczeń potrzebuje wyzbycia się kompleksów, uprzedzeń, stereotypów. Uczeń powinien utożsamiać siebie jako obywatela swej wsi, miasta, kraju oraz kontynentu, mieć kulturę osobistą zapewniającą swobodne współżycie z obywatelami innych krajów.

Wymienione potrzeby wykraczają poza ramy przedmiotów szkolnych i dlatego w krajach Unii Europejskiej wytworzyła się, a w polskim szkolnictwie krystalizuje się, tak zwana *edukacja europejska*, zwana także *wymiarem europejskim* bądź *europeizmem*.

Termin *edukacja europejska* w dziedzinie edukacji pojawił się po raz pierwszy w Rezolucji Rady Ministrów Edukacji WE z 9 lutego 1976 r. W dokumentach Unii jego odpowiednikiem jest „*european dimension*” – wymiar europejski. (Rabczuk W., 1994). Obecnie termin ten ma wiele znaczeń:

W. Rabczuk (1994) *europejski wymiar nauczania* rozumie w szerszym znaczeniu jako:

- działania mające na celu wzmacnianie u młodzieży poczucia tożsamości europejskiej;
- dążenie do wyznaczenia szkole i nauczycielowi nowej roli w stosunku do imigrantów, mniejszości etnicznych oraz poszukiwania interkulturalnego modelu kształcenia.

Zaś w znaczeniu węższym jako „... wzbogacanie szkolnych treści programowych o te elementy wiedzy, które przyczyniają się do rozwijania świadomości europejskiej” (s. 169).

Cz. Banach (1993, 1999, 2001) *wymiar europejski* traktuje w kategorii zadań szeroko pojętej edukacji w integracji Polski z UE, koncentrujących się w trzech płaszczyznach:

- jako takie kształcenie ludzi, by prawidłowo realizowali oni zadania integracyjne w życiu;
- jako „edukację uczącą o Europie” poprzez przedmioty szkolne i zajęcia fakultatywne;
- jako „edukację przez Europę”, tj. zdobywanie doświadczeń na drodze obcowania z innymi narodami.

B. Kalinowska–Witek (2000) *edukację europejską* ukazuje jako zadanie dla wszystkich szczebli kształcenia, polegające na nauczaniu młodych ludzi krytycznego myślenia i gotowości do kształcenia ustawicznego, a rolę nauczyciela określa jako opiekuna czuwającego nad kształtowaniem właściwych postaw uczniów wobec otaczającego ich świata. Autorka podkreśla również konieczność doksztalcenia nauczycieli, zwłaszcza stworzenia warunków do wymiany doświadczeń z nauczycielami z innych krajów.

M. Sielatycki (1993a, b; 1999; 2000) uważa, iż w ramach *edukacji europejskiej* powinny być obecne cztery równorzędne elementy:

- uczenie się o Europie
- uczenie się o integracji europejskiej
- „europejskie myślenie”
- „europejskie kompetencje” (znajomość obsługi komputera, języków obcych)

Wyżej zaprezentowane interpretacje *wymiaru europejskiego* wydają się mieć wspólny mianownik i określać *europeizm* jako całokształt działań szkoły i innych instytucji, mających na celu edukację o kontynencie europejskim i jego mieszkańcach dla przygotowania ucznia do optymalnego partycypowania we wszystkich sferach życia integrującej się Europy. (Butryn D. 2001).

Według autorki niniejszej pracy termin *edukacja europejska* to nauczanie-uczenie się o szeroko pojętych procesach integracyjnych (tj. politycznych, gospodarczych, społecznych, kulturalnych) w Europie oraz kształtowanie postaw otwartości oraz tolerancji wobec innych ludzi.

Obecnie zagadnienia europejskie w polskim szkolnictwie występują na 3 i 4 etapie kształcenia, tj. w gimnazjum i liceum. W gimnazjum tematyka europejska pojawiła się w rozszerzonej postaci i została zapisana jako obowiązująca na lekcjach geografii, historii, wiedzy o społeczeństwie oraz na międzyprzedmiotowych ścieżkach edukacyjnych: *Edukacja Europejska i Kultura polska na tle cywilizacji śródziemnomorskiej*. Jak wynika z „*Podstawy programowej...*” (2001) najszerzej tematyka europejska w gimnazjum powinna być poruszana na lekcjach geografii. W ramach hasła: - „Współczesne przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne na kontynentach i w wybranych krajach, ze szczególnym uwzględnieniem Europy” dokonuje się charakterystyki wybranych krajów w Europie. Dodatkowo w 3 klasie gimnazjum geografia Polski omawiana jest na tle kontynentu europejskiego oraz całego świata. Osobny zapis przewiduje rozpatrzenie na lekcjach geografii problemów związanych z szeroko pojętymi procesami integracji, w tym z integracją w Europie. Tu przede wszystkim uczeń powinien zapoznać się z wymaganiami dostosowanymi Unii, z którymi zmagają się Polska w trakcie negocjacji o wejście jej struktur w ujęciu lokalnym i ogólnokrajowym.

W szkolnictwie ponadgimnazjalnym tematyka europejska powinna znaleźć się na lekcjach geografii, języka obcego nowożytnego, historii i podstaw przedsiębiorczości. W liceum profilowanym w ramach geografii są to następujące zagadnienia: „Procesy przechodzenia od izolacji do integracji; współpraca między społeczeństwami; procesy integracji i dezintegracji w Europie; euroregiony i miasta (gminy) „bliźniacze” jako przykład współpracy międzynarodowej na szczeblu regionalnym i lokalnym”.

Na zajęciach z podstaw przedsiębiorczości winny być rozpatrywane treści: „Współpraca gospodarcza Polski z zagranicą. Integracja z UE”. Tak szerokie ujęcie zagadnienia sprzyja indywidualnemu realizowaniu koncepcji tych treści autorom programów i podręczników szkolnych z zakresu podstaw przedsiębiorczości oraz nauczycielom.

Zarówno w gimnazjum, jak i w szkolnictwie ponadgimnazjalnym bardzo istotnym dopełnieniem wymiaru europejskiego jest ścieżka *Edukacja Europejska*. Ścieżka jest całkowicie poświęcona tematyce europejskiej z dominacją zagadnień UE i procesów integracyjnych (patrz tab. 1)

Ponieważ ścieżki mogą być zarówno wkomponowane w poszczególne przedmioty szkolne, jak i mogą stanowić odrębne zajęcia modułowe, stąd też nauczyciel podstaw przedsiębiorczości powinien dążyć do pozyskania części godzin do dyspozycji dyrektora dla prowadzenia ścieżki *Edukacja Europejska* w module. Argumentem przemawiającym za celowością ujęcia modułowego ścieżki winna być jakość i efektywność tychże zajęć. Oprócz bliskiego podstawom przedsiębiorczości zakresu treściowego, także i cele stawiane tej ścieżce są zbieżne z celami edukacyjnymi tego przedmiotu.

Zasadniczym pytaniem, które winien postawić sobie każdy nauczyciel przed rozpoczęciem realizacji edukacji europejskiej brzmi: W jaki sposób edukacja europejska na zajęciach przedsiębiorczości winna być prowadzona, by służyła wykształceniu i wychowaniu ucznia zdolnego do radzenia sobie ze współczesnymi wyzwaniami cywilizacyjnymi? Według autorki niniejszej publikacji całość zagadnień tego przedmiotu szkolnego jest wyraźnie predestynowana do realizowania tego celu. Edukacja europejska może dodatkowo wzmacniać i optymalizować to przygotowanie i wykształcenie człowieka otwartego, twórczego, aktywnego, wyposażonego w konieczny zasób wiedzy i umiejętności jej dalszego pozyskiwania i wykorzystywania. Osiągnięcie wskazanych celów umożliwia właściwa hierarchia celów kształcenia. W świetle badań eksperymentalnych, dotyczących optymalizacji edukacji europejskiej na etapie gimnazjum, czynnikiem determinującym efektywność było wyupuklanie celów wychowawczych, tj. nakierowanie w całym cyklu kształcenia na wypracowanie

pożądanych przekonań i postaw. Treści kształcenia były jedynie środkiem do osiągnięcia tych celów. (Piróg D.,2003).

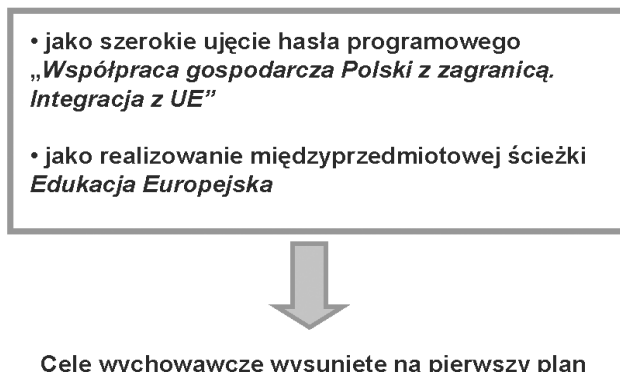
Tab. 1. Tematyka ścieżki *Edukacja Europejska* w szkolnictwie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym

Hasła programowe ścieżki <i>Edukacja Europejska</i> w gimnazjum	Hasła programowe ścieżki <i>Edukacja Europejska</i> w liceum profilowanym
<ol style="list-style-type: none"> 1. Polska w Europie. Przykłady najważniejszych wzajemnych związków między Polską a innymi państwami europejskimi w przeszłości. 2. Zasady ładu europejskiego oparte na wspólnej, historycznej podstawie cywilizacyjnej: filozofii greckiej, prawie rzymskim i Biblii. 3. Twórcy Wspólnot Europejskich: R. Schuman, A de Gasperi, K. Adenauer i inni. 4. Cele i założenia Wspólnot Europejskich. Krótka historia traktatów. 5. Wielość koncepcji rozwoju Unii Europejskiej. 6. Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Parlament Europejski, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, Trybunał Rewidentów Księgowych. 7. Jednolity Rynek Europejski (swobodny przepływ osób, towarów, kapitału i usług). Waluta europejska. 8. Polityka edukacyjna Unii Europejskiej: między odrębnością programową i formami współdziałania. Programy współpracy i wymiany młodzieży. Wymienialność dyplomów. Nauka języków obcych. 9. Proces integracji Polski z Unią Europejską. Procedury negocjacyjne. Koszty i korzyści wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej dla polskiego obywatela. 10. Bezpieczeństwo europejskie: NATO, OBWE, ONZ. 11. Rada Europy. 12. Grupa Wyszehradzka. Inne organizacje regionalne. 13. Prawa człowieka. 14. Duchowy wymiar wspólnoty europejskiej (przesłanie Jana Pawła II). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Proces integracji europejskiej w perspektywie historycznej: czynniki integrujące i dezintegrujące. Polska i Polacy w budowaniu jednoczącej się Europy. 2. Droga państw europejskich, w tym Polski, do UE. System, procedury i pola negocjacji. Kalendarium rozszerzenia. Cele integracji Polski z UE. Przedakcesyjne działania i programy rządu. 3. Stosunek społeczeństw krajów członkowskich i społeczeństwa polskiego do rozszerzenia Wspólnot Europejskich. Różne opcje obecne w polityce i opinii publicznej krajów członkowskich. Katalog nadziei i obaw. Wyobrażenia roli i miejsca Polski i Polaków w zjednoczonej Europie. Kwestia standardów unijnych. 4. Kierunki integracji. Trzy filary procesu zjednoczenia. Różne koncepcje wizji przyszłej zjednoczonej Europy. 5. Ewolucja prawa UE. Kwestia konstytucji UE. Wzajemne relacje między prawem UE i prawem krajowym. 6. Ewolucja instytucji UE. Procedury podejmowania decyzji. 7. Gospodarka UE. Polska w perspektywie polityk wspólnotowych w dziedzinie gospodarczej, w tym w szczególności wspólnej polityki rolnej. 8. Jednolity europejski rynek pracy i jego dostępność dla obywateli polskich. Europejskie problemy społeczne i sposoby ich rozwiązywania. 9. Droga krajów członkowskich do Unii Gospodarczej i Walutowej. 10. Bezpieczeństwo europejskie w wymiarze międzynarodowym i wewnętrznym. Bezpieczeństwo Polski w ramach UE i NATO. 11. Prawa i obowiązki obywatelskie, obywatelstwo europejskie, obywatelski wymiar procesu integracji europejskiej. 12. Europa wartości. Duchowy wymiar Europy – edukacja, kultura. Rola edukacji jako czynnika wyrównywania szans polskiej młodzieży w Europie. Możliwości współpracy. 13. Rola i zasady działania samorządów terytorialnych w UE. Współpraca polskich samorządów z odpowiednikami z UE. Euroregiony. 14. Miejsce Polski w organizacjach europejskich, w tym w Radzie Europy. 15. Polska i jej sąsiedzi. Polska w regionie Europy Środkowej i Bałtyku. Polska i Europa Wschodnia.

Źródło: Dz. U nr 61 z dnia 19 czerwca 2001 r.

Posługując się wynikami z przeprowadzonego eksperymentu, można stwierdzić, że realizacja edukacji europejskiej na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości i w ramach ścieżki, winna priorytetowo traktować cele wychowawcze (patrz ryc. 1).

Ryc. 1. Realizacja edukacji europejskiej w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości

I tak, np. w ramach hasła programowego *integracja Polski z UE*, należy rozważyć zagadnienia *Jednolitego Rynku Europejskiego* (JRE). Cele kształcące tych zajęć winny być podporządkowane celom wychowawczym, tj.

Uczeń jest przekonany:

- że wprowadzenie swobody przepływu osób przyczynia się do tego, by każdy człowiek czuł się nie tylko obywatelem swego kraju, ale również obywatelem Europy;
- że swoboda przepływu osób i usług może po wejściu Polski do Unii pomóc rozwiązać problem bezrobocia, dać szersze perspektywy ludności, o ile nasze wykształcenie będzie na konkurencyjnym poziomie.

Wskazane cele należy akcentować i eksponować na zajęciach w trakcie realizowania celów kształcących, np.:

Uczeń potrafi:

- wymienić cztery swobody JRE;
- scharakteryzować cechy gospodarki rynkowej w Europie;
- wyjaśnić następstwa utworzenia rynku wewnętrznego dla obywateli i gospodarki UE oraz pozostałych państw w Europie;
- scharakteryzować korzystne i niekorzystne zmiany dla Polski w przyszłości po wejściu do Unii, wynikające z JRE;
- omówić mechanizmy ochrony JRE.

Stosując tę samą koncepcję w hierarchizowaniu celów można też rozwinąć zagadnienie współpracy i integracji na poziomie młodzieży szkolnej, wymian uczniowskich, programów wspierających finansowo takie przedsięwzięcia, tj:

Uczeń jest przekonany:

- że człowiek powinien wykorzystać wszelkie możliwości doksztalcenia i poszerzenia swych kwalifikacji;
- i stara się osiągnąć jak najlepsze wyniki w dziedzinie, którą się interesuje;
- szanuje ludzi innych wyznań i o innych poglądach;
- nie wstydzi się swego pochodzenia i wyznania.

Uczeń potrafi:

- na podstawie pakietów informacyjnych, stron internetowych wyszukać funkcjonujące obecnie programy edukacyjne UE, obejmujące nasz kraj i dotyczące bezpośrednio uczniów gimnazjów;

- scharakteryzować możliwości, jakie daje każdy z wyżej wymienionych programów ze szczególnym uwzględnieniem tych, które dotyczą młodzieży w wieku gimnazjalnym (tzn. Comenius);
- wyjaśnić, w jaki sposób i w jakim celu można ubiegać się o pomoc finansową z konkretnych programów edukacyjnych.

WNIOSKI KOŃCOWE

Nauczanie podstaw przedsiębiorczości i edukacji europejskiej, zarówno w ramach przedmiotu, jak i w module stwarzają szanse na wykształcenie człowieka lepiej przygotowanego do życia w dynamicznie zmieniającym się świecie, odnajdywania się w różnorodnych sytuacjach, kooperowania z ludźmi odmiennymi od nas pod wieloma względami. Nadto, treści edukacji europejskiej na zajęciach z podstaw przedsiębiorczości oraz na ścieżkach edukacyjnych prowadzonych przez nauczycieli przedsiębiorczości niosą ze sobą duże możliwości zapewnienia przedmiotowi należnego mu miejsca w strukturze przedmiotów szkolnych i ugruntowania jego pozycji w planach nauczania. Edukacja europejska i podstawy przedsiębiorczości są bliskie w celach i spodziewanych osiągnięciach uczniów, mogą więc być skorelowane bardzo pozytywnie z punktu widzenia współczesnych zadań edukacji. Ich wspólnym polem jest m.in. dążenie do wypracowania aktywności, otwartości, tolerancji, zainteresowania otaczającym światem, łagodzenie barier mentalnych, niwelowanie stereotypów. Słusznie A. Suliborski (1991) podkreślał, iż nowoczesne i konkurencyjne wobec innych przedmiotów szkolnych zajęcia winny ograniczać funkcję informacyjną, a rozbudowywać funkcję wychowawczą i utylitarną.

Profesjonalna realizacja edukacji europejskiej i podstaw przedsiębiorczości w szkole jest możliwa wówczas, gdy prowadzi ją dobrze przygotowany nauczyciel. Dlatego pożądane jest obecnie uwzględnianie tych potrzeb w toku nauczycielskich studiów na kierunkach pokrewnych, np. na geografii i podejmowanie przez nauczycieli różnych form doskonalenia i doskonalenia zawodowego w tym zakresie.

W świetle przedstawionych rozważań należy stwierdzić, iż zapewnienie edukacji europejskiej znaczącego miejsca w zajęciach z podstaw przedsiębiorczości, stwarza dużą szansę na:

- prawidłowe realizowanie naczelnego celu kształcenia, tj. przygotowanie ucznia do dorosłego życia;
- prawidłowe realizowanie celów przedmiotowych w pożądanej hierarchii (od przekonań i postaw, umiejętności, rozumienia prawidłowości, po znajomość faktów);
- podnoszenie rangi podstaw przedsiębiorczości jako przedmiotu nauczania.

LITERATURA I ŹRÓDŁA:

- Banach Cz., 1993. *Kierunki zmian w polskiej szkole wobec integracji Europy*. [w:] *Szkoła i nauczyciel a integracja Europy* (red. Gerlach R., Podoska-Filipowicz E.) WSP, Bydgoszcz
- Banach Cz., 1999. *Reforma systemu edukacji w Polsce – na tle tendencji europejskich*. Nowa Szkoła, nr 9
- Banach Cz., 2001. *Strategia i zadania edukacji w integracji Polski z Europą* [W:] *Szkoła: edukacja europejska* (red. Koprowski J.). Wyd. Naucz. Nowe w Szkole, nr 5
- Błęzyńska K., 2001. *Problemy i dylematy edukacji dla wielokulturowości*. [W:] *Kultury tradycyjne a kultura globalna*. Wyd. Trans Humana, Białystok, s. 111-125
- Butryn D., 2001. *A new shape of the European dimension in Poland during the education reform*. [w:] International Conference on European Dimension of Teaching Geogra-

- phy in the Middle, South-Eastern and Eastern European Countries in Transition. University of Maribor.
- Dziennik Ustaw nr 61 z dnia 19 czerwca 2001 r.
- Kalinowska –Witek B., 2000. *Szkolnictwo i edukacja w Europie na przełomie XX i XXI wieku*. Nowa Szkoła, nr 2
- Licińska D., 1999. *Słownik szkolny – człowiek i jego działalność*. WSiP, Warszawa
- Lipko S., 1973. *Nauczanie geografii w okresie Komisji Edukacji Narodowej*, PZWS, Warszawa
- Makiela Z., 2004. *Nowy przedmiot nauczania dla geografów – podstawy przedsiębiorczości* [w:] Kształcenie i doszktałanie nauczycieli geografii w drodze do jednoczącej się Europy. Wyd. Nauk. AP, Kraków, s. 166-168
- Olszewska-Dyoniziak B., 1991. *Człowiek – kultura – osobowość*. Wyd. Universitas, Kraków
- Piróg D., 2002. *Potrzeby i możliwości optymalizacji edukacji europejskiej na etapie gimnazjum (na przykładzie badań w wybranych gimnazjach województwa małopolskiego)* – rozprawa doktorska przechowywana w ZDG
- Rabczuk W., 1994. *Polityka edukacyjna Unii Europejskiej na tle przemian w szkolnictwie krajów członkowskich*. IBN, Warszawa
- Sielatycki M., 1993a. *Edukacja europejska w nauczaniu geografii*. Geografia w Szkole, nr 4
- Sielatycki M., 1993b. *Edukacja europejska w polskiej szkole*. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze nr 2
- Sielatycki M., 1999. *Europejski wymiar nauczania w zreformowanej geografii szkolnej*. [w:] Problemy integracji europejskiej w nauczaniu geografii w zreformowanym systemie szkolnym (red. Kostrowicka A., Tomalkiewicz J.), UW, Warszawa
- Sielatycki M., 2000. *Europejski wymiar nauczania w polskich szkołach*. [w:] Edukacja europejska w zreformowanej szkole (red. S. Bednarka) MEN, Wyd. DTSK Silesia, Wrocław
- Suliborski A., 1991. *Istota i funkcja geografii a system edukacji*. [w:] Geografia w Szkole, nr 5, s. 272-275
- Zioło Z., 2002. *Model aktualizacji treści kształcenia geograficznego*. [w:] Edukacja geograficzna w reformowanej szkole. Teoria i praktyka. Wyd. Nauk. AP, Kraków, s. 33-45

Maria Rachwał

Małopolskie Forum Przedsiębiorczości, Kraków

Tomasz Rachwał

Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej

Instytut Geografii

Akademia Pedagogiczna, Kraków

Rola kształcenia umiejętności obsługi klienta na lekcjach podstaw przedsiębiorczości

Procesy globalizacji i integracji Polski z Unią Europejską na płaszczyźnie gospodarczej, powodują konieczność sprostania przez polskie przedsiębiorstwa rosnącej presji konkurencyjnej przedsiębiorstw zagranicznych. Na polski rynek wchodzi nowe firmy, a te które dotychczas funkcjonowały na polskim rynku będą kontynuować ekspansję. Istnieje obawa, że polskie przedsiębiorstwa – szczególnie z sektora małych i średnich przedsiębiorstw – nie będą w stanie sprostać konkurencji ze strony zachodnioeuropejskich przedsiębiorstw posiadających duże zasoby kapitałowe, które przeznaczone mogą być na stosowanie cen dumpingowych, intensywne kampanie reklamowe czy, co szczególnie istotne w przypadku przedsiębiorstw handlowych, na doskonałą lokalizację punktów sprzedaży i atrakcyjne promocje. Powszechnie przyjmuje się, że o zdolności konkurencyjnej przedsiębiorstwa decyduje przede wszystkim jakość i cena oferowanych produktów bądź usług. Należy jednak podkreślić – za L. J. Jasińskim (2000) – że nie są to jedyne ważne własności decydujące o konkurencyjności przedsiębiorstwa. Równie istotne są elementy składające się na konkurencyjność pozacenową, do których zalicza się różne rozwiązania marketingowe. Jednym z takich niedocenianych i zaniebywanych przez polskich przedsiębiorców narzędzi marketingowych jest obsługa klienta. Należy podkreślić, że we współczesnej gospodarce podstawowym warunkiem zaistnienia na rynku, zdobywania i utrzymywania klientów stało się zapewnienie znakomitej obsługi.

W świetle przedstawionych przesłanek przyjęto, że problematyka obsługi jest kluczowa w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości, ponieważ zgodnie z podstawą programową w toku nauczania tego przedmiotu uczeń ma być przygotowany do założenia i prowadzenia własnej firmy (*Podstawa programowa...2002*). Ponadto należy założyć, że każdy uczeń – po zakończeniu nauki lub jeszcze w jej trakcie – będzie pracował w jakimś przedsiębiorstwie, a więc od jego umiejętności obsługi klienta będzie zależała w pewnej części pozycja konkurencyjna przedsiębiorstwa, w którym pracuje. Problematyka obsługi klienta została ujęta w koncepcji nauczania tego przedmiotu autorstwa Z. Makieli i T. Rachwała (Makiela, Rachwał 2002, 2003, 2005a, 2005b; Rachwał 2004). Przedmiotem artykułu są więc treści kształcenia z zakresu umiejętności obsługi klienta, które powinny być poruszone w toku nauczania „przedsiębiorczości”. Należy nadmienić, że treści te w zakresie znacznie poszerzonym powinny być realizowane w ramach kształcenia profilowego w liceum profilowanym i technikum w bloku tematycznym „obsługa klienta”.

Pierwszą i podstawową powinnością nauczyciela „przedsiębiorczości” realizującego treści z zakresu obsługi klienta, jest uświadomienie uczniom o roli tej obsługi w osiągnięciu

przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa. Oczywiście jest, że każda firma dąży do uzyskania przewagi nad konkurencją. Jednak często – w sytuacji gdy firma poprzestaje na obniżaniu ceny lub wprowadzaniu nowego produktu – jest to przewaga chwilowa. Próba prostego osiągnięcia przewagi konkurencyjnej przez wprowadzanie nowego produktu jest krótkotrwała, gdyż produkt ten – szczególnie w segmencie tzw. dóbr szybkozbywalnych (FMCG) – może być łatwo i szybko kopiowany przez konkurencję. Podobnie jest z polityką cen, która nie może polegać na ich obniżaniu w nieskończoność. Niskie ceny oznaczają przecież niskie marże i w konsekwencji bardzo często niskie zyski. Część firm popełnia również błąd, polegający na działaniu według zasady „dziurawego wiadra” czyli zasady, że zawsze będzie wystarczająco dużo nowych klientów, którzy zastąpią klientów odchodzących. Oczywiście takie firmy – jeżeli nie zajmują pozycji monopolistycznej lub prawie monopolistycznej – są skazane na eliminację z rynku.

Powstaje więc pytanie – jeżeli przedsiębiorstwa sprzedają podobne produkty w zbliżonych cenach – to co decyduje o sukcesie firmy? Najtrafniej wyraził to „guru współczesnego zarządzania” Peter F. Drucker *„Celem każdej firmy jest kreowanie i utrzymywanie klientów”* (Drucker, 1998). Uczniowie muszą być świadomi, że właściwa kombinacja ceny i jakości produktu nie wystarczy na współczesnym konkurencyjnym rynku, by zdobyć lojalnego klienta. Pozwala ona jedynie na dopuszczenie do gry o niego. Sztuką jest więc nie tylko zdobycie, ale utrzymanie lojalnych klientów.

Należy zdawać sobie sprawę, że klienci są najważniejszym kapitałem firmy. Wystarczy przytoczyć – za W. W. Larsonem (2003) – kilka danych:

- 90% klientów, którzy byli niezadowoleni z poziomu obsługi klienta, nie wraca już do nieprzyjemnej firmy.
- Niezadowolony klient opowie o nieprzyjemnym kontakcie z firmą średnio dziewięciu innym osobom. Możemy założyć, że dzięki internetowym forum, będzie ich znacznie więcej. W łańcuszku osób, do których dotrze negatywna informacja, mogą być osoby opiniotwórcze (dziennikarze, wykładowcy itp.).
- 68% klientów, którzy byli potraktowani obojętnie, nie będzie już korzystać z usług firmy.
- W oczach klienta potrzeba aż 12 dobrych przypadków obsługi, by zrównoważyć jeden przypadek negatywny.

Według badań marketingowych pozyskanie nowego klienta może być ponad 5-krotnie droższe niż utrzymanie stałego klienta (Kotler 1999). Lojalny klient kupuje coraz częściej, płacąc coraz więcej a ponadto poleca firmę swoim znajomym. Taki klient jest dla przedsiębiorstwa tańszy w obsłudze i bardziej zyskowny, ponieważ firma zna jego potrzeby i najbardziej skuteczne sposoby zawierania transakcji. A stały klient to przede wszystkim klient zadowolony nie tylko z jakości produktu, ale także z poziomu obsługi. Istotna w procesie obsługi klienta jest więc znajomość koncepcji „wartości życiowej klienta” (life time value of customer), czyli wartości pieniędzy, jaką klient wyda w danej firmie przez całe swoje życie, jeżeli będzie z nią związany.

Rola obsługi klienta w osiągnięciu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa wynika także z faktu, że dobra obsługa klienta jest trudna do skopiowania. Obsługa klienta to nie jest tylko uśmiech pracownika tzw. „pierwszej linii”, lecz cała struktura organizacyjna i kultura firmy. Ponadto rola dobrej obsługi klienta staje się coraz ważniejsza, bo we współczesnych czasach, funkcja sprzedażowa tej obsługi zmienia się w funkcję doradczą. Szczególnie jest to ważne w sektorze usług, gdzie sprzedawane są towary niematerialne, które stają się materialne dopiero w trakcie konsumpcji (np. usługa turystyczna, gastronomiczna). Przed ich zakupem klient kształtuje swoją opinię głównie w oparciu o kontakt z pracownikiem firmy, oceniając czy jest miły, rzetelny, punktualny, profesjonalny itp.

Uświadomienie roli obsługi klienta jest wstępem do wyjaśnienia uczniom na czym polega doskonała obsługa klienta. Na wstępie powstaje więc pytanie, jak można określić dobrą obsługę klienta? Ogólnie można przyjąć, że jest to sposób postępowania, który stawia

klienta na pierwszym miejscu w każdym aspekcie działalności przedsiębiorstwa. Zagorzali zwolennicy obsługi klienta przytoczyliby jeszcze inną definicję: Jest to „sposób życia, który zakłada stawianie klienta na pierwszym miejscu w każdym aspekcie działalności. Jest to sposób prowadzenia interesów, które ma swe źródło w szczerzej trosce o klienta. Charakteryzuje się on obsesyjnym dążeniem do zaspokajania potrzeb klienta podczas każdego z nim kontaktu. Obsesja ta dotyczy każdego pracownika firmy, poczynając od prezesa zarządu a na sprzątacze kończąc”.

Skuteczne wprowadzenie obsługi klienta na jak najwyższym poziomie wymaga zmiany kultury organizacyjnej przedsiębiorstwa, w ramach której każdy aspekt działalności jest podporządkowany klientowi. W tworzeniu kultury opartej na obsłudze klienta musi być zaangażowany każdy jej pracownik. Sukces mogą odnieść jedynie te przedsiębiorstwa, w których każdy pracownik zna ostateczny cel swojej pracy, czyli zadowolenie klienta. Wprowadzanie kultury organizacyjnej opartej na podporządkowaniu wszystkich działań dobru klienta powinno się rozpocząć od wprowadzenia tej zasady wewnątrz przedsiębiorstwa. Pracownicy przedsiębiorstwa powinni nawzajem traktować się jak klienci – tzw. klienci wewnętrzni. Wyjaśniając uczniowi, kto jest tym „tajemniczym” klientem wewnętrznym, nauczyciel powinien mu uświadomić, że to każdy bez wyjątku pracownik firmy dla siebie nawzajem. Sekretarka dla szefa, księgowa dla kadrowej, sprzątaczką dla prezesa. Przykładowo – jeżeli wypłaty nie będą przebrane terminowo na konto, istotne informacje nie będą docierały do zainteresowanych, pisma będą nieprofesjonalnie zredagowane itp. – to w perspektywie odbije się to również na zewnętrznym wizerunku przedsiębiorstwa. Jakość usług zewnętrznych nie może bowiem przewyższać jakości usług wewnętrznych (Szczepanik 2000).

Celem każdego przedsiębiorstwa jest jednak troska o klienta zewnętrznego, dlatego jego obsłudze powinno się poświęcić najwięcej miejsca w toku nauczania tej problematyki na lekcjach „przedsiębiorczości”. Przede wszystkim uczniowie powinni zrozumieć, że podstawowym błędem jest postrzeganie transakcji z klientem zewnętrznym jako jednorazowej i niepowtarzalnej. Obsługa klienta polega przede wszystkim na budowaniu długotrwałych, partnerskich relacji. Prawdziwej lojalności nie da się kupić, charakteryzuje się bowiem wysokim poziomem wzajemnego szacunku, który trzeba sobie zaskarbić poprzez zaspokajanie potrzeb i spełnianie wyrażonych przez klienta oczekiwań.

Do elementów dobrej obsługi klienta należy zaliczyć przede wszystkim przyjęcie przez każdego pracownika postawy „klient jest najważniejszy”, co powinno być zawarte w misji i wizji firmy, a także w procedurach postępowania. Czasami wizja traktowania klienta jest bardzo skonkretyzowana, jak w przypadku McDonalda:

1. Klient jest najważniejszą osobą w naszej branży.
2. Klient nie potrzebuje nas – to my potrzebujemy klienta.
3. Klient nie przeszkadza nam w pracy, lecz nadaje jej sens.
4. Klient robi nam zaszczyt, gdy przychodzi. Nasza służba klientowi nie jest dla niego przyśługą.
5. Klient jest częścią naszej branży, a nie osobą z zewnątrz.
6. Klient to nie kawałek statystyki, ale człowiek z krwi i kości – żywa osoba, która posiada uczucia takie jak my.
7. Z klientem nie należy się spierać.
8. Klient zasługuje na najgrzeczniejsze i najbardziej sumienne traktowanie, jakie możemy zapewnić.
9. Klient przychodzi do nas ze swoimi żądaniami. Do nas należy ich spełnianie.
10. Klient ma prawo wymagać, by pracownik prezentował się czysto i schludnie.

Zaangażowanie Mc Donalda w obsługę klienta uczyniło firmę jednym z modeli sukcesu XX w. Dlaczego w przeciwnym razie tyle milionów ludzi kupowałoby zwykłą bułkę z kawałkiem mięsa lub ryby?

Do istotnych elementów obsługi klienta należy ponadto zaliczyć¹:

- Postępowanie zgodne ze standardami, które obowiązują wszystkich pracowników: np.: odbieranie telefonu po trzecim sygnale, umiejętność prowadzenia rozmów telefonicznych i obowiązującej podczas nich etykiety, przedstawianie się, kontakt wzrokowy; dostrzymywanie obietnic.
- Nastawienie pracowników głównie na pomoc klientowi, a nie inne zadania – klient bowiem wymaga natychmiastowej uwagi.
- Zorientowanie na rozwiązywanie problemów, a nie przyjmowanie postawy, że „problem zniknie sam” (niestety najczęściej znika klient i to na zawsze).
- Szacunek – traktowanie swojego klienta tak, jakbyś sam chciał być traktowany. Szacunek jest podstawą budowania zadowolenia i lojalności klienta.
- Fachowość – posiadanie dostatecznej wiedzy, by odpowiedzieć na pytania klienta i odpowiednio mu doradzić.
- Zdobywanie i analizowanie informacji zwrotnej od klienta. Większość firm stara się unikać skarg, traktując to jako porażkę, nie uświadamiając sobie, że każda skarga umożliwia nam poprawę obecnej sytuacji i stworzenie doskonałej obsługi klienta.
- Elastyczny sposób zaspokajania potrzeb klientów. Jednolite podejście do obsługi klienta jest nieodpowiednie, gdyż każdy klient jest inny i ma inne potrzeby. Ważne są tu również szerokie uprawnienia pracowników, którzy mogą szybko zareagować na skargę klienta bez zbędnych procedur.
- Szybkie i sprawne rozpatrywanie reklamacji, tak aby klient był maksymalnie usatysfakcjonowany. Wg badań marketingowych około 52% (w przypadku poważnych reklamacji) i 95% (drobne reklamacje) klientów, których reklamacja została pozytywnie rozpatrzona powtórnie wraca do firmy i często poleca ją znajomym (Kotler 1999). Szczególną uwagę należy zwrócić na konieczność indywidualnego rozpatrywania reklamacji. Powstanie szablonowej odpowiedzi sprawia wrażenie u klienta, że nie traktowany jest poważnie i że takie reklamacje zdarzają się bardzo często.
- Podejmowanie decyzji uwzględniające przede wszystkim dobro klienta, a nie procedury czy wewnętrzne zarządzenia.
- Biegłość w kontaktach międzyludzkich czyli grzeczność, uprzejmość, uczciwość, umiejętność aktywnego słuchania i tym samym zdobywania informacji, jakie są potrzeby klienta i w jaki sposób można je zaspokoić.
- Relacje oparte na partnerstwie, czyli współpracy. Współcześnie usługodawca stara się raczej zaspokoić prawdziwe potrzeby klienta i woli nie sprzedać usługi lub produktu, gdy nie odpowiada w pełni oczekiwaniom klienta. Tak buduje klimat zaufania.

W celu utrzymania wysokiego poziomu obsługi niezbędny jest rozbudowany system szkoleń pracowników, jednorazowe szkolenie w tym zakresie nie przynosi bowiem pożądanych efektów. Szkolenia muszą być systematycznie powtarzane i utrwalane w miejscu pracy w systemie „coaching”. Osoby zajmujące się obsługą klienta powinny być szkolone przede wszystkim z zakresu tzw. „miękkich” umiejętności, takich jak umiejętność słuchania, rozwiązywania konfliktów, opanowania i empatii. Zanim firma ustali program szkoleń pracowników powinna zidentyfikować prawdziwe i najważniejsze potrzeby jej klientów, np. elastyczność, szybkość obsługi, sprostanie indywidualnym potrzebom czy kompleksowość obsługi. Szkolenia powinny być poparte przykładem wzorowego stosowania zasad obsługi klienta przez kierownictwo. W razie braku takich pozytywnych przykładów nakłady poniesione na szkolenia mogą być stracone. Przedsiębiorstwa, które chcą wykorzystać obsługę klienta jako ważne narzędzie marketingowe, powinny tworzyć specjalne podręczniki, w których ujęte są stosowane standardy obsługi oraz listy zachowań związanych z tworzeniem

¹ Por. film, symulacje i ćwiczenia interaktywne nt. profesjonalnej obsługi klienta przedstawione w multimedialnym CD-ROMie podstaw przedsiębiorczości (Śrutowska, Rachwał 2005).

pozytywnego wizerunku firmy: począwszy od sposobu odbierania telefonu, przywitania, prowadzenia rozmów, przyjmowania reklamacji a skończywszy na pożegnaniu klienta. Procedury powinny być spisane w postaci jasnych reguł, przy zachowaniu możliwości elastycznego ich zastosowania.

Kolejnym nieodzownym elementem skutecznego wprowadzenia wysokiego poziomu obsługi klienta jest odpowiednia motywacja pracowników do wykonywania swoich zadań. Zadowolony pracownik przelewa bowiem swój entuzjazm na kontakt z klientem. Pomimo faktu, że wiele przedsiębiorstw nie stać na wysokie wynagrodzenia dla pracowników tzw. „pierwszej linii”, nie należy zapominać o innych, pozafinansowych środkach motywacji, które często są bardzo skuteczne. Pomocne może być stosowanie czasowo-premiowego lub czasowo-prowizyjnego systemu płac, który uświadamia pracowników, że ich wynagrodzenia zależą bezpośrednio od stopnia zadowolenia klientów.

Systemem pomocnym w obsłudze klienta jest CRM (Customer Relationship Management), który umożliwia zbieranie danych o kliencie, zrozumienie jego potrzeb i ułatwianie podejmowania przez niego decyzji. Pakiet analityczny systemu CRM umożliwia analizę przewidywań w stosunku do poszczególnych grup klientów, modelowanie zachowań klienta oraz pozycjonowanie wartości klienta. CRM pozwala określić skłonność klientów do rezygnacji ze świadczeń oraz wyznaczyć wartość klienta w czasie. Za jego pomocą badany jest również poziom satysfakcji i lojalności klientów (Konkol 2004). Wprowadzenie takiego systemu jest jednak bardzo kosztowne, przy czym nie jest to koszt jednorazowy, dosyć wysokie mogą być także stałe koszty obsługi. Należy pamiętać, że CRM to nie tylko system informatyczny, lecz także filozofia, którą mogą stosować wszyscy. Jest to bowiem taki sposób prowadzenia firmy, w której klient, jego potrzeby i oczekiwania są w centrum zainteresowania (Zachara 2000).

W świetle przedstawionych rozważań należy stwierdzić, że w sytuacji silnej konkurencji w otoczeniu, w celu utrzymania dotychczasowych i zdobycia nowych klientów konieczne jest oferowanie przez przedsiębiorstwa obsługi klienta na wysokim poziomie. Małe i średnie firmy mogą stosunkowo niskim nakładem kapitału doskonalić to narzędzie marketingowe, często zaniedbywane w ponoszeniu pozycji konkurencyjnej. Zdobywanie lojalnych klientów zapewnia stały i znaczący dochód dla przedsiębiorstwa, zgodnie z marketingową zasadą, że 20% stałych klientów dostarcza aż 80% przychodów. Budowanie doskonałych relacji z klientem może w istotnym stopniu przyczynić się do podniesienia konkurencyjności przedsiębiorstw oraz konkurencyjności samych uczniów szkół ponadgimnazjalnych, którym ta umiejętność będzie bardzo przydatna w życiu zawodowym. Dlatego też rola kształcenia tych umiejętności jest nieoceniona w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości.

LITERATURA

- Drucker P. F., 1998, *Praktyka zarządzania*, wyd II, Wyd. Nowoczesność, Akademia Ekonomiczna w Krakowie, Warszawa-Kraków.
- Jasiński L. J., 2000, *Konkurencyjność gospodarek krajów Unii Europejskiej a ewolucja prowadzonych przez nią polityk* [w:] *Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unią Europejską i globalizacji*, T. I., pod red. J. Bossaka i W. Bieńkowskiego, Instytut Gospodarki Światowej SGH, Warszawa.
- Konkol S., 2004, *Obsługa na bitach*, „Businessman Magazine”, Nr 156,03/2004.
- Kotler P., 1999, *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Wydawnictwo Felberg SJA, Warszawa.
- Larson W. W., 2003, *Obsługa klienta*, Wydawnictwo K. E. Liber s. c., Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2002, *Podstawy przedsiębiorczości. Program nauczania dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum*, Wydawnictwo Nowa Era, Warszawa.

- Makiela Z., Rachwał T., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości. Poradnik metodyczny dla nauczycieli liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum.* (wydanie drugie zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005a, *Podstawy przedsiębiorczości. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum* (wydanie trzecie zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Makiela Z., Rachwał T., 2005b, *Podstawy przedsiębiorczości. Zeszyt ćwiczeń dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum.* (wydanie trzecie zm.), Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego (dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum)*, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dn. 26 lutego 2002 r., Warszawa.
- Rachwał T., 2004, *Podstawy przedsiębiorczości. Słownik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum.* Wydawnictwo Nowa Era. Warszawa.
- Szczepanik R., 2000, *Bądź kolegą, dopieść klienta*, „Businessman Magazine”, Nr 115, 10/2000.
- Śrutowska D., Rachwał T. (red.), 2005, *Podstawy przedsiębiorczości. Multimedialny CD-ROM dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum.* Wydawnictwo Nowa Era, Young Digital Poland, Warszawa-Gdańsk.
- Zachara M., 2000, *Klient wciąż nie nasz pan*, „Businessman Magazine”, Nr 115, 10/2000.

Barbara Baran

Zespół Szkół nr 1, Kraków

Problematyka rynku pracy w edukacji przedsiębiorczości

Transformacja systemu społeczno–gospodarczego prowadzi do zmian dotychczasowych zasad funkcjonowania poszczególnych dziedzin życia społecznego i gospodarczego. Proces ten wpłynął także na nową jakość rynku pracy oraz zmiany jego funkcjonowania. W konsekwencji przekształceniu uległy reguły gry na tym rynku, od niedoboru siły roboczej, który występował w gospodarce centralnie sterowanej, do pojawienia się coraz intensywniejszego nasilenia masowego bezrobocia. W tej nowej sytuacji należy uzmysławiać przyszłemu pracownikowi (uczniowi), że człowiek sam musi poszukiwać swojego miejsca na rynku pracy. Tylko aktywna postawa, wysokie kwalifikacje i poziom konkurencyjności jednostki przy poszukiwaniu pracy może doprowadzić do osiągnięcia przez nią sukcesu. Rozumiejąc zachodzące procesy i zasady funkcjonowania tego rynku łatwiej jest poszukiwać optymalnych rozwiązań w planowaniu i realizacji własnej kariery zawodowej.

Ze względu na wagę tematu w życiu społecznym i gospodarczym, wprowadzony nowy przedmiot w edukacji szkolnej podstawy przedsiębiorczości wiele miejsca poświęca zagadnieniom rynku pracy i zachowaniom się na nim.

W związku z tym, poniżej będę zmierzać do przedstawienia problematyki funkcjonowania rynku pracy oraz struktury zatrudnienia, w które powinien być wyposażony uczeń na lekcjach z tego przedmiotu. Treści te powinny wpłynąć na mobilizowanie go do nauki i rozwoju osobowości oraz kształtowanie postaw konkurencyjnych. Wydaje się, że mogą być wykorzystane także w procesie tworzenia warsztatu nauczyciela przedsiębiorczości.

Poniżej ograniczę się do przedstawienia mechanizmu kształtowania rynku pracy, zmiany form aktywności zawodowej, wpływu polityki zatrudnienia państwa na rynek pracy oraz wpływu postępu technicznego na ten rynek. Rozważania te zilustrowane będą analizą zmian struktury zatrudnienia w Polsce w podstawowych sektorach gospodarki, w przedsiębiorstwach o różnych formach własności oraz zmian współczynnika aktywności zawodowej i współczynnika zatrudnienia w latach 1994–2003.

W literaturze przedmiotu wiele miejsca poświęca się problematyce rynku pracy (por. prace: Gogolewska 1999, Guzik 1999, Dach 1994, Grzywacz 2002, Padowicz 2002). W pracach tych główną uwagę zwrócono na politykę zatrudnienia państwa, funkcjonowanie rynku pracy, metody oddziaływania państwa na aktywizowanie zasobów pracy.¹

Rynek pracy jest jednym z ogniw procesu gospodarowania zasobami ludzkimi. Praca ludzka jest regulowana prawami popytu i podaży. Rynek pracy jest więc obszarem wzajemnego oddziaływania elementów tego rynku.

W literaturze przedmiotu rynek pracy traktowany jest jako „stan, w którym mają miejsce ekonomiczne transakcje: z jednej strony najmowanie (angażowanie) ludzi do pracy,

¹ Szczególnie wiele miejsca problematyce rynku pracy poświęcają liczne czasopisma naukowe: *Polityka społeczna*, *Życie gospodarcze*, *Nowe Życie Gospodarcze*, *Gospodarka Narodowa*, *Praca i zabezpieczenie społeczne* oraz *Rzeczpospolita* i *Gazeta Wyborcza*. Najnowsze dane statystyczne dostępne są na stronie internetowej GUS (www.stat.gov.pl)

z drugiej zaś – sprzedaż swojej pracy. ” (Dach 1994, s. 65). Na rynku pracy dokonuje się rozmieszczenia ludności według dostępnych miejsc pracy, poprzez który zagospodarowuje się zasoby siły roboczej i koordynuje decyzje o jej zatrudnieniu. (Guzik, 1999, s. 221)

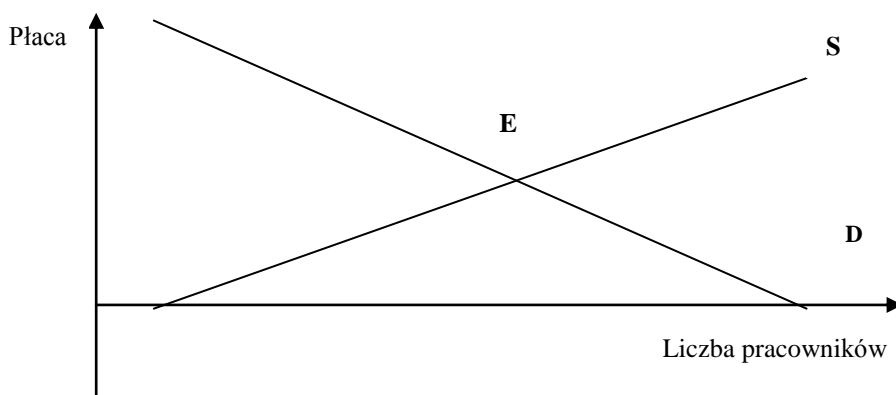
Elementami rynku pracy są:

- popyt na siłę roboczą,
- podaż siły roboczej,
- płaca, która jest wyrazem równowagi zachodzących stosunków między pracodawcami i pracownikami

Podmiotami tego rynku są pracodawcy (przedsiębiorstwa, instytucje, osoby fizyczne) oferujący wolne miejsca pracy i pracownicy, czyli osoby pojawiające się na tym rynku w celu zawarcia stosunku pracy.

„Popyt na pracę to ilościowe zapotrzebowanie na pracę ludzką, co wyrażamy liczbą miejsc pracy i czasu pracy na tych stanowiskach, które pracodawcy oferują pracownikom. ” (Guzik 1999, s. 223), zaś „podaż siły roboczej wyrażamy liczbą osób zatrudnionych oraz poszukujących pracy lub zasobem czasu pracy wykorzystywanego i możliwego do wykorzystania w gospodarce. ” (Guzik 1999, s. 223)

Ryc. 1. Rynek pracy w ujęciu klasycznym

- E – punkt równowagi na rynku pracy.
- S – krzywa podaży pracy.
- D – krzywa popytu na pracę.

Źródło : Za J. Gogolewską, 1999. s. 477.

Jak przedstawiono na ryc. 1 rynek pracy osiąga równowagę (pkt. E), jeżeli podaż pracy (S) jest równa popytowi na pracę (D), przy pewnym poziomie płac (P_0). Okazuje się wówczas, że liczba miejsc pracy odpowiada liczbie chętnych do pracy. W praktyce rozwiązanie takie może ulec zniekształceniom i grozi powstaniem tzw. ukrytego bezrobocia.

W literaturze występuje również pojęcie racjonalnego zatrudnienia, gdzie występuje niewielka stopa bezrobocia (4,5 – 5%). Bezrobotnymi pozostają ludzie, którzy z własnej woli, przy określonej płacy nie decydują się podjąć pracy.

J. Gogolewska (1999) twierdzi, że powinno się dążyć do takiego stanu, ponieważ wpływa to na zadowolenie ludzi z pracy, wzrost ich kwalifikacji, osłabia występowanie negatywnych zjawisk, jak np. absencja, fluktuacja kadr. Ponadto wpływa na poprawę wydajności pracy, wzrost płac, rozwój gospodarczy. Racjonalne zatrudnienie przyczynia się do optymalnego wykorzystania potencjału zasobów pracy.

W rzeczywistości możemy mieć do czynienia z niedoborem zasobów pracy lub ich nadmiarem. Gdy na rynku wystąpi brak ludzi do pracy (niedobór), wówczas wśród pracodawców uruchamia się mechanizm konkurencyjności, w wyniku którego oferują oni coraz lepsze warunki pracy, m.in. wzrost wynagrodzenia za pracę. W warunkach niedoboru miejsc pracy, dochodzi do konkurencji między pracobiorcami, którzy są gotowi pracować w gorszych warunkach, za niższe wynagrodzenie. Prowadzi to często do nadmiernego wzrostu bezrobocia, które jest szkodliwe społecznie. Reguły rynkowe w tej sytuacji nie rozwiązują problemu bezrobocia. Wyłania się więc potrzeba, aby na polu polityki społecznej, państwo dążyło do ograniczenia tego negatywnego zjawiska.

Rynek pracy funkcjonuje w określonym otoczeniu, które tworzy polityka zatrudnienia, gospodarka narodowa, ulegająca ciągłym zmianom, oraz instytucje finansowe.

Reguły rynkowe, które wykorzystuje gospodarka, zmierzają do ograniczenia wpływu państwa na rynek pracy. Państwo pełni rolę podmiotu tworzącego prawo, warunkujące realizację funkcji rynku pracy. Regulacje prawne określają prawa i obowiązki poszczególnych uczestników rynku pracy.

H. Guzik (1999) stwierdza, że kształtowanie popytu na pracę zależy od koniunktury gospodarczej, treści przemian profilów produkcyjno-usługowych, wielkości i struktury naturalnych ubytków zasobów pracy, dynamiki wydajności pracy, stopnia dyspozycyjności zatrudnionych, opłacalności substytucji pracy żywej przez uprzedmiotowioną, poziomu mechanizacji, automatyzacji, komputeryzacji.

Natomiast płaca jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na popyt.

Przez pracę uprzedmiotowioną rozumie się „pracę minioną znajdującą wyraz w środkach produkcji i materialnych przedmiotach czy artykułach konsumpcyjnych. Środki rzeczowe, kapitałowe zastępują nakłady pracy żywej”. (Dowgiało, 1993, s. 150)

Wzrost gospodarczy wpływa pobudzająco na dopływ kapitału inwestycyjnego, co z reguły przyczynia się do zwiększenia zapotrzebowania na siłę roboczą. Natomiast obniżanie kosztów produkcji, na przykład poprzez wzrost wydajności pracy oraz ograniczenie kosztów pracy, prowadzi do zmniejszenia popytu na pracę.

Koszty pracy obejmują sumę wynagrodzeń wypłacanych zatrudnionym za rzeczywiste wykonaną pracę i kosztów (korzyści) nie związanych bezpośrednio z wykonywaną pracą, poniesionych przez pracodawcę na rzecz pracobiorcy w formie pieniężnej i niepieniężnej. (Penc, 1997, s. 209)

Wysoki stopień automatyzacji i komputeryzacji procesów produkcyjnych zmniejsza oferowaną na rynku pracy liczbę miejsc pracy. Zwiększa natomiast wymagania co do poziomu wykształcenia potencjalnych pracowników. Stwarza to potrzebę zatrudniania ludzi o wysokich kwalifikacjach.

Na wielkość popytu na pracę mają też wpływ wzajemne stosunki między związkami zawodowymi, związkami pracodawców oraz państwem. Zbyt silne związki zawodowe walczące o wysoki poziom socjalno – bytowy pracowników zatrudnionych, mogą przyczynić się do powstania wysokich kosztów pracy. Zmniejszy to wtedy dążenie pracodawcy do tworzenia nowych miejsc pracy oraz obniżanie konkurencyjności produktów. Jednak układy pomiędzy związkami a pracodawcami muszą być zgodne z ustawami państwa, które odnoszą się do czasu pracy, warunków pracy, minimalnego wynagrodzenia, itp.

Podaż zasobów pracy zależy od wielu czynników. Są to według H. Guzik (1999, s. 223) czynniki: demograficzne, prawne, socjoekonomiczne.

Potencjał pracy jest głównym czynnikiem kształtującym podaż pracy. Jego wielkość zależy od liczby ludzi czynnych zawodowo oraz od wymiaru czasu pracy osób zatrudnionych. Ma na to wpływ przyrost demograficzny, migracje ludności wewnętrzne i zagraniczne (zwłaszcza emigracja).

Rynek pracy jest zróżnicowany przestrzennie. W zależności od obszaru można wyróżnić: rynek lokalny, regionalny, międzyregionalny, europejski, światowy. Rynek pracy jest dynamiczny, ulega ciągłym zmianom w wyniku przemieszczania się zasobów pracy (ludno-

ści w wieku produkcyjnym) w poszukiwaniu pracy. Na zasoby pracy wpływają również zmiany w poziomie aktywności zawodowej ludności w wieku przed i poprodukcyjnym.

Skracanie wymiaru czasu pracy zatrudnionych zwiększa potencjał pracy na rynku i stwarza nowe możliwości zatrudnienia. Wymiar czasu pracy zależy od: skracania czasu pracy, pracy w godzinach nadliczbowych, absencji w pracy, przestojów oraz strat czasu pracy.

Poziom intensywności pracy ma znaczący wpływ na rozmiary zasobów pracy. Jeśli określony przydział pracy zostanie szybciej wykonany, to w efekcie dla uzyskania tej samej produkcji potrzebnych jest mniej rąk do pracy. Jednak jest to proces bardziej złożony, bowiem można rozwijać skalę produkcji, oferując wtedy nowe miejsca pracy.

Podaż pracy zależy także od preferencji czy tradycji społecznych, cen towarów i usług. Jakość podaży siły roboczej zależy od poziomu wykształcenia społeczeństwa oraz od ich stanu zdrowia. Lepiej wykształcony pracownik oferuje wyższe umiejętności, co równocześnie zwiększa jego wydajność. (Guzik, 1999)

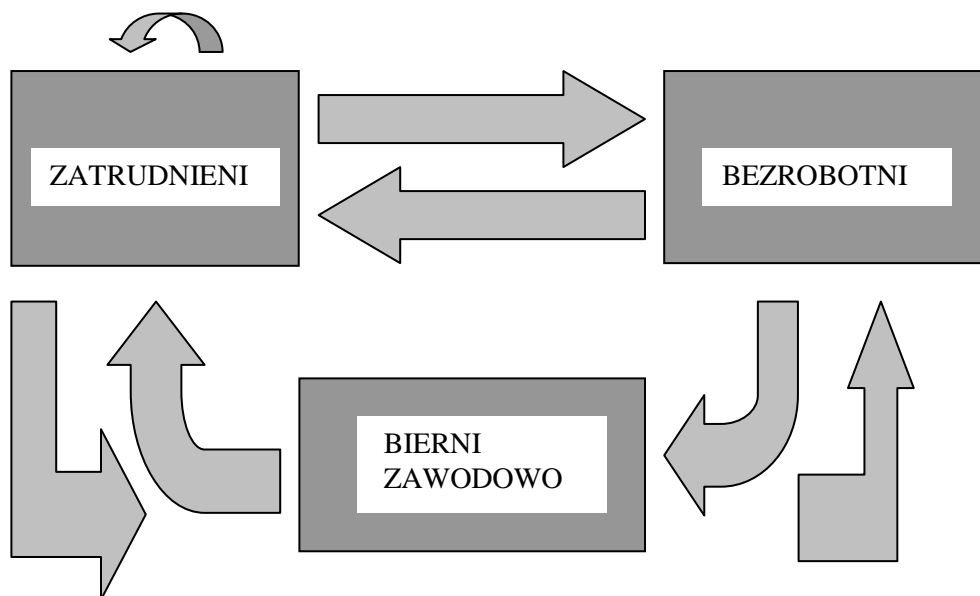
Zasoby siły roboczej (podaży pracy) charakteryzują się ciągłymi zmianami związanymi z przepływem ludności w różne formy aktywności zawodowej.

W analizie rynku pracy podstawowe znaczenie mają pojęcia odnoszące się do różnych kategorii osób funkcjonujących na rynku pracy (Rocznik Statystyczny 2003, s. 133) :

- 1) Do zatrudnionych zalicza się osoby, które pracują na podstawie zawartego stosunku pracy, tj. umowy o pracę, powołania lub wyboru.
- 2) Do pracujących zalicza się osoby, które w badanym tygodniu:
 - a) wykonywały pracę przynoszącą zarobek lub dochód albo pomagały (bez wynagrodzenia) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa rolnego lub rodzinnej działalności gospodarczej,
 - b) nie wykonywały pracy (np. z powodu choroby, urlopu, przerwy w działalności zakładu), ale formalnie miały pracę.
- 3) Do bezrobotnych zalicza się osoby wieku 15–74 lat, które spełniły jednocześnie następujące warunki:
 - a) w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi,
 - b) w ciągu 4 tygodni aktywnie poszukiwały pracy,
 - c) były gotowe podjąć pracę;
 - d) zaliczono także osoby, które znalazły pracę i oczekiwały na jej rozpoczęcie (w okresie 3 miesięcy).
- 4) Do biernych zawodowo zalicza się osoby, których nie zakwalifikowano do pracujących lub bezrobotnych.

W świetle zachodzących zmian na rynku pracy (w kategoriach zatrudnienia) można przyjąć, że część osób pracujących może zmieniać miejsce pracy (ryc. 2) lub zostać jej pozabawionym. Zmniejszy się wówczas liczba pracujących, a zwiększy grono bezrobotnych. Liczba bezrobotnych może się zmniejszyć w wypadku znalezienia przez nich nowych miejsc pracy. Pewna grupa bezrobotnych może zrezygnować z poszukiwania pracy, zwiększając grono osób biernych zawodowo. Niektóre osoby bierne zawodowo mogą zdecydować o zamiarze podjęcia pracy, powiększając grono osób poszukujących pracy lub podjąć zatrudnienie. Grupa osób biernych zawodowo powiększa się również o ludzi, którzy przeszli na emeryturę, rentę lub zrezygnowali z pracy np. w celu wychowywania dzieci lub podnoszenia kwalifikacji.

Ryc. 2. Przepływ między różnymi kategoriami ludności na rynku pracy.

Źródło : J. Gogolewska, 1999, s. 468.

Polityka społeczna państwa pełni rolę stymulującą na rynku pracy. Są to głównie działania w zakresie polityki zatrudnienia, do których należy (Guzik 1999):

- wywieranie wpływu na wzrost popytu na siłę roboczą,
- oddziaływania zmniejszające siłę roboczą,
- zawieranie międzynarodowych porozumień w sprawie transferu siły roboczej.

J. Gogolewska (1999) uważa, że zwiększanie liczby miejsc pracy można osiągnąć przez aktywną politykę zatrudnienia w drodze :

- a) subwencjonowania płac i zatrudnienia,
- b) tworzenia w sektorze państwowym specjalnych programów zatrudnienia,
- c) popierania przedsiębiorczości, stymulowanie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, wspomaganie lokalnych inicjatyw wzrostu zatrudnienia, pomoc w rozwijaniu działalności gospodarczej przez bezrobotnych lub zagrożonych bezrobociem,
- d) robót publicznych.

Subwencjonowanie płac i zatrudnienia ma na celu nakłonienie pracodawców do tworzenia nowych miejsc pracy, bądź rezygnacji z redukcji zatrudnienia. Może przyjąć to charakter pokrywania przez państwo całości lub części płac nowo zatrudnionych w postaci ulgi podatkowej proporcjonalnej do liczby zatrudnionych. Zatrudnienie wówczas wzrasta, bo siła robocza dla pracodawcy jest tańsza. Jednak jest to rozwiązanie drogie dla państwa i przyczynia się do powstawania korupcji.

Specjalne programy zatrudnienia w sektorze państwowym powstają dla aktywizacji zawodowej w regionach o dużym wskaźniku bezrobocia. Dają one możliwość zatrudnienia osób długo pozostających bez pracy.

Ważnym elementem aktywnej polityki zatrudnienia jest także wspieranie indywidualnej przedsiębiorczości. Są to specjalne programy państwa dla stworzenia sprzyjających warunków głównie dla rozwoju małych i średnich firm np.: kredyty udzielane przez specjalnie

powołane instytucje finansowe, przyznawanie ulg podatkowych, tworzenie tzw. inkubatorów przedsiębiorczości, itp.

Inną formą pomocy państwa na rzecz ograniczenia bezrobocia jest wspieranie samozatrudniania, zwłaszcza przez bezrobotnych. Państwo ułatwia im uzyskanie preferencyjnych kredytów na założenie i rozwinięcie własnej działalności gospodarczej.

Kolejną możliwością ograniczenia bezrobocia jest tworzenie wolnych stref gospodarczych, na terenie których powstają w miarę dogodne warunki dla przyciągania inwestycji i powstawania nowych miejsc pracy.

Aktywizację zasobów pracy zwłaszcza w układach samorządowych można realizować poprzez roboty publiczne, mające na celu poprawienie jakości infrastruktury. Są to prace m.in. przy budowie dróg, lotnisk, kanałów, regulacji rzek oraz melioracji. Tworzone nowe miejsca pracy okresowo eliminują bezczynność bezrobotnych oraz skracają czas oczekiwania na stałą pracę. Do robót tych zwykle zatrudniane są osoby długo pozostające bez pracy, bowiem w tym okresie obniża się ich przydatność zawodowa. Działania te podejmowane są ze względów społecznych.

W ramach polityki zatrudnienia kształtuje się podaż siły roboczej przez dostarczanie systemowi oświaty informacji na temat zachodzących zmian na rynku pracy. Zachodzi bowiem konieczność dostosowania do tego rynku kierunków szkolenia zawodowego.

Państwo może również podejmować działania ograniczające podaż siły roboczej przez zmniejszanie jej zasobów. Osiąga to przez tworzenie aktów prawnych oddziałujących na rynek pracy. Dotyczą one m. in.:

- umożliwienia wcześniejszego przechodzenia na emeryturę, – przedłużania okresu kształcenia,
- przedłużania lub wprowadzenia obowiązkowej służby wojskowej, – zachęty dla kobiet, aby wydłużały okres opieki nad dziećmi (Gogolewska 1999).

Ingerencja państwa w wymiar godzin zatrudnienia w celu ograniczenia bezrobocia przyjmuje formy: skracania czasu pracy, wydłużania urlopów, zmniejszenia dopuszczalnej liczby godzin nadliczbowych, zatrudniania w niepełnym wymiarze czasu pracy (Guzik 1999).

Działania powyższe nie są jednak najlepszym rozwiązaniem społecznym, ani ekonomicznym. W praktyce najczęściej z powyższych form stosuje się zatrudnianie w niepełnym wymiarze czasu. Jest to związane z niewielkimi kosztami aktywizacji zawodowej.

Inną formą wpływu polityki zatrudnienia na rynek pracy jest przyznawanie zasiłków dla bezrobotnych, zasiłków z funduszu pomocy socjalnej, przyznawanie odszkodowania dla osób zwalnianych. Ma to chronić bezrobotnego przed drastycznym pogorszeniem warunków jego życia.

Rynek pracy nie zamyka się w obrębie jednego państwa. Przyjmuje zasięg europejski (rynek pracy państw Unii Europejskiej, czy rynek Wschodniej Europy), a także światowy (państw rozwiniętych Ameryki Północnej, Japonii oraz państw Ameryki Południowej, Afryki i Azji). Ludność emigruje w poszukiwaniu pracy czasowej lub stałej. W tej sytuacji walka z bezrobociem powinna być skoordynowana w skali międzynarodowej. Integracja gospodarek państw, jak w Unii Europejskiej, powinna zapobiegać dyskryminacji i nieuczciwej konkurencji oraz wpływać na wzrost mobilności i podnoszenia kwalifikacji siły roboczej.

Globalizacja i rozwój nowoczesnej techniki wpływa na rynek pracy. Powstaje popyt i podaż pracy o zasięgu międzynarodowym. W dobie technologii informatycznej zatrudnienie znajdują pracownicy o wysokich kwalifikacjach, a globalizacja umożliwia im swobodne przemieszczanie się na rynku pracy. T. Zalega (2002) uważa, że rozwój technologii informacyjnej „modyfikuje tradycyjne sposoby życia i pracy, umożliwiając nie tylko przekazywanie danych, tekstów czy obrazów z przedsiębiorstwa do przedsiębiorstwa lub z centrali do filii, ale również do stanowisk pracy, usytuowanych na całym świecie”. Taki system współpracy pracownika z pracodawcą czy z kontrahentami wprowadza zasadę pracy zdalnej, telepracy, czy pracy sieciowej, itp. Pracownik powinien posiadać cechy osobowościowe takie jak:

samodzielność, gotowość do zmian i ciągłej nauki oraz posiadać szeroką wiedzę i umiejętności.

Przedstawiony powyżej system pracy umożliwia większą elastyczność zatrudnienia i płac. Elastyczność rynku pracy jest rozumiana „jako zdolność łatwego przystosowania się do zmieniających się warunków” (Kryńska, 2001, s. 74). W literaturze przedmiotu elastyczność rynku pracy jest przedstawiana jako elastyczność zatrudnienia, elastyczność czasu pracy oraz elastyczność płac. Elastyczność zatrudnienia oznacza zdolność dostosowania liczby zatrudnionych w przedsiębiorstwie i czasu ich pracy do zmieniających się warunków, np. koniunktury, rentowności, wydajności pracy. Elastyczność czasu pracy oznacza możliwość dostosowania długości czasu pracy i jego organizacji do potrzeb przedsiębiorstwa, grup pracowników lub wykonywanego zadania. Elastyczność płac obejmuje proces dostosowywania wysokości i struktury wynagrodzeń do zmian wydajności pracy, rentowności działalności i sytuacji panującej na rynku pracy. (Kryńska, 2001, s. 74)

W praktyce podejmowane są między innymi następujące działania w ramach uelastycznienia rynku pracy:

- w miejsce długoterminowych umów o pracę wprowadzane są prace chałupnicze, prace w niepełnym wymiarze czasu, wykonanie określonego zadania;
- wprowadzanie umowy o pracę na czas określony;
- wprowadzanie pracy dorywczej (tymczasowej);
- zatrudnianie do realizacji określonych programów;
- samozatrudnianie osób wykonujących usługi dla przedsiębiorstwa w zakresie np. prac porządkowych, remontowych, czy doradczych, projektowych;
- wypożyczanie pracowników do realizacji określonych zadań lub na zastępstwo;
- zmienny czas pracy dostosowany do potrzeb działalności firmy w ramach ustawowego czasu pracy;
- wprowadzanie pracy na telefon, czyli pracownik pozostaje do dyspozycji pracodawcy a podejmuje ją na wezwanie.

Elastyczność zatrudnienia wpływa na obniżenie kosztów pracy, tworzenie większej liczby miejsc pracy, racjonalne wykorzystanie zasobów pracy na rynku pracy, wzrost konkurencyjności zakładu, ale zarazem wprowadza ograniczenie praw pracowniczych, brak stabilizacji zawodowej i życiowej, stwarza gorsze warunki płacy oraz brak identyfikowania się z rozwojem przedsiębiorstwa. Jest to często związek o charakterze zadaniowym. (Zalega 2002, s. 27)

Transformacja gospodarcza w Polsce spowodowała zmiany w strukturze rynku pracy. Nastąpił spadek udziału pracujących w sektorze przemysłowo – budowlany, bowiem zgodnie z Małym rocznikiem statystycznym Polski (2002) w 1995 sektor ten zatrudniał 4569,8 tys. pracujących (tj. 30,2%), a w 2001 roku – 3780,1 tys. pracujących (tj. 25,3%). Jednocześnie nastąpił wzrost udziału pracujących w sektorze usług. W 1995 roku w usługach pracowało 6365,8 tys. pracujących (tj. 42,5%), a w 2001 roku – 6879,1 tys. pracujących (tj. 46,0%). Jest to tendencja zgodna z kierunkiem zmian, jakie zaszły w państwach wysoko rozwiniętych. Natomiast w sektorze rolnictwa, pozostaje jeszcze duża liczba pracujących, co jest niekorzystne dla gospodarki. W. Padowicz (2002) uważa, że trójsektorowy podział struktury pracujących w Polsce jeszcze znacznie odbiega od struktur istniejących w Unii Europejskiej (w końcu lat dziewięćdziesiątych średnie wskaźniki udziału trzech sektorów wynosiły: sektor rolniczy 5%, sektor przemysłowy 30%, sektor usługowy 65%).

Strukturę pracujących według sekcji na koniec 2001 roku przedstawia tabela 1.

W latach transformacji nastąpiły zmiany wartości współczynnika aktywności zawodowej społeczeństwa w Polsce oraz wartości wskaźnika zatrudnienia. Przez współczynnik aktywności zawodowej rozumie się „udział osób aktywnych zawodowo w liczbie ludności (w wieku 15 lat i więcej) ogółem oraz danej grupy”. Wskaźnik zatrudnienia to „udział pracu-

jących w liczbie ludności (w wieku 15 lat i więcej) ogółem oraz danej grupy”. (Rocznik Statystyczny 2003, s. 134).

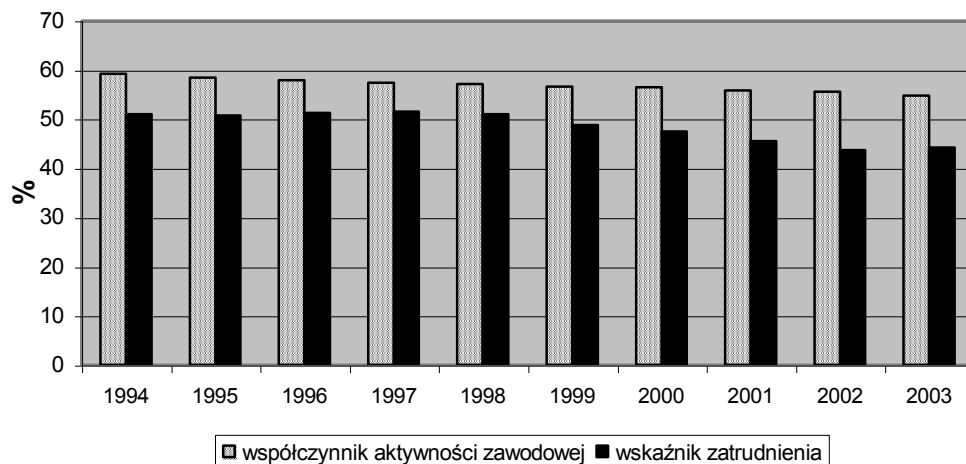
Tab. 1. Pracujący według sekcji w Polsce (stan w dniu 31 grudnia 2001).

Sekcje w gospodarce	Pracujący w tys.	Struktura pracujących
Ogółem :	14963,1	100,0
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo:	4296,0	28,7
Rybołówstwo i rybactwo:	7,9	0,1
Przemysł:	3008,1	20,1
Budownictwo:	772,0	5,2
Handel i naprawy:	2096,2	14,0
Hotele i restauracje:	231,5	1,5
Transport i łączność:	733,9	4,9
Pośrednictwo finansowe:	285,9	1,9
Obsługa nieruchomości i firm, nauka:	841,3	5,6
Administracja publ., obrona narodowa, ob. ubezpie. społeczne:	526,6	3,5
Edukacja:	915,6	6,1
Ochrona zdrowia i opieka społeczna:	865,0	5,8
Pozostała działalność usługowa:	383,1	2,6

Źródło: Mały rocznik statystyczny Polski GUS 2002, s. 140

Zmiany współczynnika aktywności zawodowej i wskaźnika zatrudnienia w latach 1994 – 2003 przedstawia ryc. 3 i tab. 2.

Ryc. 3. Zmiany współczynnika aktywności zawodowej i wskaźnika zatrudnienia w latach 1994 – 2003.

Źródło: Rocznik statystyczny GUS za lata 1994-2003, Mały rocznik statystyczny Polski, 2004

W IV kw. 1995 roku aktywność zawodowa ludności w wieku 15 lat i więcej wynosiła 17004 tys. (w tym: pracujących 14771 tys., bezrobotnych 2233 tys.), współczynnik aktywności zawodowej wynosił 58,4%, a wskaźnik zatrudnienia wynosił 50,7%. Można zauważyć stopniowe obniżanie się popytu na pracę od 1998 roku, kiedy współczynnik aktywności

zawodowej wynosił 57,1%, a wskaźnik zatrudnienia 51,0%. Natomiast w IV kw. 2003 roku aktywność zawodowa wymienionej wcześniej populacji wynosiła 16991 tys. (w tym: pracujących 13718 tys., bezrobotnych 3273 tys.), współczynnik aktywności zawodowej wyniósł 54,8%, a wskaźnik zatrudnienia 44,2%. (Mały rocznik statystyczny Polski 2002, s. 136 oraz 2004)

Tab. 2. Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej w latach 1994–2003.

Lata	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Współcz. aktywności zawodowej	% 59,2	58,4	57,9	57,4	57,1	56,6	56,4	55,8	55,0	54,8
Wskaźnik zatrudnienia	% 51,0	50,7	51,2	51,5	51,0	48,0	47,4	45,5	44,1	44,2

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS za lata 1995-2003, Mały rocznik statystyczny Polski, 2004

Analizując rynek pracy w Polsce należy dokonać przeglądu aktywności zawodowej ludności na tle międzynarodowym (tab. 3).

Tab. 3. Ludność aktywna zawodowo w wieku 15 lat i więcej w 2000 roku *.

Kraje	Ludność aktywna zawodowo w % ogółu ludności	Współczynnik aktywności zawodowej%
Austria	48,3	58,1
Belgia	43,0	52,2
Dania	53,7	65,5
Finlandia	50,4	61,6
Francja	45,1	55,7
Grecja	43,0	50,0
Hiszpania	43,0	50,5
Irlandia	46,0	58,8
Niderlandy	51,6	63,5
Niemcy	48,4	57,1
Norwegia	52,3	65,6
Polska **	44,8	56,4
Portugalia	51,2	61,7
Republika Czeska	50,5	60,4
Rosja ***	47,7	58,8
Szwajcaria	55,6	67,4
Szwecja	49,2	60,4
Turcja***	36,9	51,8
Ukraina	47,0	56,9
Węgry	41,0	53,5
W. Brytania	50,3	62,3
Włochy	41,2	48,1

* Dane na podstawie badań aktywności ekonomicznej ludności : w Turcji – 12 lat i więcej, w Hiszpanii i W. Brytanii- 16 lat i więcej, w Danii – 15 – 66 lat, w Rosji – 15 – 72 lata, w Finlandii i na Węgrzech- 15 – 74 lata, w Szwecji- 16 – 64 lata, w Norwegii- 16 – 74 lata.

** Dane dotyczą IV kwartału

*** 1999 rok

Źródło: Mały rocznik statystyczny Polski, GUS, 2002, s. 515

Niniejszym należy podkreślić, iż aktywność zawodowa ludności w 2000 roku w różnych krajach europejskich waha się od 41,0% do 55,6%, przy 44,8% w Polsce. Wynika to w

znacznym stopniu z zaawansowania procesu starzenia ludności oraz ustaleń prawnych związanych z wiekiem emerytalnym. Największymi wskaźnikami charakteryzują się Szwajcaria 55,6%, Dania 53,7%, Norwegia 52,3%, Niderlandy 51,6%. Najmniejszymi wskaźnikami odznaczają się Węgry 41,0%, Włochy 41,2%, Grecja 43,0% i Belgia 43%, Hiszpania 43,0% oraz Polska 44,8%.

Inny aspekt aktywności zawodowej ludności przedstawia współczynnik aktywności zawodowej, który waha się w Europie od 48,1% do 67,4%, przy 56,8% w Polsce. Obrazuje on stopień wykorzystania zasobów pracy. Najwyższymi współczynnikami charakteryzują się Szwajcaria 67,4%, Norwegia 65,6%, Dania 65,5%. Najniższymi współczynnikami odznaczają się Włochy 48,1%, Grecja 50,0%, Hiszpania 50,5%. Polska znajduje się w grupie państw o umiarkowanych wielkościach współczynnika aktywności zawodowej. (Mały rocznik statystyczny Polski 2002)

Poziom wykształcenia poszukujących pracy ma wpływ na możliwości znalezienia zatrudnienia na rynku pracy (tab. 4). W Polsce w maju 2002 roku wśród osób z wyższym wykształceniem współczynnik aktywności zawodowej wynosił 81,4%, a wskaźnik zatrudnienia 75,8%. Natomiast najtrudniej z pracą było wśród osób z zasadniczym zawodowym wykształceniem, gdzie współczynnik aktywności zawodowej wynosił 70,9%, a wskaźnik zatrudnienia – 52,3%. (Rocznik statystyczny GUS, 2003).

Tab. 4. Aktywność ekonomiczna ludności w wieku 15 lat i więcej wg poziomu wykształcenia na podstawie NSP w 2002 roku.

Wyszczególnienie	Ludność w tys.	Aktywni zawod. ogółem w tys.	Pracujący w tys.	Bezrobotni w tys.	Wsp. aktywn. zawod. w %	Wsk. zatrudnienia w %	Stopa bezrobocia w %
Ogółem	31288,4	16776,5	13218,3	3558,2	55,5	43,7	21,2
Wyższe	3203,6	2562,9	2386,4	176,5	81,4	75,8	6,9
Policealne	1023,9	754,8	640,7	114,1	75,3	64,0	15,1
Średnie zawodowe	6382,5	4406,1	3574,7	831,4	70,4	57,1	18,9
Średnie ogólnokształcące	2802,0	1349,0	1013,0	336,0	49,3	37,0	24,9
Zasadnicze zawodowe	7539,8	5232,8	3857,9	1374,9	70,9	52,3	26,3
Podstawowe i niepełne podst.	9686,0	2455,8	1733,6	722,2	25,6	18,1	29,4

Źródło: Rocznik statystyczny GUS, 2003, s. 141

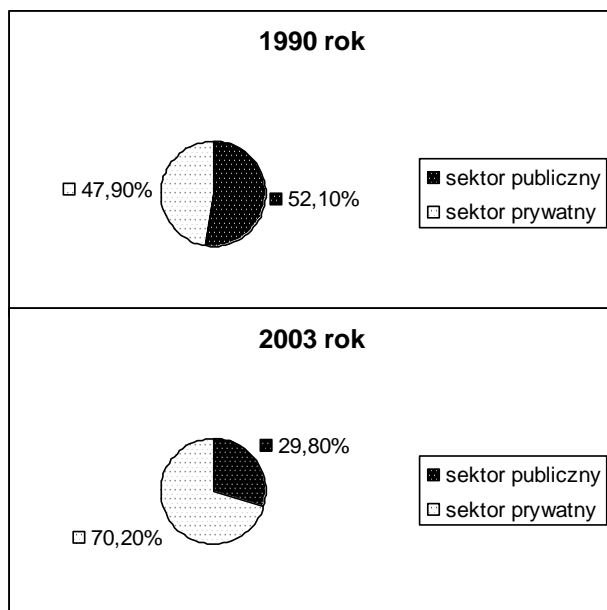
W ostatnich latach w Polsce nastąpił wzrost liczby ludności w wieku produkcyjnym, co spowodowało wzrost podaży pracy. Nastąpił bowiem wzrost udziału młodzieży w wieku 18-24 lat w ogólnej liczbie ludności z 10% w 1995r do 12% w 2000 r. (Padowicz 2002)

W omawianym okresie transformacji nastąpiła znaczna zmiana form własności przedsiębiorstw. Nastąpił wzrost własności prywatnej. Wynikło to między in. z procesów prywatyzacyjnych, zmian statusu przedsiębiorstw, szybkiego rozwoju prywatnych podmiotów gospodarczych. Spowodowało to obecnie, że znaczna część pracujących jest zatrudniona w sektorze prywatnym (ryc. 4). Zgodnie z Małym rocznikiem statystycznym GUS 2002 oraz 2004 struktura pracujących według sektorów własności (na dzień 31 XII) przedstawia się następująco:

- w 1990 roku sektor publiczny zatrudniał 52,1% pracujących, a sektor prywatny 47,9%;
- w 2003 roku sektor publiczny zatrudniał 29,8% pracujących, a sektor prywatny 70,2%.

W. Padowicz (2002) uważa, że zmiany te przyczyniły się do wzrostu bezrobocia, bowiem rozwój sektora prywatnego nie wystarczył do skompensowania ubytków miejsc pracy w sektorze publicznym.

Ryc. 4. Pracujący według sektorów własności.

Źródło : Mały rocznik statystyczny GUS 2002, s. 140 oraz 2004

Podsumowując rozważania dotyczące problematyki rynku pracy w edukacji przedsiębiorczości należy zauważyć, że uczeń poszukując pracy po zakończeniu nauki znajdzie się w trudnej sytuacji. Już w czasie trwania nauki powinien zdać sobie sprawę, jak ważne jest zdobywanie wykształcenia. Powinien uświadomić sobie, że wysokie kwalifikacje stworzą mu większe możliwości zatrudnienia na europejskim rynku pracy. Poznanie reguł funkcjonowania rynku pracy, ułatwi mu zrozumienie zachodzących procesów, co pomoże mu podejmować decyzje w czasie poszukiwania pierwszej pracy oraz w okresie późniejszym.

LITERATURA

- Dach Z., 1994, *Rynek pracy* [w:] Transformacje systemu ekonomicznego w Polsce (red. S. Lis) Wyd. „Secesja”, Kraków, s. 65 – 70.
- Dowgiałło Z., 1993, *Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy w warunkach rynku*, Wydawnictwo Znicz, Szczecin.
- Gogolewska J., 1999, *Regulowanie rynku pracy* [w:] Polityka gospodarcza (red. B. Winiarski) Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 466–489.
- Grzywacz W., 2002, *Podstawy makroekonomii*, Wyd. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Szczecin.
- Guzik H., 1999, *Polityka zatrudnienia w warunkach rynkowych* [w:] Polityka ekonomiczna (red. A. Fajferek) Wyd. Akademii Ekonomicznej, Kraków, s. 219 – 230.

- Kryńska E., 2001, *Elastyczność zatrudnienia w Polsce i w Unii Europejskiej*, „Gospodarka Narodowa” nr 1-2, s. 74-95.
- Mały rocznik statystyczny Polski, 2002, 2004, GUS, Warszawa.
- Padowicz W., 2002, *Rosnące bezrobocie i kryzys zatrudnienia w Polsce (przyczyny i uwarunkowania)*, „Praca i zabezpieczenie społeczne” nr 1, s. 2-11.
- Penc J., 1997, *Leksykon biznesu*, Agencja wydawnicza „Placet”, Warszawa.
- Roczniki Statystyczne GUS za lata 1994–2003*, Warszawa.
- Zalega T., 2002, *Rynek pracy w epoce cywilizacji informacyjnej*, „Nowe Życie Gospodarcze” nr 5 s. 40- 42.

Urszula Batorska

II Liceum Ogólnokształcące

im. Króla Jana III Sobieskiego, Kraków

Rodzaje i struktura bezrobocia w Polsce

W programie treści kształcenia w nowym przedmiocie wkraczającym do systemu edukacyjnego podstawy przedsiębiorczości” bardzo ważnym zagadnieniem jest problematyka rynku pracy i bezrobocia.

Należy przy tym podkreślić, że bezrobocie jest stosunkowo nowym zjawiskiem w Polsce, które pojawiło się po 1989 roku wraz z wdrażaniem systemu gospodarki rynkowej. Poprzedni system centralnego sterowania, poprzez szereg instrumentów administracyjnych, nie dopuszczał do rozwijania zjawiska bezrobocia. Wynikało to z założeń ideologicznych, z których istniejący system zapewniał każdemu obywatelowi miejsce pracy. Uruchomiło to jednak negatywne zjawisko tzw. przerostu zatrudnienia, które w znacznym stopniu obniżało efektywność pracy oraz wzmagało ekstensywność czynników rozwoju. „Izolacja polityczna i związana z nią izolacja gospodarcza państw byłej RWPG, centralny podział zadań produkcyjnych, znikome zasady gospodarki rynkowej i mała konkurencyjność wyrobów były dodatkowymi czynnikami powodującymi nieefektywne gospodarowanie, w którym znaczące miejsce miały względy pozaekonomiczne, wynikające z preferencji politycznych i militarnych.” (Zioło 1993).

Jeszcze w 1988 roku na 10 tysięcy poszukujących pracy było 254 tysięcy ofert zatrudnienia, co świadczyło o nadwyżce podaży pracy nad jej popytem. Tymczasem w następnych latach wraz z wdrażaniem nowego systemu gospodarowania, diametralnie zmieniła się sytuacja na rynku pracy, czego efektem było pojawiające się nieznane dotychczas bezrobocie. W kolejnych latach stopniowo zwiększała się liczba bezrobotnych z 1 126 tys. w 1990 roku do 2 628 tys. w 1995 roku i 3 300 tys. osób w 2002 roku.

W wyniku rozpadu bloku byłych państw, skupionych w strukturach RWPG załamały się nasze dotychczasowe powiązania gospodarcze, w tym także rynki zbytu. Recesja gospodarcza tych państw w poważnym stopniu ograniczyła dalszy eksport wyrobów i pojawienie się zjawiska nadprodukcji. Wdrażanie gospodarki rynkowej oraz otwarcie jej na rynki zachodnie uruchomiło bardzo ostrą konkurencję między wyrobami krajowymi a wyrobami państw ekonomicznie rozwiniętych. W konsekwencji słabszej konkurencyjności naszych wyrobów polskie produkty nie znajdowały miejsca na rynkach zachodnich. Wprowadzając reguły gospodarki rynkowej niezbędna okazała się zmiana struktury własnościowej, która miała wpłynąć na restrukturyzację i podniesienie konkurencji produktów przemysłowych. Procesy restrukturyzacji, w tym także zmiana struktur własnościowych, wpływały na racjonalizację zarówno asortymentów, jak i rozmiarów produkcji. Wymuszały więc w pierwszym rzędzie podniesienie konkurencyjności, poprzez m. in. obniżenie kosztów. Pierwszym krokiem w tym zakresie była racjonalizacja zatrudnienia, która pociągnęła za sobą konieczność masowych zwolnień, nie tylko istniejących wcześniej przerostów zatrudnienia, ale także pracowników związanych z małą konkurencyjnością wytwarzanych produktów.

Z przedstawionych przesłanek wynika przedmiot i cel artykułu. Obecnie bowiem niezwykle ważną kwestią staje się zatem zrozumienie mechanizmów rządzących na rynku pracy

oraz związanego z nim bezrobocia. Problematyka ta dotyczy szczególnie młodych osób, w tym także w niedalekiej przyszłości uczniów szkół, wśród których obecnie stopa bezrobocia przekracza 30 %. (Nasiłowski 2002, s. 107). W artykule zmierzać będę do przedstawienia problematyki bezrobocia, podejmowanej na lekcjach z przedsiębiorczości. Materiały zawarte w niniejszym opracowaniu powinny się przyczynić do przybliżenia tej problematyki nauczycielom i uczniom w procesie edukacyjnym tego przedmiotu.

Szczególną uwagę zwrócę na :pojęcie i rodzaje bezrobocia, przyczyny bezrobocia w Polsce po 1989 roku, struktury demograficzne bezrobotnych, zróżnicowanie przestrzenne rozmiarów bezrobocia, dynamikę zmian stopy bezrobocia w ciągu roku oraz prognozy bezrobocia na najbliższe 3 lata.

W literaturze przedmiotu wiele miejsca poświęca się problematyce bezrobocia (Padowicz 2000, Ziolo 1992-93, Dach 1994, 1993-98, Grzywacz 2000). W pracach tych główną uwagę zwrócono na analizę bezrobocia w Polsce pod kątem wybranych cech społeczno - demograficznych, jego skutki oraz metody zapobiegania temu niekorzystnemu zjawisku. Zagadnieniami bezrobocia zajmują się ponadto m.in.: M. Nasiłowski (2002), A. Fajferk (1991), B. Winiarski (1999) czy T. Oleksyn (1991, 1992). Szczególnie wiele miejsca problematyce bezrobocia poświęcają liczne czasopisma naukowe (m.in. „Polityka społeczna”, „Praca i zabezpieczenie społeczne”), prasa codzienna i Internet.

W Polsce mamy dwa źródła wiedzy o bezrobociu :bieżącą rejestrację w rejonowych biurach pracy oraz wyniki badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) przeprowadzanych na grupie reprezentacyjnej przez GUS. Od IV kwartału 1999 roku została zmodyfikowana metoda prowadzenia BAEL, tzn. w miejsce obserwacji wybranego tygodnia, kwartału prowadzi się obserwację ciągłą, czyli w każdym tygodniu całego kwartału.

W literaturze przedmiotu można spotkać różne definicje bezrobocia. Według Urzędu Pracy bezrobotny to osoba niezatrudniona i nie wykonująca innej pracy zarobkowej, zdolna i gotowa do podjęcia zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy, nie ucząca się w szkole w systemie dziennym, zarejestrowana we właściwym dla miejsca zameldowania powiatowym urzędzie pracy, jeżeli:

- ukończyła 18 lat (z wyjątkiem młodocianych absolwentów),
- kobieta nie ukończyła 60 lat, a mężczyzna 65 lat,
- nie nabyła prawa do emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy, nie pobiera zasiłku przedemerytalnego, świadczenia rehabilitacyjnego, zasiłku chorobowego, macierzyńskiego lub wychowawczego,
- nie jest właścicielem lub posiadaczem nieruchomości rolnej o powierzchni użytków rolnych powyżej 2 ha przeliczeniowych,
- nie podlega ubezpieczeniu emerytalno- rentowemu z tytułu stałej pracy jako domownik w gospodarstwie rolnym o powierzchni użytków rolnych przekraczających 2 ha,
- nie podjęła pozarolniczej działalności gospodarczej lub nie podlega – na podstawie odrębnych przepisów – obowiązkowi ubezpieczenia społecznego lub zaopatrzenia emerytalnego,
- jest osobą niepełnosprawną, której stan zdrowia pozwala na podjęcie zatrudnienia co najmniej w połowie wymiaru czasu pracy obowiązującego w danym zawodzie lub służbie,
- nie jest tymczasowo aresztowana lub nie odbywa kary pozbawienia wolności.

Od 1997 roku za bezrobotnego nie uważa się osoby odbywającej szkolenie oraz staż u pracodawcy. Jak przyjmuje W. Grzywacz (2002) mankamentem takiej definicji jest to, że do grupy bezrobotnych zalicza się wyłącznie osoby zarejestrowane w urzędzie pracy. Dużo osób bezrobotnych z różnych względów nie rejestruje się w urzędach pracy, stąd informacje, jakie z nich docierają są zawsze zaniżone w stosunku do rzeczywistej liczby osób bezrobotnych.

Bezrobocie jest przedstawiane również jako „sytuacja, w której część osób w wieku produkcyjnym jest skłonnych do podjęcia pracy na typowych warunkach, lecz pomimo poszukiwania nie znajduje zatrudnienia” (wg „Leksykonu przedsiębiorczości”). W „Słowniku ekonomicznym i finansowym” bezrobocie definiowane jest jako „niepożądany i przedłużający się stan pozostawania bez pracy, spowodowany niemożliwością znalezienia zatrudnienia”. Bezrobocie może być także pojmowane jako „zjawisko braku pracy zarobkowej dla osób zdolnych do pracy i poszukujących jej” („Encyklopedia powszechna PWN”)

Do kategorii bezrobotnych wg GUS zaliczane są osoby w wieku 15 lat i więcej, które spełniają jednocześnie 3 warunki:

- w okresie badanego tygodnia nie były osobami pracującymi, tzn. nie wykonywały pracy przynoszącej zarobek przez co najmniej 1 godzinę,
- aktywnie poszukiwały pracy, tzn. podjęły konkretne działania w ciągu 4 tygodni, wliczając jako ostatni tydzień badany, aby znaleźć pracę,
- były zdolne i gotowe podjąć pracę w tygodniu badanym i następnym.

Osoba, która przepracowała w tygodniu co najmniej 1 godzinę jest już zaliczana do pracujących, a która nie przepracowała 1 godziny – do bezrobotnych. Mimo, że jest to kryterium niezwykle rygorystyczne, odpowiada ono międzynarodowemu standardowi, określone przez Międzynarodową Organizację Pracy i stosowane jest w większości krajów rozwiniętych gospodarczo (Grzywacz 2002). Wg Z. Dach (1998) wspólnym elementem łączącym definicję bezrobocia w ustawodawstwach krajów zachodnich jest „fakt pozostawania bez pracy, wbrew własnej woli bezrobotnego”

W literaturze przedmiotu autorzy proponują wiele podziałów bezrobocia, w świetle przyjmowanych często odmiennych kryteriów: cykliczne, frykcyjne, strukturalne, koniunkturalne, dobrowolne, przymusowe, jawne, ukryte, demograficzne, importowane, sezonowe, klasyczne czy keynesistowskie.

Ze względu na czas trwania bezrobocia możemy je podzielić na krótko- i długookresowe. Do bezrobocia krótkookresowego zaliczyć można bezrobocie cykliczne i frykcyjne, w przeciwieństwie do długookresowego bezrobocia strukturalnego (Dach 1998)

Przez bezrobocie frykcyjne (przejściowe) rozumie się nieredukowalne minimum bezrobocia w dynamicznej gospodarce, powstałe w związku z powolnością przystosowań struktury podaży i popytu na siłę roboczą na niedoskonale funkcjonującym rynku pracy. Te niedopasowania (frykcje) między wolnymi miejscami pracy a wolną siłą roboczą wynikają z ciągłych procesów tworzenia, likwidacji lub zmiany miejsc pracy oraz z napływu i odpływu siły roboczej. W rezultacie zawsze musi wystąpić pewna ilość wolnych miejsc pracy i osób bezrobotnych, gdyż musi upłynąć pewien czas zanim bezrobotni znajdą czekające na nich miejsca pracy (Dach 1998)

Bezrobocie strukturalne powstaje w rezultacie niedopasowań struktury podaży i popytu na siłę roboczą, przede wszystkim w aspekcie kwalifikacyjnym, zawodowym i regionalnym. Jest to wynik zmian w gałęziowej i terytorialnej strukturze produkcji oraz technologii wytwarzania. Ma charakter trwały, gdyż jego likwidacja wymaga zazwyczaj zmiany zawodu, kwalifikacji lub miejsca zamieszkania. Na podstawie badań stwierdza się, że pracownicy ze schyłkowych branż są niechętni do przekwalifikowania się tak przydatnego do pracy w nowych, rozwojowych branżach. Do pozostałych przyczyn pogłębiających bezrobocie strukturalne należą: nienadążanie systemu oświatowego za potrzebami rynku, brak zasobów kapitałowych na zatrudnianie wysoko płatnej, wykwalifikowanej siły roboczej, niemobilność terytorialna itp.

Bezrobocie koniunkturalne (cykliczne) wynika z niedostatecznego popytu konsumpcyjnego i inwestycyjnego w gospodarce, co powoduje niski stopień wykorzystania wszelkich zasobów i zdolności produkcyjnych, a więc również i siły roboczej. Słowo „koniunkturalne” oznacza, że po okresach ożywienia gospodarczego następuje okres recesji (zmiany koniunktury gospodarczej). Dużą rolę w zwalczaniu tego rodzaju bezrobocia przypisuje się rządowi,

który może m.in. obniżyć stawki podatkowe, stymulując wzrost inwestycji lub zwiększyć wydatki z budżetu państwa na budowę np. dróg i inne prace zwiększające zatrudnienie.

Według zachowania pracowników wyróżniamy: bezrobocie dobrowolne (naturalne), obejmujące osoby, które z różnych subiektywnych względów nie podejmują pracy zarobkowej, mimo istnienia wolnych miejsc pracy oraz bezrobocie przymusowe dotyczące osób, które mimo chęci do pracy nie zostają zatrudnione (Stańda, Wierzbowska 2002)

Według oficjalnego zarejestrowania w urzędach pracy bezrobocie dzielimy na: jawne (są to osoby zarejestrowane w urzędach pracy i uprawnione do zasiłku) oraz ukryte, które dominowało w Polsce w gospodarce socjalistycznej i polegało na zatrudnieniu kilku osób na jedno stanowisko, czego efektem były znacznie niższe pensje i bardzo niska wydajność pracy. Bezrobocie ukryte obejmuje bezrobotnych nie zarejestrowanych w urzędach pracy, pracujących w niepełnym wymiarze czasu pracy, okazjonalnie (dorywczo) lub pracujących na stanowiskach poniżej swoich kwalifikacji. W tej grupie są również osoby nie zwolnione z pracy, pomimo ich nieprzydatności.

Bezrobocie demograficzne stanowi specyfikę polską i związane jest z wchodzeniem w latach dziewięćdziesiątych w wiek produkcyjny wyżu demograficznego z lat siedemdziesiątych. Bezrobocie „importowane” polega na sprowadzaniu towarów zagranicznych, co zmusza krajowych producentów do ograniczania produkcji lub wręcz zamykania zakładów. Bezrobocie sezonowe jest odmianą bezrobocia koniunkturalnego i wynika z sezonowości produkcji niektórych działów gospodarki, zwłaszcza tych, które wymagają dostosowania do warunków klimatycznych. W Polsce występuje w rolnictwie (np. w przemyśle cukrowniczym), leśnictwie, rybołówstwie i żegludze śródlądowej.

Według przyczyn bezrobocia ekonomiści podzieleni są na dwie grupy. Zwolennicy bezrobocia klasycznego uznają, że w warunkach gospodarki wolnorynkowej występuje tendencja do ustalania się na rynku pracy równowagi charakteryzującej się pełnym zatrudnieniem. Ograniczeniem w funkcjonowaniu mechanizmów rynkowych jest pojawiające się bezrobocie. Jest ono związane z usztywnianiem płac przez związki zawodowe. W ujęciu keynesowskim, przyczyna bezrobocia wynika z niewystarczającego popytu na towary, co powoduje, że producenci zmuszeni są obniżyć koszty produkcji. (Milewski 1994).

Szczegółowymi mechanizmami, które doprowadziły do bezrobocia są:

- restrukturyzacja gospodarki w Polsce prowadzona w trzech obszarach i obejmująca restrukturyzację własnościową (która polega na prywatyzacji państwowych przedsiębiorstw i wzroście sektora prywatnego w systemie własności państwa), restrukturyzację technologiczną (która związana jest z koniecznością wymiany przestarzałej i zużytej technologii produkcji) oraz produktową, czyli zastępowanie produkcji wyrobów materiałochłonnych i energochłonnych nowoczesnymi, konkurencyjnymi wyrobami (Nasiłowski 2002);
- tzw „szok makroekonomiczny” w krajach transformujących się, wynikający z: spadku produkcji przemysłowej, głównie w przemyśle ciężkim, po 1990 roku (np. w latach 1990-1995 nastąpił w Polsce spadek wydobycia węgla kamiennego o 8 % tj z 148 mln t do 137 mln ton, produkcja stali surowej zmniejszyła się o prawie 15% tj z 13,6 mln ton do 11,9 mln ton a ilość produkowanych obrabiarek do metali spadła dwukrotnie z 27,6 tys sztuk do 13,8 tys. sztuk), deficytu w obrotach handlowych z zagranicą (szczególnie z Europą Wschodnią), niekonkurencyjności polskiej produkcji i usług, dewaluacji waluty w stosunku do walut światowych, ograniczenia dofinansowania ze środków budżetowych deficytowych przedsiębiorstw państwowych (np. górnictwa węglowego), upadku nieefektywnych przedsiębiorstw państwowych (np. PGR-ów w Polsce), maksymalnego ograniczenia produkcji zbrojeniowej, uwolnienia cen, konieczności uwzględniania w gospodarce „zasad zrównoważonego rozwoju”, zadłużenia wobec zagranicy, fiskalizmem (Grzywacz W. 2002);
- redukcja zatrudnienia socjalnego (tzw bezrobocia ukrytego), wynikająca z polityki racjonalnego zatrudnienia;

- niski poziom gospodarczy wielu regionów kraju (np. pogranicza wschodniego) przy jednoczesnym ukrytym bezrobociu agrarnym;
- duży przyrost osób w wieku produkcyjnym jako następstwo wyżu demograficznego, przejawiający się postępującym procesem starzenia się ludności w Polsce. Wg danych z rocznika statystycznego liczba ludności w wieku poprodukcyjnym w Polsce zwiększyła się z 4903 tys. w 1990 roku do 5684 tys. w 2000 roku tj o 15%.
- sztywny kodeks pracy wynikający m.in. z masowych zwolnień grupowych, wzrastającego bezrobocia, ochrony związków zawodowych itp. Pracodawca musi dziś płacić wysokie odszkodowania z tytułu zwolnień indywidualnych i grupowych. Liczyć się musi również z długim okresem wypowiedzenia pracy, opłatą składek ZUS czy zasiłkiem chorobowym;
- mała mobilność i aktywność zawodowa osób, poszukujących pracy (pasywna postawa bezrobotnych), co wynika z niechęci podnoszenia swoich kwalifikacji, przekwalifikowania się do nowych zawodów oraz zmiany miejsca zamieszkania;
- nadopiekuńczość państwa poprzez wysoki względnie poziom zasiłków dla bezrobotnych, bezpłatną opiekę lekarską;
- zły stan pośrednictwa biur pracy i zakres luki informacyjnej utrudniający redukcję bezrobocia;
- niedostosowanie poziomów i struktury kształcenia do potrzeb rynku pracy;
- liberalna polityka celna, doprowadzająca do tzw. „importu bezrobocia”;
- wygasanie klauzul ochronnych w dziedzinie zatrudnienia (na ogół 3-letnich), zawartych z inwestorami zagranicznymi.

W latach 1990-98 zaznaczyły się zasadniczo 3 okresy zmian w zakresie rozmiarów i struktury bezrobocia w Polsce (tab. 1).

Tab. 1. Zmiany bezrobocia w Polsce w latach 1990-2001.

Rok	Liczba zarejestrowanych osób poszukujących pracy	Stopa bezrobocia w %
1990	1 126 140	6,5
1991	2 155 573	12,2
1992	2 509 342	14,3
1993	2 889 601	16,4
1994	2 838 038	16,0
1995	2 628 808	14,9
1996	2 359 489	13,2
1997	1 826 413	10,3
1998	1 831 351	10,4
1999	2 349 805	13,1
2000	2 702 576	15,1
2001	3 115 000	17,4

Źródło: Rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 2001

Pierwszy okres obejmuje lata 1990-93, w których następuje wzrost liczby bezrobotnych. O ile tempo wzrostu liczby bezrobotnych w latach 1990-91 było bardzo duże i wyniosło prawie 100% (z 1 126 140 bezrobotnych w roku 1990 do 2 155 573 w roku 1991) o tyle w kolejnych latach badanego okresu tempo to uległo znacznemu zahamowaniu. Jest to wynikiem wprowadzenia nowych przepisów zmieniających definicję osoby bezrobotnej oraz ograniczających uprawnienia do pobierania zasiłków (Ustawa z dnia 16. 10. 1991 o zatrudnieniu i bezrobociu; Dz. U. nr 106, poz 457). Zawieszono organizowanie i finansowanie aktywnych działań zapobiegających skutkom bezrobocia (m. in zaprzestano udzielania pożyczek bezrobotnym na podjęcie działalności gospodarczej oraz zakładom pracy na tworzenie

dotatkowych miejsc pracy), koncentrując uwagę biur pracy na zapewnienie środków na wypłaty zasiłków (Dach 1998)

Początkowe narastanie skali bezrobocia w Polsce było uwarunkowane uwalnianiem się mechanizmów rynkowych, ogólną recesją gospodarczą, przejawiającą się spadkiem produkcji przemysłowej w 1990 roku o blisko jedną czwartą, restrukturyzacją gospodarki, redukcją bezrobocia ukrytego. Zaczęły się zwolnienia zbędnych pracowników (np. zlikwidowano PGR-y, wprowadzono cięcia kadrowe w polskim górnictwie, zakładach włókienniczych w Łodzi).

Drugi okres przejściowego spadku bezrobocia w Polsce obejmuje lata 1993-98 i był podyktowany wzrostem zatrudnienia w małych i średnich przedsiębiorstwach, napływem kapitału zagranicznego, szczególnie w latach 1995-98. Na zmniejszenie stopy bezrobocia wpłynęło również zahamowanie zwolnień pracowników przedsiębiorstw państwowych, które zredukowały zbędną liczbę pracujących w poprzednim okresie.

Trzeci okres, od 1998 roku, charakteryzuje się ponownym wzrostem bezrobocia z 1 831 tys. w roku 1998 (ze stopą bezrobocia wynoszącą 10,4%) do 3 115 tys. w roku 2001 (odpowiednio 17,4 %). Przyczynami takiego stanu rzeczy są: zwolnienia tempa wzrostu gospodarczego, osłabienie tempa wzrostu w krajach UE wraz z załamaniem się koniunktury w wielu krajach pozaeuropejskich oraz nasilenie się zwolnień grupowych w przedsiębiorstwach o dużym udziale kapitału zagranicznego, w których kończyły się okresy chroniące załogi przed redukcją (Padowicz 2002). Postępujący od roku 2000 przyspieszony proces restrukturyzacji w podstawowych działach gospodarki spowodował dalszy spadek zatrudnienia (tab. 2). W porównaniu do roku 1999 nastąpił spadek zatrudnienia o 610 tys. osób; w tym w sektorze rolniczym 13 tys., przemysłowym 329 tys. i usługowym 251 tys.

Tab. 2. Liczba zatrudnionych, zwolnionych i przewidzianych do zwolnienia do roku 2001 w wybranych przedsiębiorstwach w Polsce.

Wybrane przedsiębiorstwa	Liczba zwolnionych i do zwolnienia do roku 2001	Liczba zatrudnionych
TP S. A.	10 000	69 000
Exbud Skanska	3 000	14 000
Mostostal Export	2 500	7 500
PKP	2 000	155000
Daewoo FSO	1 300	4 400
BHP	1 200	6 500
Stocznia Szczecińska	1 100	5 500
PBK	1 000	8 000
PLL LOT	808	4 700
Netia	150	1 600
Zelmer	400	2 700
Polar	700	3 700
Elektrownia Połaniec	700	2 300

Źródło: Newsweek 11/2001, Stasik D. "Żonglerka pracą", s. 54

W dalszej części pracy dokonam charakterystyki struktury bezrobocia w Polsce wg wybranych cech społeczno-demograficznych.

Najwyższy udział bezrobotnych występuje w pierwszym przedziale wiekowym od 18-24 lat osiągając, w grudniu 2000 roku, wartość 30,47 %. (tab. 3) Tak wysoki udział najmłodszej grupy bezrobotnych wynika z następujących przyczyn:

- niskiego stażu pracy lub braku stażu,
- niskiego poziomu wykształcenia w stosunku do starszych grup wiekowych,
- wkraczaniem w wiek produkcyjny roczników z wtórnego wyżu demograficznego,

Wysoki udział bezrobotnych w wieku do 34 lat, wynoszący ponad 56% ogółu poszukujących pracy, jest zjawiskiem bardzo niekorzystnym. Osoby te są bowiem na etapie zakładania rodzin, poszukiwania mieszkań czyli tzw. „dorabiania się”. Badania psychologów wykazały (m.in. Frąckiewicz 1991, Juraś-Krawczyk 2000, Koptas 1992), że brak pracy sprzyja frustracji, hamuje rozwój osobowości, budzi lęk o przyszłość oraz rodzi zachowania patologiczne. Najmniejszy udział bezrobotnych występuje natomiast w przedziale wiekowym od 55 lat i więcej (1,76% ogólnego udziału). Grupa wiekowa od 55–64 lat stanowi w Polsce tylko 8,6% ogółu ludności, stąd zauważa się również mały udział bezrobotnych z tego przedziału wiekowego. Wiele osób może korzystać już w tym wieku z wcześniejszych emerytur, z zasiłku przedemerytalnego czy renty, co zmniejsza liczbę bezrobotnych. Sądzę, że do niskiego udziału bezrobotnych z tej grupy przyczynia się zapewne fakt ochrony pracowników, szczególnie z dużym stażem pracy, w przedsiębiorstwach państwowych ze strony związków zawodowych. Poważnym problemem staje się bezrobocie wieku średniego, stanowiące w grupie od 35 do 54 lat ponad 41% udziału bezrobotnych (tab. 3). Osoby, które utraciły pracę w tych grupach wiekowych, mają poważne problemy z jej ponownym znalezieniem. Wystarczy przeanalizować najczęstsze oferty pracy, które pracodawcy w większości kierują do osób młodych, maksymalnie do 40 lat.

Tab. 3. Bezrobocie wg wieku w Polsce.

Przedziały wiekowe	Udział % w ogólnej liczbie ludności	Liczba bezrobotnych	Udział % w ogólnym bezrobociu
18-24	11,6	823 489	30,47
25-34	13,6	713 210	26,39
35-44	15,0	656 452	23,18
45-54	14,5	461 882	18,20
55-59	4,2	38 299	1,42
60-64	4,4	9 244	0,34

Źródło: 1) Krajowy Urząd Pracy, 2) Rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 2001

Według poziomu wykształcenia największą grupę stanowią bezrobotni mający wykształcenie zasadnicze zawodowe (około 37%) oraz bezrobotni z wykształceniem pełnym lub niepełnym podstawowym (33,4%). Najmniejszą grupę stanowią natomiast bezrobotni z wykształceniem wyższym (2,6%) oraz średnim ogólnokształcącym (6,2%) - tab. 4.

Tab. 4. Bezrobocie wg poziomu wykształcenia w Polsce.

Wyszczególnienie	1995	2000	
	w %	w %	w tys.
Wyższe	1,5	2,6	69,38
Policealne oraz średnie zawodowe	20,2	20,8	561,90
Średnie ogólnokształcące	7,2	6,2	168,74
Zasadnicze zawodowe	39,0	37,0	998,76
Podstawowe i bez wykształcenia	32,1	33,4	903,80
razem	100,0	100,0	2702,5

Źródło : Mały rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 2001, s. 151.

Jak zauważamy, proporcje bezrobotnych wg poziomu wykształcenia ulegają niewielkim zmianom. Wśród bezrobotnych rośnie liczba osób z wykształceniem średnim zawodowym, z wykształceniem podstawowym, bez wykształcenia i z wykształceniem wyższym. Taka tendencja wynika z rozwijanego w naszym kraju modelu oświaty zawodowej, dostosowanego do warunków, kiedy państwo wytyczało kierunki kształcenia i zapewniało miejsce

pracy każdemu absolwentowi. Stąd powszechnie panuje opinia, że szkolnictwo zawodowe w Polsce kształci bezrobotnych.

Również w przypadku absolwentów szkół wyższych, skupiających się w dużych ośrodkach akademickich, potęgują się trudności ze znalezieniem pracy, szczególnie adekwatnej do wykształcenia. W związku z powyższym wyłania się istotna kwestia przydatności kształcenia w wielu zawodach do zmieniającego się rynku pracy, tym bardziej, że podstawowym rodzajem bezrobocia w Polsce jest bezrobocie strukturalne.

Staż pracy łączy się ściśle z wiekiem pracownika. Zazwyczaj osoby o większym stażu należą do starszych grup wiekowych. Grupa o najdłuższym stażu (powyżej 30 lat) jest najmniej zagrożona bezrobociem (tylko 0,7% ogółu bezrobotnych) w przeciwieństwie do bezrobotnych bez jakiegokolwiek stażu (23,7%) oraz osób o niskim stażu do 5 lat, które stanowią łącznie aż 35,7 % bezrobotnych (tab. 5). Z tego powodu młodzi ludzie często decydują się na podjęcie pracy na tzw. okres próbny lub odbycie stażu w danej firmie, byleby tylko gdzieś się „załapać” i zdobyć doświadczenie oraz żeby powiększać jednocześnie swój okres czasu pracy, tak przecież liczony przez przyszłych pracodawców.

W strukturze bezrobotnych przeważają kobiety, stanowiące w 2000 roku 55,2% ogółu bezrobotnych. Jednocześnie udział kobiet wśród bezrobotnych systematycznie wzrasta, co wynika z faktu, że stanowią ogółem liczebniejszą grupę (współczynnik feminizacji w Polsce wynosi obecnie 106 kobiet /100 mężczyzn) oraz z faktu, że są one bardziej zagrożone utratą pracy niż mężczyźni. Pracodawcy wolą zatrudnić mężczyznę wiedząc, że kobieta może korzystać z przysługującego jej prawa do urlopu macierzyńskiego czy wychowawczego lub po prostu częściej korzystać z absencji w pracy, tytułem opieki nad dzieckiem.

W strukturze bezrobocia należy uwzględnić również czas pozostawienia bez pracy (tab. 5). Najwięcej jest bezrobotnych powyżej jednego roku pozostawiania bez pracy, którzy stanowili w 2000 roku łącznie 44,6% ogółu poszukujących pracy, co wynika zasadniczo z dwóch przyczyn. Z jednej strony bezrobotni z dużym „stażem bezrobocia” mają obniżone poczucie własnej wartości oraz łatwo narażeni są na wpływy patologiczne. Szczególnie pogłębia się ten proces przy bezrobociu dziedzicznym. Zjawisko to znane jest na terenie Polski wśród dzieci bezrobotnych rodziców byłych PGR-ów (Grzywacz 2002). Występuje ono również nie tylko w krajach słabo rozwiniętych, ale i w USA. Z drugiej strony pracodawcy niechętnie przyjmują osoby z długim okresem „wyłączenia z pracy”, gdyż obawiają się różnych niekorzystnych następstw takiego stanu rzeczy.

W opinii publicznej wciąż jeszcze panuje pogląd o większej aktywności i zaradności ludzi pracujących w stosunku do bezrobotnych, co niestety podczas szukania pracy odbija się niekorzystnie na tych ostatnich.

Tab. 5 Bezrobocie w Polsce wg stażu pracy oraz czasu pozostawiania bez pracy (w 2000 r.)

Wyszczególnienie	Wg stażu pracy		Wyszczególnienie	Wg czasu pozost. bez pracy w %
	w tys.	w %		
Bez stażu pracy	643,3	23,7	3 miesiące i mniej	22,0
Ze stażem pracy:			3-6 miesięcy	15,5
1 rok i mniej	470,3	17,4	6-12 miesięcy	17,9
1-5	493,2	18,3	12-24 miesięcy	22,1
5-10	345,3	12,8	powyżej 24 miesięcy	22,5
10-20	465,3	17,2		
20-30	267,1	9,9		
powyżej 30 lat	18,1	0,7		
Razem	2702,6	100,0	Razem	100,0

Źródło :Rocznik statystyczny, GUS, Warszawa 2001, s. 151, Krajowy Urząd Pracy

Stopa bezrobocia wykazuje też dynamikę zmian w ciągu roku. W każdym roku miesiące IV, V i częściowo VI są okresami spadku liczby zarejestrowanych bezrobotnych. Taka sytuacja wynika z rozpoczęcia w tym czasie prac sezonowych w budownictwie i rolnictwie a także początkiem sezonu turystycznego. Z kolei pod koniec czerwca, a w szczególności od lipca, następuje nasilenie bezrobocia, gdyż po zakończeniu roku szkolnego wielu absolwentów rejestruje się po raz pierwszy w urzędach pracy, zyskując tym samym status bezrobotnego. Również wzrost bezrobotnych przypada na początek i koniec roku, gdyż do ewidencji trafiają wtedy osoby, którym z końcem roku wygasają umowy o pracę oraz w miesiącach zimowych nie podejmowane są prace interwencyjne ze strony władz administracyjnych.

Problemem polskiego rynku pracy jest również obok wzrastającej stopy bezrobocia jej rosnące zróżnicowanie przestrzenne. Najwyższa stopa bezrobocia występuje w obszarach Polski północnej, północno-wschodniej i północno-zachodniej (tab. 6). Wyróżniają się tutaj takie województwa jak: warmińsko- mazurskie (24,5%), lubuskie (20,5%) oraz zachodniopomorskie (20,5%). Są to słabo rozwinięte gospodarczo rolnicze regiony, dodatkowo obciążone konsekwencjami likwidacji państwowych gospodarstw rolnych. Za przyczynę tego stanu rzeczy podaje się niskie kwalifikacje zawodowe tamtejszej ludności wiejskiej, małą mobilność zawodową i przestrzenną, co powoduje, że ograniczenie bezrobocia na tych obszarach jest zadaniem niezwykle trudnym. (Padowicz 2002).

Tablica 6. Bezrobotni zarejestrowani wg województw w Polsce (2000)

Województwa	Ludność w tys.	Pracujący		Bezrobotni zarejestr.		Stopa bez- robocia rej.
		w tys.	w %	w tys.	w %	
Dolnośląskie	2975,1	1034,6	6,7	231,7	8,6	18,1
Kujawsko- pomorkie	2101,1	753,7	4,9	181,2	6,7	19,4
Lubelskie	2233,3	979,5	6,4	159,7	5,9	14,0
Lubuskie	1023,8	344,6	2,2	89,1	3,3	20,5
Łódzkie	2647,8	1085,8	7,1	208,1	7,7	16,1
Małopolskie	3226,6	1365,9	8,9	185,2	6,9	11,9
Mazowieckie	5068,7	2407,6	15,7	289,9	10,7	11,1
Opolskie	1086,6	374,5	2,4	69,3	2,6	15,3
Podkarpackie	2127,9	952,2	6,2	182,2	6,7	15,9
Podlaskie	1222,0	495,4	3,2	79,2	2,9	13,7
Pomorskie	2194,6	763,4	5,0	147,2	5,4	16,2
Śląskie	4857,9	1774,8	11,6	259,8	9,6	12,8
Świętokrzyskie	1323,7	593,1	3,9	118,5	4,4	16,5
Warmińsko-mazurskie	1466,2	473,1	3,1	158,2	5,9	24,5
Wielkopolskie	3357,5	1374,1	9,0	193,3	7,2	12,3
Zachodniopomorskie	1733,4	572,8	3,7	150,1	5,6	20,5
Polska	38646,2	15345,1	100,0	2702,6	100,0	15,0

Źródło: Rocznik statystyczny GUS, Warszawa 2001

Najniższa stopa bezrobocia występuje natomiast w Polsce południowej i środkowej, a szczególnie w województwach: mazowieckim (11,1%), małopolskim (11,9%), wielkopolskim (12,3%) i śląskim (12,8%), gdyż są to najbardziej uprzemysłowione i zurbanizowane regiony kraju o dużym zatrudnieniu w sektorze przemysłu i usług.

Nowy podział administracyjny kraju, wprowadzony od 1999 roku, „spłaszczył” nieco zróżnicowanie stopy bezrobocia. I tak rozpiętość przedziału wielkości wskaźnika stopy bezrobocia tj. różnica między maksymalną a minimalną stopą bezrobocia wynosiła dla przykładu 14,4% w roku 1991, 18,2% w roku 1992, aż 23,6% w roku 1996, by w roku 2000 osiągnąć wartość „tylko” 13,4%.

W 2000 roku stopę bezrobocia poniżej wartości krajowej zanotowano w sześciu województwach :mazowieckim, małopolskim, wielkopolskim, śląskim, podlaskim oraz lubel-

skim. W 10 pozostałych województwach stopa bezrobocia przekroczyła wartość średniej krajowej, czyli 15%.

Analizując poziom bezrobocia, wyrażany w wartościach bezwzględnych, zauważamy również jego zróżnicowanie regionalne, co wynika z różnic w proporcji liczby ludności aktywnej zawodowo, zamieszkującej na terenie danego województwa. I tak w końcu 2000 roku najwięcej zarejestrowanych bezrobotnych było w województwach o najwyższym potencjale ludności aktywnej zawodowo, tj. mazowieckim (289,9 tys.), śląskim (259,8 tys.), dolnośląskim (231,7 tys.) oraz małopolskim (208,1 tys.).

Z kolei najmniejszą liczbę bezrobotnych odnotowano w województwach: opolskim (69,3 tys.), podlaskim (79,2 tys.) oraz lubuskim (89,1 tys.).

W literaturze przedmiotu stwierdza się, że nie ma wyraźnej zależności między rozmiarami bezrobocia a stopą bezrobocia (Zioło 1993). Potwierdza się to także i obecnie (tab. 7).

Tab. 7. Relacje między liczbą bezrobotnych a stopą bezrobocia w grudniu 2001 r.

Liczba bezrobotnych w tys.	Liczba woj.	Stopa bezrobocia					
		10-12	12-14	14-16	16-18	18-20	Pow. 20
Poniżej 100 tys.	3			2			
100-150 tys.	3		1		2		
150-200 tys.	7	1	2	1		1	2
200-250 tys.	2				1	1	
250-300 tys.	1	1					
Razem	16	2	3	3	3	2	3

Źródło: Obliczenia własne na podstawie rocznika statystyczny, GUS, Warszawa 2001

Największa liczba województw (7) charakteryzuje się przewagą bezrobotnych w przedziale od 150-200 tys. Natomiast najwyższa stopa bezrobocia (powyżej 20%) występuje w dwóch przedziałach liczby bezrobotnych, wahających się od 150-200 tys. oraz poniżej 100 tysięcy.

O ile wg statystyk wyższe stopy bezrobocia dotyczą miasta niż wsi o tyle bezrobocie wiejskie jest o wiele trwalsze a panujący tam rynek pracy o wiele mniej podatny na zmiany. Szczególnie w trudnej sytuacji znaleźli się byli pracownicy PGR-ów, głównie w tych wsiach, gdzie pegeer był jedynym zakładem pracy. Ponadto wartość bezrobocia ukrytego na wsiach, jest wysoce zaniżona (szacuje się ją w przedziale 0,8-1,2 mln), co oznaczać może w przyszłości prawie dwukrotny wzrost jawnego bezrobocia w obszarach pozamiejskich.

Wyższe stopy bezrobocia w miastach wynikają z procesów restrukturyzacji oraz z trudności sprostania konkurencji na rynku dóbr przemysłowych. W 2000 roku w liczbie bezrobotnych znajdowało się 1180,2 tysięcy osób zamieszkałych na wsi, co stanowiło 43,7% ogólnej liczby bezrobotnych.

Również wzrost bezrobocia jest wyższy w miastach niż na wsi. W latach 1999-2000 liczba bezrobotnych na wsi wzrosła o 124,7 tys. a w mieście odpowiednio o 228 tys., co jest wynikiem postępującej prywatyzacji i restrukturyzacji przedsiębiorstw, dotyczących obszarów o większej liczebności siły roboczej (Padowicz 2002).

Na wsi obok bezrobocia ukrytego poważnym problemem staje się przeludnienie agrarne nieporównywalne do krajów UE. O ile bowiem współczynnik zatrudnienia w rolnictwie polskim wynosi około 27%, o tyle w Europie Zachodniej zaledwie 6%. Bezrobocie pogłębia niski poziom wykształcenia rolników, zmniejszający ich szanse zatrudnienia.

Najtrudniejsza sytuacja na rynku pracy w woj. rolniczych występuje wzdłuż pd-wsch. granicy kraju oraz na północy. Rozpiętość stopy bezrobotnych zamieszkałych na wsi jest ponad 3-krotnie wyższa od analogicznej średniej krajowej i wynosi aż 45,8 % z warto-

ściami skrajnymi w woj. podlaskim (64,6% bezrobotnych na wsi w stosunku do ogółu ludności) i śląskim (analogicznie 18,8%).

Według GUS w październiku 2002 roku liczba bezrobotnych zmniejszyła się o 4,5 tys. w stosunku do września br., a tym samym stopa bezrobocia spadła z 17,6 do 17,5 %. Spadek ten, choć niewielki jest o tyle istotny, że we wrześniu i październiku bezrobotnych zazwyczaj przybywa. Było to wynikiem większej ilości ofert pracy - 54 tys. (październik 2002) wobec 52,7 tys. (wrzesień 2002).

Zdaniem ekonomistów sytuacja na rynku pracy jest gorsza niż to wynika ze statystyki bezrobocia rejestrowanego. Niestety już 83 % bezrobotnych nie ma prawa do zasiłku. Można się też spodziewać dalszych zwolnień - w październiku pracownicy zadeklarowali chęć zwolnienia 60,7 tys. osób, czyli o prawie 2 tys. więcej niż przed miesiącem. Ponadto wg BAEL w III kwartale 2002 r. stopa bezrobocia spadła tylko o 0,1 pkt proc. do 19,8 %, zważywszy na to, że lato to najlepszy czas na znalezienie pracy, a wzrost gospodarczy wyniósł już 2 proc. PKB.

Trudno na tej podstawie określić czy osiągniemy planowaną na koniec 2002 roku wartość stopy bezrobocia równą 18,2%. Biorąc pod uwagę przewidywany wzrost bezrobocia można obawiać się pogłębienia trudności na rynku pracy, w odniesieniu szczególnie do młodzieży, osób o niskich kwalifikacjach, długotrwale bezrobotnych oraz na obszarach słabo rozwiniętych.

Przesłanki poprawy na rynku pracy oraz w zatrudnieniu nadal nie są pomyślne. W tej sytuacji konieczne jest rozszerzenie prozatrudnieniowej polityki państwa oraz zwiększenie interwencyjnych działań instytucji na lokalnym rynku pracy.

Rządowy program gospodarczy „Przedsiębiorczość, rozwój, praca” umiejscowił problem bezrobocia w następujących wymiarach czasowych. Rok 2002 to „gaszenie pożaru” czyli zatrzymanie wzrostu bezrobocia. Podjęto w tym celu program „Pierwsza praca”, który obejmuje np. obniżenie płacy minimalnej dla absolwentów czy inicjatywę „podzielenia się pracą” (tj. wprowadzenia ograniczeń w łączeniu emerytury i rent z dochodami z pracy). Ponadto rząd poprzez zmianę kodeksu pracy dąży do wzrostu ożywienia gospodarczego w kraju. Po roku 2004 przewiduje się znaczny wzrost gospodarczy oraz pojawiają się fundusze unijne, co wpłynie na zapewnienie miejsc pracy i obniżenie stopy bezrobocia. Jeśli rząd nie podejmie stosownych działań, to stopa bezrobocia może osiągnąć w najbardziej pesymistycznej wersji wartość aż 20%.

SPECYFIKA BEZROBOCIA W POLSCE – WNIOSKI KOŃCOWE

W świetle analizy przyczyn i struktury bezrobocia w Polsce nasuwają się następujące wnioski :

- Szybkie powstanie i narastanie bezrobocia w Polsce po roku 1989.
- Duże zróżnicowanie terytorialne stopy bezrobocia.
- Dalszy, wysoki stopień bezrobocia ukrytego, szczególnie na wsiach.
- Wyższe bezrobocie w miastach niż na wsiach.
- Wyższe bezrobocie wśród kobiet.
- Wysoki udział bezrobotnych z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz z podstawowym pełnym i niepełnym.
- Przewaga wśród bezrobotnych osób młodych, do 35 lat oraz z małym stażem pracy lub bez stażu.
- Utrzymujący się wysoki odsetek bezrobotnych z długim (powyżej roku) czasem pozostawania bez pracy.
- Powyżej 2-krotnie większe bezrobocie w Polsce na tle UE.

- Niska mobilność, wynikająca z zaniedbań rozwoju infrastruktury, regionalnymi różnicami w kosztach wynajmu i zakupu mieszkania oraz niskim poziomem motywacji do pracy, będącej następstwem m.in. niskiego wynagrodzenia (Oleksyn 1991).
- Niska przedsiębiorczość i zaradność jako cechy specyficzne naszego społeczeństwa nabyte poprzez nadopiekuńczość państwa w byłym systemie.
- Niski poziom tzw „infrastruktury przedsiębiorczości” czyli instytucji wspomagających znalezienie pracy.

LITERATURA

- Dach Z., *Rynek pracy*. [w:] Transformacja systemu ekonomicznego w Polsce. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Lisa, PAN, Prace Komisji Nauk Ekonomicznych 1994, nr 18, s. 65-80
- Dach Z., *Bezrobocie w okresie przemian systemowych gospodarki polskiej*, Prace Komisji Nauk Ekonomicznych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1993-98, s. 20-93
- Elementarne zagadnienia ekonomii*. Praca zbiorowa pod red. R. Milewskiego, PWN, Warszawa 1994
- Frąckiewicz L., *Bezrobocie jako problem społeczny*. Polityka społeczna 1991, nr 10, s. 4-5
- Grzywacz W., *Podstawy makroekonomii*, PWN, Warszawa 2002
- Koptas G., *Spoleczno-psychologiczne następstwa bezrobocia*, Polityka społeczna 1992, nr 1, s. 16-18
- Nasiłowski M. *System rynkowy*, Key Text, Warszawa 2002, s. 294-320
- Oleksyn T. *Bezrobocie w Polsce –przyczyny, specyfika, przeciwdziałanie*. Praca i zabezpieczenie społeczne 1991, nr 4, s. 11-17
- Padowicz W., *Rosnące bezrobocie i kryzys zatrudnienia w Polsce (przyczyny i uwarunkowania)*, Praca i zabezpieczenie społeczne 2002, nr 1, s. 2-11
- Polityka ekonomiczna*, pod red. A. Fajferka, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 1999, s. 221-230
- Polityka gospodarcza*, pod red. B. Winiarskiego PWN, Warszawa 1999, s. 467-489
- Zioło Z., *Przemiany krajowych i regionalnych struktur bezrobocia w Polsce*. [w:] Krajowy, regionalne i lokalne rynki pracy w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych, Biuletyn PAN 1993, nr 161, s. 41-61
- Zioło I., Zioło Z., *Rozmiary bezrobocia w Polsce* [w:] 41. Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego i Konferencja Geografia i aktualne problemy miasta Krakowa i regionu. Oddział Krakowski PTG, Instytut Geografii UJ i AP, Kraków 1992, s. 172-174
- Strony internetowe:
- www.praca.targi.com
 - www.praca.onet.pl
 - www.twojakariera.pl
 - www.jobs.pl

Ewa Łazowska
Zespół Szkół Handlowych
im. Bolesława Prusa, Katowice

Metodyka nauczania podstaw przedsiębiorczości i podstaw ekonomii

Istotnym celem nauczania w szkole zawodowej jest rozwój zawodowej kompetencji działania. Szkoły zawodowe wnoszą duży wkład w kwalifikację zawodową. Przyczyniają się w równym stopniu do formowania osobowości, jak do tworzenia kwalifikacji użytecznej na rynku pracy.

Zawodowa kompetencja działania jest konstrukcją pedagogiczno-zawodową, za pomocą której opisany jest stan celów pełnoletniego człowieka w warunkach demokracji wolnorynkowej.

Zawodowa zdolność działania w tym rozumieniu jest to zdolność i gotowość człowieka, w sytuacjach ściśle związanych z zawodem, pracą, działalnością zarobkową i materialną do postępowania w sposób rzeczowy, przemyślany i odpowiedzialny.

W przypadku czynności handlowych jako usługi ukierunkowanej na klienta wymagają one wystarczająco głębokiej fachowej wiedzy. Wiedza ta składa się z wiedzy deklaratywnej (wiedzieć „co”), proceduralnej (wiedzieć „jak”) i kontekstualnej (wiedzieć „kiedy” i „po co”). Po za tym niezbędne są zdolności przetwarzania informacji i, odpowiednio do zwalczania kompleksowej sytuacji, kompetencje rozwiązywania problemów. Czynności handlowe wymagają w wysokim stopniu działania samodzielnego i samoczynnego.

Z tego profilu wymagań dla zawodowej kompetencji działania w czynnościach wynikają zadania szkolnictwa zawodowego. Uczący się muszą:

- zdobyć podstawową i strukturalną wiedzę ekonomiczną, prawną i ogólnospołeczną jako bazę dla samodzielnego planowania, realizowania i kontrolowania
- poznać metody samodzielnego pozyskiwania, przygotowania i oceny informacji
- budować metody planowania nauki i czasu, przedstawiania rezultatów pracy, prezentacji, komunikacji i podejmowania decyzji.

Dla nas Polaków, którzy żyli w gospodarce kontrolowanej przez państwo, zakładanie własnych przedsiębiorstw jest nowym doświadczeniem. I chociaż jest wielu kreatywnych ludzi, którzy potrafią twórczo działać, ogólne rozeznanie w gospodarce rynkowej pozostaje jeszcze niewielkie.

Dlatego programy powinny być opracowywane na potrzeby szkolenia, kształcenia potencjalnych właścicieli małych przedsiębiorstw w oparciu o doświadczenia innych państw i o doświadczenia własne.

Pozostaje postawić sobie pytanie – jak pomóc w podjęciu decyzji założenia własnego przedsiębiorstwa?

Program przedmiotu podstawy przedsiębiorczości powinien być w większym stopniu nakierowany na wyrabianie świadomości i zachęcaniu uczniów do zbadania możliwości zostania przedsiębiorcą.

Absolwenci powinni wiedzieć:

- czy są gotowi do rozpoczęcia działalności gospodarczej i nie potrzebują więcej pomocy,
- czy potrzebują więcej doświadczenia zawodowego zanim założą własne przedsiębiorstwo,
- czy potrzebują specjalistycznego dodatkowego przeszkolenia zawodowego zanim będą gotowi założyć własne przedsiębiorstwo,
- czy założenie własnego przedsiębiorstwa nie jest tym, czego pragną (osoby takie muszą skorzystać z innego programu zatrudnienia).

Często panuje opinia, że szkoły ograniczają się podczas lekcji podstaw przedsiębiorczości, jak również podstaw ekonomii, głównie do przekazywania wiedzy deklaratywnej, a nie do praktycznej reprodukcji tej wiedzy, faworyzując w ten sposób zachowanie konsumpcyjne, które powoduje pewną ociążałość, a redukuje samodzielność uczniów, nie wyczerpując przez to ich potencjału twórczego.

Należy jednak stwierdzić, że przy tematach lekcyjnych, które predestynują do zastosowania metod aktywizujących uczniów, uskrzydlając ich fantazje oraz w przypadku treści, które nadają się do zaskakującej i przemyślanej metodycznej prezentacji, za rzadko robi się użytek z różnorodnych możliwości. Nierzadko nauczane treści, które można przekazać w atrakcyjny i utrwalający sposób, podejmowane są za pomocą utartych metodycznie sposobów.

W przypadku podstaw przedsiębiorczości takie metody jak wykłady dyskusje w grupach, pytania/odpowiedzi powinny pozostać metodami pomocniczymi. Do dziś wielu nauczycieli wierzy w „swoją metodę” i jej przypisuje swoje sukcesy dydaktyczne.

Pozostaje postawić sobie kolejne pytanie – jak uczyć podstaw przedsiębiorczości i podstaw ekonomii?

Wybrałam przedmiot nauczania podstawy ekonomii, ponieważ niektóre treści są w ścisłej korelacji z podstawami przedsiębiorczości– w przypadku szkół ponadgimnazjalnych – technikum, technikum uzupełniającego.

Kiedy obu tych przedmiotów uczy jeden nauczyciel sytuacja jest komfortowa. Istnieje duża możliwość oraz duża swoboda w przygotowaniu i wyposażeniu w wiedzę i umiejętności młodego człowieka, aby potrafił on odnaleźć swoje miejsce na rynku, mógł się zrealizować i osiągnąć sukces (zakładając, że godziny są w jednym dniu i po 2 godziny podstaw przedsiębiorczości i podstaw ekonomii, co stanowi łącznie 4 godz. a w przypadku 1 godz. podstaw przedsiębiorczości 3 godz. w tygodniu.)

W przypadku kształtowania postawy dobrego przygotowania ucznia konieczne jest rozpoznawanie oczekiwań rynku pracy. Co może być realizowane na jednostkach metodycznych z podstaw ekonomii z wykorzystaniem wybranych metod aktywizujących takich jak: gry dydaktyczne, metoda inscenizacji, metoda przypadków lub innych odpowiednich do danej jednostki metodycznej.

Zdecydowanie należy większą ilość godzin przeznaczyć w ramach podstaw przedsiębiorczości na kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów z zakresu komunikatywności (łatwości nawiązywania kontaktów), kreatywności (umiejętności twórczego myślenia), otwartości, umiejętności planowania i osiągania postawionych celów, umiejętności i śmiałości podejmowania decyzji, odpowiedzialności, samodzielności, umiejętności pracy w szkole i zdolności organizacyjnych, odporności na stres.

Wymaga to przeprowadzenia wielu ćwiczeń zarówno w pracy w zespole jak i pracy indywidualnej.

Pozostaje jeszcze problem samozatrudnienia. Ten dział w moim przypadku realizowany jest poprzez samodzielne kierowanie, docieranie do odpowiednich instytucji przez samego ucznia w odpowiedniej kolejności. Uczeń pozyskuje informacje, pobiera niezbędne formularze i druki, a na lekcji wypełnia je i w ten sposób symulacyjnie zakłada własną firmę.

Moja rola sprowadza się do reprezentowania instytucji i pisemnej odpowiedzi na formularzach np. nadania symulowanego NIP w imieniu Urzędu Skarbowego.

Metoda ta, często nazywana metodą przez „przeżywanie”, jest metodą bardzo skuteczną, ponieważ samo dotarcie do Urzędu Miasta, Urzędu Statystycznego, Urzędu Skarbowego czy ZUS-u niejednokrotnie jest pierwszym kontaktem ucznia z ww. instytucjami. Uczeń sam pobiera formularze, korzysta ze wzorów już wypełnionych w danych urzędach, a na lekcji pod kontrolą nauczyciela wypełnia je.

Metody, wymagające osobistego zaangażowania się uczącego charakteryzują się największą skutecznością zapamiętywania.

Metody, w których nauczający jest stroną dominującą i wykazującą inicjatywę, a uczący się są jedynie odbiorcami informacji, są znacznie mniej skuteczne.

Wszechstronne kształcenie ma na celu wszechstronny rozwój jednostki. Konieczne jest do tego stosowanie metod kształcenia z obszaru wszystkich strategii, tak aby wpływać całościowo na wszystkie obszary aktywności człowieka, to znaczy aktywności intelektualnej, emocjonalnej i praktycznej.

Strategia informacyjna, a w jej ramach metody podające jest przydatna przy wprowadzaniu nowych zagadnień i wyjaśnianiu różnych zjawisk i zależności. Ich ciężar powinien być przeniesiony na lekcje podstaw ekonomii.

Strategia problemowa ma zastosowanie w wielu sytuacjach edukacyjnych, głównie wówczas, gdy celem zajęć jest samodzielnie dochodzenie przez uczniów do wiedzy – realizacja na jednostkach metodycznych podstaw ekonomii i podstaw przedsiębiorczości.

Strategia emocjonalna ma zastosowanie szczególnie tam, gdzie dzięki przeżyciu pewnych sytuacji uczniowie mogą kształtować własną osobowość w zakresie wartości, moralności, możliwości oraz ideałów życiowych. Systematyka metod z zakresu tej strategii jest dosyć trudna, ale możliwa do realizowania na jednostkach metodycznych z podstaw przedsiębiorczości.

Strategia praktyczna jest wykorzystywana w sytuacjach, których uczniowie powinni kształtować pewne umiejętności praktyczne rozwijając ćwiczenia i zadania zbliżone do rzeczywistych. Za pomocą metod z tego obszaru kształtuje się i rozwija umiejętności, nawyki i sprawność o charakterze praktycznym.

Wiedza i umiejętności podczas działania są znacznie trwalsze od przyswojonych innymi metodami – realizowanych na podstawach przedsiębiorczości.

Ideąłem byłoby zastosowanie również metody projektów.

Podsumowujemy słowami Edgar Faule (1908-1988) „Chodzi o to, aby każdy człowiek mógł kształcić się taką metodą, w takim rytmie i w takich formach, jakie są dla niego najbardziej odpowiednie”.

Na koniec rodzi się kolejne, pozostawione bez odpowiedzi, pytanie: jak ma zrealizować te ambitne cele nauczyciel przy jednej jednostce dydaktycznej tygodniowo z podstaw przedsiębiorczości?

Marek Bartoń

Zespół Szkół Zawodowych nr 1
im. Gen. Jerzego Ziętka, Katowice

Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008

Postęp cywilizacyjno-technologiczny oraz transformacja polityczno-gospodarcza są sumą zmian i przeobrażeń systemu gospodarczego, który decyduje ostatecznie o tempie i poziomie rozwoju gospodarczego danego kraju. Dokonujące się przemiany dotyczą również konieczności dostosowania systemu oświaty w Polsce.

Nawiązując do myśli przewodniej konferencji „Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne”¹, autor ma zamiar udowodnić tezę, iż nauczany przedmiot: podstawy przedsiębiorczości powinien mieć właściwe miejsce w strukturze systemu oświaty w naszym kraju.

Istniejąca podstawa programowa dla przedmiotu podstawy przedsiębiorczości dla szkolnictwa ponadgimnazjalnego stanowi, iż „(...)W liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum uczniowie kształcą swoje umiejętności w celu wykorzystania zdobytej wiedzy we współczesnym świecie. Szczególnie istotnym zadaniem jest odpowiednie przygotowanie uczniów do podjęcia pracy”².

Nauczyciele tworzą uczniom warunki do nabywania następujących umiejętności:

1. planowania, organizowania i oceniania własnej nauki, przyjmowania za nią odpowiedzialności,
2. skutecznego porozumiewania się w różnych sytuacjach, prezentacji własnego punktu widzenia i uwzględniania poglądów innych ludzi, poprawnego posługiwania się językiem ojczystym, przygotowywania do publicznych wystąpień,
3. efektywnego współdziałania w zespole, budowania więzi międzyludzkich, podejmowania indywidualnych i grupowych decyzji, skutecznego działania na gruncie zachowania obowiązujących norm,
4. rozwiązywania problemów w twórczy sposób,
5. poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, efektywnego posługiwania się technologiami informacyjnymi i komunikacyjnymi,
6. odnoszenia do praktyki zdobytej wiedzy oraz tworzenia potrzebnych doświadczeń i nawyków,
7. rozwijania sprawności umysłowych oraz osobistych zainteresowań,
8. przyswajania sobie metod i technik negocjacyjnego rozwiązywania konfliktów i problemów społecznych.

¹ Pierwsza Ogólnopolska Metodyczna Konferencja Naukowa „Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne” odbyła się w Krakowie, dn. 27-28 września 2004 r. (organizator: Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie oraz Krajowe Centrum Edukacji Nauczycieli); jednym z wiodących tematów w dyskusji podczas obrad konferencji była problematyka matury z podstaw przedsiębiorczości (przypr. red.).

² http://www.menis.gov.pl/prawo/rozp_155/zal_4.htm

W oparciu o ogólną podstawę programową³ ministerstwo zatwierdziło i wpisało do wykazu programów szkolnych program kształcenia ogólnego dla przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w wymiarze 2 godziny w cyklu nauczania (dla liceum, technikum i liceum profilowanego)⁴. Cele edukacyjne przedmiotu podstawy przedsiębiorczości⁵ traktowane są jako przedmiot ogólnokształcący i mają za zadanie:

1. Przygotowanie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w życiu gospodarczym.
2. Kształcenie postawy rzetelnej pracy i przedsiębiorczości.
3. Kształtowanie umiejętności pracy w zespole i skutecznego komunikowania się.
4. Kształtowanie umiejętności aktywnego poszukiwania pracy i świadomego jej wyboru.
5. Poznanie mechanizmów funkcjonowania gospodarki rynkowej.
6. Rozwijanie zainteresowania podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej.
7. Poznanie podstawowych zasad podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w różnych formach.
8. Poznanie roli państwa i prawa w gospodarce rynkowej.
9. Poznanie zasad funkcjonowania gospodarki europejskiej i światowej.

Zgodnie z celami edukacyjnymi autorzy podręczników do przedmiotu podstawy przedsiębiorczości zawarli treści, w których około 75-80% to wiadomości z zakresu podstaw ekonomii (Belka, 2002; Stańda, Wierzbowska, 2004; Korba, Smutek, 2003). Pozostała treść odpowiada zagadnieniom ściśle związanych z interdyscyplinarnym charakterem ekonomii jako nauki społecznej. Od początku reformy oświaty w Polsce, autor stara się o uznanie przedmiotu podstawy przedsiębiorczości (oczywiście w zakresie rozszerzonym, np. pod nazwą „ekonomia”) jako przedmiotu maturalnego.

Historia zabiegów o uznanie przedmiotu traktującego wiedzę ekonomiczną we właściwy jej sposób sięga początków reformy szkolnictwa ponadgimnazjalnego⁶. Podjęte starania w zakresie uznania przedmiotu z dziedziny nauk społecznych (podstawy przedsiębiorczości) sięgają czasów pierwszych prac nad podstawami standardów maturalnych dla większości przedmiotów.

Do dziś funkcjonują np.: wiedza o tańcu, filozofia⁷, itp. W Centralnej Komisji Egzaminacyjnej pod kierownictwem Pani Jadwigi Uss powołany zespół opracował podstawy standardów do przeprowadzenia egzaminu z przedmiotu „podstawy ekonomii”(wcześniejszy odpowiednik podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym). Niestety, stwierdzono wówczas, iż nie ma podstaw MENiS z tego przedmiotu i prace nad egzaminem maturalnym wstrzymano.

Podjęte starania o uznanie nowego przedmiotu podstawy przedsiębiorczości jako przedmiotu maturalnego w nowej strukturze oświaty nie znajdują należytego zainteresowania. Obecnie żadna z instytucji odpowiedzialnych za egzamin maturalny⁸ nie jest zainteresowana pracami nad zmianą tej sytuacji.

Autora dziwi takie podejście do sprawy, gdyż system zreformowanego szkolnictwa w Polsce oparty jest o doświadczenia krajów europejskich. W świetle tych doświadczeń

³ Podstawa programowa MENiS z dnia 26. 02. 2002 (Na podstawie art. 22 ust. 2 pkt. 2 lit. a i b ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 1996 r. Nr 67, poz. 329 i Nr 106, poz. 496, z 1997 r. Nr 28, poz. 153 i Nr 141, poz. 943, z 1998 r. Nr 117, poz. 759 i Nr 162, poz. 1126, z 2000 r. Nr 12, poz. 136, Nr 19, poz. 239, Nr 48, poz. 550, Nr 104, poz. 1104, Nr 120, poz. 1268 i Nr 122, poz. 1320 oraz z 2001 r. Nr 111, poz. 1194 i Nr 144, poz. 1615)

⁴ Zob., np. DKOS-4015-81/02; DKOS-4015-191/02; DKOS-5002-9/03; DKOS-4015-177/02

⁵ Tamże

⁶ Wówczas szkolnictwa ponadpodstawowego.

⁷ Filozofia jako przedmiot został wycofany decyzją Ministra Pani K. Łybackiej, jednakże ma powrócić w 2008 roku.

⁸ Pisma i zapytania skierowano m.in. do CKE Warszawa, MENiS, OKE Jaworzno, Kuratorium Oświaty w Katowicach itd.

szkolnictwo europejskie traktuje wiedzę ekonomiczno-społeczną z odpowiednim tej nauce szacunkiem, uznając ekonomię jako przedmiot maturalny⁹.

Systemy oświaty krajów Wspólnoty Europejskiej dopuszczają możliwość zdawania matury z przedmiotu „ekonomia”. (Kunz, Kozler, 2002).

Dłaczego więc w Polsce, gdzie podstawy przedsiębiorczości nauczane są właściwie od III klasy gimnazjum (ścieżka z przedmiotu „Wiedza o społeczeństwie), nie istnieje możliwość uznania tego przedmiotu jako egzaminu maturalnego i będącego zarazem egzaminem wstępnym na bardzo popularne kierunki ekonomiczne? Obecnie, uczniowie ubiegający się o przyjęcie na kierunki ekonomiczne pozbawieni są możliwości wykazania się swoimi zainteresowaniami i wiedzą z zakresu ekonomii, a uczelnie ustalają warunki rekrutacji biorąc pod uwagę wyniki egzaminu maturalnego z przedmiotów, których zakres tematyczny odbiega w sposób znaczący od kierunku studiów. Między uczelniami jest bardzo duże zróżnicowanie w tym zakresie, co utrudnia kandydatom podjęcie decyzji odnośnie do wyboru przedmiotów egzaminu maturalnego.

Dla przykładu, oczywiste jest, że potencjalny student Politechniki powinien wykazać się znajomością matematyki, fizyki, chemii etc. Przedmioty te może zdawać na egzaminie maturalnym. W przypadku kandydata na studenta kierunków ekonomicznych, uczelnie wobec braku uznania rangi przedmiotu podstaw przedsiębiorczości, żądają wiedzy z zakresu różnych przedmiotów np. geografii, historii, wiedzy o społeczeństwie, matematyki itp.

Przed współczesnym wyzwaniem cywilizacyjnym stoją zatem działania na rzecz przedsiębiorczości, który jako przedmiot powinien znaleźć właściwą rangę i prestiż poprzez umożliwienie sprawdzenia wiadomości na jednym z najważniejszych egzaminów w życiu młodego człowieka. Autor proponuje uruchomienie procedur zmierzających do wprowadzenia podstaw przedsiębiorczości w zakresie rozszerzonym o nazwie „podstawy ekonomii” jako egzaminu maturalnego w roku 2008.

LITERATURA

- Kunz V., Kozler J., 2002, *Maturujemy z ekonomie*. 4. Wydani. Mirago Ostrava.
Belka M. (red.), 2002, *Ekonomia stosowana*. FMP, Warszawa
Stańda B., Wierzbowska B., 2004, *Bądź przedsiębiorczy*. PWN, Warszawa.
Korba J., Smutek Z., 2003, *Podstawy przedsiębiorczości*. WP „Operon”, Gdynia.

⁹ www.menis.gov.pl (Szkoły Europejskie): „W szkole średniej od pierwszej klasy zajęcia z przedmiotów artystycznych i zajęcia z wychowania fizycznego prowadzone są w drugim języku nauczania. Począwszy od klasy trzeciej w tym samym języku wykładana jest historia i geografia, a od klasy następnej również ekonomia i inne przedmioty humanistyczne wybrane przez ucznia. Do samej matury uczniowie uczą się w języku ojczystym matematyki, biologii, chemii i fizyki i w tymże języku zdają maturę z tych przedmiotów. Matura z przedmiotów nauczanych w drugim języku nauczania zdawana jest w danym języku”.

Piotr Uczkiewicz

Zespół Szkół Ogólnokształcących, Bochnia

Technologia informacyjna a przedsiębiorczość w szkole ponadgimnazjalnej

WSTĘP

Rozwój społeczeństwa informacyjnego, rozwój cywilizacji naukowej i technicznej oraz globalizacja gospodarki – to trzy podstawowe czynniki zmian, mające wpływ na rozwój przedsiębiorstw i na system edukacji. Wszystkie wymienione czynniki przekładają się na zadania dla edukacji. Próba odpowiedzi na nowe zmiany (równocześnie nowe wyzwania) jest przebudowa koncepcji edukacyjnych, która dokonuje się w polskim systemie edukacji.

Zreformowana edukacja, odpowiadająca gospodarczym i społecznym trendom, musi w większym stopniu koncentrować się na przekazywaniu umiejętności samodzielnego działania i kształtować zdolności do szybkiej samoorganizacji i przedsiębiorczej adaptacji do zmieniających się warunków oraz sposobów działania. W nowych warunkach zdynamizowanej i wysoce konkurencyjnej gospodarki otwartej, o zasięgu globalnym, kluczowymi wyznacznikami bogactwa i zdolności konkurencji stają się aktywność, innowacyjność, przedsiębiorczość, komunikacyjność, które to razem stwarzają możliwość podjęcia inicjatywy gospodarczej (Okoń–Horodyńska, 1999).

We wrześniu 2002 roku szkoły ponadgimnazjalne zostały objęte reformą systemu edukacji narodowej. Wprowadzono nowy przedmiot podstawy przedsiębiorczości oraz zastąpiono elementy informatyki dwoma przedmiotami informatycznymi: technologią informacyjną i informatyką. Pragnę przekonać nieprzekonanych, że we współczesnym świecie połączenie wiedzy informatycznej z ekonomiczną jest niezbędne i powinno być realizowane w postaci zajęć z przedsiębiorczości w szkole ponadgimnazjalnej.

REFLEKSJE

Konferencja¹ stworzyła doskonałą okazję do refleksji nad miejscem edukacji we współczesnym świecie i wyzwaniami, jakie stanęły przed edukacją. Jako nauczyciel – świadek przemian, chciałbym przedstawić kilka wybranych przykładów:

Dbłość uczelni/szkoły o swój wizerunek

Przełamaną po roku 1990 monopol państwa w zakresie kształcenia na poziomie wyższym zaowocował burzliwym rozwojem szkolnictwa wyższego, głównie niepublicznego. Zaczęły również powstawać i rozwijać się szkoły policealne, szkolnictwo średnie i podsta-

¹ Autor nawiązuje do obrad Pierwszej Ogólnopolskiej Metodycznej Konferencji Naukowej „Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne”, która odbyła się w Krakowie, dn. 27-28 września 2004 r. (organizator: Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie oraz Krajowe Centrum Edukacji Nauczycieli) – przyp. red.

wowe (prywatne, społeczne). Uczelnie/szkoły zaczęły ze sobą konkurować. Strategia konkurencyjności głosi: „*oferta wartości to nie wszystko, musisz także poradzić sobie z rynkowymi rywalami!*”

Nowe placówki, chcąc znaleźć sobie miejsce wśród już istniejących, musiały zdobyć zainteresowanie i zaufanie studenta/ucznia. Dla nich także ważna stała się opinia otoczenia, od której zależy przyszłość i rozwój placówki. Autorzy książki „*Upadek reklamy i wzlot Public Relations*” Al i Laura Ries przekonują, że nie da się wprowadzić na rynek nowej marki za pomocą reklamy, bo jest ona tylko głosem firmy troszczącej się o swoją sprzedaż, a zatem mało wiarygodną. Nową markę można wprowadzić wyłącznie dzięki public relations (PR). Rola reklamy sprowadza się do podtrzymania i wzmocnienia w umysłach odbiorców wyobrażeń o marce, wykreowanych przez PR. Działania z obszaru PR zostały przejęte do szkół z firm komercyjnych. Różnica między firmą a szkołą jest taka, że w firmie zajmuje się tym oddzielny wydział (lub firma zewnętrzna) a w przypadku szkoły najczęściej jest nim sam dyrektor szkoły lub osoba przez niego wyznaczona albo grupa nauczycieli tworząca zespół ds. promocji szkoły. Kto jest pracodawcą szkoły? Zawsze jest nim klient. W tym wypadku klientem będzie student lub uczeń i dlatego należy walczyć o przyszłego ucznia/studenta.

„*Odkryj, czego pragnie klient, nawet jeśli on sam tego jeszcze nie wie*” – tak brzmi cytat z książki zasad Procter & Gamble. Uczelnia/szkoła w reklamie najczęściej przedstawiana jest jako nowoczesna placówka, która wykorzystuje najnowsze technologie np. chip – karty, bezprzewodowy dostęp do Internetu.

Edukacja w warunkach globalizacji

Globalizacja istnieje także w edukacji i ma charakter obiektywny. Można ją popierać lub jej się przeciwstawić, ale nie wolno jej ignorować.

Tab. 1. Szanse i zagrożenia edukacji w warunkach globalizacji.

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Oparcie rozwoju ekonomicznego i społecznego na wiedzy i kapitale intelektualnym, • Jakość edukacji staje się tematem politycznym i ekonomicznym, • Rozwój technologiczny przyspiesza przemiany w edukacji, • Wzrasta rola kształcenia ustawicznego, uczenie się przez całe życie, • Następuje popularyzacja wykształcenia, pęd do wiedzy, • Wzmacniają się tendencje do standaryzacji nie tylko na poziomie krajowym, ale także międzynarodowym np. nowe standardy językowe dla na-li – B2, B2+, • Wejście Polski do UE zwiększa dodatkowo przepływ kapitału, transfer wiedzy i informacji oraz dostęp do technologii i know-how. 	<ul style="list-style-type: none"> • Edukacja jest instrumentem i zarazem polem uprawiania polityki, • Biznes chce kształtować i kształtuje edukację, • Kształcenie staje się drogie, więc istnieje wyraźne ryzyko podziału na bogatych i mądrych oraz biednych i niedouczone.

Źródło: Krzysztof Głuc IRE WSB-NLU w Nowym Sączu – materiały konferencyjne z Ogólnopolskiej Konferencji dla Dyrektorów Szkół Średnich „*Jakość w edukacji –wyzwanie XXI wieku*”, Krynica, 10 -13 IV 2003 r. (zmienione).

Korporacje IT w uczelni / szkole

Prawie wszystkie największe polskie uczelnie nawiązały już współpracę z firmami komercyjnymi w zakresie IT. Dla szkół współpraca z firmami komercyjnymi w ramach inicjatyw akademickich stała się szansą na poprawienie notowań w rankingach i uzyskanie

większej popularności. Taka forma współpracy umożliwia szybką aktualizację wiedzy studentów bez całego bagażu formalnego, koniecznego przy dokonywaniu zmian w programach nauki. Dużym zainteresowaniem wśród studentów cieszą się kursy w ramach 170 Akademii Sieciowych Cisco. Kilka tysięcy studentów uczy się technologii Microsoftu, Novella i Sun Microsystems. Ponad 100 szkół ponadgimnazjalnych i policealnych posiada Lokalne Akademie Cisco. Za udział w programach firm komercyjnych trzeba płacić, jednak mniej niż w firmach szkoleniowych. Korporacje również są autorami szkoleń dla nauczycieli. Firma Intel uruchomiła program „*Intel – nauczanie ku przyszłości*”, a firma Microsoft rusza z inicjatywą „*Partnerstwo dla przyszłości*”. Intel nie jest pierwszą firmą o zasięgu globalnym inwestującą w edukację. Konkrecy branży IT poprzez różne systemy edukacyjne i rabatowe próbują przyciągnąć szkolnictwo różnych państw do swoich produktów. „*Taka forma marketingu (finansowanie kształcenia) pozwala tym firmom na edukowanie nie tylko nauczycieli, ale również przyszłych klientów – uczniów, którzy po skończeniu szkoły wejściu w dorosłe życie sięgną zapewne w pierwszej kolejności po „marki”, które poznali w szkole*” (Stefanowski, 2001).

Absolwent na rynku

W 1967 roku *Wall Street Journal* przedstawił przepowiednie na rok 2000: człowiek na Marsie, miasta pod ogromnymi klimatyzowanymi kłozkami, podróż z Tokio do Nowego Yorku mniej niż w 2 godziny, latające samochody, 200 tys. komputerów w USA.

Z perspektywy 2004 roku przewidywania są bardzo dziwaczne, może oprócz ilości komputerów (duża pomyłka). Ponieważ istnieje przełożenie pomiędzy rewolucją ekonomiczną – informatyczną (która trwa i przyspiesza) a reformami edukacji należy stwierdzić, że jej skutki są trudne do przewidzenia.

Trudno jest określić, jaki będzie rynek pracy np. w 2010 roku. Szkoły i uczelnie stoją przed zadaniami: z jednej strony istnieje jeszcze problem nieprzystosowania kwalifikacji uzyskiwanych w systemie edukacyjnym, w stosunku do wymagań obecnego rynku pracy, a z drugiej strony istnieje problem trafnej przewidywalności sytuacji rynku pracy dla absolwentów za kilka lat.

Także samo pojęcie pracy ulega ewolucji. Światowe rynki pracy, podążając za Ameryką i Japonią, wchodzi w erę pracowników tymczasowych, konsultantów i podwykonawców. W miejsce stałych etatów wkracza siła robocza zatrudniana na określony czas i do wykonania określonego zadania lub projektu.

TECHNOLOGIA INFORMACYJNA W NAUCZANIU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W SZKOLE PONADGIMNAZJALNEJ

Przeglądając charakterystykę programu nauczania podstaw przedsiębiorczości z zainteresowaniem przeczytałem rozdział: stosowanie technologii informacyjnej w realizacji programu podstaw przedsiębiorczości.²

„*Podstawy przewidują między innymi kształtowanie umiejętności porozumienia się w różnych sytuacjach. W dobie umacniania się społeczeństwa informacyjnego oraz kultury medialnej najszybciej rozwijającą się formą komunikacji międzyludzkiej staje się Internet, zwłaszcza, że jest on dostępny przez łącza telekomunikacyjne, w tym również telefonię komórkową. Dlatego zadanie to można realizować, wykorzystując w procesie dydaktycznym – wychowawczym nowoczesne technologie informacyjne. Na potrzebę ich stosowania jednoznacznie wskazuje podstawa programowa, a ściślej punkt 5. dotyczący nabywania przez uczniów umiejętności poszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł oraz efektywnego posługiwania się komputerami i metodami informatyki. Kolejny*

² Program nauczania „Podstawy przedsiębiorczości”, Operon, Gdynia 2003.

punkt podstawy (6.) zakłada kształtowanie umiejętności odnoszenia się do praktyki zdobytej wiedzy oraz tworzenie potrzebnych doświadczeń i nawyków. ”

Program przewiduje wykorzystywanie encyklopedii multimedialnych i internetowych, stron związanych z przyszłą karierą zawodową, rynkiem pracy, instytucji związanych z gospodarką kraju. Można wykorzystać dostępne w sieci gry i symulacje, między innymi symulacje inwestowania na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.

Aby tak się stało, muszą zostać rozwiązane dwa problemy. Pierwszy to umiejętności komputerowe nauczycieli. Drugi problem dotyczy wykorzystania pracowni komputerowej do zajęć lekcyjnych z przedsiębiorczości.

Korzystanie z komputera, Internetu to nie tylko przymus technologiczny, lekcje wspomagane nowymi technikami stają się bardziej atrakcyjne dzięki wykorzystaniu CD, Internetu, symulacji, wizualizacji. W związku z awansem zawodowym zostało przeszkolonych tysiące nauczycieli z zakresu stosowania IT. Awans zawodowy zakłada, że każdy nauczyciel jest nauczycielem technologii informacyjnej w zakresie swojego przedmiotu, którego uczy. Z własnych doświadczeń mogą stwierdzić, że wśród pewnej grupy nauczycieli jeszcze istnieją pewne opory przed pracą z komputerem. Część nauczycieli jest przekonana, że można dalej uczyć bez znajomości technologii komputerowych.

Gdy została wydrukowana pierwsza książka, wywołało to wielkie poruszenie na Sorbonie. Profesorowie uważali, że tracą pracę, jeżeli każdy student będzie miał książki to nie będzie potrzebował nauczyciela. Doszło do tego, że kadra profesorska złożyła petycję do króla, aby zabronił importu książek do Francji. Książki zostały wprowadzone, profesorowie zatrzymali swoje posady i nadal będą potrzebni.

Obawa, że systemy on-line wyprą profesorów z większości instytucji dydaktycznych i zastąpią ich zautomatyzowanymi modułami on-line nie wydaje się być uzasadniona, ponieważ badania dotyczące oczekiwań studentów potwierdzają, że personalna opieka naukowa jest jedną głównych cech, jakie studenci on-line wysoko sobie cenią (Bołtuć, 2001).

Pod wpływem technologii informacyjnych zmienia się rola nauczyciela / profesora w wieku informacji. Nauczyciel i klasy szkolne nie są podstawowym źródłem informacji. Nauczyciel musi być przewodnikiem ucznia w zdobywaniu informacji istotnych dla danej dziedziny wiedzy. Nauczyciel musi nauczyć ucznia, jak informacje należy oceniać. Nauczyciel ułatwia zdobywanie wiedzy, staje się przewodnikiem. My nauczyciele jesteśmy również „uczniami” i musimy się ciągle uczyć w szybko zmieniającym się świecie. Ciągłe będziemy stać przed wyzwaniem przełamania oporów przed nowymi rozwiązaniami technologicznymi. To jest nasz wybór: możemy kontynuować model XIV wiecznego uniwersytetu, tak jak to czynimy, odkąd wynaleziono druk lub możemy wykorzystywać nowe technologie i być częścią elektronicznego uniwersytetu na miarę XXI wieku³.

Z dniem 1 października 2004 r. wchodzi w życie rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu dotyczące standardów kształcenia nauczycieli na studiach wyższych zawodowych, uzupełniających studiach magisterskich, jednolitych studiach magisterskich oraz studiach podyplomowych. W załączniku do rozporządzenia mowa jest o kształceniu w zakresie technologii informacyjnej. Przygotowanie do zawodu nauczyciela powinno prowadzić do nabycia kompetencji w zakresie: informacyjno-medialnym – wyrażającym się umiejętnością posługiwania się technologią informacyjną, w tym jej wykorzystywanie w nauczaniu przedmiotu (prowadzenie zajęć).

Rozporządzenie szeroko określa, jaką wiedzę i umiejętności powinno obejmować przygotowanie do zawodu nauczyciela (cztery zakresy)⁴.

Drugi problem to swobodny dostęp do pracowni komputerowej nauczyciela przedsiębiorczości. W pracowni komputerowej mogą odbywać w tym samym czasie lekcje z technologii informacyjnej lub informatyki oraz nie każdy opiekun pracowni wyraża aprobatę na

³ Bob Spear, Wideokonferencja, 2001, PAM Center Łódź.

⁴ szczegóły na stronie www.menis.gov.pl

„wypożyczenie” pracowni. Najlepszym rozwiązaniem są dwie pracownie w szkole, jedna dla przedmiotów informatycznych, a druga do wykorzystania przez nauczycieli z innych przedmiotów.

Jeżeli zostaną spełnione warunki dotyczące umiejętności komputerowych nauczycieli, oraz zostanie zapewniony swobodny dostęp do pracowni należy zadać pytanie o wybór zakresu treści dla przedmiotu podstawy przedsiębiorczości, które powinny być realizowane przy zastosowaniu technologii komputerowych.

Moim zdaniem, w nauczaniu przedsiębiorczości brakuje modułu dotyczącego e-biznesu. E-Biznes to biznes elektroniczny, to sposób prowadzenia firmy, polegający na wykorzystaniu technik informacyjnych (IT), w którym szczególnie ważne jest dostarczenie klientowi produktu o najlepszej jakości.

Zalety e-biznesu stały się źródłem fundamentalnych zmian w sposobie organizacji i prowadzenia firmy. Świat biznesu wciąż rozwija się dzięki technologiom informacyjnym. Każda firma, aby być konkurencyjną powinna przeanalizować wpływ wprowadzenia strategii e-biznesu. Każda strategia powinna obejmować tworzenie nowych rynków i zdobywanie nowych klientów. Rozwój technik informacyjnych umożliwił szybkie zdobywanie klientów na całym świecie. Najbardziej efektywne są te przedsięwzięcia, które umiejętnie łączy „fizyczny” biznes z możliwościami, które daje sieć. Usługi WWW są obecnie najpopularniejszym sposobem pozyskiwania informacji biznesowych oraz najtańszym sposobem marketingu i promocji produktów i usług, a także nawiązywania bezpośrednich kontaktów z kontrahentami.

E-biznes jest elementem nowej gospodarki (ekonomii), której początki zostały dostrzeżone w 1968 r., kiedy Peter Drucker dostrzegł nadejście pracowników wiedzy (knowledge workers). Nowa gospodarka często jest nazywana gospodarką opartą na informacji, poprzez zwiększanie jej roli wobec innych zasobów produkcji (kapitału i zasobów materialnych) w tworzeniu bogactwa. W dobie Internetu powstała następną definicja według której nowa gospodarka to wpływ technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych (ICT), lub bardziej szczegółowo – Internetu – w tworzeniu przyspieszonego wzrostu produktywności⁵.

Infrastruktura techniczna e-biznesu napotyka niekiedy na bariery np. dostępności i kosztu połączeń, przepustowości linii, obsługi płatności on-line, certyfikacji uczestników transakcji. Firmy oraz osoby prywatne wykorzystujące Internet jako medium muszą mieć jasność co do swoich praw i obowiązków, a także potencjalnych zagrożeń i zabezpieczeń prawnych (Henschke, 2000).

Na lekcjach z technologii informacyjnej omawia się zagadnienia dotyczące rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Podaje się definicje e-biznesu, podobnie jak e-edukacji, e-pracy, e-urzedu. Szersze potraktowanie e-biznesu powinno mieć miejsce na lekcjach przedsiębiorczości.

Istnieje wiele firm działających jako wirtualne. Każde przedsiębiorstwo w mniejszym lub większym stopniu wdraża systemy informatyczne, na których opiera się e-biznes. Systemy ERP to zintegrowane systemy zarządzania, które gromadzą informację w firmie i zajmują się jej obiegiem. Systemy CRM, czyli systemy zarządzania relacji z klientami, hurtownie danych, systemy obiegu dokumentów w firmie (EDI), programy do pracy grupowej to tylko niektóre nowoczesne narzędzia we współczesnej firmie.

PODSUMOWANIE

Uważam, że osoba przedsiębiorcza, kreatywna, pragnąca założyć własną firmę powinna poznać moduł z e-biznesu na lekcjach z przedsiębiorczości. Moim zdaniem wystarczy

⁵ www.kneb.org/ekonomia.php

cztery lekcje w pracowni komputerowej. Pracownia komputerowa jest najbardziej odpowiednim miejscem (i jedynym) do realizacji tego modułu.

Nauczyciel powinien dysponować płytą CD zawierającą gotowe symulacje działania programów i systemów e-biznesowych podparte opinią osób wdrażających te systemy. W żadnym razie nie wymagam od nauczycieli przedsiębiorczości umiejętność pracy z tymi programami/systemami, których używanie nawet przez doświadczonych informatyków bez specjalnych kursów i certyfikatów jest niemożliwe ze względu na wysoki stopień ich trudności.

W podsumowaniu stawiam następujące wnioski:

1. Należy wprowadzić do programu nauczania przedsiębiorczości moduł dotyczący e-biznesu – autorzy programów.
2. Wyposażyć nauczycieli w wiedzę i umiejętności na ten temat poprzez stosowne szkolenie (wystarczy jednodniowe, bezpłatne) – firmy szkoleniowe IT działające przy uczelniach.
3. Zaopatrzyć szkoły w bezpłatne pomoce dydaktyczne (CD z symulacjami systemów informatycznych – powinny być tym zainteresowane firmy produkujące oprogramowanie biznesowe).
4. Stworzyć na te potrzeby przez ww. firmy portalu edukacyjnego dla nauczycieli przedsiębiorczości.
5. Nauczyciele powinni mieć swobodny dostęp do pracowni komputerowej z możliwością podziału na grupy – szkoła.
6. Nauczyciele powinni mieć większe uznanie za swój wkład w pracy z uczniami – dyrekcja, organy prowadzące.

LITERATURA

- Bołtuć P., 2001, *Edukacja bez dystansu*, Mentor nr 1, SGH Warszawa.
- Henschke P., 2000, *Sześć kroków do sukcesu*, Businessman nr 5, Warszawa.
- Okoń-Horodyńska E., 1999, *Nauczanie na odległość-nowa szansa dla edukacji*, Śląskie Wydawnictwo Naukowe, Tychy.
- Stefanowski R., 2001, *Program kształcenia nauczycieli w dziedzinie informatyki „Intel – Nauczanie ku Przyszłości”*, Edukacja medialna nr 4, Poznań.

CZEŚĆ VII

PROPOZYCJE W ZAKRESIE FUNKCJONOWANIA SZKOŁY I PROWADZENIA ZAJĘĆ Z PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

Jerzy Desperak

X Liceum Ogólnokształcące

im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków

Czy jest miejsce dla doradcy zawodowego i SZOKu w ponadgimnazjalnych szkołach ogólnokształcących?

Na zajęciach z podstaw przedsiębiorczości z uczniami starszych klas liceum ogólnokształcącego słyszałem pytania: jaki powinienem wybrać zawód, by mieć szansę zdobycia dobrze płatnej pracy, gdzie się uczyć- czy iść na studia, a może wystarczy szkoła policealna, jakie są perspektywy pracy w moim regionie, jaka jest przyszłość regionu, kraju...

Wobec takich i tym podobnych pytań ważnym wydaje się wyposażenie uczniów w przydatne umiejętności dla podejmowania racjonalnych decyzji dotyczących wyboru zawodu, oznacza to potrzebę i konieczność stworzenia systemu doradcy zawodowego. Możliwe stało się to dzięki Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dn. 7 stycznia 2003 roku w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno- pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach. (Dz. U nr11, poz. 114) wprowadzającemu koncepcję szkolnego doradcy zawodowego.

Zgodnie z tymi założeniami rola doradcy ma polegać na wspieraniu działalności szkoły w rozwoju zawodowym uczniów poprzez prowadzenie poradnictwa indywidualnego i zbiorowego, stwarzanie uczniom możliwości poznania wymagań zawodowych warunków pracy, prowadzenie treningów umiejętności podejmowania decyzji, pomoc w tworzeniu wizji przyszłości edukacyjnej i zawodowej. Podejmowane decyzje muszą się opierać na znajomości samego siebie, na wiedzy o prawach rządzących rynkiem pracy, o znajomości standardów rekrutacji pracowników i wielu innych aspektów. Jakże często rodzice walczący o byt materialny rodziny zapominają w rozmowach o celach istnienia, o wartościach, sensie życia. Czy jako rodzice zastanawiamy się nad tym, jak nasze dziecko widzi świat, jakie są przed nim perspektywy i szanse, jak się ocenia, jakie ma predyspozycje, co jest jego mocną, co słabą stroną.

Skoro nie w domu, to gdzie?... – może w szkole, jest tam kadra pedagogów, są poradnie psychologiczno-pedagogiczne, w gimnazjum jest realizowany przedmiot WOS, a w szkołach ponadgimnazjalnych od trzech lat przedmiot przedsiębiorczość, jest wreszcie cytowane rozporządzenie MENiS.

Jesteśmy członkami Unii Europejskiej – dzieciom, np. we Francji, stworzono system instytucji przygotowujących młodego obywatela do wyboru poziomu kształcenia, zawodu, ścieżki edukacyjnej. Poradnictwo zawodowe jest tam składnikiem systemu edukacyjnego; młody obywatel Niemiec wie, że dla niego warunkiem zaistnienia na rynku pracy jest ocena samego siebie, predyspozycje, kształtowanie swojego rozwoju; w Danii w każdej szkole zatrudniony jest doradca zawodowy, który z dziećmi prowadzi lekcje, treningi, zajęcia specjalne. Przykłady można mnożyć – a co u nas? Czy wystarczy zdobycie wiedzy zawodowej- chyba nie, przecież wielu absolwentów poprzez nietrafne decyzje braku umiejętności utrzymania się na rynku traci swoje życiowe szanse.

Nasza młodzież winna mieć równe szanse startu na europejskim rynku pracy.

Od najmłodszych lat kształtowane są nasze zdolności, postawy, umiejętności, podejmowane pierwsze decyzje edukacyjne. Uzasadnione i konieczne staje się, by świadome planowanie rozwoju zawodowego zacząć już w gimnazjum i kontynuować w szkole ponadgimnazjalnej nauczyć młodzież planowania swojej przyszłości, osiągania sukcesów w szkole w życiu zawodowym. Zadania te mogą spełniać Szkolne Ośrodki Kariery (SZOK), gdzie uczniowie mogą zdobywać wiedzę i umiejętności niezbędne do znalezienia swojego miejsca na drodze kariery zawodowej.

Celami związanymi z wiedzą są np.:

- poznanie „świata zawodów”,
 - poznawanie podstaw prawa pracy,
 - poznawanie zasad prowadzenia korespondencji związanej z zatrudnieniem,
- w zakresie kształtowania postaw i zachowań:
- przygotowanie do samodzielnego i aktywnego kształtowania swojej drogi zawodowej,
 - kształtowanie postawy otwartości na wiedzę,
 - rozwój umiejętności rozpoznawania własnych zasobów osobistych i ich wykorzystywania w kształtowaniu swojej drogi zawodowej ,
- w zakresie kształcenia umiejętności:
- planowania przyszłości zawodowej,
 - pracy w grupie,
 - prezentowania się na rynku pracy,
 - przeprowadzania negocjacji,
 - poszukiwania pracy.

Opiekunem SZOKu może być np. nauczyciel przedsiębiorczości, pedagog szkolny lub nauczyciel innej specjalności po odpowiednim przeszkoleniu (studia podyplomowe), miejscem- biblioteka, pracownia komputerowa, gabinet pedagoga lub dowolna klasa, zasobami SZOK-u informacja edukacyjno- zawodowa i scenariusze zajęć, pakiety materiałów.

Jednak zdania dotyczące zatrudnienia doradców są podzielone- jedni nie widzą takiej potrzeby, inni dopuszczają przyjęcie doradcy na ½ etatu. Chociaż trudności obiektywnych można wymieni wiele np.: finanse, lokum, materiały, etat moim zdaniem doradztwo zawodowe winno zafunkcjonować w szkołach ponadgimnazjalnych ogólnokształcących. Myślę, że możliwe jest uruchomienie strony internetowej, gdzie byłyby informacje o rynku pracy, o poszukiwanych zawodach i specjalnościach, prowadzenie tablicy informacyjnej nt. np. świata zawodów i rynku pracy, informacje o nowouruchamianych kierunkach studiów, rankingi uczelni; można by stworzyć portfolio studiów i zawodów, podjęcie współpracy z Urzędem Pracy, biurem karier zawodowych, branie udziału w targach pracy itp. W zajęciach z przedsiębiorczości szczególnie nacisk położyć na zagadnienia dotyczące np. poznania siebie, auto-prezentacji, technik komunikacji, negocjacji, samozatrudnienia, rozmów kwalifikacyjnych, przygotowanie aplikacji, radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

Dla zrealizowania tych i innych zadań konieczna, ale i możliwa jest pomoc różnych podmiotów szkolnych np.:

- dyrekcji w zakresie stworzenia klimatu dla „novum”, nie przeszkadzanie w rozwoju idei SZOKU,
- samorządu uczniowskiego – konkursy, działalność gospodarcza,
- księgowości – instruktaż finansowania pracy,
- biblioteki szkolnej – udostępniania literatury, czasopism tematycznych,
- nauczycieli przedsiębiorczości – pomoc, opieka, szkolenia, twórczy niepokój, współpraca z różnymi instytucjami,
- administracji szkolnej – porządek w dokumentacji, obowiązkowość, terminowość działań,
- rady rodziców, np. pomoc finansowa.

Jeżeli uda się zrealizować, choć część tego planu, jeżeli nauczymy młodego człowieka jak planować swój rozwój zawodowy, jak przejść od ucznia do aktywnego uczestnika rynku pracy, to korzyści dla samej młodzieży i gospodarki będą czytelne – wyrównanie szans na rynku pracy, większa efektywność pracy, więcej sukcesów w zawodzie, mniej bankructw i upadłości, wzrost mobilności zawodowej, wsparcie samozartudniania. A więc zyski ogromne.

SŁOWNICZEK:

doradca zawodowy – osoba udzielająca pomocy, w formie grupowych i indywidualnych porad zawodowych, młodzieży i osobom dorosłym w wyborze zawodu, kierunku kształcenia i szkolenia, uwzględniająca ich możliwości psychofizyczne i sytuację życiową, a także potrzeby rynku pracy oraz możliwości systemu edukacyjnego, współpracująca z rodzicami (prawnymi opiekunami) i nauczycielami w procesie orientacji zawodowej uczniów oraz wykorzystująca w tym celu wiedzę o zawodach, znajomość psychologicznych i pedagogicznych technik, diagnozę rynku pracy oraz techniczne środki przekazywania informacji zawodowej

doradztwo zawodowe – świadczenie pomocy w dokonywaniu kolejnych decyzji wyboru zawodu lub pracy w formie indywidualnej porady zawodowej, poprzez analizę pola problemowego jednostki i udzielanie jej informacji zawodowych, podawania sugestii oraz instrukcji

informacja zawodowa – zbiory danych potrzebnych jednostce do podejmowania kolejnych decyzji zawodowych oraz związanych z zatrudnieniem. Zakres treści metod i kanały przekazywanych informacji są dostosowane do etapu rozwoju zawodowego jednostki oraz podejmowanych decyzji

orientacja zawodowa – działania wychowawcze szkół, rodziców (prawnych opiekunów) i innych osób, grup i instytucji- mające na celu przygotowanie młodzieży do planowania kariery zawodowej, których ważnym elementem jest podejmowanie kolejnych decyzji wyboru zawodu i szkoły

poradnictwo zawodowe – długofalowe i wieloetapowe działania wychowawcze, towarzyszące jednostce w trakcie jej rozwoju zawodowego. Obejmuje ono udzielanie pomocy uczniom i dorosłym w planowaniu, tworzeniu i rozwój kariery zawodowej, przynoszące jednostce satysfakcję i zawodowy sukces

zawód – wewnętrznie spójny system czynności wymagający określonych kwalifikacji, wykonywanych w uregulowany sposób i systematycznie, stanowiący podstawę utrzymania i zapewniający pozycję społeczną

wewnątrzszkolny system doradztwa – ogół działań podejmowanych przez szkołę w celu przygotowania uczniów do wyboru zawodu, poziomu i kierunku kształcenia.

LITERATURA

- Paszkowska- Rogacz A., Warsztat pracy europejskiego doradcy kariery zawodowej 2002”, Wydawnictwo Kowez, Warszawa 2002
- Francuz Wł. M – Kwalifikacje zawodowe i rzemieślnicze dziś i jutro, Wyd. Politechnika Krakowska 2003
- Łukasiewicz A., Sołtysińska G. – Szkolny doradca zawodowy, Wyd. Koweziu 2003, Warszawa

Strony internetowe:

- www.wup.pl
- www.pracuj.pl
- www.twojakariera.pl
- www.kowez.pl
- www.nbportal.pl

Lucyna Wolanowska–Kubiak
Tarnowskie Centrum Edukacji, Tarnów

Propozycja zajęć warsztatowych dla nauczycieli przy opracowaniu wizji szkoły z wykorzystaniem opinii uczniów

Aktualnym i koniecznym tematem współczesnych przemian zachodzących w oświacie jest odpowiedź na pytanie jakie zmiany muszą wystąpić w każdej szkole, by dostosować placówkę do wymagań otoczenia. Nie jest możliwe udzielenie odpowiedzi na to pytanie bez analizy własnych zasobów szkoły, to znaczy bazy dydaktycznej, nauczycieli, uczniów, rodziców.

Obecnie system oświaty stał się ofiarą trzech dolegliwości: nadmiaru wiedzy, jej szybkiej dezaktualizacji i nieprzystawalności do nowej sytuacji (Banach 1995).

Na osłabienie roli systemu oświaty wpływają dodatkowo zachodzące zmiany na rynku pracy, pojawianie się nowych zawodów, zmiany w zarządzaniu i kierowaniu, zmiany w stylu życia i hierarchii wartości. Przemiany widoczne są również w środkach komunikacji, sferze kultury i samorealizacji społeczeństwa. Mając na uwadze reformę polskiego szkolnictwa należy zastanowić się, co powinno zostać zmienione w każdej szkole i jakie działania należy udoskonalić w każdej placówce.

Coraz częściej dyskutuje się w środowisku nauczycieli na temat opracowania wizji szkoły. Wizji, która spełniałaby oczekiwania nauczycieli uczniów, rodziców. Wizja wg „Słownika języka polskiego” oznacza obraz fragmentu rzeczywistości utworzony przez twórczą wyobraźnię, np. wizja przyszłości.

Przed realizacją warsztatów „Tworzenie wizji szkoły” można przeprowadzić ankietę wśród uczestników procesu dydaktyczno wychowawczego na proponowany temat.

W szkołach średnich, tj. liceach ogólnokształcących, zawodowych, technicznych proponuję zlecić uczniom w ramach przedmiotu przedsiębiorczość lub ekonomika pracę pisemną na temat „Co to znaczy, że Twoja szkoła nastawiona jest rynkowo?”

W roku szkolnym 2000/2001 podczas zajęć z przedmiotu marketing moi uczniowie klasy II liceum ekonomicznego wypowiedzieli się na powyższy temat.

Wymienione opinie uczniów można podzielić na następujące grupy:

A – dotyczące bazy dydaktycznej wyrażające się w posiadaniu przez szkołę:

- nowoczesnych pracowni, sprzętu komputerowego,
- ciekawych kierunków kształcenia zgodnie z potrzebami rynku pracy,
- hali sportowej, boisk,
- wyposażaniu uczniów w umiejętności praktyczne przydatnych w pracy przy wykorzystaniu istniejących środków i odciążeniu programów nauczania – usunięciu zbędnej wiedzy nieprzydatnej w przyszłości,
- zatrudnianiu większej liczby nauczycieli języków obcych i położeniu nacisku na naukę języków obcych przynajmniej dwóch,

B – dotyczące relacji nauczyciel – uczeń obejmujące organizowanie:

- kółek zainteresowań, ciekawych kursów oraz rozwoju działalności pozaszkolnej uczących logicznego myślenia i pracy z ludźmi,
- międzynarodowej i krajowej wymiany młodzieży kreujących otwartość i zawieranie przyjaźni,
- tworzeniu partnerskiego stosunku uczeń nauczyciel w rozwiązywaniu problemów młodzieży,
- dyskusji o zagadnieniach interesujących młodzież i dających szansę samodoskonalenia się,
- rozwoju samorządności uczniowskiej uczącej odpowiedzialności i większej pewności siebie,

C – działania dotyczące środowiska lokalnego:

- wydawanie informatorów o szkole,
- dbałości o wizerunek (opinię) szkoły, wyrażające się w podnoszeniu wymagań edukacyjnych,
- organizowaniu dni otwartych szkoły,
- organizowaniu spotkań z ciekawymi ludźmi świata nauki,
- poznawanie kultury europejskiej, by lepiej rozumieć zwyczaje innych krajów,

D – dotyczące kreatywności uczniów:

- wydawanie gazetki uczniowskiej, uczącej redagowania swoich myśli i niezależności,
- organizowaniu ciekawych praktyk uczniowskich, umożliwiających modyfikację planów zawodowych i życiowych
- zwiększenie liczby przedmiotów zawodowych,
- motywowaniu uczniów do lepszych wyników w nauce.

Analizując powyższe wypowiedzi uczniów można zauważyć, że sugerują one efektywniejsze wykorzystanie posiadanych przez placówkę kapitałów poprzez stosowanie lepszej organizacji pracy szkoły.

Poniżej przedstawię scenariusz zajęć warsztatowych dla nauczycieli w ramach Wewnątrzszkolnego Doskonalenia na temat „Tworzenia wizji szkoły”.

W spotkaniu uczestniczą nauczyciele z jednego typu szkół, reprezentacja rodziców i uczniów, lub sami nauczyciele którzy będą odgrywać rolę rodziców i uczniów.

Zajęcia proponuję zrealizować metodą METAPLANU, BURZY MÓZGÓW lub DYSKUSJI WIELOKROTNEJ.

Metaplan traktowany jest jako forma dyskusji, w rezultacie której tworzony jest plakat. Plakat obejmuje analizę zasobów, efektywny sposób ich wykorzystania oraz uwagi dotyczące pożądaných zmian. Uczestnicy dyskusji tworzą w grupach plakaty, będący efektem ich narady. Dyskusja w każdej grupie obejmuje odpowiedź na pytania :

- 1) jakie są nasze zasoby, czym dysponujemy?
- 2) jakie są przyczyny niezadowolenia z obecnego stanu w poszczególnych grupach?
- 3) jak powinno być, co chcemy zmienić w obecnym stanie?

Uczestników zajęć dzielimy na trzy grupy. Każda grupa reprezentuje inne interesy tzn. interesy uczniów, rodziców, nauczycieli. Po prezentacji efektów pracy na plakatach uczestnicy zajęć opracowują wnioski, stanowiące ogniwa łączące interesy poszczególnych grup.

Metoda metaplanu określana jest jako sposób bezkonfliktowego rozwiązania problemu, w momencie gdy występują różnice w zgodności interesów poszczególnych grup. (Sotomska 1995).

Realizację opracowania wizji szkoły można przeprowadzić metodą burzy mózgów. Burza mózgów to technika zespołowego myślenia. Polega na rozwiązaniu sytuacji problemowej przez największą liczbę pomysłów. Następnie w wyniku selekcji następuje ich ocena. W fazie końcowej uczestnicy wybierają wariant optymalny.

CELE SPOTKANIA

STRATEGICZNE:

1. Wspólne opracowanie modelu szkoły przyszłości
2. Powiązanie systemu edukacji z gospodarką, warunkami jej funkcjonowania i nowymi zawodami na rynku zatrudnienia
3. Integracja wiedzy ogólnej i zawodowej

OPERACYJNE:

1. Wyeksponowanie pozytywnych cech posiadanych zasobów
2. Kreatywność w dokonywaniu zmian
3. Kształtowanie umiejętności interpersonalnych
4. Doskonalenie zdolności do współpracy

FAZA I

Analiza posiadanych zasobów (planowanie edukacji z uwzględnieniem sytuacji demograficznej, ekonomicznej, społecznej)

1. Baza szkoły (jak jest)
zasoby ludzkie

UCZNIOWIE szkół młodzieżowych:

2. młodzież dojeżdżająca z podtarnowskich wsi
3. uczniowie często z niskim limitem punktów z egzaminu kompetencji
4. młodzież zgłaszająca potrzeby zaistnienia w swoim środowisku
5. ufna w siłę szkoły
6. zaniedbana, zagubiona
7. szukająca autorytetów
8. inteligentna, często szukająca wiedzy poza szkołą
9. szukająca rzetelnej wiedzy.....

UCZNIOWIE szkół dla dorosłych:

1. motywacja kształcenia nie wynika zawsze z chęci zdobywania wiedzy
2. młodzież mająca często „przykre doświadczenia ze szkołą”
3. poszukująca ciekawych rozwiązań praktycznych
4. zgłaszająca potrzebę awansu społecznego
5. posiadająca doświadczenia praktyczne

NAUCZCIELE:

1. dobrze przygotowana kadra
2. podnosząca kwalifikacje zawodowe
3. niekiedy defensywni, zrutynizowani
4. sceptyczni do oczekiwań w oświacie
5. zdeterminowani biurokracją, ograniczającą możliwości działania
6.

RODZICE:

1. oceniają wyżej niż uczniowie aspekty kształcenia
2. cenią, to co wiąże się z warunkami socjalno-bytowymi szkoły

3. dostrzegają obowiązki szkoły i szanse szkoły
4. część uważa szkołę za instytucję pożyteczną, lecz we współpracy mało efektywnie wykorzystują swoje oddziaływanie wychowawcze

FAZA II

Przyczyny niezadowolenia młodzieży, rodziców, nauczycieli:

1. brak należytej komunikacji w pionie i poziomie między nauczycielami, dyrekcją, uczniami
2. zły przepływ informacji
3. wolne podejmowanie decyzji na różnych szczeblach zarządzania
4. panująca wśród nauczycieli opinia zagrożenia utraty pracy
5. przedmiotowy stosunek między uczniem a nauczycielem

Jacy powinni być nauczyciele

1. samodzielni, traktujący partnersko uczniów przy tworzeniu życia klasy i szkoły
2. odważni w kreowaniu nowych rozwiązań dydaktycznych, wychowawczych
3. otwarci na nowości i zmiany
4. posiadający autorytet osobisty
5. interesujący się sukcesami i kłopotami uczniów
6.

FAZA III

Co zrobić, by zmienić się wizerunek szkoły?

Wnioski

I. Zadania dla uczniów, rodziców i nauczycieli:

1. wykorzystanie zasad organizacji pracy, kultury pedagogicznej do tworzenia działań nowatorskich
2. doskonalenie szkoły od dołu – stworzyć warunki dla uczniów i nauczycieli
3. kreowanie programów modułowych nastawionych na nauczanie interdyscyplinarne
4.

II. Tworzenie modelu „Szkoły przyszłości” – wizji szkoły. Dyskusja w grupach nad interpretacją cytatu B Suchodolskiego: „Dziś jest potrzebne nowe inne wychowanie które prowadzić będzie do nowej przyszłości świata”.

Przykładowe efekty dyskusji:

Szkoła przyszłości winna cechować się:

1. nauczaniem wielostronnym, motywowaniem i stymulowaniem uczniów w samodzielnym poszukiwaniu wiedzy,
2. tolerancją, kreatywnością, swobodą w poszukiwaniach,
3. utrzymaniem więzi ze środowiskiem lokalnym,
4. kreowaniem europejskiego modelu wychowania (Banach 1995),
5. integracją międzyprzedmiotową,
6. doskonaleniem się komunikacji międzyludzkiej.
7.

Przedstawione cechy zasobów szkoły i proponowane wnioski powinny znaleźć się w opracowaniu sposobu urzeczywistnienia ich w praktyce, czyli wizji danej placówki

D. Nakoneczna (1993) twierdzi że „Młodzi Polacy potrzebują coraz bardziej wykształcenia, mającego na celu rozwijanie europejskiej świadomości, (...) przy zachowaniu własnej tożsamości narodowej i kulturowej.

LITERATURA

- Banach Cz., *Polska szkoła i system edukacji, przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń, 1995.
- Sotomska M., *Metody aktywizujące w nauczaniu przedmiotów ekonomicznych*, WOM, Tarnów, 1995.
- Nakoneczna D., *Jakim być, kim być? Czyli o samorządności w szkołach twórczych*, Ostoja, Warszawa, 1993.

Elżbieta Mitura

Lubelskie Centrum Edukacji Zawodowej

Danuta Jamroz

Zespół Szkół Włókienniczych w Lublinie

Przedsiębiorczy uczeń na rynku pracy

Zreformowana szkoła winna przygotowywać uczniów do podejmowania trudnych decyzji związanych z planowaniem przyszłej kariery i rozwoju zawodowego oraz do radzenia sobie w zmieniającej się rzeczywistości. Jednym z przedmiotów przygotowujących młodzież do aktywnego znalezienia się na rynku pracy jest przedsiębiorczość.

Dlaczego warto być przedsiębiorczym?

Nie jest łatwo jasno określić i precyzyjnie zdefiniować przedsiębiorczość. Można skorzystać z definicji encyklopedycznych, ale można też powiedzieć m.in., że przedsiębiorczość to aktywne i twórcze podejście człowieka do wyzwań przed nim stojących. To także postawa aktywnego poszukiwania.

Aktualna sytuacja rynkowa wymaga od człowieka przedsiębiorczych zachowań zmierzających do znalezienia swego miejsca i aktywnego w nim udziału. Niektóre osoby nie mają z tym większych problemów: wiedzą, co chcą w życiu osiągnąć i osiągają wyznaczony cel: zmierzając wyznaczoną drogą. Innym natomiast nic się nie udaje, boją się ryzyka, nie podejmują działań. Takim osobom powinno się uświadomić, że warto i należy być przedsiębiorczym.

Wszyscy, co jakiś czas powtarzamy, że młodzież jest zła, nieodpowiedzialna i leniwa i patrzymy jak coraz to nowe rzesze młodych ludzi zasilają szeregi bezrobotnych. W Unii Europejskiej od dawna kładziony jest nacisk na kształcenie wielorakich przydatnych w dorosłym życiu umiejętności. Badania pokazują, że jedną z cech, jaka powinna być kształtowana u młodych ludzi jest właśnie przedsiębiorczość, postawa, która jest przeciwieństwem bierności.

Jak zatem postępować, co robić, aby w młodych ludziach wykształcić przedsiębiorczość i wiarę we własne siły?

Celem kształcenia przedsiębiorczości jest właśnie przygotowanie uczniów do świadomego wyboru przyszłego kierunku kształcenia lub ścieżki kariery zawodowej w warunkach gospodarki rynkowej. Dlatego jak wcześniej wspomniano powinno się kłaść nacisk na to, by kształtować i rozwijać u uczniów intelektualne i praktyczne umiejętności niezbędne do poszukiwania i wykorzystywania informacji dotyczących:

- firmy,
- celów ich funkcjonowania,
- otoczenia współpracującego i konkurencyjnego,
- postaw podejmowania decyzji ekonomicznych,
- uruchamiania, planowania i organizacji działalności gospodarczej,
- zarządzania i strategii konkurowania firmy na rynku,
- zatrudnienia oraz samozatrudnienia.

Przedmiot przygotowuje również ucznia do wejścia na rynek pracy poprzez kształtowanie takich umiejętności jak:

- przygotowanie odpowiedniej dokumentacji związanej z procesem poszukiwania i podejmowania pracy,
- prowadzenie rozmowy kwalifikacyjnej z potencjalnym pracodawcą,
- korzystanie z Kodeksu Pracy w interpretowaniu praw i obowiązków pracodawcy i pracobiorcy,
- korzystanie z instytucjonalnej pomocy państwa w przypadku trudności w znalezieniu pracy.

Należy więc podejmować różnorakie działania.

Chcemy zaprezentować jedną z podjętych przez nas inicjatyw, jaką jest zorganizowanie już 3-ech edycji wojewódzkiego konkursu „Przedsiębiorczy uczeń na rynku pracy”. Jest to konkurs realizowany jako projekt edukacyjny przez nauczycieli przedmiotów ekonomicznych i przedsiębiorczości (autorem pomysłu jest Elżbieta Mitura, jednym z współorganizatorów jest Danuta Jamroz).

Konkurs przeznaczony jest dla młodzieży szkół ogólnokształcących i nieekonomicznych zawodowych Lublina i województwa.

Przed przeprowadzeniem konkursu zostały zorganizowane warsztaty metodyczne dla nauczycieli.

Uczniowie mogli osiągnąć sukces, kiedy nauczyciele zwracali uwagę na kształtowanie u uczniów tzw. umiejętności kluczowych, do których można zaliczyć m.in.:

- umiejętność komunikowania się,
- umiejętność podejmowania decyzji,
- umiejętność organizowania i oceniania własnej pracy,
- umiejętność rozwiązywania problemów,
- umiejętność autoprezentacji.

CELE I PRZEBIEG KONKURSU

Konkurs przyczynia się do realizacji przez nauczycieli i uczniów celów krótko- i długofalowych.

Długofalowe cele konkursu to:

- wspieranie poprzez motywację procesu dydaktycznego przedsiębiorczości,
- poprawienie skuteczności nauczania w szkole.

Nauczyciele:

- wspierają w ramach konkursu autonomiczne uczenie się uczniów,
- kształtują u uczniów aktywne postawy wobec swojego życia osobistego i zawodowego,
- stosują metody aktywizujące,
- nawiązują współpracę między sobą.

Uczniowie:

- nabywają umiejętności kluczowe niezbędne w ich dalszej karierze zawodowej,
- nabywają umiejętności kształtowania aktywnej postawy wobec swojego życia osobistego i zawodowego,
- wyrabiają umiejętności poznawania siebie i oceniania swoich możliwości psychofizycznych,
- rozwijają umiejętności niezbędne do skutecznego znalezienia pracy,
- posługują się właściwą terminologią.

W celach krótkofalowych:

Nauczyciel:

- będzie umiał przygotować ucznia do konkursu,

- potrafi dostosować metody aktywizujące do odpowiednich tematów,
- będzie umiał dobrać różnorodne pomoce dydaktyczne,
- wymieni doświadczenie zawodowe z nauczycielami z innych szkół,
- będzie umiał ocenić korzyści wynikające z konkursu,
- traktuje ucznia jak partnera.

Uczeń:

- nabędzie umiejętności kluczowe niezbędne w jego dalszej karierze zawodowej,
- łatwiej będzie przyswajał wiedzę i nabywał nowe umiejętności,
- nabędzie umiejętności kontaktowania się i postępowania z innymi.

Tematyką konkursu była:

- gospodarka rynkowa,
- rynek pracy,
- poszukiwanie pracy,
- planowanie kariery zawodowej.

Konkursy przebiegały w 3-ech etapach.

I etap to były eliminacje szkolne, które odbywały się jednocześnie we wszystkich, biorących udział w konkursie, szkołach. Polegał on na przeprowadzeniu testu w formie pisemnej.

II etap to były eliminacje międzyszkolne, które odbywały się w Lubelskim Centrum Edukacji Zawodowej.

III etap przebiegał również w ww. Centrum i polegał on na ustnej prezentacji przez ucznia wylosowanego tematu przed potencjalnym pracodawcą.

Patronat nad konkursem I i II edycji sprawował Miejski Urząd Pracy w Lublinie i Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie. Patronat nad III edycją sprawował Lubelski Kurator Oświaty, Rektor UMCS i wydawnictwo „Nowa Era”, które było także fundatorem głównej nagrody w konkursie. Poza tym sponsorami konkursu były lubelskie zakłady pracy, które były fundatorami nagród w postaci:

- zestawów komputerowych,
- 2 i 3-miesięcznych staży pracy,
- rocznych kursów języków obcych,
- kursów komputerowych,
- kursów kwalifikacyjnych (do wyboru w cenie 3000 zł),
- odzieży damskiej i męskiej,
- zegarków elektronicznych i kalkulatorów,
- albumów i książek.

Wszyscy finaliści otrzymali stosowne dyplomy, a nauczyciele podziękowania od Kuratora Oświaty.

W I konkursie udział wzięło 499 uczniów z 21 szkół. Do etapu II zakwalifikowało się 53 uczniów z 19 szkół, zaś do III etapu zakwalifikowało się 9 uczniów z 7 szkół.

W II edycji konkursu udział wzięło 534 uczniów z 27 szkół. Do II etapu zakwalifikowało się 62 uczniów z 23 szkół. Etap ten pozytywnie przeszło 12 uczniów z 9 szkół, którzy w III etapie prezentowali ustnie wylosowany temat.

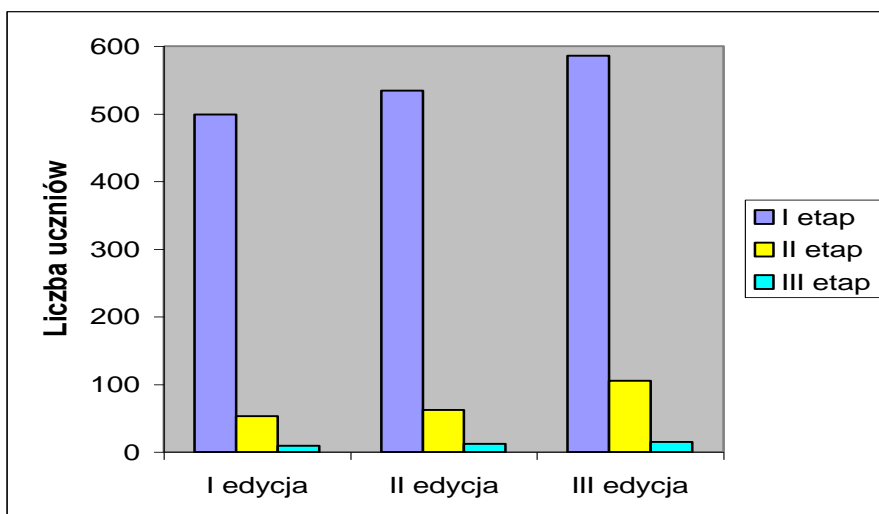
Do I etapu III edycji konkursu przystąpiło 586 uczniów z 31 szkół, do etapu II zakwalifikowało się 105 uczniów z 25 szkół, zaś do etapu III zakwalifikowało się 15 uczniów z 12 szkół.

Zestawienie uczestników konkursów w poszczególnych edycjach i etapach obrazuje tabela 1.

Tabela 1. Zestawienie uczestników poszczególnych konkursów.

	Edycja I	Edycja II	Edycja III
Etap I	499	534	586
Etap II	53	62	105
Etap III	9	12	15

Wykres 1. Udział młodzieży w poszczególnych edycjach i etapach konkursu: „Przedsiębiorczy uczeń na rynku pracy”.

Z powyższego wykresu wynika, że konkurs cieszy się od samego początku ogromnym zainteresowaniem wśród młodzieży i wykazuje tendencję wzrostową.

WYNIKI ANKIET PRZEPROWADZONYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH MIASTA LUBLINA

W celu potwierdzenia przydatności i celowości konkursu przeprowadziliśmy badania ankietowe wśród uczniów z następujących typów szkół: liceum ogólnokształcące i profilowane, technika i szkoły zawodowe znajdujące się na terenie miasta Lublina.

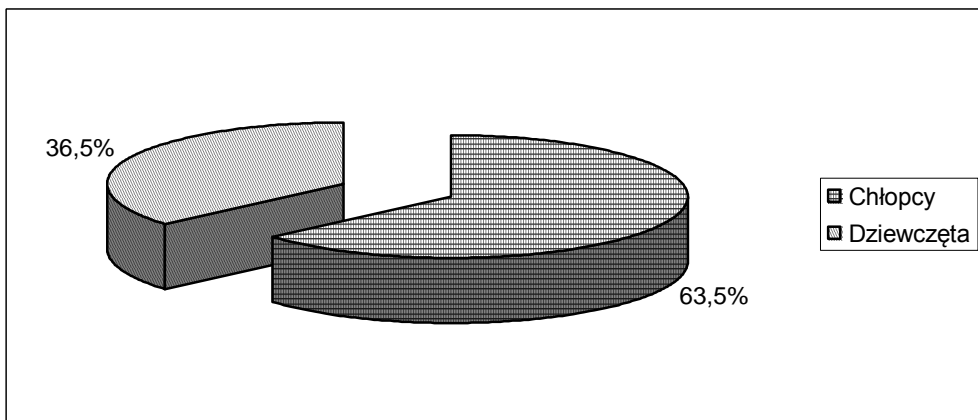
Badania zostały przeprowadzone anonimowo. Wzięło w nich udział 326 uczniów, zarówno chłopcy jak i dziewczęta.

Poniższa tabela ilustruje udział młodzieży w badaniach ankietowych.

Tabela 2. Uczestnicy wg płci.

Płeć	Ogółem	
	Ilość osób	%
Chłopcy	207	63,5
Dziewczęta	119	36,5
Razem	326	100,0

Wykres 2. Uczestnicy ankiety wg płci.

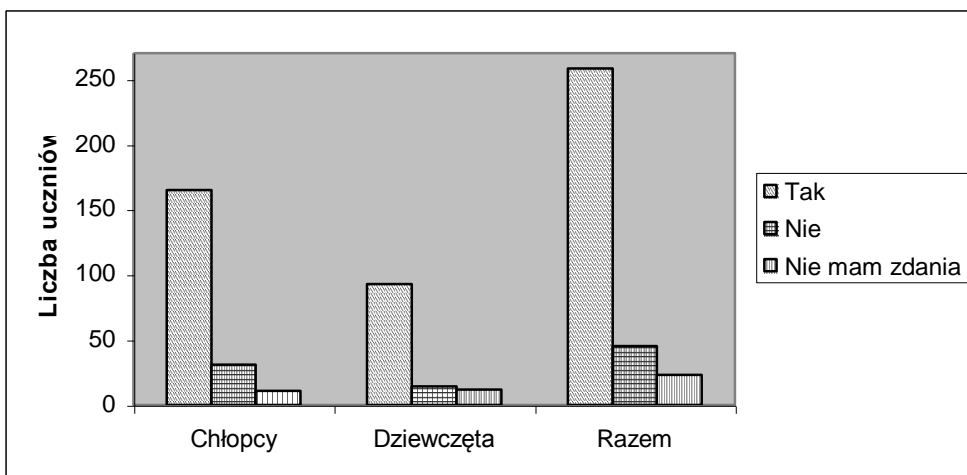
W badaniach uczestniczyło 326 uczniów, z czego dziewczęta stanowiły 36,5% (119); chłopców było 207 (63,5%).

Podstawowym pytaniem, na które szukałyśmy odpowiedzi była przydatność organizowania konkursu. Pokazuje to tabela nr 3.

Tabela 3. Przydatność konkursu.

Przydatność konkursu	Chłopcy	Dziewczęta	Razem	%
Tak	165	93	258	79
Nie	31	14	45	14
Nie mam zdania	11	12	23	7

Wykres 3. Przydatność organizowania konkursu.

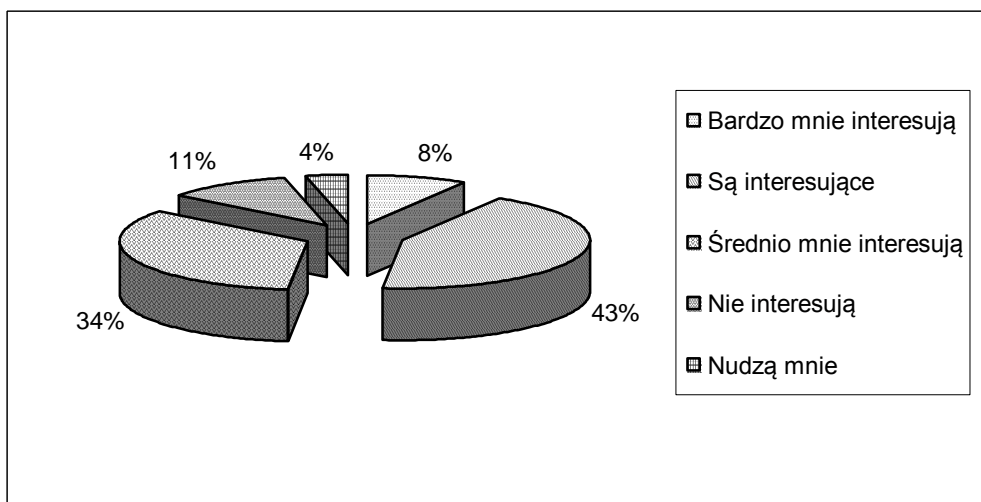
Wyniki pokazują, że zdecydowana większość młodzieży (258 osób tzn. 79%) widzi potrzebę organizowania konkursu, tylko nieliczna grupa (68 osób tzn. 21%) nie widzi takiej potrzeby lub nie ma zdania.

Kolejna tabela ukazuje wyniki ankiety dotyczące stopnia zainteresowania uczniów lekcjami przedsiębiorczości.

Tabela 4. Zainteresowanie lekcjami przedsiębiorczości w szkole

Zainteresowanie	Ogółem	%
Bardzo mnie interesują	28	8
Są interesujące	140	43
Średnio mnie interesują	111	34
Nie interesują mnie	35	11
Nudzą mnie	12	4
Razem	326	100

Wykres 4. Zainteresowanie lekcjami przedsiębiorczości w szkole.

Wyniki wskazują, że niezbyt duża liczba uczniów jest mocno zainteresowana lekcjami przedsiębiorczości, ale tych znudzonych jest też niewiele. Zdecydowanie największa ilość uczniów jest średnio zainteresowana lekcjami, co wskazywałoby na konieczność dalszego ich uatrakcyjniania.

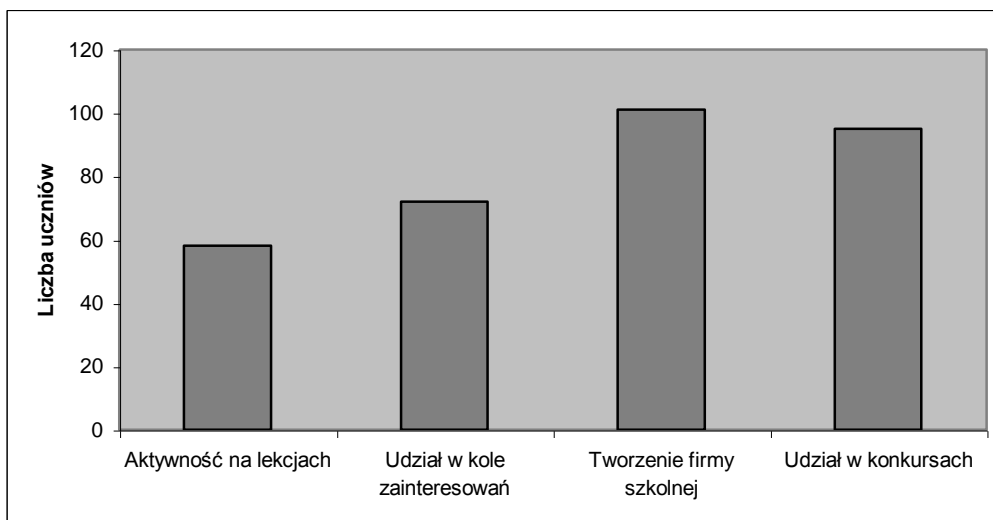
Kolejne pytanie ankiety dotyczyło podejmowanych działań przez nauczycieli w celu rozbudzania u uczniów postaw przedsiębiorczych.

Tabela 5. Rozbudzanie postaw przedsiębiorczych u uczniów

Rodzaj działań	Ogółem	%
Aktywność na lekcjach	58	18
Udział w kole zainteresowań	72	22
Tworzenie firmy szkolnej	101	31
Udział w konkursach	95	29
Razem	326	100

Badani są zainteresowani różnorodnymi formami rozbudzania własnej przedsiębiorczości, np. 101 respondentów chciałoby utworzyć i pracować w firmie szkolnej. Widzą w tym szansę na znalezienie własnej drogi życiowej, na lepszy start w dorosłość.

Wykres 5. Rozbudzanie postaw przedsiębiorczych u uczniów

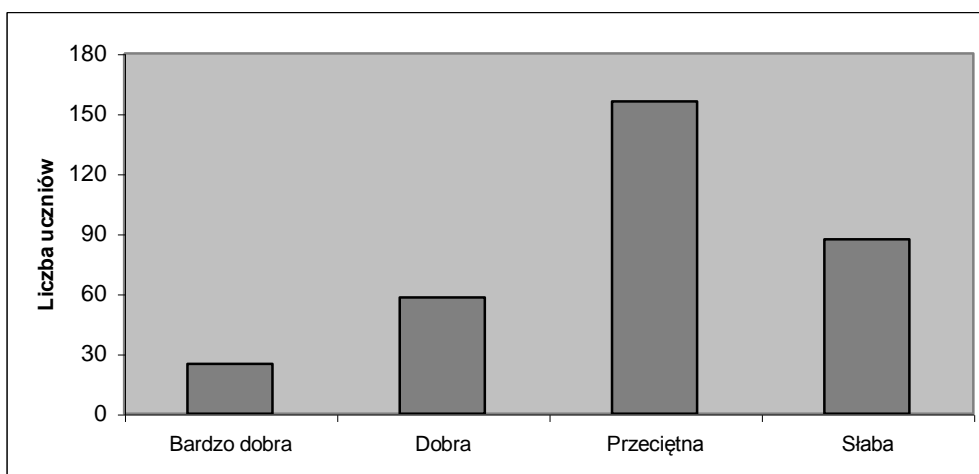

W kolejnym pytaniu dotyczącym samooceny własnej przedsiębiorczości uczniowie odpowiadają jak niżej:

Tabela 6. Samoocena własnej przedsiębiorczości

Samoocena własnej przedsiębiorczości	Ogółem	%
Bardzo dobra	25	8
Dobra	58	18
Przeciętna	156	48
Słaba	87	26
Razem	326	100

Wykres 6. Samoocena własnej przedsiębiorczości

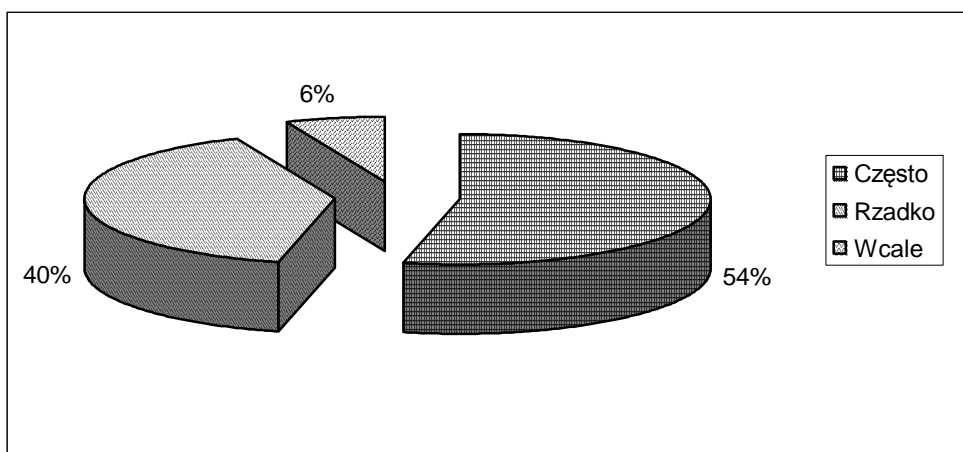
Zdecydowana większość młodzieży (156–48%) ocenia siebie jako uczniów średnio i mało przedsiębiorczych (87–26%) a niewielki procent uważa się za bardzo przedsiębiorczych (25–8%). Wskazuje to na konieczność rozwijania postaw przedsiębiorczych wśród młodzieży szkolnej.

Ostatnie pytanie ankiety dotyczyło swobody wypowiedzi uczniów na forum klasy. Ilustruje to poniższa tabela.

Tabela 7. Częstotliwość swobodnej wypowiedzi uczniów w klasie

Częstotliwość wypowiedzi	Ogółem	%
Często	175	54
Rzadko	130	40
Wcale	21	6
Razem	326	100

Wykres 7. Częstotliwość swobodnej wypowiedzi uczniów w klasie

Przeważająca część młodzieży (54%) uważa się za śmiałych, odważnych w klasie, niemających problemów ze swobodnym wypowiedaniem się. Jednak duża grupa uczniów (46%) zabiera głos rzadko albo wcale z powodu lęku, strachu i niskiej samooceny.

WNIOSKI Z PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

Z przeprowadzonych badań metodą ankietową wśród młodzieży szkół ponadgimnazjalnych wynikają wnioski, że w trakcie nauczania przedsiębiorczości należy przygotowywać młodzież do nowych warunków społeczno-gospodarczych i nowych wyzwań cywilizacyjnych a cywilizacyjnych, a w szczególności:

- uczyć samodzielności, aktywności, świadomego i trafnego podejmowania decyzji oraz ponoszenia ryzyka,
- kształtować umiejętność poruszania się na trudnym rynku pracy,
- kształcić umiejętność doskonalenia się i stosowania zdobytej wiedzy.

Realizacji powyższych wniosków służy organizowany przez nas konkurs: „Przedsiębiorczy uczeń na rynku pracy”.

LITERATURA

Błasik A., *Młodzież- świat wartości*, WAM Kraków 2002.

Griffin. R. W., *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wyd. PWN 1999.

Hamer H., *Rozwój przez wprowadzanie zmian*, Centrum Edukacji Medycznej Warszawa 1999.

Kształcenie zawodowe, rynek pracy, pracodawcy, pod red. Stefana M. Kwiatkowskiego IBE 2000.

Podstawy marketingu, pod red. Henryka Mruka, Poznań 1999.

Maria Różańska

Centrum Kształcenia Praktycznego, Tarnobrzeg

Opracowanie i wdrożenie programu pracy z uczniem zdolnym na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości i zajęciach dodatkowych dotyczących poradnictwa zawodowego

I. WSTĘP

Rosnące zapotrzebowanie gospodarki narodowej, nauki i kultury na wysoko kwalifikowane kadry oraz towarzyszące temu upowszechnianie oświaty sprawiają, że problem indywidualizacji kształcenia zyskuje szczególną rangę społeczną.

U podstaw właściwego działania pedagogicznego, mającego za zadanie spełnianie nadziei pokładanych w zindywidualizowanym kształceniu młodzieży, leży umiejętność rozpoznawania przez nauczyciela intelektualnych możliwości uczniów i stosowanie takich sposobów dydaktycznych, które powodowałyby optymalny rozwój ucznia, a szczególnie zdolnego.

Poznanie intelektualnych możliwości uczniów należy do trudnych zadań nauczyciela, tym bardziej trudno to zrobić na lekcjach, gdzie program jest szeroki, a czas ograniczony – 2 godziny w procesie kształcenia.

Pomimo tych trudności udało mi się w roku szkolnym 2002/2003 wyłonić parę osób z V klasy technikum, III klasy technikum po ZSZ i z III klasy szkoły zawodowej – w Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych nr 3, gdzie byłem nauczycielem przedmiotu podstawy przedsiębiorczości i zarysu wiedzy o gospodarce, którzy wyróżniali się :

- sprawnością językową,
- wzmoczoną aktywnością intelektualną,
- niezależnością, wyrażającą się w samodzielnych sądach, dotyczących konkretnie poruszanych problemów.

Pomyślałam sobie, że warto dla nich poświęcić trochę czasu i tak zrodził się pomysł *opracowania i wdrożenia programu pracy z uczniem zdolnym*.

II. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

Przemiany zachodzące we wszystkich dziedzinach życia wyznaczają nowe zadania szkolne, które powinny wspierać i ukierunkowywać rozwój dziecka, zachowując właściwe proporcje między wiedzą, umiejętnościami praktycznymi i autoprezentacją.

Obecna trudna sytuacja na rynku pracy, duża konkurencja wymusza, aby absolwenci szkoły potrafili rozpoznawać własne możliwości zawodowe i pokonywać trudności na rynku pracy.

Program, który opracowałam, jest odpowiedzią na potrzebę dużej indywidualizacji procesu nauczania, spowodowanej zróżnicowanym poziomem wiedzy i umiejętności uczniów w zakresie wiedzy ekonomicznej i informatycznej.

Program jest realizowany przez cały rok. Jest skierowany dla uczniów Technikum i ZSZ realizujących program z przedmiotu podstawy przedsiębiorczości lub zarys wiedzy o gospodarce oraz uczniów, którzy spotykają się na zajęciach dodatkowych w celu pogłębienia wiedzy i umiejętności dotyczących. rynku pracy, funkcjonowania gospodarki rynkowej i poradnictwa zawodowego.

III. CELE:

- rozbudzenie u ucznia procesu pamięci, kojarzenia, twórczego myślenia przez wykorzystanie metody kinezylogii edukacyjnej,
- wdrażanie nauczania wielopoziomowego (wyróżnienie podstawowego zakresu materiału obowiązującego wszystkich oraz zakresu uzupełniającego przeznaczonego dla uzdolnionych),
- przyśpieszenie rozwoju intelektualnego uczniów,
- pogłębienie i poszerzenie wiedzy uczniów z zagadnień programowych i pozaprogramowych,
- rozwój zainteresowań uczniów,
- przygotowanie do samodzielnej pracy, do samokształcenia w oparciu o programy komputerowe,
- wyrobienie umiejętności zastosowania wiedzy w praktyce,
- rozwijanie przedsiębiorczości,
- rozwijanie umiejętności prezentacji,
- rozwijanie umiejętności pracy w grupie,
- rozwijanie umiejętności samooceny i samokontroli.

IV. FORMY PRACY:

Na lekcjach:

- zadawanie dodatkowych trudniejszych zadań w czasie pracy na lekcji, w czasie sprawdzianów,
- zadawanie alternatywnych prac domowych,
- wypożyczenie uczniom książek i czasopism, poszerzających wiedzę dotyczącą rynku pracy, funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- komunikacji interpersonalnej, globalizmu,
- przygotowywanie przez uczniów kilkuminutowych referatów i opracowań na zadany temat, ciekawostek i nowości dotyczących funkcjonowania gospodarki rynkowej,
- wprowadzenie funkcji asystenta,
- przygotowywanie i prowadzenie przez uczniów fragmentów lekcji,
- zaangażowanie uczniów zdolnych do pomocy uczniom słabszym.

Na zajęciach pozalekcyjnych:

- zapoznanie uczniów z metodą kinezylogii edukacyjnej – ćwiczenia integrujące pracę lewej i prawej półkuli mózgu, dające możliwość pełniejszego wykorzystania umysłowego potencjału człowieka,
- uczniowie pracują w 3 osobowych grupach (dobierają się sami). Grupy pracują nad zadaniem z wybranego poradnika komputerowego „Absolwent” lub

innym wyznaczonym przez nauczyciela. Wyniki swoich prac grupa (lider grupy lub sprawozdawca) prezentuje przed całą klasą lub grupą sposób, w jaki osiągnął cel. Formułują wnioski, dokonują oceny popełnianych błędów;

- praca w grupach odbywa się równym frontem,
- po prezentacji przez liderów grup uczniowie pod kierownictwem nauczyciela wybierają najskuteczniejszą metodę, formę opracowania, spełniającą założony cel,
- forma indywidualnej pracy. Każdy uczeń realizuje oddzielne zadanie (przydzielone przez nauczyciela, wybrane przez siebie, bądź zaproponowane przez zespół). Nauczyciel tylko inspirowuje, ukierunkowuje i doradza uczniom;
- metody aktywizujące: burza mózgów, drzewko decyzyjne, debata, konkurs, projekt.

V. PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW:

- Praktyczne wykorzystanie komputera,
- Rozpoznawanie własnych możliwości zawodowych,
- Pełniejsze wykorzystanie potencjału umysłu,
- Przygotowywanie dokumentów niezbędnych do poszukiwania pracy,
- Poszukiwanie pracy,
- Przeprowadzenie rozmowy kwalifikacyjnej,
- Napisanie własnego ogłoszenia prasowego o poszukiwaniu pracy,
- Prezentowanie swoich zainteresowań, osiągnięć, mocnych i słabych stron,
- Sporządzanie dodatkowych środków dydaktycznych,
- Stworzenie narzędzi, służących do sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów,
- Prezentowanie form przeciwdziałania bezrobociu,
- Korzystanie z przepisów prawa pracy,
- Przygotowanie biznesplanu.

VI. MATERIAŁ NAUCZANIA

Na lekcjach:

Treści o wyższym stopniu trudności.

Na zajęciach pozalekcyjnych:

Treści uzupełniające i rozszerzające programowy materiał nauczania oraz zagadnienia interesujące uczniów.

VII. PLANOWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Uczeń nabywa umiejętności :

- lepszego przyswajania nowej wiedzy i jej wykorzystania,
- sprawniejszego funkcjonowania w sytuacjach stresu,
- lepszej koncentracji,
- poprawę pamięci wzrokowej, słuchowej i ruchowej,
- formułowania i rozwiązywania problemów,
- stosowania prostych programów komputerowych symulacyjnych przebieg różnych zjawisk,
- pozyskiwania, gromadzenia i wykorzystywania informacji z różnych źródeł,
- komunikowania się za pomocą sieci Internet,
- interpretowania podstawowych przepisów prawa pracy,

- niewerbalnego komunikowania się,
- przewidywania, formułowania i weryfikacji hipotez,
- opracowywania dokumentacji niezbędnej do poszukiwania pracy w zależności od charakteru pracy i stanowiska,
- opracowywania biznesplanów,
- opracowywania ofert, ogłoszeń,

VIII. KONSPEKTY

Przykładowe konspekty, zadania, testy.

IX. SPOSOBY EWALUACJI:

- obserwacja,
- ankieta,
- rozmowy z rodzicami.
- testy.

X. WDRAŻANIE PROGRAMU

Na lekcjach wdrażałam ten program poprzez kształcenie wielopoziomowe. Wyróżniłam podstawowy zakres materiału obowiązującego wszystkich oraz zakres uzupełniający dla wyodrębnionej grupy młodzieży uzdolnionej.

Młodzież o wyższym poziomie intelektualnym dostawała do domu opracowanie zadań problemowych, które prezentowała na lekcjach pozostałym uczniom. Angażowałam również uczniów zdolnych do pracy z uczniami słabszymi, których niestety jest u nas większość.

W ten sposób rozwinęłam zainteresowanie młodzieży tematyką przedsiębiorczości, rynkiem pracy, biznesem, problemami ekonomicznymi w skali „makro”, że nie sposób było to zrealizować na jednostce lekcyjnej.

Zorganizowałam zajęcia dodatkowe dla osób zainteresowanych powyższą tematyką. Najpierw spotykaliśmy się raz w miesiącu, później co dwa tygodnie.

Chcąc bardziej zainteresować młodzież, wprowadziłam na tych zajęciach ćwiczenia integrujące pracę lewej i prawej półkuli mózgu, dające możliwość pełniejszego wykorzystania umysłowego potencjału człowieka. Zastosowałam metodę *kinezylogii edukacyjnej*.

Zajęcia prowadziłam w grupach metodami aktywizującymi: burza mózgów, drzewko decyzyjne, debata, projekt. Grupy pracowały nad konkretnym zagadnieniem w oparciu o program komputerowy „Absolwent”, lub inne materiały. Młodzież bardzo angażowała się do pracy w grupach. Lider grupy prezentował stanowisko grupy, wyniki prac oraz sposób, w jaki osiągnięto zamierzone efekty. Wywiązywała się dyskusja i pod moim ukierunkowaniem młodzież dokonywała oceny, formułowała wnioski. Młodzież prezentowała swój pogląd na tematy trudne nurtujące gospodarkę i rynek pracy. Np. „Sposoby rozwiązywania bezrobocia”, „Rynek unijny – szansą dla młodych Polaków” i inne dotyczące poszukiwania pracy.

Dzięki zastosowaniu ćwiczeń z zakresu kinezylogii edukacyjnej i poznaniu mechanizmów ich oddziaływania oraz zastosowania metod aktywizujących na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości, zarysu wiedzy o gospodarce i zajęciach dodatkowych uczniowie nabyli dodatkowe umiejętności związane z lepszym przyswajaniem nowej wiedzy i jej wykorzystanie, lepszą koncentracją, poprawą pamięci wzrokowo-słuchowej i ruchowej, formułowania

i rozwiązywania problemów, przewidywania i weryfikacji hipotez, opracowywania różnych dokumentów, niezbędnych w poszukiwaniu pracy. Poprzez stosowanie i rozwiązywanie różnych testów badali swoje predyspozycje zawodowe, które miały wpływ na wybór ścieżki zawodowej lub kierunku dalszego kształcenia. W ramach zajęć organizowałam spotkania z maklerem, który zapoznał młodzież z sytuacją na rynku kapitałowym. Brałam udział z młodzieżą w zajęciach prowadzonych przez doradców zawodowych w Centrum Informacji i Planowania Kariery Zawodowej w Tarnobrzegu, w seminariach prowadzonych przez Tarnobrzeską Agencję Rozwoju Regionalnego.

XI. WNIOSKI

Na rzeczywiste efekty pracy na polu rozwijania uzdolnień uczniów trzeba jeszcze poczekać, ale już teraz za swój sukces uważam samozatrudnianie się młodzieży, zakładanie swoich firm, które pomimo dużej konkurencji usiłują działać na tym trudnym rynku, jaki panuje w mieście i okolicy.

Opracowanie tego programu i jego wdrażanie dało mi dużą satysfakcję, gdyż w ten sposób inspirowałam uczniów zdolnych do aktywności twórczej i oryginalnego myślenia. Wielu z nich wybrało studia ekonomiczne, a część absolwentów ZSZ kontynuuje naukę w technikum budowlanym.

Wykorzystują oni często dotychczas zdobyte umiejętności z zakresu wiedzy zawodowej i ekonomicznej poprzez świadczenie usług na rzecz podmiotów gospodarczych i osób prywatnych. Często ich spotykam. Pracują na różnych stanowiskach, rozmawiamy, wspominamy, dzielimy się doświadczeniami, chwalą się swoimi sukcesami, czasami porażką na tym niezbyt uczciwym rynku pracy, proszą o rady.

Uwzględniając to, że młodzież ta pochodzi w większości z rodzin średniozamożnych, a często po prostu z biednych, jest to ich sposób na życie. Pracując, pokrywają koszty nauki, a często i utrzymania, ale nie załamują się, myślą o studiach i mam nadzieję, że równie dobrze sprawdzą się w przyszłości na odpowiedzialnych stanowiskach.

Program pracy z uczniem zdolnym można wykorzystać również na zajęciach dodatkowych z orientacji i poradnictwa zawodowego.

Elżbieta Ziemanin-Profic

Zespół Szkół Zawodowych i Ogólnokształcących, Sułkowice

Refleksje na temat udziału i koordynacji akcji „Dzień Przedsiębiorczości”

„Dzień Przedsiębiorczości” to akcja, która dawała szansę na lepsze przygotowanie młodzieży do wejścia na rynek pracy i karierę zawodową. Dawała również szansę na wykorzystanie w praktyce wiedzy zdobytej w szkole, wykonywanie zadań na wymarzonej stanowisku pracy jak również weryfikację wyboru kierunku dalszego kształcenia i planowania kariery zawodowej. Umożliwiała również udział w konkursach na reportaże i fotoreportaże z „Dnia Przedsiębiorczości”.

Organizatorem tego dnia była Kancelaria Prezydenta RP, Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości, oraz Polska Konfederacja Pracodawców. W programie mogły brać udział wszystkie szkoły z całej Polski (klasy I i II liceów ogólnokształcących). Akcja odbyła się 27 kwietnia 2004 r.

IDEĄ TEGO DNIA BYŁO:

- Włączenie środowisk przedsiębiorców w edukację młodzieży.
- Stworzenie nowatorskiej płaszczyzny przekazywania młodym ludziom wiedzy o funkcjonowaniu na rynku pracy.
- Zbudowanie mostów między szkołą a miejscem pracy.

CO „DZIEŃ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI” DAŁ SZKOŁE:

- Szkoła otrzymała narzędzie do motywowania uczniów do większego zainteresowania nauką.
- Zyskała sojuszników w dobrym przygotowaniu uczniów do wejścia na rynek pracy.

CO „DZIEŃ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI” DAŁ UCZNIOM:

- Umożliwił bezpośrednie poznanie wymagań stawianych pracownikom na różnych stanowiskach w danej branży.
- Unaoczniał związek między wykształceniem i karierą zawodową, motywując uczniów do zainteresowania się nauką i samokształceniem.
- Sprzyjał podejmowaniu trafnych decyzji w planowaniu dalszej drogi edukacyjnej i zawodowej.
- Pozwolił porównać wyobrażenia o danym zawodzie, stanowisku pracy z rzeczywistością i je zweryfikować.
- Pomógł przygotować się młodzieży do lepszego poszukiwania pracy w krajach Unii Europejskiej.

CO „DZIEŃ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI” DAŁ MI NA UCZYCIELO WI – KOORDYNATOROWI AKCJI:

- Umożliwił mi doskonalenie moich umiejętności niezbędnych przy realizacji interdyscyplinarnych projektów badawczych.

- Umożliwił mi poznanie i analizę różnorodnych wypadków związanych z wyborem i weryfikacją dalszej drogi edukacyjnej i zawodowej uczniów w ramach działań wychowawczych.

W Naszej szkole tj. Zespole Szkół Zawodowych i Ogólnokształcących w Sułkowicach chęć udziału w akcji zgłosiły dwie klasy liceów ogólnokształcących (22 osoby z klasy I i 23 osoby z klasy II). W szkole zostałam powołana na szkolnego koordynatora. Moim zadaniem było:

- Zapoznanie Dyrekcji i Rady Pedagogicznej z celami i warunkami włączenia się szkoły w „Dzień Przedsiębiorczości”;
- Przygotowanie uczniów wspólnie z wychowawcą klasy do udziału w akcji;
- Zapoznanie rodziców z założeniami akcji;
- Zgłoszenie na stronie www.junior.org.pl firm i konsultantów, którzy złożyli „kartę zgłoszenia konsultanta-opiekuna ucznia „w szkole”;
- Wyszukiwanie przedsiębiorstw i instytucji na stronach internetowych, które zgłosiły swój udział i wskazały proponowane miejsca pracy dla zainteresowanych uczniów (ze względu na brak zgłoszonych firm drogą internetową – szkolny koordynator akcji musiał sam szukać firm chętnych przyjąć uczniów w tym dniu);
- Dobór stanowisk pracy w poszczególnych firmach dla uczniów zgodnie z deklarowanymi zainteresowaniami;

REALIZACJA „DNIA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI” – 27 KWIETNIA 2004 R.

- 1) Omówienie przebiegu „Dnia” z uczestnikami. Pomoc uczniom w zanalizowaniu doświadczeń wyniesionych z udziału w tym „Dniu” dla budowania ich ścieżki edukacyjnej;
- 2) Sporządzenie sprawozdania i przedstawienie go Radzie Pedagogicznej, rodzicom i wysłanie fundacji;
- 3) Opracowanie podziękowań dla konsultantów wspólnie z młodzieżą i wysłanie ich do firm. ;

Pomimo wielu formalności, które musiałam spełnić jako szkolny koordynator (min. formularze zgód rodziców, zgód zakładów pracy), z naszej szkoły w akcji brało udział 45 uczniów. Osoby te w dniu 27 kwietnia 2004 r. obserwowały pracę w 38 zakładach pracy, które to wyraziły chęć na przyjęcie uczniów- obserwatorów. Zakłady te prowadziły działalność w najbliższej okolicy, w Sułkowicach, Myślenicach i w Krakowie. Branże, w których prowadziły działalność te firmy były też bardzo zróżnicowane (zgodnie z zainteresowaniami uczniów) – począwszy od handlu, usług, administracji, edukacji a na sądownictwie skończywszy. Zakończeniem tej akcji była „GALA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI”, na którą zaproszone były najbardziej aktywne szkoły i zakłady pracy.

Własne przemyślenia na temat zalet i problemów związanych z organizacją „Dnia Przedsiębiorczości” zawiera poniższe zestawienie:

PLUSY, ZALETY ORGANIZACJI DNIA	PROBLEMY Z ORGANIZACJĄ
<ul style="list-style-type: none"> – Przemysłany charakter akcji (przygotowane wszystkie dokumenty – dostarczone do szkolnego koordynatora wg zgłoszonego zapotrzebowania). – Pozytywne – motywujące narzędzie w rękach nauczyciela, szkoły 	<ul style="list-style-type: none"> – Pracochłonny charakter akcji (wymagał dużego wkładu czasowego szkolnego koordynatora – wizyty w firmach, formularze) – Wymagany stały dostęp do Internetu – śledzenie zasad organizacji akcji, jak również obowiązek zgłaszania

<p>skierowane na ucznia.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Poprzedzenie „Dnia Przedsiębiorczości” spotkaniami przygotowującymi uczestników do udziału w akcji – uświadomienie zasad, celów akcji. – Podsumowanie akcji – wyciągnięcie wniosków przez szkolnego koordynatora, pomoc w dokonaniu analizy i weryfikacji zebranych informacji o miejscach pracy, weryfikacja ich z rzeczywistością (wiele osób utwierdziło się w swoim wyborze zawodu, lecz były i osoby w których przypadku weryfikacja ta była negatywna – decyzja o zmianie dalszej drogi edukacyjnej jak i zawodowej). – Wspólne z młodzieżą opracowanie podziękowań dla konsultantów i wysłanie ich, bądź osobiste dostarczenie do firmy. 	<p>uczniów jak i firm na specjalnej stronie internetowej do udziału w akcji.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Nie wszyscy uczniowie mieli możliwość uczestnictwa w obserwacji „wymarzonego” stanowiska pracy – problem ze zgodami firm; – Część uczniów nie wiedziała, jaką ścieżkę edukacyjną chce wybrać, w związku z tym miała problem z wyborem zawodu do obserwacji (problem klas 1); – Niektóre firmy (szczególnie placówki budżetowe) wymagały sporządzania dodatkowych podań dotyczących zgody na udział w akcji; – Mała możliwość znalezienia zakładów w najbliższej okolicy chętnych przyjmujących uczniów na obserwację np. pracy sędziów, adwokatów (ze względu na tajność niektórych informacji czy też nieodpowiedni wiek uczniów).
--	---

Pomimo dużej ilości problemów z organizacją – bardzo gorąco zachęcam do włączenia się w tę akcję, która dzięki swojej niespotykanej, niekonwencjonalnej formie wnosi bardzo dużo w życie młodych ludzi, „otwiera” im oczy na rzeczywistość.

Aby lepiej ukazać „opłacalność” udziału w akcji i zachęcić inne szkoły do udziału w tym dniu przedstawię opinie młodzieży na temat tej akcji, uzyskane dzięki wypełnieniu przez nich anonimowej ankiety. Pytania w ankiecie dotyczyły m.in. kwestii:

- czy organizacja w przyszłości takiej akcji ma sens?
- co uczestnikom dał udział w tej akcji?
- czy ankietowani zachęciłiby kolegów, koleżanki do udziału w tej akcji?
- czy przedsięwzięcie, jakim był „Dzień Przedsiębiorczości”, spełniło oczekiwania uczestników?
- czy zamierzenia typu: lepsza orientacja na rynku pracy czy też konfrontacja swoich wyobrażeń o wymarzonym zawodzie z rzeczywistością zostały osiągnięte?

Akcję „Dzień Przedsiębiorczości” młodzież oceniła bardzo pozytywnie, nie był to dla nich „dzień bez szkoły” – lecz dzień zdobywania nowych doświadczeń i umiejętności. Był to zarówno dla uczniów, jak i firm dobry sprawdzian, dający możliwość konfrontacji oczekiwań uczniów wobec przyszłych ich przełożonych z rzeczywistością, a pracodawcom dał szansę na poznanie postaw przyszłych potencjalnych pracowników. Zakłady pracy miały możliwość włączenia się w edukację młodzieży, stworzenia mostów między szkołą a konkretnym miejscem pracy. Firmy te miały również możliwość przekazania wiedzy o funkcjonowaniu w obecnych warunkach za pomocą nowatorskich metod, dzięki czemu wiedza ta została przekazana uczniom w sposób jasny i rzetelny. Każdy z uczestników akcji zachęciłby znajomych do udziału w tej akcji, i z zapałem deklaruje chęć uczestnictwa w kolejnej edycji. Wielu uczniów zaczęła dopiero teraz zwracać uwagę na to, co chce w przyszłości robić – jaki zawód wykonywać, a przez to zaczęła zastanawiać się nad przedmiotami maturalnymi – nad ich wyborem.

Z przebiegu i organizacji tej akcji młodzież była zadowolona. Mieli oni możliwość zobaczenia jak ich wymarzony zawód – praca wygląda w rzeczywistości, na jakich realiach jest oparta.

Akcje tego typu moim zdaniem powinny częściej być organizowane, gdyż wiedza podczas nich zdobyta lepiej, szybciej dociera do ucznia niż niejedna książka i wykład.

Maria Szczepańska
Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr 9
XIV Liceum Ogólnokształcące, Białystok

Scenariusz lekcji „Ochrona konsumenta”

Temat: Ochrona konsumenta – temat realizowany w pracowni informatycznej

Czas zajęć: 45 minut

Cele ogólne:

- przygotowanie ucznia do świadomego poruszania się na rynku dóbr konsumpcyjnych
- kształtowanie umiejętności krytycznego myślenia, podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów

Cele operacyjne:

- uczeń zna swoje prawa jako konsument i potrafi z nich skorzystać
- uczeń wskazuje instytucje, które mogą służyć mu pomocą w sprawach reklamacji
- uczeń, korzystając z Internetu, analizuje przypadki konfliktów
- uczeń umie dokonać analizy informacji, przygotować argumentację i napisać skargę konsumentką

Metody:

- prezentacja multimedialna¹
- pogadanka
- praca pod kierunkiem nauczyciela
- dyskusja
- ćwiczenie praktyczne

Środki dydaktyczne:

- rzutnik multimedialny
- komputery z dostępem do Internetu
- przydatne adresy internetowe:

<http://www.federacja-konsumentow.org.pl>

<http://www.uokik.gov.pl>

<http://www.skp.pl>

Przebieg lekcji:

1. Czynności organizacyjno-porządkowe: uczniowie siadają przy wskazanych stanowiskach komputerowych.
2. Wprowadzenie: nauczyciel przeprowadza krótką pogadankę na temat roli konsumenta w życiu gospodarczym, podkreślając wagę jego decyzji dla procesów gospodarczych.
3. Próba odpowiedzi na pytania: Czy my, jako konsumenci, zajmujemy w relacjach kupna-sprzedazy taką samą pozycję jak sprzedawca-profesjonalista? Czy wiemy, jak dochodzić swoich praw i gdzie szukać pomocy w sytuacji konfliktowej? Dyskusja.

¹ prezentację można oglądać na stronie internetowej Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG AP w Krakowie, http://www.ap.krakow.pl/geo/przed_poprzednie.html

4. Prezentacja multimedialna uzupełniana wypowiedziami nauczyciela.
5. Ćwiczenie praktyczne. Uczniowie uruchamiają przeglądarki internetowe. Wchodzą na podane przez nauczyciela adresy. Analizują przypadki składanych reklamacji. Następnie uruchamiają edytory tekstu i samodzielnie próbują skonstruować pisma reklamacyjne:
 - kurtki kupionej w sklepie z używaną odzieżą,
 - drzwi, których „producent już nie istnieje”,
 - parasola, którego stelaż połamał się przy pierwszym wietrze,
 - suszarki do włosów, która zepsuła się w trakcie gwarancji,
 - czekolady, która po otwarciu w domu pokryta była białym nalotem,
 - środka na plamy, który wbrew „obietnicom reklamy” nie usunął tłustej plamy,
 - inne propozycje uczniów.
6. Prezentacja na forum klasy sformułowanych pism reklamacyjnych. Dyskusja nad ich poprawnością. Nauczyciel ocenia poszczególne propozycje.
7. Podsumowanie zajęć przez nauczyciela.
8. Praca domowa – odpowiedź na pytanie: Czy działania podjęte w celu ochrony konsumenta w Polsce są wystarczające? – odpowiedź uzasadnij.

Małgorzata Kulikowska
III Liceum Ogólnokształcące
im. K. K. Baczyńskiego, Białystok

Możliwość wykorzystania komputera na zajęciach podstaw przedsiębiorczości na przykładzie lekcji nt. podatków pośrednich (scenariusz lekcji)

Typ szkoły: liceum ogólnokształcące

Przedmiot: Podstawy przedsiębiorczości

Program nauczania: DKOS-4015-76/02

Podręcznik: Z. Makiela, T. Rachwał „Podstawy przedsiębiorczości”, Wyd. Nowa Era

Klasa: III

Temat: Podatki pośrednie (VAT, akcyzowy)

Czas zajęć: 45 min.

Cele ogólne:

- poznanie podatków pośrednich – mechanizmu ich funkcjonowania,
- kształtowanie umiejętności posługiwania się komputerem w wyszukiwaniu potrzebnych informacji

Cele szczegółowe:

Po zakończeniu lekcji uczeń będzie umiał:

- wyjaśniać mechanizm funkcjonowania podatku VAT,
- wymieniać stawki podatku VAT, wyjaśniać różnicę między stawką 0% a zwolnieniem od podatku, obliczać podatek (różne stawki podatkowe) od cen brutto i netto,
- wypełniać deklarację VAT-7,
- wyjaśniać funkcje podatku akcyzowego,
- przyjmować postawę uczciwego podatnika, terminowo składającego deklaracje podatkowe i rzetelnie płacącego podatki.

Metody pracy:

- aktywizująca z wykorzystaniem komputera
- rozwiązywanie zadań

Forma pracy:

praca grupowa w zespołach dwuosobowych

Środki dydaktyczne:

- pracownia komputerowa z 15 stanowiskami komputerowymi z dostępem do Internetu,
- prezentacja multimedialna „Podatki pośrednie” (Power Point)¹,
- arkusz ćwiczeniowy (karta pracy ucznia),

¹ prezentację można oglądać na stronie internetowej Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej IG AP w Krakowie, http://www.ap.krakow.pl/geo/przed_poprzednie.html

- druk deklaracji podatkowej VAT-7².

Przebieg lekcji:

1. Czynności organizacyjne: sprawdzenie obecności, przydzielenie poszczególnych stanowisk komputerowych dwuosobowym grupom uczniów.
2. Podanie tematu lekcji, określenie jej celów z uzasadnieniem. Uczniowie zapisują temat lekcji oraz w punktach najważniejsze zagadnienia zajęć (w zeszytce przedmiotowym).
3. Wprowadzenie – powtórzenie wiadomości z poprzednich zajęć. Nauczyciel zadaje uczniom pytania z zakresu tematyki z poprzednich zajęć:
 - Jaka jest rola i funkcja podatków?
 - Wyjaśnij pojęcia: podatnik, płatnik, podmiot opodatkowania, podstawa opodatkowania, stawka podatkowa.
 - Wymień rodzaje podatków.
4. Nauczyciel rozdaje grupom uczniów arkusze ćwiczeń i deklaracje VAT-7. Krótko omawia zadania zamieszczone w arkuszu ćwiczeń. Wydaje polecenie uczniom zapoznania się z treścią tematu lekcji poprzez korzystanie z prezentacji multimedialnej „Podatki pośrednie” (Power Point) oraz udziela instrukcji w jaki sposób z niej korzystać. Uczniowie na zajęciach pracują samodzielnie. Zadaniem ucznia na lekcji jest wyliczenie podatku VAT dla pięciu wybranych towarów opodatkowanych różnymi stawkami podatkowymi (zad. 1 z karty pracy ucznia), obliczenie podatku VAT na poszczególnych fazach procesu produkcyjno-dystrybucyjnego (zad. 2) oraz wypełnienie deklaracji VAT-7 (zad. 3). Uczniowie samodzielnie zapoznają się z treściami lekcji korzystając z wyżej wymienionej prezentacji multimedialnej, w której odnajdują potrzebne do wykonania ćwiczeń informacje. Samodzielnie wykonują zadania 1 i 2 z arkusza ćwiczeń (konsultują się między sobą w grupach dwuosobowych pracujących przy wspólnym komputerze). Deklarację VAT-7 (zad. 3) wypełniają wspólnie pod kierunkiem nauczyciela. w przypadku wolniejszej pracy uczniów, można zad. 1 zadać na pracę domową. Uczniowie w trakcie zajęć pracują z prezentacją multimedialną (w grupach dwuosobowych) oraz wykonują zad. 2 z arkusza ćwiczeń. Pod kierunkiem nauczyciela wypełniają deklarację VAT-7. Natomiast zad. 1 nauczyciel poleca uczniom wykonać w domu.
5. Nauczyciel sprawdza poprawność wykonanych przez uczniów zadań i krótko komentuje problemy i błędy uczniów jakie wystąpiły w trakcie ich pracy (podsumowanie głównych treści lekcji).
6. Nauczyciel rozdaje uczniom kartę samooceny metody pracy na zajęciach. Uczniowie wypełniają ją anonimowo (wypowiadają się czy taki sposób prowadzenia zajęć odpowiadał im).

² Druk deklaracji można uzyskać w urzędzie skarbowym lub ściągnąć ze strony internetowej Ministerstwa Finansów (www.mf.gov.pl).

ARKUSZ ĆWICZENIOWY (KARTA PRACY UCZNIĄ)

1. Uzupełnij poniższą tabelę, obliczając podatek VAT.

Lp.	Podatnik	Nazwa towaru lub usługi	Ilość	J. m.	Cena jednostkowa netto (zł)	Wartość towaru /usługi netto (zł)	Podatek		Wartość towaru /usługi brutto (zł)
							Stawka %	Kwota (zł)	
1.	Hurtownia artykułów spożywczych	Jogurt DANO-NE	30	szt.	0,95		7		
2.	Hurtownia artykułów spożywczych	Mleko UHT	20	szt.	1,05		3		
3.	Księgarnia	Podręcznik szkolny	10	szt.	17		0		
4.	Księgarnia	Płyta CD	50	szt.	2,35		22		
5.	Zakład gastronomiczny	Kotlet schabowy	10	szt.			18,03		92

2. Oblicz ile złotych podatku VAT wpłacą do urzędu skarbowego poszczególni uczestnicy faz procesu produkcyjno-dystrybucyjnego. Uzupełnij poniższą tabelę.

Uczestnik procesu produkcyjno-dystrybucyjnego	Cena sprzedaży bez VAT (netto)	VAT należny 22%	VAT naliczony 22%	VAT do zapłaty
Podwykonawca	250 zł.		0 zł	
Producent	360 zł.			
Hurtownik	400 zł			
Detalista	440 zł.			

3. Prowadzisz działalność gospodarczą. Mając następujące dane za czerwiec wypełnij deklarację VAT 7:

– Sprzedaż opodatkowana stawką 0%	2000 zł
– Sprzedaż opodatkowana stawką 7%	10684 zł
– Sprzedaż opodatkowana stawką 22%	6805 zł
– Kwota nadwyżki podatku z poprzedniej deklaracji	456 zł
– Nabycie towarów i usług związane ze prowadzoną działalnością gospodarczą	14574 zł
– Podatek naliczony od zakupów	1408 zł

KARTA SAMOOCENY METODY PRACY NA ZAJĘCIACH

	TAK	NIE
Na zajęciach pracowałem z przyjemnością		
Nie miałem większych trudności z wykonaniem poleceń		
Nie miałem większych trudności podczas korzystania ze środków dydaktyczne (prezentacja multimedialna, Internet)		
Jeżeli miałem kłopoty, prosiłem o pomoc nauczyciela		
Kiedy miałem kłopoty pomagali mi koledzy		
W trakcie zajęć największe trudności miałem z:		

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	5
Część I Przedsiębiorczość a globalizacja	7
ZBIGNIEW ZIOŁO, Światowe uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości	9
PIOTR MAŚLOCH, Globalizacja i jej wpływ na rozwój współczesnej cywilizacji.....	17
JACEK STROJNY, Zarządzanie przedsiębiorcze w dobie globalizacji – perspektywa kulturowa	27
STANISŁAW SALA, Rozwój korporacji transnarodowych w gospodarce światowej	33
WOJCIECH BŁAŻEJEWSKI, Funkcjonowanie systemu oświaty w okresie cywilizacji informacyjnej	45
Część II Administracyjno-prawne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości	61
NORBERT TOMKIEWICZ, Perspektywy rozwoju przedsiębiorczości w kontekście funduszy strukturalnych Unii Europejskiej	63
KATARZYNA POCHĘC, SOLVIT – skuteczna pomoc dla przedsiębiorcy w Unii Europejskiej	77
PIOTR KASPRZYK, Stosunki majątkowe między małżonkami a prowadzenie działalności gospodarczej przez małżonków – zagadnienia wybrane.....	83
WOJCIECH POCHĘC, Prokura. Istotna instytucja dla przedsiębiorcy rejestrowego	95
Część III Przedsiębiorczość w rozwoju układów lokalnych i krajowych oraz firm	101
ROMAN FEDAN, Rola przedsiębiorczości w aktywizacji ośrodków ponadlokalnych (na przykładzie Jarosławia).....	103
JAN SZCZEPANKIEWICZ, Szczególna rola polskiej przedsiębiorczości w okresie przeobrażeń cywilizacyjnych współczesnego świata.....	109
JERZY JANCZEWSKI, Kryteria i miary przedsiębiorczości w małej firmie	115
Część IV Postawa przedsiębiorcza	121
LONGINA STRUMSKA-CYLWIK, Rozważania nad zagadnieniem przedsiębiorczości w kontekście otwartości człowieka na świat.....	123
TOMASZ RACHWAŁ, Kształtowanie postaw uczniów na lekcjach podstaw przedsiębiorczości.....	137
JADWIGA GABAŁA, Kształtowanie postaw przedsiębiorczych uczniów	145
BEATA CIUPIŃSKA, Doskonalenie relacji międzyludzkich wyzwaniem społeczeństwa XXI wieku	153
Część V Kształcenie nauczycieli przedsiębiorczości	159
ZBIGNIEW ZIOŁO, Kształcenie nauczycieli do nauczania przedsiębiorczości na specjalności „geografia z przedsiębiorczością i gospodarką przestrzenną” w Akademii Pedagogicznej w Krakowie.....	161
MONIKA BOROWIEC, Rola praktyk z przedsiębiorczości w kształceniu studentów geografii na specjalności „przedsiębiorczość z gospodarką przestrzenną”	167

Część VI Przedsiębiorczość w szkole ponadgimnazjalnej	175
BARBARA MAKIELA, ZBIGNIEW MAKIELA, Nauczanie podstaw przedsiębiorczości w liceach ogólnokształcących i liceach profilowanych	177
MARTA JUCHNOWICZ, Uwagi dotyczące realizacji przedmiotu podstawy przedsiębiorczości.....	189
EDYTA OSUCH, WIKTOR OSUCH, Przedmiot podstawy przedsiębiorczości w opinii uczniów i rodziców na przykładzie wybranych krakowskich szkół	195
ZYGMUNT KAWECKI, Ranga przedmiotu podstawy przedsiębiorczości w edukacji szkolnej.....	203
MARIOLA TRACZ, O niektórych kryteriach doboru treści nauczania do podstawy programowej i programu nauczania z podstaw przedsiębiorczości	207
DANUTA PIRÓG, Miejsce i rola edukacji europejskiej w nauczaniu podstaw przedsiębiorczości w kontekście współczesnych wyzwań cywilizacyjnych.....	213
MARIA RACHWAŁ, TOMASZ RACHWAŁ, Rola kształcenia umiejętności obsługi klienta na lekcjach podstaw przedsiębiorczości	221
BARBARA BARAN, Problematyka rynku pracy w edukacji przedsiębiorczości	227
URSZULA BATORSKA, Rodzaje i struktura bezrobocia w Polsce	239
EWA ŁAZOWSKA, Metodyka nauczania podstaw przedsiębiorczości i podstaw ekonomii... 251	
MAREK BARTOŃ, Przedsiębiorczość jako przedmiot matury 2008	255
PIOTR UCZKIEWICZ, Technologia informacyjna a przedsiębiorczość w szkole ponadgimnazjalnej	259
Część VII Propozycje w zakresie funkcjonowania szkoły i prowadzenia zajęć z przedsiębiorczości	265
JERZY DESPERAK, Czy jest miejsce dla doradcy zawodowego i SZOKu w ponadgimnazjalnych szkołach ogólnokształcących?	267
LUCYNA WOLANOWSKA-KUBIAK, Propozycja zajęć warsztatowych dla nauczycieli przy opracowaniu wizji szkoły z wykorzystaniem opinii uczniów.....	271
ELŻBIETA MITURA, DANUTA JAMROZ, Przedsiębiorczy uczeń na rynku pracy	277
MARIA RÓŻAŃSKA, Opracowanie i wdrożenie programu pracy z uczniem zdolnym na lekcjach z podstaw przedsiębiorczości i zajęciach dodatkowych dotyczących poradnictwa zawodowego.....	287
ELŻBIETA ZIEMIANIN-PROFIC, Refleksje na temat udziału i koordynacji akcji „Dzień Przedsiębiorczości”	293
MARIA SZCZEPAŃSKA, Scenariusz lekcji „Ochrona konsumenta”	297
MALGORZATA KULIKOWSKA, Możliwość wykorzystania komputera na zajęciach podstaw przedsiębiorczości na przykładzie lekcji nt. podatków pośrednich (scenariusz lekcji)	299

NOWOŚCI MULTIMEDIALNE

Nowa Era

Nowy wymiar kształcenia

szkoła podstawowa

Płyty multimedialne do wszystkich podręczników

→ gry edukacyjne pozwalają uczyć się przez zabawę

gimnazjum

← filmy edukacyjne, animacje i symulacje ułatwiają zrozumienie treści zawartych w podręcznikach

szkoły ponadgimnazjalne

→ duża liczba interaktywnych ćwiczeń i testy sprawdzające pomagają uczniom przygotować się do egzaminów

Wszystkie płyty dostępne tylko z podręcznikami Wydawnictwa Nowa Era

Od 2004 w ofercie płyty do przyrody, biologii, chemii, geografii, fizyki i matematyki

Kształcenie
ogólne
w zakresie
podstawowym

Zbigniew Makiela, Tomasz Rachwał

PODSTAWY PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

**PODREČZNIKI
Z PŁYTAMI MULTIMEDIALNYMI
DO SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH**

WYDAWNICTWO

Wydawnictwo Nowa Era, infolinia 0 800 232 715, www.nowaera.com.pl

